

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.7

Sayı/Issue

2

Nisan / April 2021

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 7 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2021 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. HasipSAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2 Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazarlarının görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarında sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	127
Türk Tarihinin Çağları, Konuralp Ercilasun Ahmet Can ERBAŞ	128
Kudüs'ün Gölgesinde Eyyubi-Haçlı İlişkileri 1171-1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış), Ayşe Çekiç Mihriban ARTAN	131
Haşhaşiler, Heinz Halm, Çev. Atilla Dirim Ümit ÇALIŞKAN	134
Uygurlar 840'tan Önce, Ahmet Taşağıl Büşra MURATOĞLU	138
Türkler ve İslamiyet, Aydın Usta Funda TEKİN	141
Kızıldereliler Nasıl Yok Edildi, Bartolome de Las Casas Esengül ARGUN	144
Tarih-i Selatin-i Tatar Han, Şeyh Muhammed Bek B. Yar Muhammed B. Hoca Muhammed, Haz. Mehmet Akif Erdoğan, Ayşe Değerli Ahmet ŞAHİN	148
God's Shadow: Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World, Alan Mikhail Nejla DOĞAN	151
Saray, Harem ve Mahrem, Ali Akyıldız Özge Çiçek TAŞKIN	162
Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886), Ed. Bahattin Öztuncay, Özge Ertem Dilruba KOCAIŞIK	170
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri, Ed. Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanılçe Feride SAĞLAM	175
Hasta, Doktor ve Devlet Osmanlı Modern Tıbbında Hastalıkta Mücadelenin Bitmemiş Hikayeleri, Rüya Kılıç M. Haki YAKAR	182
Mekteb-i Sultani, Vahdettin Engin Ömer KARABAYIR	188
Manastır: Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876), Hüseyin Baha Öztunç Serdal DEMİRAL	191

Shqipëria 1878-1928 Roli Elites Politike (Arnavutluk 1879-1828, Politik Liderlerin Rolü), Xhafer Sadiku Alketa GJONË	195
Rumeli'den Yemen'e Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları, Yosif Lybenov, Çev. Hüseyin Mevsim Alper Tunga HIDIR	205
Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi, Mostofa Minawi Burak GEDİK	208
Sultan'ın Muhafızları 2.Abdülhamid'in Muhafız Alayları, Hürü Sağlam Tekir Kemal İPEK	213
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Haşhaş: Sosyo-Ekonomik ve Dış Politik Boyutlarıyla (1909-1950), Suna Altan Okan CEYLAN	217
Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri, Hüseyin Hamit, Haz: Serdal Erdal, Hasan Demirci Arzu DOĞAN	223
İsrail'de Çatışan Kimlikler Filistinliler ve Yahudiler, Tuğçe Ersoy Ceylan Merve SAVAŞ	227
Yücelciler 1947-Makedonya'da Müslüman Direnişi, Mehmed Arıcı Fatih ERBAŞ	232
Süleyman Demirel, Murat Arslan Caner ASAL	236
Kıbrıs Barış Harekatı TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması), Özhan Bakkalbaşoğlu Murat AÇMUZ	239
Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan, Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç Necdet CURA	242
Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı, Ahmet Altay Cengizer Nevrez KARTAL	246
Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset), Haz. Zekeriya Kurşun, Davut Hut Zafer SARAÇ	279
Tarihçi Geçmişi Kurgulamak: Kuram Tasarım İnşa, Taha Niyazi Karaca Burhan BUDAK	282
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/GUIDELINEFOR REVIEW	288

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Türk Tarihinin Çağları

Konuralp Ercilasun

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2020, 200 Sayfa, ISBN: 978-605-155-92-6

Ahmet Can ERBAŞ*

Konuralp Ercilasun 1993 senesinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya (DTCF) Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1999'da *Moğolların Göçebe Ekonomisi* adlı teziyle Tayvan'daki Ulusal Chengchi Üniversitesinde yüksek lisans derecesini aldı. DTCF'de 2003'te *Cing Hanedanı Devrinde Kaşgar* teziyle doktor oldu. Hunlardan Temürlülere, Doğu Türkistan'dan Osmanlılara kadar Türk Tarihinin çeşitli konularındaki meselelere eğilmiştir. Bunun yanında özellikle Çin ve Doğu Asya'nın günümüzdeki durumu ile gelecekteki yeri üzerine birçok makalesi de bulunmaktadır. Genel Türk tarihi alanında önemli çalışmalar yapmış olan Ercilasun, kaleme aldığı eserinde Tarih alanında yapılan araştırmaların daha kolay yapılabilmesi ve tarihi olayların daha sağlıklı anlaşılabilmesi için Tarih çağlara ayrılması gerekliliğini vurgulamıştır. 200 sayfalık kitapta Türk tarihi; Türklüğün Arkeolojik Çağı, Bozkır çağı (M.Ö 209-MS.840), Erken İslam Çağı (840-1220), Büyük Hanedanlar Çağı (1220- 1789), Modernleşme ve Cumhuriyet Çağı olmak üzere 5 dönemde incelenmiştir.

Kitabın giriş bölümünde Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız, İbrahim Kafesoğlu ve Mehmet Kaan Çalen gibi önemli tarihçilerin Türk tarihini çağlara ayrılması hususundaki yorum ve eleştirileri karşılaştırmalı olarak ele alınırken alanında önde gelen Avrupalı tarihçilerin çağ tasniflerine yer verilmemiş. Genel kabul gören çağ tasnifi ile özgün Türk çağ tasniflerinin de karşılaştırılması ilerleyen bölümde yazarın yapacağı şahsi çağ tasnifinin gerekliliğini ortaya koymak açısından yararlı olabilirdi.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, ahmet_can_erbas@hotmail.com

Yazar, kitabın birinci bölümünde milletlerin çağları birbirinden ayırma konusunda kendileri için dönüm noktası olan olayları başlangıç kabul ettiklerini örnekler vererek desteklemeye çalışsa da ilerleyen sayfalarda yaptığı çağ tasniflerinde bu duruma aykırı hareket ettiğini görüyoruz. Milletlerin dönüm noktaları muhakkak ki önemli başarılar elde ettikleri tarihlere tekabül eder. Yaptığı Türk tarihi çağ tasniflerinde MS. 840'ta Uygurların siyasi hâkimiyetlerini kaybetmesi ile beraber Türk ata diyarındaki nüfus yoğunluğunun azalması ve 1552'de Kazan Hanlığının Moskova Knezliği tarafından yıkılması olaylarını 2 farklı çağ başlangıcı olarak ele almış. Uygurların zayıfladığı ve Kazan Hanlığının yıkıldığı tarihleri Türk tarihi çağlarının başlangıcı olarak kaleme alması kendisi ile çelişmesine sebep olmuştur.

İkinci bölüm benim için tam bir hayal kırıklığı oldu. Bir önceki bölüm ile iltisaklı olması beklenirken ana temadan bağımsız, tamamen başka bir konunun kaleme alınmış olması bana kitapta bir konu bütünlüğü olmadığını düşündürdü. Bölüm içinde Türk tarihi hakkındaki bilgilerin çoğunlukla Çin kaynaklarından elde edildiğini belirten Ercilasun bu kaynakların Çinli tarihçiler tarafından farklı Türk tarihçiler tarafından farklı yorumlandığını belirtmiş ancak birinci bölüm ile bir bağlantı kuramamış.

Neden-sonuç ilişkisinin yoğun olarak kullanıldığı üçüncü bölümde Türklerin tarih boyunca yaşadıkları şehirler ele alınmış. Orhun bölgesinin; kervan yolları üzerinde olması, dönemin en önemli anıt mezarlarının bu bölgede bulunması ve Gök Türk devrinden hemen sonraki Uygurların başkent kalıntılarının da burada olması sebebiyle ana merkez özelliği taşıdığı belirtilmiş. Bu bölümde yazarın bilgileri yazarın şahsi yorumu değil tarihi belgelerin ve kalıntıların bize sunmuş olduğu bilgilerin bir yansımasıdır. Orhun bölgesinin ana merkez olmasının nedenleri ile birlikte açıklanması okuyucunun konuyu daha sağlıklı anlaması açısından yararlı olmuştur. İkinci ve üçüncü bölümlerde *Bozkır çağındaki* Türk dünyası ele alınmıştır.

Türk tarihi alanında genel bilgi vermeye dördüncü bölümde de devam eden Ercilasun bu bölümde *Erken İslam Çağını* ele almış. Yalın ve akıcı bir dil kullanarak üçüncü bölümde ele aldığı ana merkez olan Orhun bölgesinin MS. 840 senesinde gözden düştüğünü ve bu tarihten itibaren İli-Isık göl bölgesinin nasıl Türklerin ana merkezi haline geldiğini konu edinmiş. 751 senesinde Çinliler ile Müslüman Araplar arasında yaşanan Talas savaşında Türklerin Çinlilere karşı Müslüman Arapların yanında savaşmaları Türklerin İslamiyet ile tanışmasına ve benimsemesine sebep olmuştur. Bu sebeple bu dönem Konuralp Ercilasun tarafından Erken İslam Çağı olarak adlandırılmıştır.

Beşinci bölüm tarih okuyucularının incelemekten en çok keyif aldığı konuları ele almıştır. Türk devletlerinde teşkilatı yapı, siyasi otoritenin meşruiyet kaynakları ve taht kavgaları gibi konular *Büyük Hanedanlar Çağı ve Batı Türklüğünde Yeni Anlayışlar* başlığı altında toplanarak anlatılmış. Bu bölümde verilen bilgiler konu hakkında araştırma yapacak okuyuculara yardımcı olabilir niteliktedir. Çünkü önceki bölümlerde gördüğümüz yazarın şahsi yorumlarına beşinci bölümde çok fazla yer verilmemiş. Akademik çalışmalardan alınan veriler kullanılmış. Okuyucu yorumuna kapalı, salt bilgiler sunulmuş.

Altıncı bölüm bir önceki bölümle iltisaklı olarak kaleme alınıyor. Okuyucunun yorumuna kapalı, akademik verilere dayanan bilgiler anlaşılır bir dil ile açıklanmış. Çağ tasniflerinin sonuncusu olan

Modernleşme ve Cumhuriyet Çağı bu bölümde açıklığa kavuşturulmuş. Türklerin devlet ve millet kavramlarının tarih içindeki gelişimi karşılaştırmalı olarak incelenmiş, en son aydınlanma ile birlikte Türklüğün siyasi bir kimliğe bürünmesi ve Türk devletlerinde cumhuriyet rejiminin doğması betimleyici bir anlatım ile noktalanmıştır. Yönetim ve rejim değişikliklerinin farklı ve benzer özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi okuyucunun konu hakkında yorum yapabilmesine olanak sağlamıştır. Yedinci bölüm en açıklayıcı ve sürükleyici bölüm olarak göze çarpıyor. Kitabın girişinde açıklanan Türk tarihinin çağları bu bölümde kronolojik olarak açıklanmış. Türklüğün Arkeolojik çağından başlayarak günümüze kadar Türk tarihinin geniş özeti kaleme alınmış. Bu bölümde yazarın Türk tarihini kendi yorumu ile harman etmesini, okuyucunun konu hakkında bilgi sahibi olması ve yazarın çağ tasniflerini yorumlayabilmesine olanak sağladığı için başarılı buluyorum. Otuz beş sayfalık Türk tarihinin kaleme alındığı yedinci bölümün ardından dokuz sayfalık zengin bir kaynakça ile kitap sonlandırılmış. En genel tanım ile kitap tabuları yıkarak Türk tarihine yeni bir bakış açısı ile yaklaşmış. Tarih anlayışıyla ilgili farklı görüşleri tanımak isteyenler için altın değerinde bir kitap olduğunu söyleyebilirim ancak Türk tarihini öğrenmek için yeterli bir kaynak olmadığını düşünüyorum. Dili oldukça yalın ve anlaşılır olmakla beraber oldukça dikkat çekici ve merak uyandırıcı bir konu ele alınmış. Kitabın ilk yarısını oluşturan bölümlerde konu bütünlüğünün olmaması dikkat çekiyor. Kitabı okurken bölümlerin ayrı zamanlarda farklı amaçlar için yazıldığı daha sonra bu bölümlerin bir kitapta birleştirildiği düşüncesine kapıldım. Okuyucunun kitabı okurken yazılanların yazara ait şahsi görüşler olduğunu bilmesi ve okuduklarının nesnel verilere dayanmadığını bilmesi gerekiyor.

Kudüs'ün Gölgesinde Eyyübî - Haçlı İlişkileri 1171-1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış)

Ayşe Çekiç

Ankara, Gece Kitaplığı, 2020, 338 Sayfa, ISBN: 978-625-7189-85-9

Mihriban ARTAN*

Eyyübîler yaklaşık bir asra yakın hâkimiyetleri döneminde Ortaçağ'ın en önemli hanedanlıklarından biri olmayı başarmıştır. Mısır merkez olmak üzere Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Arabistan'da yetkin bir siyasî güç olan Eyyübîler, Haçlıların Doğu'ya düzenledikleri seferlerin birçoğunu müşahede etmişlerdir. Ayrıca bu seferlerle Doğu'ya gelen Hristiyan ordularla mücadele etmek mecburiyetinde de kalmışlardır. Eyyübîler Selçuklu ve Zengîler' den ziyade bir güç oluşturmayı başararak Mısır ile Suriye güçlerini bir devlet çatısı altında toplayıp Haçlı güçlerine karşı müşterek hareket etmeyi başarmış bir hanedanlıktır. Bu bağlamda Eyyübî-Haçlı ilişkilerinin çerçevesini, içeriğini ve bu ilişkilerin gerekçelerini (burada kullanılan söylemlerin ve silahların varlığını dışarıda bırakmadan) ele alan bir kitabın yakın zamanda bilim dünyasına sunulması bizim de böylesi bir eseri tanıtmamızı mucip kılmaktadır. Çünkü uzun yıllardır Haçlı-Müslüman ilişkileri ya bireysel bazda bir şahsın ön plana çıkarılarak çalışılmasına ya da önemli bir savaşın veyahut bir seferin etrafında şekillenmesine sahne olmaktadır. Eyyübîler gibi Kudüs'ü fethetmeyi başaran bir İslam Hanedanlığı'nın Haçlılar karşısındaki konumunu saptamaya yönelik İslam *devlet aklının* Eyyübîler özelinden sorgulandığı bir eserin dikkatimizi celb etmesi sonrasında yaptığımız bu tanıtım, umulur ki böylesi çalışmaların daha da çok yapılmasına vesile olur. Çekiç'in bu minvalde ele aldığı eser: Kudüs gibi dinî bir merkezin Müslüman-Haçlı ilişkileri ekseninde

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih-Doktora, (artanmihriban@gmail.com)

nasıl algılandığı ve bu uğurda verilen mücadeleleri kaynaklar ışığında detaylıca incelediği çalışması bir giriş olmak üzere üç bölüm, sonuç ve ekler kısmından oluşmaktadır.

Eser, dönemin İslam kaynakları açısından gerek Zengîlerin anlatıldığı gerekse de Eyyûbî Hanedanlığı'nın işlendiği münferit kaynakları kullanmanın yanında genel İslam tarihleri, coğrafi kaynaklar, siyasetnâmeler ve seyahatnâmelerden oldukça zengin bir şekilde istifade edilerek oluşturulmuştur. İslam kaynaklarının sunduğu veriler Bizans ve Haçlı kaynaklarıyla çoğunlukla kıyaslanarak kullanıldığında, insicamlı kaynak tahlili ve tenkidinin Eyyûbî-Haçlı ilişkilerini anlamamız açısından oldukça kıymetli veriler sunduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında Modern dönem araştırmacılarının (bilhassa bilindik ve uzman araştırmacılar) eserleri de İngilizce, Arapça ve Türkçe dilleri ekseninde çalışma boyunca tatmin edici bir şekilde kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında çok çeşitli kaynak kullanımının olmasına mukabil yazarın akıcı üslubu ve yalın dili bu alanda çalışacak yeni araştırmacılara önemli bir eser sunmuştur diyebiliriz.

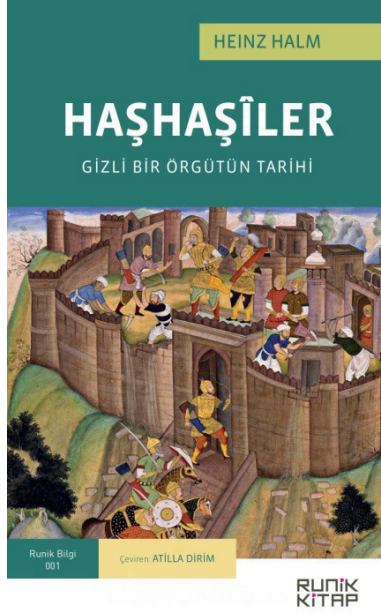
Eserin Giriş bölümünde öz bir kaynak tanıtımı ile Eyyûbîlerin Zengî tedrisatından başlayarak ortaya çıkış serüvenleri işlenmiştir. I. Bölümde devletin kurucusu Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'da Fâtımî Hanedanlığı'nı ortadan kaldırması ve sonrasında Mısır ve Suriyeli Zengî güçlerini kendi devlet yapılanması içerisinde birleştirmesi ele alınmıştır. 1171'den 1186 yılına değin ele alınan I. bölümde Eyyûbîlerin güç kaynaklarının nerelere dayandığı da sorgulanmıştır. Selahaddin Eyyûbî'nin Haçlılara karşı dış mücadelelerde cihat argümanıya, iç ilişkilerdeki Sünnî-İslam vurgusu dönemin şekillendirici aroması olmuştur. II. Bölümde Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır ve Suriye güçlerini arkasına aldıktan sonra en büyük ideali olan Kudüs'ü ele geçirme arzusunun işlendiğini görmekteyiz. Burada 1186'dan Selahaddin Eyyûbî'nin ölüm yılı olan 1193 aralığında yaşanan Haçlı-Eyyûbî ilişkisini bulabilirsiniz. Bilhassa Hittin zaferinin ardından Kudüs'ün fethinin Eyyûbî devlet nişanı olarak değerlendirilmesi ve Kudüs'ün Haçlılar karşısında *politik kırmızı çizgi* şeklinde algılanması Eyyûbî-Haçlı ilişkilerinin bundan sonra Kudüs üzerinden şekilleneceğinin sinyallerini vermektedir. Zaten yazar bu konu üzerinde bilhassa durmaktadır ve III. Haçlı seferini bu bağlamda ele almaktadır. Selahaddin Eyyûbî'nin Haçlılar karşısında gerek iç çekişmeleri durdurarak gerekse de dış güçleri etkisiz hale getirerek Kudüs'ü fethi sonrasında kemale erdirdiği devlet stratejisi, kendisinden sonra gelen ardıllarına da miras ve ilham olmuştur. Eserin

III. bölümü bu konuya yoğunlaşarak Selahaddin'in ardıllarının yani Melik Adil, Melik Kamil, II. Melik Adil, Melik Salih ve Turan Şah dönemlerinin Haçlılar karşısındaki duruşlarını ve stratejilerini ele almaktadır. Bu dönemlerde gerçekleşen IV, V, VI, VII. Haçlı seferleri esnasındaki Müslüman - Haçlı ilişkilerinin savaşımın dışında da değerlendirilmeye tabii tutulması Eyyûbî-Haçlı ilişkileri özelinden bakıldığında daima bir diplomasi sürecinin olduğunu da ortaya koymaktadır. Buradan yaklaşıldığında ise Haçlılar, Doğu topraklarında her ne kadar Eyyûbîlere karşı mücadele verseler de ortak yaşama alanı içerisinde mevcut konjonktüre dâhil olmaya da çalışmışlardır diyebiliriz. Bilhassa Eyyûbîlerin Avrupalı denizci tüccarlara uyguladığı yumuşak vergi politikası bizi genel tabloda Eyyûbî-Haçlı ilişkilerinin kesif bir düşmanlıkla değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaştırır. 1171-1250 yılları aralığında Eyyûbî-Haçlı

ilişkilerini, Kudüs Haçlı Krallığı, Trablus Haçlı Kontluğu, Antakya Haçlı Prinkepsliği kapsamında yerel Haçlı güçleri ile zaman zaman Bizans'ın Haçlılara verdiği desteği de kaçırmadan görmeye çalışan yazar Haçlı-Müslüman ilişkilerinin çok boyutluluğu ve bölge dinamiklerinin bu ilişkilerdeki etkisine de dikkat çekmektedir. Son söz yerine Çekiç'in sonuç değerlendirmesinden bir pasajı vurgulamamız eserin mantığını kavramamız bakımından gereklidir:

“Doğu’da kurulmuş olan Haçlı devlet yapılanmalarının Kudüs, Antakya ve Trablus özelinde düşündüğümüzde çoğunlukla ortak hareket edemeyişi ve çıkar çatışmalarında Müslüman müttefiklere başvurmaları ise şartıcı gözükmemektedir. Zira bir Krallığın/Kontluğun çıkarına olan durum diğeri için aksi olabilmekteydi. Böylece kendi aralarındaki fikir ayrılıkları siyaseten onları Müslümanların karşısında birlikte hareket etmekten alıkoymuyordu. Bu durumda Eyyübîlerin işine yarayan oluşumların ve ittifakların kurulmasına zemin oluşturuyordu. Bu bir anlamda Doğu’daki Haçlıların bölge devletleri ve Müslümanlarla siyaseten uyum ve entegre süreçlerine işaret etmekteydi. Çünkü aynı coğrafyada yaşıyorlardı. Buradan yaklaşıldığında Doğu topraklarındaki “Haçlı olma ruhu” Avrupa’da duyulan iştiyakla kıyaslandığında derin anlamlar taşııyordu ki Avrupa’da da yer yer bu ruhun kaybedildiği durumlar olduğu görülmekteydi.

Selahaddin’in çizdiği coğrafya ve Haçlılara karşı kırmızıçizgiler zaman zaman deformasyona uğrasa da büyük ölçüde korunmuştur. Melik Kâmil’den itibaren esneyen siyasi yaklaşım ve yumuşayan diplomasi dili Eyyübî politik çizgisine Haçlılarla olan alışma ve tanıma sürecinin katkısı/sonucu olarak düşünülebilir. Ayrıca sonraki kuşakların kurucu kuşağa nazaran daha az şevkli ve biraz esnek/tavizkâr olması da yumuşayan bu diplomasi sürecini açıklar niteliktedir. Çok yönlü etkileşime sahne olan ve Eyyübî Hanedanlığı sınırları içerisinde (buradan bilhassa Mısır, Suriye ve Filistin’e odaklanmalıyız) gerçekleşen Haçlı Müslüman çekişmesi-savaşım, barışım ve ortak yaşama süreçlerini de ayrı düşünmemek kaydıyla-Avrupalı halkların Doğu topraklarına kesif seferler düzenlemesi neticesinde sonraki yüzyıllarda belirginleşen oryantalist çalışmaların da temelini atmıştır. Bilhassa Eyyübîlerin Avrupalı denizci tüccarlara karşı ılımlı vergilendirme politikası Avrupalı milletlerin sonraki yüzyıllarda coğrafi keşif ve açılımlarına ilham/dayanak/birikim olmuştur.”

Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi

Heinz Halm, Çev. Atilla Dirim

Runik Kitap, İstanbul, 2020, 120 sayfa, ISBN: 978-605-06194-4-7

Ümit ÇALIŞKAN*

Haşhaşiler ya da Batı'daki deyiimiyle *Assessini* var olduğu dönemden beri İslam dünyasında hep konuşulan bir yapılanma olmuştur. Tarikat veya mezhep olarak konumlandırmak zordur, bir yapılanma veya örgüt olarak addedilebilir. Eser 9 bölümden oluşmaktadır. Haşhaşilerin oluşumunu, propaganda şeklini, yayıldığı coğrafyayı, en güçlü dönemlerini ve bu dönemde liderleri olan Hasan Sabbah'ı ve ondan sonra gelen yöneticileri, son olarak da günümüzdeki durumlarını ele alarak eser sonlandırılmıştır. Kısa ve genel hatlarıyla anlatıldığı için kitap bittiğinde, insan konuya da ilgili olunca başka kitaplara yönelmek isteyebilir.

Şiîliğin içinde yer alan ve *İsmaili* olarak da adlandırılan Haşhaşiler, imamların masumlugu anlayışını sürdürmekte ve diğer Şiî gruplardan da bu imam noktasında ayrılmaktadır. Eserde önce kavramsal çerçeve bağlamında Haşhaşilerin ortaya çıktığı dini ve siyasi ortam anlatılmıştır. Mısır merkezli Fatimiler, Şiîliğin o dönemdeki en güçlü temsilcisi konumundadır. Karşılarında ise Bağdat merkezli halifeliği ellerinde bulunduran Abbasiler ve siyasi güç sahibi Selçuklular bulunmaktadır. İsmaililer yine diğer Şiî gruplardan farklı olarak imameti Hz. Ali'den değil Hz. Hasan'dan başlatmaktadır. İsmaililer, Fatimi halifesi 18. İmam Müstansır öldükten sonra onun oğlu Nizar'ı imam kabul ederken diğer bir grup

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, umitaliskan71@gmail.com

da Müstali-Billâh'ı kabul etmiştir. Bundan dolayıdır ki Haşhaşilere Nizariler veya Nizari İsmaililer de denilmektedir.

Eserde ilk kez rastladığım bir açıklama vardı. Bu da Tuğrul Bey'in sultan unvanını kullanmasıyla alakalı kısımda, bu unvanın daha önce *iktidar* manasına gelirken şimdi unvan olarak kullanıldığı ifade ediliyor. Bugünkü Suriye-İran sınırları içinde bulunan topraklarda daha çok hâkimiyet kuran Haşhaşiler kısa süreli de olsa bir devlet tecrübesi yaşıyorlar. Hatta bazı Selçuklu valilerinden vergi de alıyorlar ancak kendileri de uzun süre Tapınak Şövalyelerine ve Hospitalier Şövalyelerine vergi veriyor. Bu şövalyeler Haçlı Seferleriyle gelip bölgede kontluk veya prenslik şeklinde yerel iktidar sahibi oluyor. Hatta Haşhaşiler yer yer Selçuklulara karşı Haçlı güçleriyle ve Hristiyan prenslik ve kontluklarıyla da işbirliği yapmaktan kaçınmıyor. Ne hazin ki Müslümanlar birbirine karşı, *gâvur* dedikleriyle dahi beraber hareket edebiliyor. Bu durum, Haşhaşilerin Selçukluları ve onların yöneticilerini, anlayışlarını, inançlarını kendi inançlarına ve varlıklarına Haçlılardan daha büyük tehdit olarak görmelerinden kaynaklanıyor.

Haşhaşiliğin kurucusu Hasan Sabbah'dır. Kitaptan öğreniyoruz ki diğer yapı, örgüt, tarikat, mezhep kurucularının aksine kendi otobiyografisini yazmış. Kendileriyle ilgili en büyük kaynaklardan biri de el yazmalarından sonra bu kitaptır. Bu eserin günümüze ulaşmasını sağlayan kişi de Moğolhanı Hülagü'nün veziri Cüveynî'dir. Belki sonda söyleyeceğimizi başta söylemek gerek: Moğollar barbardı diyenlerin aksine bu eserde Halm, Moğolların Alamut'u ele geçirmesinden sonra Cüveynî'nin Hülagü'den ricası üzerine kütüphanenin ve yazma eserlerin korunduğunu ve bugüne ulaştığını ifade eder. Bu durum, tarihte istisnaların önemli olduğu anlardan biridir.

Sabbah, Fatimi Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra bazı yöneticilerle anlaşmazlığa düştü ve bu durum onun sürgün edilmesine kadar vardı. Sabbah, şehir şehir gezerek insanlara İsmaili öğretisini anlatmayı ve onları davet etmeyi sürdürdü. Deylem'de örgütlenmeye başladı ve bu noktadan sonra güçlenerek yapısını oluşturdu. Alamut kalesine adamlarını dâlik yapması yani insanları davet etmesi, İsmaililik propagandası için gönderir. 1090 yılında kendisini gizleyerek kaleye girer ve bir süre burada gizlice yaşar. Kaleye geldiği tarihin, yaptığı ebced hesabına göre de özel bir önemi vardır.

Bilindiği üzere Batınî yapılarda ebced hesabı veya bu tarz özel tarihler, karşılaşmalar, günler farklı bir anlam teşkil etmektedir. Üzerinden asırlar dahi geçse bağlıları tarafından o tarihler, günler anılmaktadır. Kısa bir süre sonra da kaleyi validen teslim alır. Zira vali de gizli bir İsmailidir. Ne yazık ki, diyeceğim zira *Siyasetname* gibi asırlar dahi geçse her yöneticinin okuyup öğütleri tatbik etmesi gereken bir eser yazan Nizamülmülk'ün vezirlik yaptığı Selçuklu Devleti'nin vezirleri, yöneticileri İsmaili'dir ancak kendileri bunu ilan etmedikçe veya açıkça Hasan Sabbah'dan yana olmadıkça devlet bunun farkına varamamaktadır. Selçuklular için bu kadar büyük zafiyet oluşturmasının nedeni de burada yatmaktadır.

Daha ilk yılından itibaren Selçuklular kaleyi ele geçirmek için kuşatmalara başlamış olsa da bunlardan bir türlü istenen neticeyi elde edememişlerdir. Çünkü Haşhaşiler konusunda yeterli istihbarat, bilgi ve donanıma sahip değillerdir. Yani düşmanlarını yeterince tanımamaktadırlar. Haşhaşilerin öğretilerini yaymadaki yöntemleri, davetçi olarak adlandırdıkları dâîlerin İsmaili olmayan topluluklarınıçerisine

gizlice girerek propaganda yapması ve onları etkilemesidir. Ayrıca kendilerini tehdit olarak gören ve varlıklarını istemeyen Selçuklu yöneticilerini fedai adını verdikleri suikastçılara hançerleterek öldürmüşlerdir. Fedailer bunu öldürecekleri kişinin en yakınına kadar girerek yapmaktadır. Zira böylece biz sizin her an yanınızda olabilir ve size istediğimizi yapabiliriz mesajını vermektedirler. Böylelikle Selçukluların Haşhaşilere karşı yürüttüğü mücadelede hem toplum hem devlet nezdinde psikolojik üstünlüğü ele geçirmeyi amaçlamışlardır.

İsmaililere savaş açan Vezir Nizamülmülk, Haşhaşilerin ilk kurbanı olmuştur. Nizamülmülk'ün oğlu Fahru'l-Mülk de Haşhaşiler tarafından daha sonra öldürülmüştür. Nizamülmülk'ün ölümünden 1 ay sonra Sultan Melikşah vefat etmiş ve iç karışıklık baş göstermiştir. Sabbah da bundan faydalanmış ve bağlıları aracılığıyla yeni kaleler fethetmiş, egemenlik alanını genişletmiştir. Hatta o denli ki Selçuklu başkenti İsfahan'da dahi dâiler propaganda yapar hale gelmiştir. Hasan Sabbah'ın öğretisi her geçen gün daha da yaygınlaşarak kitleleri etkisi altına almaya devam etmiştir. Bu durumun en büyük etkenlerinden biri de Selçuklu ve Abbasilerin buna karşı etkili bir mekanizma ve propaganda geliştirememesidir. Yalnızca fetvalar ve cezalarla karşı konulmaya çalışılmış, eğitim faaliyetleri yetersiz kalmıştır.

Yine büyüklerimizin sıkça kullandığı *refik-rafik* kelimesi de Haşhaşilerden gelmektedir. Haşhaşiler yoldaş manasına gelen bu kelimeyi birbirleri için kullanmaktaydı.

Selçuklu hükümdarları sık sık halkın sıkıntılarını dinlemek için halkın arasına giriyordu, bu da fedailere suikastlarını gerçekleştirmeleri için büyük fırsat yaratıyordu. Ordu içinde dahi Batınîlerden olan gruplar vardı, bundan dolayı üst düzey yönetici ve komutanlar evlerinden zırh giymeden çıkmamaya başladı.

İslam dünyasındaki bu iç çekişmeden ve Selçukluların görece zayıflığından da faydalanan ilk Haçlı Orduları başarılı olmuş, “1100 yılının Noel gününde Beytullahim'deki Doğu Kilisesinde Baudouin Kudüs Kralı olarak taç giymiştir.” (s.42) Selçuklular bir yandan Haçlılarla bir yandan Batınîlerle bir yandan Melikşah'ın yeğeni Emir Rıdvan gibi devlet içindeki gizli Batınîlerle mücadele etmek durumunda kalmıştı. Batınîler için öncelikli tehdit Haçlılar değil Selçuklular ve onlara karşı koymaya çalışan devlet görevlileriydi. Bunun için fedailer Haçlılara karşı mücadele eden emirlere, valilere daha kolay saldırıyordu zira savaş esnasında ordunun içinde dahi Batınîler bulunabiliyordu.

“1124 yılında Hasan Sabbah öldüğünde hiç erkek evladı bulunmuyordu. İddialara göre ikisini de öldürmüştü, birini şaraba düşkünlüğünden dolayı diğerini de kendisine başkaldıracağı için.” (s.51) Kendisinden sonra halefi olarak Bozorg Ümid 14 sene Haşhaşilere liderlik etmiştir. Bu dönemde Suriye'de ve civar şehirlerde kaleler ele geçirilmeye devam edilmiş, Alamut gibi tahkim edilmiştir. Ondan sonra gelen halifeler döneminde suikastler devam etmiş hatta halifeye dahi suikast yapmışlardır. Sultan Sancar, döneminde bir elçiyi Alamut'a göndererek tam olarak neye inandıklarını anlamaya çalışmıştır. Sancar onları barışa, dostluğa davet eden fermanlar da göndermiştir. Bunları Cüveynî'nin eserlerinden öğreniyoruz.

Sonraki imamların uygulamaları bazı anlaşmazlıklara neden olmuş, bunun sonucunda da kopuşlar yaşanmıştır. Ondan sonra her ne kadar eski ihtişamlı günlerine dönmeye gayret etseler de bunu

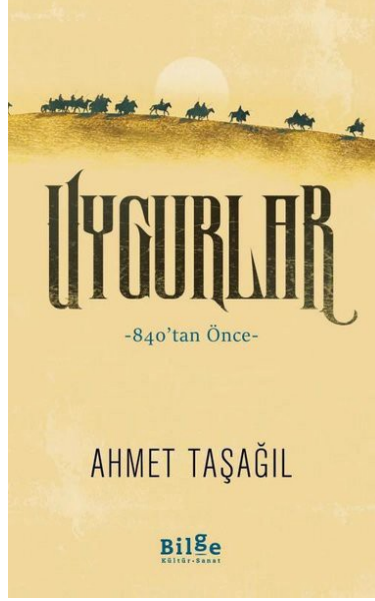
başaramamışlardır. Yazar, o dönem kaynaklarında ve Batınîlerin kendi el yazmalarında *Haşhaşi* kullanımına rastlanmadığını da ifade etmektedir.

Haçlılardan Kudüs'ü tekrar almayı hedefleyen Selahaddin Eyyubi önce Fatımilere son verir. Haşhaşilerle uğraşmak yerine Haçlıların üzerine sefer yapmayı uygun bulur ancak Haşhaşiler kendisinin çadırına kadar girerek suikast girişiminde bulunsa da başarılı olamaz. Selahaddin Eyyubi o günden sonra tedbir alarak yalnızca çok güvendiği adamlarıyla beraber bir çadırda bulunmayı uygungörecektir.

Yine kitaptan öğrendiğimize göre kısa bir süre de olsa Anadolu Selçukluları, Haşhaşilere vergi ödemiştir. Haşhaşiler liderlerine *Dağın Şeyhi* de demektedir. II. Haçlı Seferleri sırasında yok olmamak ve kendilerinden uzak tutmak adına Dağın Şeyhi bir elçiyle hediyeler göndererek Fransa kralına biat ettiğini beyan eder. Haşhaşiler artık iyice güçten düştükleri dönemde Moğolların saldırılarıyla karşılaşır, bu dönemde Sünni Memlûklerden yardım dahi isterler. Moğollar önce Suriye'deki Haşhaşi kalelerini ele geçirirler. Memlûk Sultanı, Dağın Şeyhi'yle anlaşır, kalelere cami yaptırılır. İlk 3 halifeye de hutbelerde övgüler dizilir, Batınîlerin Sünniler tarafından rahatsız edici bulunan tüm uygulamalarına son verilir. Son zamanlarında, Harzemşahlar, Memlûkler ve Moğollar arasındaki rekabetten yararlanarak denge siyaseti sayesinde ayakta kalmaya çalışsalar da bu uğraşları netice vermemiştir. 1256 yılında Moğol hükümdarı Hülâgü'nün Alamut'u kuşatmasıyla varlıklarına son verilmiştir.

Bugün ise imamlar silsilesinin *Ağa Han* soyuyla devam ettiği kabul edilmektedir. Bugün kendilerine ait bir devletleri bulunmasa da varlıklarını buldukları konuma göre gizli-açık sürdürmektedirler.

Eserin çevirisinin oldukça iyi olduğunu belirtmek isterim. Tashihinin de ehil ellerce yapıldığı kendini belli ediyor zira imlâ, kelime, harf hatası gibi kitaplarda rastladığımız noktalar birkaç tane haricinde burada bulunmamaktadır.

Uygurlar 840'tan Önce

Ahmet Taşağıl

İstanbul, Bilge Kültür- Sanat Yayınevi, 2020, 192 sayfa, ISBN: 978-625-7201-22-3

Büşra MURATOĞLU*

Ahmet Taşağıl 1964 yılında Yalova'da doğdu. İlkokulu Yalova'da bitirdikten sonra orta ve lise öğrenimini İzmit'te tamamladı. 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda yaptı. 2000 yılında profesör olan Ahmet Taşağıl, 1997 yılından itibaren Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Moğolistan, Çin ve Güney Sibiry'a da saha araştırmalarında bulundu. Genel olarak Orta Asya Türk Tarihi ve İslam Öncesi Türk Tarihi alanlarında çalışmalar yaptı. Yüz yıllara yayılmış Uygur tarihini, kırılma noktaları ve safhalarına göre inceleyen bu kitap Uygurların zaman içerisinde geçirdiği kültürel değişimi de ele almaktadır. Kitapta Uygurların bağımsız olmadan önceki yaşayışları, diğer boylarla ilişkileri, bağımsız devlet kurulduktan sonra Uygur kağanlarının faaliyetleri, Çin ile siyasi ve ekonomik ilişkileri, Uygurların din değiştirmeleri gibi birçok meseleye de değinilmiştir. Kitabın genel konusu Uygur Kağanlığı'nın kurulmasından, 840 yılına kadar olan Uygur siyaseti ve kültürüdür.

7 ana başlıktan oluşan kitabın ilk bölümü Uygurların tarihine genel bir bakış olarak yazılmıştır. İlk olarak Uygur adının ortaya çıkış süreci anlatılır. Doğu Gök Türk Devleti'nin zayıflaması sonucu boylar arasında yaşanan iktidar mücadelelerini Uygurların kazanmasıyla beraber, bağımsız Uygur Kağanlığı'nın kurulmasından söz edilir. Tahta geçen kağanların izledikleri politikalar, Çin ile ilişkiler ve

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, mrtglb7@gmail.com

Uygur Devleti'nde yaşanan isyanlar yüzeysel olarak anlatılır. Tun Baga Tarkan'dan sonra gelen kağanlar döneminde Uygur faaliyetleri, Uygurların yerleşik hayata geçtikten sonra kültürlerinde meydana gelen değişimler de bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci Bölümde bağımsız bir devlet kurmadan önce Uygurların kökenlerinden ve bağımsızlık öncesi faaliyetlerinden ve bahsedilir. Uygurlar bağımsız olmak için Gök Türk Kağanlığı'nı yıksalar da Uygur Devleti'nin Gök Türk Devleti'nin devamı olduğuna vurgu yapılır.

Üçüncü Bölümde Uygurların Dokuz Oğuz boylarıyla ilişkileri ve Dokuz Oğuz boylarının isminin ilk kez nerede kullanıldığı ile ilgili açıklamalar yapılır. Bayan Çor döneminde Uygurların genişleme siyaseti, Çin'den gelen askeri yardım talepleri ve Bayan Çor'un ölümü üzerine Uygur yazıtlarında Kağan'ın anlatımı konularına yer verilir. Uygur siyaseti ve kültürüne ilişkin önemli bilgiler veren "Tes", "Taryat", "Şine us" isimli yazıtlardan elde edilen bilgiler bu bölümde okuyucuya sunulur. Son olarak Bayan Çor zamanında bazı Türk boyları ile kurulan ilişkiler ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

Dördüncü bölüm, babası Bayan Çor'un ölümünden sonra tahta geçen Böğü Kağan'ın 760 yılında Çin'e elçi göndermesini anlatarak başlar. Böğü Kağan döneminde de Çin'e yapılan askeri yardımlar, Çin'de gerçekleşen hanedanlar arası mücadele ve Uygur Kağanlığı'nın bu mücadele üzerindeki etkisinden bahsedilir. Ayrıca Böğü Kağan'ın; savaşçılık ruhunu zayıflatan Mani dinini benimsemesi, Çinliler ve Uygurlar arasındaki ipek karşılığında at ticareti meselelerine geniş yer verilmiştir. Bu bölümde incelenen son konu ise Uygur Devleti'nde muhalefet kanadının başını çeken Tun Baga Tarkan'ın Uygur halkını arkasına alarak Dokuz Oğuz boyları etkisinde kalan kağanı öldürüp tahta geçme hadisesidir. Beşinci bölüme geçmeden hemen önce Mani dininin etkisiyle bozulmaya yüz tutan Uygur kültüründeki değişimlerden örnekler verilerek bahsedilir.

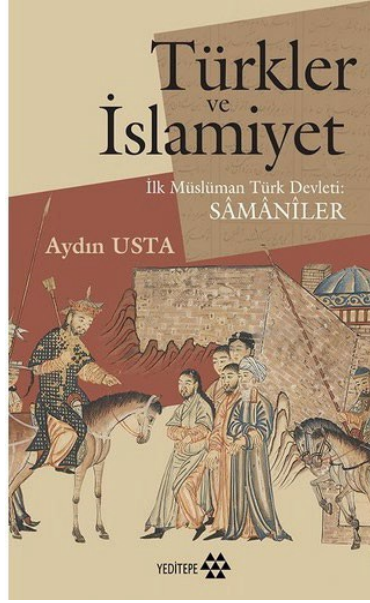
Beşinci bölümde ise Tun Baga Tarkan'ın Alp Kutlug Bilge unvanını alarak tahta çıkmasıyla başlayan duraklama devri ele alınır. Bu dönemde Uygur Devleti'nin Çin üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeye başlaması ve daha barışçıl bir politika izlemesi vurgulanır. Çin'deki Uygur kolonisi ve Çin ile siyasi ilişkiler bu bölümde geniş yer tutar. Çinlilerin, Uygur Devleti'nin gönderdiği Tudun'u (vali) öldürmesi daha sora Uygurların intikam almasını engellemek için Çin imparatorunun Kutlug Bilge Kağan'a yüklü miktarda hediye göndermesi de bölümde anlatılan bir başka ilgi çekici olaydır. Yine bu dönem de Kutlug Bilge Kağan'ın bir Çinli prenses ile evlenmek için yaptığı hazırlıklar, gönderilen elçi heyetleri ve Çin'de yapılan karşılama ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Bu bölümden yola çıkarak Çin hanedanları ile Uygurlar arasında sık sık evlilikler yapılmasının o dönemde önemli bir siyasi hamle olduğu yorumunu yapabiliriz. Külüg Bilge Kağan'ın tahta geçişi ve kısa hükümdarlığı bu bölümde anlatılan konular arasındadır. Daha sonra sırayla A-ch'o (Feng-ch'eng) Kağan'ın erken ölümü ve bir varis bırakmaması sonucu halkın yeni bir kağan seçmesine değinilir. Burada Türk boylarının devlet yönetiminde etkili ve söz sahibi olduklarını görüyoruz. Kutlug Kağan'dan sonra Ulug Bilge Kağan dönemi anlatılır. Bu dönem devletin biraz da olsa toparlandığı bir dönemdir. Daha sonra tahta geçen Külüg Bilge Kağan döneminde Mani dininin devlet üzerindeki etkisi Uygur devletinin zayıflama

sebeplerinden biridir. Yıkılış dönemine yakın tahta geçen Kağanlar ise devleti tehdit eden dış tehlikeler ile ilgilenmişlerdir. Bu arada Çin imparatorunun Mani rahiplerini kullanarak, onlar üzerinden Uygur siyasetine müdahil olmak istemesi bölümde anlatılan en ilginç konulardan biridir.

Altıncı bölüm yine bir siyasi evlilik anlatısı ile başlar ve yapılan törenler tasvir edilir. Bu siyasi evlilik sonucu ülkeye gelen Çinli prensesin giydiği kıyafetten, bindirildiği tahtırevanın şekline kadar detaylı biçimde bilgi verilir. Vurgulanan meselelerden biri Çin'in dış tehditler ve iç isyanlar karşısında durabilmek için Uygurların yardımına muhtaç olması, bunun için ağır sayılabilecek ticari yüklerin altına girmeleridir. Ayrıca bölümün bir başka konusu Uygur Kağanı Sa'ya karşı yapılan ihtilal girişimidir. Bu ihtilal başta başarısız olsa da Kağan bu ihtilalin devamında köşeye sıkışarak kendini öldürür. Bölümde incelenen bir başka mesele, tahta çıkan Ho-sa Kağan döneminde ortaya çıkan kıtlık, salgın hastalıklar ve iklimsel felaketlerin Uygur Devleti'ni iyice zayıflatmasıdır. Bölümün sonunda 840 yılında 100 bin Kırgız süvarisinin Uygur merkezini basmasıyla Uygurların yıkılışı anlatılır. Kağan öldürülür ve Uygur halkı çeşitli bölgelere dağılır. Daha sonra birkaç toparlanma girişimi yaşansa bile Uygurlar eski güçlerini kaybetmişlerdir.

Yedinci Bölüm Uygur kültürüne ayrılmıştır. Bağımsız bir devlet kurmadan önce de, devletleri yıkıldıktan sonra da Orta Asya'da varlığını devam ettiren Uygurların günümüze büyük bir medeniyet ve birçok eser bıraktığı ifade edilir. Burada vurgulanan şey Uygur Kağanlığı'nın Gök Türk Devleti'nin mirası üzerine kurulmasıdır. Bahsedilen bir başka konu ise Uygur Devleti kendisinden önceki Türk devletleri gibi bozkır kültürünü sürdürmesidir. Bölümün devamında Uygur kağanlarının Mani dinini benimsemeleri ile beraber Uygur halkının yaşam tarzının değişmesinden söz edilir. Hayvansal ürünler yemeye karşı ve savaşmayı hoş göremeyen bu inanca girdikten sonra, kağanların aldığı unvanların bile değişmesine vurgu yapılır. Son olarak, devlet içinde kullanılan unvanlar, Uygurlar arasında şehir hayatının yaygınlaşması, tarım yapılması, mimari, ulaşım sistemi, edebiyat gibi Uygur kültüründe değişimi yansıtan meseleler ele alınmıştır.

Sonuç olarak, Uygur adının ortaya çıkışından Uygur Devleti'nin yıkılışına kadar Uygur tarihini konu alan bu kitap, hem kültürel hem siyasi alanda Uygur Devleti'ni anlatmak için yapılmış bir çalışmadır. Orta Asya tarihinin ve bozkır kültürünün en önemli parçalarından biri olan Uygurları konu alan bu kitabı, İslam Önce Türk Tarihi alanında verilen bu muhteşem eseri konuyla ilgilenen herkese tavsiye ederim.

Türkler ve İslamiyet

Aydın Usta

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020, 336 sayfa, ISBN: 978-605-2070-92-5

Funda TEKİN*

Yazarımız Prof. Dr. Aydın Usta, ilk ve orta öğretimini İstanbul'da tamamladı. 1996'da MSGSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl başladığı yüksek lisans programını *Sâmâniler Devleti'nin Kuruluş Devri* adlı teziyle tamamladı. 2003'te *Sâmâniler Devleti'nin Siyasî ve Kültürel Tarihi (943-1005)* adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı. 2014 yılında Profesör olan Aydın Usta halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Türklerin İslam dinine girmeleri konusunda birbirinden zıt iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türklerin zorla Müslümanlaştırıldığı diğeri ise aksine hiçbir baskı olmadan bu dine geçildiği yönündedir. Ancak her iki görüş de tarihin ve insanın ruhuna aykırıdır. Konu ile alakalı diğeri mesele ise Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasında etkili olan siyasi unsur ve ilk Müslüman Türk devletinin kim olduğu sorusunun cevabını vermektir. Yazarımız Prof. Dr. Aydın Usta, incelemekte olduğumuz kitabında konuyla ilgili fikirlerini dönemin kaynaklarını teferruatlı biçimde inceleyerek açıklamıştır.

Eser, giriş ve yedi ana başlıktan oluşmuştur. Giriş kısmı Prof. Dr. Ahmet Taşağıl tarafından yazılmıştır. Taşağıl, Horasan'nın coğrafi konumunu *İran'ın kuzey batısı, Türkmenistan'ın güneyi ve Afganistan'ın batısını kapsayan alan* şeklinde açıklamıştır. (s.7) Bu geniş alanlar tarihin ilk dönemlerinden itibaren hem Türk hem de İranî kökenli halklara yurtluk etmiştir.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi, funda.tekin6637@gmail.com

Abbasiler döneminde bireyler halinde İslamiyet'i seçen Türkler, büyük ölçüde onuncu yüzyıldan itibaren resmi ve halk seviyesinde İslam dinine geçtiler. Müslüman ordularının Sasaniler'i mağlup etmelerinden sonra Horasan da İslam devletinin topraklarına dâhil edilmiştir. *Coğrafi Mekan* başlıklı ilk bölümde Horasan ve Maverâünnehir bölgeleri tanıtılmış, bu bölgeleri Ortaçağ İslam dünyasında ayrıcalıklı kılan ve bir cazibe merkezi olmalarını sağlayan bir takım hususiyetler açıklanmıştır. Bu özelliklerden en önemlisi bölgenin Baharat Yolu, İpek Yolu ve Kürk Yolu'nun kesişim noktalarında bulunmasıdır. Bu bölümde Horasan ve Meveraünnehir bölgeleri dışında Ceyhun ve Mecrası, Buhara ve Semerkand, Seyhun ve Mecrası, Harizm başlıkları altında bölgelerin sosyo-kültürel yapıları ve tarihleri anlatılmıştır.

Sâmâniler devleti, Maverâünnehir bölgesini merkez alarak kurulmuş ve daha sonra Horasan'ı da alarak sınırlarını genişletmişlerdir. Ama bu bölgedeki ilk Türkler Sâmâniler değildir. Türklerin bu coğrafya ile tanışmaları çok daha eski tarihe dayanmaktadır. *İslam Fetihleri Öncesinde Maverâünnehir'deki Türk Varlığı* başlıklı ikinci bölümde, bölgedeki Türk varlığının kökleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Horasan ve Maverâünnehir'de Müslüman Fetihleri başlıklı bölümde, ilk olarak Sasanî ve Bizans üzerine düzenlenen askeri harekâtların sebepleri ve sonuçları açıklanmıştır. Bütün İran ülkesine yayılan askeri harekâtın sonucunda Müslüman orduları, Bizans ve Sasanilerden çok daha güçlü bir rakip olan Türklerle sınırdış olmuşlardır. Bu gelişme ilerde yaşanacak şiddetli mücadelelerin habercisi olmuştur. (s. 49)

Bu bölümde özellikle açıklanması gereken meselelerden biri *cihad* kavramıdır. Çünkü konunun temellerinden birini teşkil eden *Türklerin İslamlaşması* bahsinde özellikle Maverâünnehir üzerinde sürdürülen mücadelenin bir cihad mı yoksa ganimet ve toprak ele geçirmeye dayalı bir çatışma hali mi olduğuna dair oluşan şüphelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle ilgili başlık altında cihadın tanımı yapılmış ve şüpheleri gidermek amacıyla sorular cevaplandırılmıştır.

Emevilerin ırkçı politikaları nedeniyle sürekli çatışma halinde olan Türkler, Abbasilerin yönetimi ele almaları ve uygulamaya koydukları ılımlı ve bütünleştirici politikayla birlikte İslam'a karşı yumuşamışlardır. Özellikle Talas Savaşı'nı izleyen süreçte Türklerle İslam dünyası arasındaki engeller kalkmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkler, askeri kabiliyetlerinden ötürü İslam ordularında istihdam edilmiş, hatta halife tarafından Türkler için *Samarra* adında şehir inşa ettirilmiş ve başkent buraya taşınmıştır. Böylece Türkler, İslam toplumunda koruyuculuk ve liderlik vasfı elde etmişlerdir. (s.90)

Daha çok askeri ve siyasi boyutları aktarılan Türk-Arap ilişkileri, *Türklerin İslamlaşması Meselesi* başlıklı bölümde sosyo-kültürel açıdan ele alınmıştır. Birbirlerini tanımayan Türkler ve Araplar arasındaki çatışmalar Ortaçağ dünyasının gerekliliği olarak kabul edilmelidir. Her iki taraf da var güçleriyle savaşımlardır. (s.97) Çatışmalar ve yanlış politikalar nedeniyle Türklerin İslama girişler onuncu yüzyıla kadar sarkmıştır. Bu sonuç, *Türkler kılıç zoruyla mı Müslüman oldu* sorusunu akla getirmektedir. Yazarımız, mezkûr bölümde sebep- sonuç çerçevesinde bu soruya yanıt vermiştir.

Türklerin çok geniş alanlarda faaliyet göstermeleri onların Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi farklı dinlerle tanışmalarına neden olmuştur. Ancak bu dinler hem çoğunluk tarafından kabul görmemiş hem de türklerin öz benliklerini yitirerek başka milletler içerisinde erimesine neden olmuştur. Bu

olumsuz tecrübelerin ardından Türklerin neden toplu halde İslamiyet’i kabul ettikleri sorusu daha da önem kazanmıştır. (s. 109) Soruya cevap olarak Türklerin sosyal hayatı, düşünce yapısı ve inanç sistemleri, alt başlıklarda tanıtılmış ve İslamiyet’in Türkler arasında yayılmasındaki etkenler açıklanmıştır.

Kitabın ana konusunu teşkil eden Sâmâiler, *İlk Müslüman Türk Devleti Samaniler* başlıklı bölümde anlatılmıştır. Bölüm içerisinde ailenin tarih sahnesine çıkışı, soy ağacı, kullandığı dil, ortaya çıktığı şehir ve bağlı oldukları mezhep meseleleri kaynaklar ışığında tartışıldıktan sonra *Sâmâniler İranilik vurgusu yaptılar mı?* sorusuna cevap verilmiştir.

Samaniler Devleti Tarihi başlıklı bölümde 892 yılında *İsmail b.Ahmed*’in iktidara gelmesinden 1005 yılında *İsmail el-Muntasır*’ın öldürülmesine kadarki devlet tarihi anlatılmıştır. *Talekan ve Cüzcan Olayları Metin Tercümelere ve Cürcan Olayları Metin Tercümelere* başlıklı son iki bölümde ise Emeviler döneminde Türkler ve Arap Müslümanlar arasında gerçekleşen Talekan ve Cüzcan’daki gelişmeler, ardından Cürcan olaylarına ait kaynakların birebir tercümesi yapılmış ve gerektiğinde kontrolünün yapılabilmesi amacıyla asıl metinleri verilmiştir.

Türklerin ilk dönemde Müslüman Araplarla mücadele etme nedenleri, İslam’a girişlerinin ne şekilde olduğu, bu dini nasıl ve hangi şartlarda seçtikleri tarihçiler arasında tartışmalara neden olmuştur. Bu noktada değerlendirmeye konu olan eser uzun yıllar boyunca geniş coğrafyalarda hüküm süren Türklerin sosyo-kültürel ve siyasi tarihleri, Arap Müslümanlarla tanışmaları ve İslamiyet’e geçişinin sebep ve sonuçları akademik bir üslup ile değerlendirilip kaynaklar çerçevesinde aktarılmıştır.

Türkler, tarihte adlarından söz ettirmeye başladıkları zamandan bu yana dünya tarihinde birçok önemli olaya yön verecek, etkileyecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin arasında en mühim olay ise kuşkusuz İslamiyet’i kabul etmeleridir. İslam dininin kabul edilmesi ile beraber Türkler, bu dine mensup topluluklar arasında büyük bir sorumluluğu da beraberinde üstlenmişler, zira savaşçı bir kavim olmaları hasebiyle İslam medeniyetlerinin güvenlik meselesi gibi birçok hayati konuda onların koruyuculuğu görevini almış ve onların bir nevi hamiliğini yapmışlardır. Özellikle, yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam eden ve İslam alemine tehdit olan haçlı seferleri boyunca gerek askeri gerekse diplomatik olarak savaşta en ön safta yer almışlar ve İslam sancağını taşımışlardır. Türklerin bu denli katkıları sayesinde İslam toplulukları uzunca bir süre boyunca, yıpratıcı bu mücadelelerden başarıyla çıkmayı bilmişlerdir. Türklerin, bu seferler esnasında İslam’ın saflarında gerçekleştirdikleri başarılı mücadele örneği ve gösterdikleri büyük inanç, Haçlılar arasında bile takdir ve hayranlık ile karşılanmıştır.

Türkler, İslamiyet’e girmeleri ile birlikte getirdikleri yeni sinerji, oluşturdukları güven ortamı ve gösterdikleri gayret sayesinde, bu medeniyet için ne kadar önem arz ettiklerini kanıtlamışlardır. Bu tarihten sonra başarıdan başarıya koşacak Türk-İslam devletleri sayesinde, yüzyıllar boyu bu başarıları bir gelenek haline getirecek ve hatta Türk kavramı ile Müslüman kavramı birbirlerinin yerine kullanılacaktır.

Kızılderililer Nasıl Yok Edildi?

Bartolome de Las Casas

İstanbul, Şule Yayınları, 2017, 111 Sayfa, ISBN:978-975-7796-24-4

Esengül ARGUN*

Eser, söz konusu dönemde bizzat bulunan, Piskopos Bartolome de Las Casas tarafından yazılmış mektuplardan oluşmaktadır. Yazar, Kristof Kolomb ile seferlere katılmıştır. Dolayısıyla *coğrafi keşiflerin* ne boyutta ve hangi şartlar altında yaşandığını anlayabilmemiz açısından ana kaynak hükmündedir. Hristiyan birinin, döneme dair bir öz eleştiri niteliğine sahip eserden bazı pasajları, metnimizin içerisinde yer vermeye çalıştık.

Coğrafi keşifler sahiden keşif midir? Keşif nedir? Sömürge kavramının altında yatan vahşetleri yumuşatmak için kullanılan bir kavram mıdır? Aslına bakılacak olursa en minimal haliyle bu esere göre dahi, bir coğrafi *keşiften* bahsedebilmek oldukça güçtür. Çünkü Kristof Kolomb'dan çok daha önceleri bu yerleri gidip gören insanlar vardır ve dahası Afrika'da yaşayan insanlar da vardır. Avrupa'nın bu insanlardan yeni haberdar olması bir keşif sayılamaz, bu onların yeni bir bilgi edindiğinin izahı olabilir. Bu topraklara sonradan gelmişler ve buraları öğrenmişlerdir. Keşif tanımı ile hiçbir ilgisi yoktur. Ancak sömürge kavramı ile faaliyetleri birebir örtüşmektedir. *Coğrafi keşifleri* belki de coğrafi soykırımlar, coğrafi katliamlar, coğrafi saldırılar, coğrafi sömürgeler olarak tanımlanmak daha uygun olmalıdır. Eserde de net bir şekilde görüleceği üzere, İspanyolların Aztekler üzerindeki faaliyetlerine *keşif* kılıfı giydirilerek, zannederiz ki yumuşatılmaya çalışılmaktadır.

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, tezli yüksek lisans öğrencisi, esengulargun552@gmail.com

Kavram analizine İspanya'nın sömürgecilikteki rolünü anlamaya çalışarak yaklaşalım. İspanya sömürgeciliği ile ilgili aklımızdan çıkarmamız gereken üç şey *gurur*, *hirs* ve *risk*dir. Bunlar, sömürgeciliği tetiklemiştir. İspanyol fatihlerinin çoğu günlük tutan insanlardır. Lopez de Gomara da bir tarihçi olarak ifadelerinde Tanrı adına sömürü yaptığını, onlara insan eti yememeyi, insan kurban etmeyi yasakladıklarını, demirli alfabeyi kullanmayı öğrettiklerini söylemektedir. ¹ Esasında vurgulamak istediği, yerlilere *insanlık bahşetmiş* olmalarıdır. İnsanlık bahşedenler Las Casas'a göre şunları yapmıştır:

“Anne sütü emen bebekleri zorla alıyor, ayaklarından tutup başlarını kayalara çarpıyorlardı. Bazıları ise onları yüksekte ırmaklara atıyor, bir yandan da gülerken şakalaşıyorlardı. Çocuklar suya düştüğünde: ‘Kıml kıml oynuyorsun, seni küçük şey seni!’ diyerek gün geçtikçe daha da iğrençleşiyorlardı”. (s.26)

Tabi bunu eserde de görebileceğimiz gibi acılı bir sürecin sonunda *başarmışlardır*. İspanyolların, Müslümanlara karşı yürüttükleri politika yani Reconquista, onların genel anlamda politik davranışlarına da yansımıştır. İslâma karşı mücadeleleri, deniz aşırı bir boyuta taşımışlardır. Daha sonra Kristoff Kolomp gibi insanların desteklenmesiyle de bu politikalarında Hristiyanlık'ın yayılmasını bir aracı olarak görmüşlerdir. İslâmı çökertme güdüsü İspanyollarda daha fazla olduğu için, bu uğurda son derece acımasız ve katı olmuşlardır. Medenileştirme misyonlarından da önce bir ilâhi misyonları bulunmuştur. Bu katılık, davranışlarına da yansımıştır.

“Önce direkler üzerine tahta çubuklardan bir ızgara yapıyorlardı. Sonra, onları ızgaraya bağlıyor, altlarına da hafif bir ateş yakıyorlardı. Yerliler bu korkunç işkenceler altında, çığlıklar atarak can veriyorlardı. Bir keresinde dört veya beş önemli beyin bu ızgaralar üstünde yandığını gördüm”. (s.26)

İspanya'nın deniz aşırı seferlerinin özellikle amacı, Portekiz'in doğudaki üstünlüğüne alternatif bir yol olarak rekabet edebilecek bir güç arayışı ile ilgili olmuştur. Yine Portekizlilerden farklı olarak İspanyollar *keşif ettikleri* yerlerde kalıcı olmaya özen göstermişlerdir. Onların katı davranışlarının akıl almaz boyutlara ulaşmasını sağlayan bir diğer etken de budur. Ekstremadura'dan yani batı sınırından Portekiz, İspanya'nın ve güneyindeki Endülüs'e bağlı, küçük asil ailelerin çocukları; para, ün, şan, şöhret, servet aramışlardır. Kendi notları ve diğer eserlerden hareketle, özellikle Kolomb'un günlüklerinin satır aralarında, *beyazların zafer dolu muzaffer tarihlerinin* meşruiyeti kolonyal metinlerde yer almıştır. Böylece şiddet, meşrulaşıyordu. Yerlilere kendilerince örneğin hizmetçilik gibi roller biçmişler ve bu rolleri üstlenmek istemeyenlere karşı da şiddet uygulamışlardır.² Çünkü yerliler Kolomb ve yanındakiler için *iyiden iyiye kötü* ye dönüşmüştür. Bu kötü imgesi oluşturulmaya çalışılırken meşruiyetin gerekçelerinden biri de yerlilerin topraklarında kolonizasyonla birlikte gelen idari dönüşümdür. Bu da şiddetin meşrulaştırılmasını kolaylaştıran bir başka unsurdur. Bu *beyaz insanlar*, *dinsiz* yerlilere yeni bir din getirdikleri için kendilerini peygamber olarak görmüşler, yani bu misyonu üstlenmişlerdir. Dönemin metinlerinin neredeyse tamamında; Hristiyanlaştırma, cinsel şiddet, kölelik, asimilasyon, toptan imha vb unsurlar yer almaktadır. Tüm bunlar koloni dönemine ait metinlerdeki meşru şiddetin unsurlarıdır. Metinlerin geneli fetihleri içerecek şekilde yazılmıştır.

¹ Carmen Martinez Martinez, Francisco López de Gómara ve Hernán Cortés: kroniklerin Oaxaca Vadisi Markisi ile ilişkisine dair yeni tanıklıklar, Amerikan Araştırma Yılığ, sayı, 67, 2010, ss.267-302.

² İsmail Coşkun, Kristof Kolomb'un Günlükleri, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, cilt,3, sayı,6,2003, ss.107-116.

“Kaçabilenlerin hepsi ya ormanlara sığınyor ya da dağlara turmanıyorlardı... Bunun üzerine Hristiyanlar, özellikle kötü tazı ve köpekler yetiştirdiler. Bu hayvanlar bir yerliyi görür görmez, kaşla göz arasında paramparça ediyor, bir domuzdan daha çabuk yiyorlardı”.(s.27)

Bu fetih hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına, Aztek Uygarlığı'nı ortadan kaldıran, acımasızlık, hilekârlık, şiddet ve şans sıfatlarıyla tanınan, en ünlü fatihlerden biri, Hernan Cortes (Ferdinand)'in faaliyetlerini değerlendirelim. Soylu bir aileden gelen Ferdinand, sağlıklı bir çocukluk dönemi geçirmiş ve ilerleyen yaşlarda da başladığı hukuk eğitimini yarıda bırakmıştır. Çünkü yenedünya (sömürüler ve altınlar) hakkındaki söylentiler, servete ulaşma arzusu Ferdinand'ın aklını çelmiştir ve Hispanyola Adasına gitmeye karar vermiştir. 1503'te Amerika'ya ayak bastığında yaptığı ilk iş noterlik olmuştur. Soylu bir aileden geldiği için de kendisine direkt olarak toprak tahsis edilmiştir. Topraktaki yerlilerin görevi de *elbette* Ferdinand'a hizmet etmek olmuştur. Daha sonra askerî eğitim almıştır. Eğitimin bir parçası olarak da Hispanyola ve civarında, kendisine başkaldıran yerlilerin kontrol altına alınmasıyla ilgili görevler verilmiştir. Buralarda kendisini iyi bir lider, zeki bir yönetici, acımasız bir savaşçı olarak tanıtmış ve bu unvanlarla da nam salmıştır. Daha sonra Diego Velazquez, Ferdinand'ı *başarılarından* dolayı kendi ekibine almıştır. Amerika'da bir tane bile İspanyol ordusu yoktur, aralarında bu şekilde bir hiyerarşi mevcuttur. Lider conquistatörlerin altında çalışan başka conquistatörler yer almıştır. Dolayısıyla daha yüksek ve prestijli birinin altında yer almak demek, daha fazla hareket sahası, yani daha fazla ganimet elde etmek demektir. Anlaşıyor ki Ferdinand için bu iyi bir gelişme olmuştur. Ferdinand için iyi olan bu gelişme, yerlilerde şu şekilde karşılık bulmuştur:

“...Onları daima yük hayvanı gibi kullandılar. Omuzlarında ve sırtlarında yorgun hayvanları gibi yaralar vardı. Hristiyanların kırbaç ve sopa darbelerini, tokat, yumruk ve hakaretlerini ve daha binlerce işkenceyi anlatmaya çok zaman ve kağıt gerekir. Hepsi anlatılamaz, ayrıca insanlar bundan ürkeceklerdir”. (s.33)

İlerleyen zamanlarda Küba'nın fethinde yazıcı/kâtip olarak yer almıştır. Görevi ele geçirilecek altınların hazine kaydını tutmaktır. Bu Küba seferinde bir Dominikan rahibi olan, eserin yazarı ve yerlilerin koruyucu sıfatını almış olan Las Casas da bulunmuştur. Onun buradaki amacı misyonerlik faaliyetleri idi ancak yerlilere yapılan vahşeti görünce piskoposluk görevinden istifa ederek geri dönmüştür. 1542 yılında krala raporlar olarak yazdığı bu kitap, bir takım siyasi etkenler sebebiyle 1875 yılında yayımlanmıştır. Siyasi mekanizma bu katliamlara cevap verecek gücü toplayamamış olsa gerek. Çünkü; *“... Karı kocalar, çocuklarıyla beraber kendilerini asıyorlardı. Tanıdığım zorba bir İspanyol'un vahşetinden ötürü iki yüzden fazla yerli kendini astı. Sayısız insan bu şekilde yok oldu”.*(s.37)

Cortes'in filosu ilk gittiğinde 11 gemi, 100 denizci, 600 asker, 10 top, 16 attan oluşmuştur. ³ Orta Amerika'daki yerlilerden bir kısmı bu filoyu görünce savaşmadan teslim olacak kadar dehşete kapılmışlardır. Buraya iner inmez bir İspanyol geleneği olarak bir daha geri dönmeyeceğiz anlamında, tüm gemileri yakmışlar ve Hakiki Haç adında bir koloni kurmuşlardır. O zamanki Aztek kralı Montezuma, Cortes'in kendi üzerine geldiğini öğrenince, 5. Carlos'a bir mesaj göndermeye çalışmıştır. Mesajında, ona bağlılığını ve vergi ödeyeceğini belirtmiştir. Hatta, Azteklere demiri işlemeyi, uygarlığı öğretip sonra tekrar geri giden Tanrıları Quetzalcoatl'in hazinesini dahi vereceğini belirtmiştir. Ancak

³ Ahmet Utku Özensoy, 15. ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi, Tarih ve Gelecek Dergisi, cilt,5, sayı,3, 2019, s.819-834.

Cortes erken davranmış ve iki saatte 3000 Aztek erkeği ortadan kaldırmış, Cortes'in kendisi de 67 bin kadını vahşice öldürmüştür. İlk etapta esir alınan kral Montezuma da daha sonra öldürülmüştür. Yerlilerin Büyük Aztek Piramiti de derhâl Aziz Fransisko Katedrali'ne çevrilmiştir.

“Hasta bir yerli, köpeklerden kaçamayıp diğerleri gibi parçalara ayrılacağını anlayınca bir ip aldı. Ayaklarından birine bir yaşındaki bebeğini bağladı ve kendini bir direğe astı. Bunu yeterince çabuk yapamadığından, köpekler gelip bebeği parçalara ayırdılar. Ölmeden önce bir keşiş onu vaftiz etme imkânı buldu”. (s.66)

Yaşananlar karşısında Las Casas üzüntüsünü açıkça dile getirmiş, kraldan sık sık yardım istemiştir. Ancak kendi gözleri de değerli madenlerden başka hiçbir şey görmeyen kral, bu mektuplar karşısında tepkisiz kalmıştır. *Beyaz insan* altın, gümüş, para karşısında sınıfta kalmış, tüm duygu ve değerlerini yitirerek, insanlık ötesi bir varlık hâline gelmiştir. *“Amerika yerlilerinin Hristiyanlara karşı giriştikleri savaşta haklı olduklarına yüzde yüz eminim”*. (s.27)

Bartolome de Les Casas, aslında içinde bulunduğu şartları anlatabileceği bir eser yazmak için yola çıkmamıştır. Kristoff Kolomb ile birlikte hareket ettiği bu yolculukta şahit olduğu bu vahşetler karşısında duyarsız kalmayarak ve üstlenmiş olduğu dini görevin yetkisiyle krala ardı ardına mektuplar yazmıştır. Çok daha sonra bu mektuplar bir araya getirilerek bir kitap oluşturulmuştur. Bartolome de Les Casas bizzatı olayların içinde bulunması ve tüm bunlara şahit olması sebebiyle kişileri, coğrafyayı ve olayları oldukça başarılı bir şekilde tasvir etmiştir. *Coğrafi keşifler* ile ilgili başka kaynaklarla da örtüşen hadiseler, Bartolome de Les Casas'ın ifadeleriyle de oldukça önemli ölçüde bir kez daha açığa kavuşmaktadır. Piskopos, hem kıta ev sahibi olan yerlilerin olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını gözler önüne sermiş hem de İspanyol fatihlerinin faaliyetlerine objektif bir şekilde yaklaşmıştır. Yazar, bir *beyaz* ve Hristiyan olmasına rağmen, adeta sosyolojik bir yaklaşım sergilemiştir Bu noktada kendisinin asıl amacının, kraldan yardım istemek olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Eserin İspanyolca'dan Türkiye Türkçesi'ne aktarımını sağlayan çevirmen Meryem Ural'dır. Söz konusu eserin dilindeki açıklığı, sadeliği ve akıcılığı göz önünde bulundurulursa oldukça başarılı bir çalışma sergilediği görülmektedir. Sömürge tarihi alanında yapılacak olan çalışmalar öncesinde, araştırmacıların muhakkak görmesi gerektiğini düşündüğümüz, başarılı bir şekilde çevirisi yapılmış olan bir ana kaynaktır.

Tarih-i Selatîn-i Tatar Han

Şeyh Muhammed Bek B. Yar Muhammed B. Hoca Muhammed, Haz. Mehmet Akif Erdoğan, Ayşe Değerli

İstanbul, Selenge Yayınları, 2020, 115 sayfa, ISBN: 978-605-4944-48-4

Ahmet ŞAHİN*

Yazma eserler ya da el yazmaları el ile nakşolunmuş kitaplardır. Orta çağlarda matbaa icat edilmeden önce bütün kitaplar el ile yazılmaktadır. El yazması eserler genellikle edebiyat, bilim, din, tarih gibi konuları içermektedir. Tarih-i Selatîn-i Tatar Han (Tatar Sultanlarının Tarihi) isimli bu eserde Şeyh Muhammed Bek B. Yar Muhammed B. Hoca Muhammed isminde tahmini on altıncı yüzyılda Buhara'da yaşamış Nakşî şeyhlerinden biri tarafından Arapça olarak kaleme alınmış İslâm hanedanlarının tarihi özetidir. Eserin, Buhara medreselerinde okutulan İslâm tarihi için bir ders kitabı hüviyetinde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Çağatay Türkçesi olduğu, sonradan ismini tespit edilememiş bir mütercim tarafından Arapçaya tercüme edildiği anlaşılmaktadır. On sekizinci yüzyıl Osmanlı sadrazamlarından Halil Hamid Paşa'nın (1736-1785) Burdur'daki vakıf kitapları arasında kayıtlı olan bu yazma eser, sonradan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Müellifinin hayatı ve faaliyetleri hakkında, bir Nakşî şeyhi olması dışında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Yine yazma nüshanın müellifin elinden çıkıp çıkmadığı konusunda da kesin bir bilgi yoktur. On yedinci yüzyıl Asya İslâm Hanedanları, özellikle Hindistan'da devlet kuran Türklerin (Timurîler) tarihi açısından mühim bir öneme sahiptir. Türkistan ve Hindistan tarihi alanını çalışan Türk tarihçilerin çalışma sahası konusunda ender eserlerinden biridir.

* Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, ahmetsahinn93@gmail.com

Eserimizin müellifi Şeyh Muhammed Bek. B. Yar Muhammed b. Hoca Muhammed isimli Nakşi şeyhidir. Müellifin hayatı konusunda somut bir bilgi yoktur. Hazırlayanların ifadeleri ile

“Buhara’da Yar sıfatını taşıyan Nakşi bir ailenin varlığından haberdarız. Babürnâme’de Yar Ali isimli bir komutandan söz edilir (Babürnâme, 495) Babür, Yar Ali’yi birkaç adamla birlikte, bir komutanını Özbeklerin elinden kurtarmak için Kunduz’a göndermiştir. Babür’ün Nakşi şeyhlerine itibar ettiği bilinmektedir. Acaba bu Yar Ali ile Şeyh Muhammed’in babası olan Yar Muhammed aynı aileden mi gelmektedir? Bu eser, büyük ihtimalle, bu aileden müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Ancak biz ne müstensihin ne de eğer mütercim in varsa mütercim in isimleri maalesef bilmiyoruz. Bu arada metnin çok kötü istinsah edildiğini de belirtmeliyiz. Müstensihin özellikle Türkçe kelimeleri Arapça olarak zar zor ve hatta değiştirerek yazdığı anlaşılıyor.”

Eser, İran, Irak, Arabistan, Mısır, Türkistan ve Hindistan’da (Pakistan ve Bengal’i kapsayarak) on yedinci yüzyılın başlarında kurulmuş altmıştan fazla Türk-İslâm devletinin tarihini içermektedir. Bu devletlerin siyasî ve kültürel tarihini bizlere aktarmaktadır. Eserde Türkler, Moğollar, Cengizliler, Altın Orda, Maveraünnehr Sultanları, Harezmi Sultanları, Çağatay Hanlığı, İlhanlılar, Çoban Oğulları, Tuğta Temürhanlılar, Serbedariler, İncü Melikleri, Muzaffer Oğulları, Mazenderan ve Taberistan Melikleri, Bavendiler, Gazneliler, Ziyar Oğulları, Büveyh Oğulları, Kakeveyhler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Şam Selçukluları, Kirman Selçukluları, Tuğtekinliler, Azerbaycan Atabekleri, Fars Atabekleri, Şebankare Melikleri, Şam ve Musul Atabekleri, Fars Atabekleri, Müeydiyyeler, Ealî, Danişmendliler, Artukluklar, Saltuklular, Mengücekerler, Endülüs Sultanları, Yemen Sultanları, Mekke Şerifleri, Mısır İsmailîleri, Harezmsâhlar, Gur Melikleri, Halaç Melikleri, Müteffeika Sultanları, Dekken Sultanları, Nizamülmülkiye Sultanları, Adilhaniyye Devleti, Kutbülümülkiye, Gücerat Sultanları, Mâlva Sultanları, Handis Hakimleri, Bengal Sultanları, Bihar Devleti, Şark Sultanları Devletleri, Keşmir Hakimleri, Sind Hakimleri, Multan Hakimleri, Safeviler, Timurlular, Babürlüler, Afgan Şirşahların tarihini içermektedir. Büyük bir titizlikle bu kitap bizlere Asya İslâm hanedanlarının tarihini aktarmaktadır. Bununla birlikte “*eserin tümüne dikkatli bakıldığında (Hind, Sind, Bengal kısımları gibi) müellifinin asıl amacının en eski çağlardan on yedinci yüzyıl başlarına kadar Sünni temelli bir İslâm tarihini yazmak olduğu anlaşılmaktadır*” (s.14)

Eserde genel itibarıyla İslamiyet’in nasıl yayıldığı, kimler eliyle yayıldığı, hatta önemli mutasavvıf ve mezhep kuran Müslüman din adamlarının faaliyetleri açıkça yazılmaktadır. Tarih metodolojisi açısından ikinci el bir eser olarak nitelendirilmektedir. Bazı kaynaklardan alıntılar yapılması ve derlemelerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bazı sultanların doğum ve ölüm tarihleri de bulunmaktadır. Devletler bu eserde *tabakât* kitap yazımı metodolojisi kullanarak devletlerin tarihini kronolojik olarak yazmıştır.

“Müellif, eserine, Türk, Moğol, Tatar ve Rusların tarih sahnesine çıkışından başlıyor ve Müslüman olmayan Türkleri eleştiriyor: ‘Alınca Han, babasından sonra saltanat koltuğuna oturdu. Onun devrinde bütün Türkler dalalet yolunu tuttular. Hepsi kâfir oldular’. Moğol (Alankuva) ile Oğuz Destanlarından da haberdardır.10 Bu bilgilerin bir kısmı ‘Cengiz-nâme’lerde bulunan bilgilerle uyuyor. Örneğin, Salcut, Bodoncar ve Kıyat neslinin ortaya çıkışı Cengiz-nâme’de şöyle ifade ediliyor: ‘Duyin Bayan birle Alankodin üç oğul toğdı birsining atı Bodoncar ekincisinin atı Kalıncar üçüncüsünün adı Salcut erdi imdi 9 Siyid Athar Abbas Rızvi, “Keşmir” mad, DİA, 25, İstanbul 2002, s. 326. 10 Ravzatü’s-Safâ, Tarih-i Cihân-ara ve Şeref Yazdı’nin Mukaddime’si gibi Farsça kaynak eserleri kullanarak Türk ve Moğolların tarihini yazma geleneğinin on yedinci yüzyılda İstanbul’da Kâtip Çelebi gibi Osmanlı âlimleri arasında devam ettiğini görüyoruz. Bkz. M. Akif Erdoğan, ‘Kâtip Çelebi’de Türkistan’, Tarih’in İçinden, Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan, İstanbul 2006, s. 237-249 Mehmet Akif ERDOĞRU 7 Kıyat uruğu Bodancardan turur’.11 Cengiz Han’ın memleketlerini beş oğluna pay etmesi, Ötemiş Hacı’nın Cengiz-nâmesi’nde bulunan cümlelerle uygunluk gösteriyor.12 Netice olarak, bu metnin, Cengizliler tarihi açısından ikinci el bir metin olduğu açıktır. On yedinci yüzyıl başlarında, Buhara’da Şeybanî Hanlığı yıkıldıktan sonra Nakşibendi şeyhi Muhammed Bek, belki de Şeybanîlerin mufassal bir tarihini yazmaya heveslenmiş ve böyle bir metni ortaya çıkarmıştır. Eserin, derleme bir eser olarak, o

dönemde Sünni İslam dünyasının ihtiyacını karşılamak için kaleme alındığı fark edilmektedir. Bir nüshasının Burdur Umumi Kütüphanesine (sonradan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine) nasıl ulaştığı ise malumuz değildir”¹

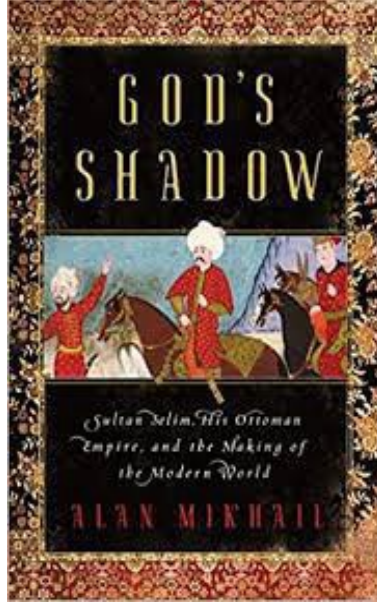
Eser, dil ve üslup bakımından son derece akıcıdır. Notlandırılmalarla zenginleştirilmiş aynı zamanda kitabının sonunda orijinal hali verilmiştir. On altıncı yüzyıl sonları ile on yedinci yüzyılın başlarında ait verdiği bilgiler açısından önem arz etmektedir. Daha geniş bir ifade ile Orta/İç Asya ve Hindistan hakkında geniş bilgilere yer veren bu eser müstakil olarak da Hindistan tarihi açısından mühimdir.

“Bu dönemde Safevîlerden dolayı Şii-Sünni mücadelesinin hem Anadolu ve Irak hem de Orta/İç Asya ve Hindistan’da yoğun özellikle Safevîlere karşı Buhara hanlarının yoğun bir mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Bu sebeple müellifin, eserinin birkaç yerinde Safevîler için Melâhide sözcüğünü kullanmaktan çekinmediği gözlemlenmektedir. Eserinin çeşitli yerlerinde, İslâm’ı benimseyen Şamanist ve Budist krallardan söz etmektedir.” (s.15)

Bu değerli eserin ilgililerin ve akademi camiasının dikkatle, büyük bir titizlikle okumasını temenni ederiz. Özellikle Çağatay Türkçesinden bir mütercim tarafından Arapça’ya tercüme edilmesi Cengiz Han’dan başlayarak, on yedinci yüzyılın başlarına kadar Türkistan, Hindistan, Arabistan, Yemen, Bengal gibi farklı coğrafyalarda hüküm sürmüş İslam hanedanlarını birçok yönden tetkik ve tahlil etmelerini sağlayacaktır.

---

¹ Erdoğan, Mehmet Akif, “Cengizlilerin Tarihi Üzerine Arapça Bir Metin: Tarih-i Selatîn-i Tatar Han”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1, (Haziran 2020), s.6-7

God's Shadow: Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World

Alan Mikhail

New York, Liveright Yayınevi, 2020, 496 sayfa, ISBN: 978-1-63149-239-6.

Nejla DOĞAN*

“Dünyamızın son beş yüz yılının bugünü nasıl şekillendirdiğine dair daha kapsamlı bir açıklama önermek istedim. 1500’de, eğer birinden Avrupa’dan Çin’e zamanın en önemli jeopolitik güçlerinin bir listesini vermesi istenseydi, Osmanlı İmparatorluğu en zirvede veya zirveye yakın bir konumda yer alırdı. Halbuki, günümüz dünyasına nasıl geldiğini anlatan tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu’na pek yer verilmiyor. Kitabım imparatorluğun tarihinde merkezi bir şahsiyet olan, dokuzuncu padişah Sultan Selim’in hayatı ve dönemine odaklanmak suretiyle, Osmanlıları hak ettikleri yere oturtmayı amaçlamaktadır. Tanrı’nın Gölgesi modern dünyaya ilişkin tamamen yeni bir tarih önermektedir.”¹

Tarihsel kimliği ile tartışmaların odak noktasındaki Yavuz Sultan Selim üzerine son zamanlarda birçok akademik çalışma ele alınmıştır. En son Erdem Çıpa tarafından kaleme alınan *The Making of Selim-Succession, Legitimacy and Memory in the Early Modern Ottoman World* isimli kitap, tarih alanında büyük yankı bulmuştur. Fikret Yılmaz’ın kritik ve değerlendirme yazısı² başta olmak üzere henüz bu kitabın tartışmaları devam ederken yine Selim konusunda Amerika’daki akademisyenlerden Alan Mikhail tarafından Ağustos 2020’de akademik camiyayı oldukça hareketlendiren yeni bir eser kaleme alınmıştır: *God’s Shadow: Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World* (Tanrının Gölgesinde: Sultan Selim, Onun Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Dünyanın Oluşumu).

Erken dönem İslam, Osmanlı ve Mısır tarihi üzerine odaklanan Amerikalı akademisyen Alan Mikhail,

* Dr. Araştırma Görevlisi (ÖYP) Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü, e-mail: nejlad1@gmail.com.

¹ Alan Mikhail ile yapılan röportajda “Sizi bu kitabı yazmaya iten neydi?” sorusuna verdiği cevap. Detay için bakınız:

<https://macmillan.yale.edu/news/gods-shadow-sultan-selim-his-ottoman-empire-and-making-modern-world>.

² Fikret Yılmaz, Selim’i Yazmak. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/761675>.

Yale Üniversite'nin tarih bölümünde çalışmaktadır. *Under Osman's Tree: The Ottoman Empire, Egypt, and Environmental History* (Osman'ın Ağacı Altında: Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Çevre Tarihi) adlı kitabıyla *Osmanlı sistemini ekosistem* açısından ele alarak alana özgün yorum getirmiştir. Osmanlının çevre faktörleriyle ele alınması gerektiğini vurgulayan Mikhail'in bu eserinin alana büyük katkılar sunduğu yazılan akademik değerlendirmelerde de ortaya konulmuştur. Ancak, *God's Shadow* isimli eserinde aynı başarıyı yakalayıp yakalamadığı tarihçiler arasında büyük bir tartışma konusu olarak devam etmektedir.

Alan Mikhail'in Dünya ve Osmanlı tarihini Selim'den öncesi ve Selim'den sonrası olarak ayırdığı³ ve Selim sonrasının onun gölgesinde devam ettiğini vurguladığı bu kitabı giriş ve her kısmı farklı bölümlerden oluşmak üzere toplamda yedi kısımdan meydana gelmektedir. Teksas ile Meksika sınırları arasındaki Matamoros⁴ şehrinin neden *Moor-Slayer* olarak adlandırıldığı sorusuyla kitaba ilginç bir giriş yapmaktadır. Mikhail, İslam'a karşı yapılan çetin bir savaşın sembolü olarak Katolik İspanyollar tarafından bu terimin üretildiğini belirtmektedir. Yazar, 16. yüzyılın başlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun Çin'den Meksika'ya kadar tüm dünyayı şekillendiren birçok olayda önemli rol oynadığı ve Columbus'dan Vasco da Gama'ya Luther'den Timur'a kadar önemli figürleri de derinden etkilediğini iddia etmektedir. Hatta, Martin Luther'in Protestan reformu hareketinin ardındaki en büyük gücün Osmanlılar olduğunu vurgulamaktadır. Böylece, Osmanlının global gücü ve etkisinin eski ve yeni dünyayı şekillendirdiği ve modern dünyayı meydana getirdiği sonucuna varmaktadır. "*Tanrı'nın Dünya'daki Yansıması*" (*God's Shadow on Earth*) olarak nitelendirdiği Selim'in Osmanlının global bir güç haline dönüşmesinde büyük rolü olduğuna değinerek, sultanın hayatını ele aldığı birinci bölüme geçmiştir. Yazar, giriş bölümünde temel kaynak olarak ele aldığı Selimname'yi dünyanın farklı yerlerinden topladığı çağdaş materyallerle birlikte kritik ederek Selim ve dönemini revizyonist bir yaklaşımla anlamaya çalıştığını belirtmiştir.

Prens (Prince 1740-87) adını verdiği birinci kısım, üç bölümden meydana gelmektedir. *Perfume of the World* adını verdiği ilk bölümde Selim'in doğumuna, annesi Gülbahar Hatun'a ve gençlik yıllarına değinmektedir. Annesi Gülbahar Hatun'un Arnavut Hristiyan bir ailenin kızı olarak sarayda cariye olduğuna ve babasının İslamiyet'i seçmesi sonrası Osmanlı askeri teşkilatında görev aldığına kısaca değinerek, Gülbahar Hatun'un oğlu Selim ile ilişkilerinden bahsetmektedir. Ardından, Bayezid'in Amasya'da bulunmasından dolayı orada dünyaya gelen Selim için bulunduğu yerin önemine değinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun mikro düzeydeki örneği olduğundan dolayı bir şehzadenin sultan olarak yetişmesinde Amasya'nın ideal bir yer olduğunu vurgulamaktadır. Ne kardeşi Ahmed gibi tembel ne de diğer kardeşi Korkud gibi kitap kurdu olan Selim'in kardeşlerine göre daha acımasız ve daha kurnaz bir çocuk olduğunu dile getirmektedir. *Empire Boys* adını verdiği birinci kısmın ikinci

³“ There was the empire and world before Selim, and the empire and world after Selim. We all live in Selim's shadow..”.

⁴ İspanyolca'da *Matar* kelimesi öldürmek anlamındadır. *Moors* ise Hristiyan İspanyollar tarafından Emevi Müslümanlar için kullandıkları ve mağripliler anlamına gelen bir kelimedir.

bölümünde Fatih Sultan Mehmed'in vefat etmesiyle birlikte Bayezit ve Cem arasındaki mücadeleye değinmektedir. Yeniçerilerin desteğiyle tahta çıkan Bayezid'in devletin paylaşılması fikrini kabul etmemesi sonucu meydana gelen savaşlarda yenilen Cem'in Memlûklere sığınmasını detaylı olarak anlatmaktadır. *An Ottoman Abroad* (Yurtdışında Bir Osmanlı) başlığıyla ele aldığı birinci kısmın son bölümünde ise Osmanlı Şehzadesi Cem'in Anadolu'ya tekrar gelip verdiği mücadelelere yenilmesi sonucu Rodos şövalyelerine ardından Avrupa'ya sığınması ve orada vefat etmesi hakkında bilgiler vererek ikinci kısma geçmektedir.

Governor (Vali) adını verdiği ikinci kısım iki bölümden oluşmaktadır. *Learning the Family Business* (aile işini öğrenmek) başlığıyla ele aldığı birinci bölümde Selim'in devlet idareciliğini öğrenmesi için Trabzon'a vali olarak tayin edilmesi ve edindiği deneyimlere değinmiştir. Nüfusun yüzde 85'ten fazlasının Hristiyan olduğu ve büyük bir ticari merkeze sahip kozmopolit bir sancağa vali olarak 17 yaşında atanan Selim, idari anlamda annesi Gülbahar Hatun'un büyük desteğini almıştır. Global ticari merkez özelliğine sahip bölgede yönetsel kontrolü ele geçirdikten sonra Trabzon'un Osmanlılaştırılması için annesiyle birlikte büyük çaba sarf etmiştir. Selim'in komşu devletlerle ilişkilerine, yaptığı savaşlara, şehrin mimarisine özellikle annesi Gülbahar Hatun'un vakıf ve hayratlarına odaklanarak sancağın İslamlaştırılma politikalarını değerlendirmiştir. Ardından, kendisinden sonra oğlu Sultan Süleyman'ın tek varis olarak tahta geçmesinin sebeplerini tartışarak diğer bölüme geçmiştir. *Power at the Edge* başlığı ile bu kısmın ikinci bölümünde Mikhail, Selim'in Trabzon valiliği sırasında Kürtler ve Karamanlılar ile yaptığı stratejik ittifakın yanı sıra siyasi başarılarıyla sınırların güvenliğini nasıl sağlamaya çalıştığı hakkında bilgiler vermiştir.

Ottoman (1492) başlığıyla ele aldığı üçüncü kısım 6 bölümden meydana gelmektedir ve kitabın en hacimli kısmını oluşturmaktadır. *Columbus ve İslam* başlığıyla ele alınan birinci bölümde, Kolomb'un hayatı hakkında bilgi verildikten sonra gençlik yıllarından beri neden İslam'a karşı olduğu hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Kolomb, yaptığı ticari faaliyetler sırasında Tunus'tan Sakız'a kadar olan bölgelerin İslam hakimiyetinde olduğunu fark edince Müslümanlara özellikle de Osmanlılara karşı acımasız bir saldırgan tutum sergilenmesi ve Avrupa'daki Müslümanlara özellikle de Osmanlılara karşı ekonomik ve askeri açılarından hiçbir şekilde taviz verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Market arayışı içerisinde olmasından dolayı batıdan doğuya ulaşma fikri Kolomb'un, doğu ticaretini tekellerinde bulunduran Osmanlı'ya karşı yürüttüğü nefret politikasını daha da pekiştirmiştir. *Columbus's Crusade* adını verdiği ikinci bölümde yazar, Hristiyan ve İslam çatışmaları doğrultusunda İspanya kralı Ferdinand ve İsabella'nın mücadeleleri ve Akdeniz'i ele geçiren Müslümanlara karşı Kolomb'un keşfini desteklemelerini irdelemektedir. *New World Islam* adını verdiği üçüncü bölümde, Kolomb'un çıktığı seyahatte yaşadıkları ve keşfettiği yeni dünya ele alınmaktadır. *Christian Jihad* bölümünde Selim ile Kolomb'un fethettikleri yeni yerleri imparatorluklarına nasıl entegre ettiklerine değinmektedir. Kolomb'un yeni keşfettiği New World diye adlandırdığı yerleri idare ederken gösterdiği bürokratik başarısızlıkların yanı sıra ölümünden sonra bölgenin İspanyollar tarafından nasıl yönetileceğini içeren

Requirement bildirisi detaylı olarak ele alınmıştır. Yazar, İspanyol Katoliklerin Kızılderililere karşı uyguladıkları yönetim mekanizmasında Müslümanların *cihad* sisteminden esinlendiklerini iddia etmektedir. Diğer bir ifade ile, İspanyolların Amerika'daki savaş taktiklerinin yanı sıra yeni dünyadaki yerli nüfusu yönetim konusunda da Müslümanlardan etkilendikleri ve cizyeye karşılık gelen *tribute* vergisi örneğinden yola çıkarak durumu örneklendirmektedir. Bölümün son paragrafında Selim ile Kolomb'un sınırlarını nasıl idare ettiklerini Trabzon ve Haiti adası üzerinden yola çıkarak karşılaştırmakta ve Selim'in Kolomb'un aksine yeni fethettiği yerleri adalet dairesinden ayrılmadan yönettiğini vurgulamaktadır. Bu bölümde Kolomb'un yönetim konusunda Selim'den etkilendiğini sürekli vurgulamaktadır ancak bir cümlede Kolomb'un yönetim açısından başarısız olduğunu vurgulayarak kafa karışıklığına sebebiyet verdiğinin de altı çizilmelidir. *The Taino- Muslims of Hispaniola* (Hispanyola adasının Taino Müslümanları) adını verdiği beşinci bölümde Yeni Dünya diye adlandırdıkları Amerika'daki maden ve şeker üretiminde çalıştırmak için ihtiyaç duydukları kölelere değinilmiştir. Özellikle Tainoların katledilmesinden sonra bölgede azalan iş gücü ihtiyacından dolayı Müslüman Batı Sudan halkının (Wolof People) köle olarak Amerika'daki üretim çiftliklerinde kullanılmak zorunda kalmaları İspanyollar açısından başka bir endişeye yol açmıştır. Söz konusu kölelerden dolayı Amerika'daki yerli halk arasında Müslümanlık fikrinin yayılmasından korkmuşlardır.

16. yüzyılın sonlarına doğru kuzey Afrika'dan getirilen Müslüman kölelerden dolayı Atlantik kıtasında İslamiyet'in yayılması ivme kazanmıştır. *Finding Ottoman Jerusalem* başlığını verdiği bölüm ile üçüncü kısmı bitirmektedir. Bu bölümde 1492 senesinde Yahudilerin İspanya'dan kovulmaları, cennet diye tabir ettikleri Osmanlı topraklarına göç etmeleri ve bu göçün Osmanlı İmparatorluğu için avantajlarına değindikten sonra iki devletin Yahudilere yaklaşımını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. İmparatorluk için Yahudi ya da Hristiyanların tehdit oluşturmadığını asıl tehlikenin İran Şiiilerinden geldiğini vurgulayarak dördüncü kısma geçmektedir.

Enemies Near and Far (Yakın ve Uzak Düşmanlar) adını verdiği dördüncü kısım beş bölümden meydana gelmektedir. *Heresy from the East* başlığı ile ele aldığı bu bölümde Şiizmin Safevi devleti ile nasıl entegre olduğuna, Safiyüddin Erdebili'nin ve tarikatının Safevi Devleti'nin kuruluşundaki bağlantısını irdeleyerek erken dönem Safevi Devleti ve lideri olan Şah İsmail'in Osmanlı ile ilişkilerini anlatmaktadır. Babası Bayezid'in Safevi'ye karşı yürüttüğü uzlaşmacı politikayı beceriksizlik ve yetersizlik olarak gören Yavuz'un Trabzon'da vali olduğu yıllarda Safevi Devleti ile yaptığı askeri mücadele ile sınırlarını korumak için verdiği çabalar anlatılmaktadır. Ayrıca, Yavuz'un Venedik, Ceneviz ve İspanyol tehditlerine nazaran Safevi ve Şiileri İslam'ı böldüklerinden dolayı en büyük düşman olarak gördüğünü belirtmektedir. *Enemies Everywhere* adını verdiği ikinci bölümde Avrupa'nın Batı Afrika'daki köleleri Amerika kıtasına götürmesinden dolayı imparatorluğun artan köle ihtiyacını karşılamak ve daha önce yaşanan gerginliklerden dolayı Selim'in Kafkasya ve Gürcüler üzerine başarılı bir sefer düzenlemesi; 1510 -1511 yıllarında Safevi ile oluşan gerginliklere karşı Bayezid ve favori oğlu Ahmed'in başarısız bir askeri savaş vermeleri ve kardeşi Korkud'un düşman karşısında pasif kalması

sonucunda başta yeniçeriler olmak üzere bazı kesimlerden Selim'e olan desteğin artması anlatılmaktadır. *Summer in Crimea* adını verdiği üçüncü bölümde ise Bayezid'in son yıllarında oğulları arasındaki mücadeleler ve Kırım Hanı'nın Selim'e olan desteği anlatılmaktadır. Eşi Hafsa Sultan'ın babası olan Mengli Giray'ı ziyareti sırasında Kırım Hanı'ndan Selim'in öldürülmesi ya da tutsak edilmesi talep edilmiştir. Her ne kadar oğlu Muhammed Giray bu fikre sıcak baktıysa da Mengli Giray ve diğer oğlu Sa'adet ile Selim'i korumuş ve desteklemişlerdir. Selim aldığı bu destek ile Silistre üzerinden Rumeli'ye doğru hareket etmiştir ancak bu hareketi İstanbul'da duyulunca babasının elini öpmek için yola koyulduğu bilgileri verilerek diğer bölüme geçilmiştir. *Bound for İstanbul* (İstanbul'a Doğru) başlığıyla ele aldığı dördüncü bölümde, yapılan ziyaret sırasında karşılıklı olarak verilen sözlerin tutulmaması sonucu baba-oğul arasında gerçekleştirilen çetin mücadele ve Selim'in yeniçeriler desteğiyle taht mücadelesini nasıl kazandığı anlatılmıştır. *One and Only Sultan* adını verdiği bu kısmın son bölümünde babasının tahttan inmesi ile Selim'in padişah olması ve kardeşleri Korkud ile Ahmed'i öldürerek taht kavgalarını sonlandırıp tek başına imparatorluğa hakim olma süreci detaylı olarak ele alınmıştır.

Selim's World Wars başlığı altında ele aldığı beşinci kısım 4 bölümden meydana gelmektedir. *Their Abode is hell* adını verdiği bölümde Selim'in tahta çıkmasından sonra Safeviler ile 1514 senesinde Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya geldikleri savaş sonucunda Osmanlı'nın elde ettiği zafer ele alınmıştır. *Fraternal Empires* başlığı ile ele aldığı ikinci bölümde Çaldıran Zaferi'nden sonra Selim'in Doğu ve Güneydoğu sınırlarındaki askeri başarılarından bahsetmiştir. Dulkadiroğlu Alaüddeve'ye düzenlediği askerî harekât sonrası beyliğin Osmanlı Devleti'ne katılmasının yanı sıra bölgedeki önemli şehirleri de hakimiyet altına aldığına dair bilgiler vermektedir. *Conquering the Naval* adını verdiği üçüncü bölümde Memlûklerlesinir haline gelen İmparatorluğun 1516 senesinde meydana gelen Mercidabık Savaşı ve zaferini detaylı olarak anlatmaktadır. Memlûk sultanı Kansu Gavri'nin ölümüyle sonuçlanan savaş sonrası Selim'in Halep, Şam ve Kolomb'un elde etme planı kurduğu Kudüs'ü fethetmesinden sonra Tuman Bey ile olan anlaşmazlıklara değinerek diğer bölüme geçmektedir. Ridaniyye savaşı sonucu Selim'in halifelik ünvanını alması, Kahire'yi fethetmesi ve bu sefer sırasında Piri Reis'in kendisine sunduğu harita meselesi *Conquering the World* başlığı altındaki bölümde değindiği başlıca konulardır. Bölümün sonunda ise büyük tartışmalara yol açacak olan Yemen ve kahve konusunu ele almaktadır.

Kitabın altınca kısmı *Final Frontiers* başlığı altında üç bölümden meydana gelmektedir. *Empire Everywhere* adını verdiği bu bölümde Selim'in İstanbul'da meydana gelen salgından dolayı Edirne'ye taşınması, Rodos'a sefer girişimi için donanma faaliyetlerine yönelmesi ve Amasya-Tokat'da meydana gelen iç çatışmalara karşı gösterdiği müdahaleleri anlatmaktadır. *Fulcrum of the Atlantic* bölümünde Selim'in Kuzey Afrika üzerine planları özellikle Fas üzerine sefer düzenlemesi hakkında bilgiler vermektedir. Mikhail'e göre Selim eğer Fas'ı hakimiyetine alsaydı İspanya ve oradan da Amerika'yı ele geçirebilecekti. *Eternity* başlığı altında ise Selim'in sırtında çıkan bir çıban yüzünden Çorlu'da vefat etmesi, oğlu Süleyman'ın durumdan haber edilmesi üzerine Manisa'dan gelip tahta geçmesi, babası için inşa ettiği ihtişamlı camiye defnedilmesi ve annesi Hafsa Sultan'ın da Selim'in ölümünden 6 yıl sonra

vefat etmesiyle eşinin yanına gömülmesi hakkında uzunca bilgiler vermektedir.

Descendants adıyla ele aldığı son kısım iki bölümden meydana gelmektedir. *Selim's Reformations* dediği kısımda Luther'in Osmanlı ve İslam hakkındaki olumlu ve olumsuz değerlendirmelerini irdeledikten sonra halifelik üzerinden Selim'in dini reformlarını anlatmaktadır. Selim ile Luther'in dini- kültürel reformasyonlarını aynı zamanlarda başlatmalarının tesadüf olmadığını vurgulayarak *American Selim* adını verdiği diğer bölüme geçmektedir. Bu bölümde Osmanlı tarihini dünyanın merkezine koyarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Kitabın final kısmında, günümüz Türkiye'sindeki Selim'in imajını diğer bölümlerdeki benzer anlatı ve kurgu ile incelemeye devam etmiştir. İstanbul'da inşa edilen köprüye Yavuz Sultan Selim adının verilmesiyle hükümetin kendilerini Osmanlı'nın torunları olduklarını hatırlattıklarını ve bu durumun Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın politik duruşuna nasıl hizmet ettiğini irdelemektedir. Selim ve Erdoğan'ın hedeflerinin benzer olduğunu belirterek her ikisinin de global bir etki yaratma gayesinde olduğunu iddia etmektedir. Halifelik sembolü olan Selim'in kaftan ve tacının çalınması ilgili tartışmalı iddialar ile sonuç kısmını bitirmektedir. Sonuç kısmından sonra *illustration insert* başlığıyla çeşitli resimlere yer verilmiştir. *Acknowledgments* kısmında ise editörüne ettiği uzun teşekkürün ardından Selim hakkında hazırladığı kronolojiyle kitabı sonlandırmaktadır.

Yukarıda genel bir çerçevesini verdiğimiz bu kitap, hem sosyal mecralarda hem de Time ve Washington Post gibi çeşitli gazete köşelerinde büyük tartışmalara yol açmıştır. Ancak söz konusu eserin uzun süre tarihçilerin gündeminde olmasına sebebiyet veren en önemli gelişme Cornell Fleischer (Chicago Üniversitesi) Cemal Kafadar (Harvard Üniversitesi) ve Sanjay Subrahmanyam (Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles) tarafından kaleme alınan "*How to Write Fake Global History*" (Uydurma Global Tarih Nasıl Yazılır) ⁵ başlıklı sert eleştirileri içeren yazıdır. Amerika'nın en prestijli üniversitesindeki bu tarihçiler, Alan Mikhail'in *God's Shadow* isimli kitabı ve ardından Washington Post'da kaleme aldığı yazısındaki ⁶ amacının Osmanlı İmparatorluğu'nu Amerikalılara tanıtmak olduğunu dile getirmesine itirazlarının olmadığını belirterek giriş yapmışlardır. Eleştirdikleri temel husus Mikhail'in eserinde kullandığı yöntem ve argümanların tarihçilik mesleği ile uyuşmamasıdır ve bu minvalde kitaptaki belli başlı sorunlu noktaya değinmişlerdir. Yapılan eleştirilerden biri Mikhail'in kullandığı *ilkçilik (primordialism)* yaklaşımıdır. Mikhail'in eserin girişinde yaptığı girizgâh⁷ ile bin yıllık bir yaklaşım sergilediğini belirterek Osmanlı siyasi oluşumunun meydana geliş süreci için mantıklı bir girizgâh olmadığını vurgulamışlardır. Üç tarihçi, Alan'ın temel coğrafi bilgileri görmezden geldiğini ve ortaya,

⁵Detaylı şekilde yapılan eleştiriler görmek için bakınız:

<https://oajournals.fupress.net/index.php/cromohs/debate.Türkçesi> için: <https://t24.com.tr/k24/yazi/uydurma-kuresel-tarih-nasil-yazilir.2860>.

⁶ Yazı için bakınız: <https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/08/20/ottoman-sultan-who-changed-america/>.

⁷"...ileride Osmanlıları oluşturacak olan insanlar, Çin'den başlayıp Orta Asya'yı boydan boya geçerek Akdeniz'e kadar sürecek olan Batı'ya doğru yürüyüşlerine 6. yüzyıl gibi erken bir tarihte başlamışlardır. Bu yolculuğa neredeyse bin yıl istikrarlı bir şekilde devam ettiler".

doğal olarak, mantıktan uzak bir eser çıkardığını dile getirerek eleştirilerine devam etmişlerdir.⁸ Esere dair yaptıkları eleştirilerden bir diğeri ise Alan'ın uydurma kaynak ürettiğidir. Selim'in İslam dünyasındaki dini otoritenin tek lideri olduğu iddiasını tarafı bulduklarını ve bu iddiayı desteklemek için kullandığı kaynağın tespit edilemediğinden kaynak icat ettiği yorumunda bulunmuşlardır. Ayrıca, Protestan Reformunun başarısında Selim'in rolünü arama çabası ile Martin Luther'in İslam ve Osmanlılarla ilişkisine dair öne sürdüğü iddiaları Mikhail'in en büyük hata ve spekülasyonlarından biri olarak yorumlamışlardır.

Temel noktalarına değindiğimiz söz konusu eleştiri yazısı yayımlandıktan kısa bir süre sonra Ariel Salzman ve Efe Khayyat tarafından “*On the Perils of Thinking Globally while Writing Ottoman History: God's Shadow and Academia's Self-Appointed Sultans*” (Osmanlı Tarihini Yazarken Küresel Düşünmenin Riskleri: Zıllu'llah/Allah'ın Gölgesi ve Akademinin Kerametleri Kendinden Menkul Sultanları)⁹ başlığıyla eleştiriye eleştiri mahiyetinde bir yazı kaleme alınmıştır. C. Fleischer, C. Kafadar ve

S. Subrahmanyam'ın God's Shadow kitabının temel amacını göz ardı ederek sert söylemler içeren saldırı mahiyetinde bir yazıyı ortaklaşa kaleme almalarını anlamlandıramadıklarını belirtmişlerdir. Üç tarihçinin eleştirdiği konulara açıklık getirmeye çalıştıkları cevap niteliğindeki bu yazıda¹⁰ Salzman ve Khayyat, Osmanlı'nın dünyadaki konumunun abartıldığı eleştirisini kabul etmeyip, Mikhail'in Amerikan okuyucu kitlesine Osmanlı'nın dünya tarihinin bir parçası olduğunu göstermeyi temel amaç edindiğini vurgulamışlardır. Üç yazarın Mikhail'in amaç ve yöntemlerini bile bile yanlış olarak tanıttıklarını ve kasıtlı çarpıtmalar ve şahsi ilişkilerden dolayı yazarı eleştirdiklerini iddia etmişlerdir ve yazılan eleştirinin bir laf kalabalığından ibaret olduğunu vurgulayarak kitaba desteklerini sunmuşlardır. Görülen o ki Türkiye'de Abdülhamit hakkında sıklıkla karşılaştığımız *kızıl sultan, ulu hakan* tartışmasının bir benzerinin Yavuz üzerinden Amerika'daki prestijli üniversitelerin hocaları tarafından yapıldığı satır arası okumalarda hissedilmektedir.

Eleştiriye cevap mahiyetindeki bu yazının ardından üç önemli tarihçi *Romancing “American Selim”* (Amerika'lı Selim Sevdası)¹¹ başlığıyla kitaptaki bariz hataları sıralayarak yeni bir yazı kaleme almışlardır. Birincisi, son kısımda ele aldığı hilafet sembolü olan taç ve kaftanın çalınması hadisesinin sağlam temellere dayanmadığını iddia ederek Mikhail'i doğru kaynak kullanmamakla suçlamaya devam etmişlerdir. İkincisi, Cem'in Konya'da vali olduğu tarihi yanlış verdiğini ve bunun sebebini de kaynak

⁸ Kitapta geçen şu cümleleri kanıt olarak göstermişlerdir: “...Selim'in eski dünyadaki tüm deniz ve okyanus limanlarına sahip olduğunu...”; “...Akdeniz, Hindistan ve Çin arasındaki ticaret yollarını tekeline alarak küresel egemenliğin anahtarlarını elinde tuttuğunu...”.

⁹ <https://www.boundary2.org/2020/10/e-khayyat-and-ariel-salzman-on-the-perils-of-thinking-globally-while-writing-ottoman-history-gods-shadow-and-academias-self-appointed-sultans/>.

¹⁰ Örneğin üç tarihçinin eleştirileri konularından birisi Fatih Akçe hakkında neden bu kadar çok alıntı yaptığı hususundaydı ki Salzman ve Khayyat'a göre Mikhail, Akçe'nin sadece bir kitabına atıfta bulunmamıştır; Finkel başta olmak üzere başka kitaplardan da yararlanmış. Ayrıca, Mikhail'in Akçe'nin argümanlarına körü körüne inanmadığını da belirtmektedir. Üç tarihçi tarafından yapılan bir diğer eleştiri; Kitapta, Selim'in Şii ve Kızılbaşları öldürmesi hususuna pek değinmediği argümanıydı. Ancak, Salzman ve Khayyat bunun doğru olmadığını ve Mikhail'in bu konuda kitabın çeşitli sayfalarında bilgiler aktardığını yazmışlardır.

¹¹ <https://t24.com.tr/k24/yazi/romancing-american-selim.2892>. Türkçesi için bakınız:

<https://t24.com.tr/k24/yazi/amerikali-selim-sevdasi.2967>.

olarak körü körüne Wikipedia'dan yararlanmasına bağlamışlardır. Dile getirilen bir diğer hata, Safevi Şahı İsmail ile dedesi Cüneyt'in faaliyetlerini karıştırmasıdır ki bu durum üzerine Mikhail'i Safevi tarihinden bihaber olmakla suçlamışlardır. Mikhail'in Constantinople şehrinin isminin Osmanlıların fethinden sonra İstanbul olarak değiştirildiği iddiasının gerçeklerle bağdaşmadığını ve hatta 10. yüzyıldan itibaren İslami kaynaklarda İstanbul olarak geçtiğini belirtmişlerdir. Yazının devamında ise söz konusu üç tarihçinin Fatih Akçe'nin eserine atıf konusunu aşırı abarttıklarını dile getirerek eleştiren Salzman- Khayyat'a cevap vermeye çalışmışlardır. Mikhail'in Osmanlı tarihine dair temel bilgileri bilmediğini iddia ederek devam ettikleri eleştiri yazısında bunu devşirme sistemi ile örneklendirmişlerdir. Mikhail, eserinde devşirilen çocukların aileleri ile tüm bağlarının koptuğunu iddia etmiştir. Ancak, Sokullu'yu örnek vererek bu durumun çoğu çocuk için geçerli olmadığını belirtmişlerdir.

Üç tarihçi yazının devamında olgulara dair eleştiriye bırakıp yazarın bakış açısından sıkıntılı gördükleri mevzulara değinmişlerdir. Harem örneği üzerinden Mikhail'in *mantık silsilesi ile yeni Osmanlıcı savunma reflekslerinin örtüştüğünü* vurgulamışlardır. Mikhail'in farklı mezheplere ve katliamlara yaklaşımını da eleştiren üç tarihçiye göre bu konular genel-geçer söylemlerden ziyade derinlemesine bir tarihsel analizle ele alınmalıydı. Khayyat-Salzman, Mikhail'in İspanyol Amerika'sı ile İslam bağlantısına ilk defa değinen kişi havasını vermelerini de eleştiren tarihçiler bu argümanın daha önceden farklı müverrihler tarafından da savunulduğunu yazmışlardır. Tarihçilere göre en önemli sorun yöntem sorunudur. Küresel tarih yazımında metodolojik titizliğe dikkat etmediği ve Mikhail'in Osmanlı tarihini Amerika tarihiyle ilintilendirmeye çalışınca değerli olacağını düşündüğünü iddia ederek bu çabasını kültürel aşağılık duygusuna bağlamışlardır.

Söz konusu eleştiri yazılarında tarihçileri karşı karşıya getiren ve güncel gazete köşeleri ile sosyal mecralarda yapılan akademik değerlendirmelerde en çok göze çarpan konu kahve konusu olmuştur. Üç tarihçi, Mikhail'in *kahveyi ilk bulanın Selim olduğu* iddiasını sert bir dille eleştirmişlerdir ve ardından Khayyat-Salzman tarafından bu eleştiriye cevap gelmiştir. Salzman-Khayyat'a göre Mikhail'in böyle bir iddiası yok ve kahve tüketiminin global bir olgu haline gelmesinde *Selim'in kurduğu kıtalararası birlik sayesinde gerçekleştiğini* dile getirmişlerdir. Bunun üzerine üç yazar kendilerine yöneltilen bu eleştiriye ikinci yazılarında daha detaylı değinmişlerdir. Öncelikle kitapta nasıl geçtiğini birebir alıntılıyarak ¹² iddialarının arkasında olduklarını Osmanlılardan önce Yemenliler ve Etiyopyalıların kahve ürettikleri bilgisini tekrardan belirtmişlerdir. Mikhail, Washington Post gazetesinde “...Aslında, kahveyi ilk kez Yemen'i fethederken parlak kırmızı bir meyve olarak keşfeden Sultan Selim'in ordusuydu. Kahve çekirdeğini keşfedip kahve yapmaya başladılar ve böylece tek işlevi kahve tüketmek olan kurumlar yarattılar. Biz Amerikalılar, Starbucks'ın sahibi Howard Schultz da dahil olmak üzere hepimiz

¹² “1517 yılında Selim'in 'sayısız askeri' Suriye'den Kızıldeniz'in doğu kıyısını takip ederek güneye doğru ilerlerken, o güne kadar hiç kimsenin karşılaşmadığı bir şeye tesadüf ettiler – tuhaf, parlak kırmızı taneleri olan bir çalı. Selim'in ordusunun Yemen'de bulduğu bu taneler kahve idi.” ve tahlilini şöyle bitiriyor: “Selim'in insanlığa hediye ettiği, bugün her yerde rastladığımız o mekân, yani kahvehane bu gelişmeler sayesinde ortaya çıkmıştır...”

bu nedenle Selim'e bir teşekkür borçluyuz"¹³ şeklinde ilginç bir açıklamada da bulunmuştur. Üç yazar tarafından bu sözleri de oldukça eleştirilerek ilk kahvehanenin iki Suriyeli tüccara dayandığı rivayetini hatırlatmaktadırlar.

Yukarıdaki söz konusu eleştiri yazılarında, sosyal mecralarda¹⁴ dile getirilen ve kitabı okurken fark ettiğimiz bilgi yanlışlıklarına da değinmek gerekiyor. Bilgi yanlışlıkları, coğrafik olarak isim yanlışlıkları ve birbiriyle tutarsız anlatımların olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin "Empire Boys" kısmında Karamanids yerine sürekli "Kasims"¹⁵ diye bir beylikten bahsedilmiştir. Karamanoğullarının lideri olan Kasım b. İbrahim'i Mikhail büyük ihtimal bilgi karışıklığından beylik olarak yazmıştır. Ancak, ilerleyen sayfalarda Karamanlıları/ Karamanids bildiğini görüyoruz. Tarihçilerin dediği gibi Kasims diye nitelendirdiği ve kimsenin duymadığı yeni bir beylik üretmiş olma ihtimali yüksektir. İlerleyen bölümde yer alan Karamanids/ Karamanoğulları hakkında da bilgi yanlışlıkları olduğu göze çarpmaktadır ki en büyüğü Karamanlıları Kürtler gibi bir etnik unsur olarak ele alması gösterilebilir.¹⁶ Kitaptaki bilgi karışıklığından biri de El-Hamra'nın anlamıdır. Yazara göre, Elhamra kırmızı kadın¹⁷ demektir ancak kaynaklarda kadın anlamına hiç rastlanılmadığı belirtilmiştir. Kitapta geçen bilgi karışıklıklarından bir diğeri ise Mescid-i Aksa ile Kubbestü's Sahra'nın birbirine karıştırılmasıdır. Bilindiği üzere Süleyman tapınağı diğeri bir adıyla Mescid-i Aksa Müslümanların ilk kiblesi olarak kabul edilen yerdir; ancak yazar Mekke inşa edilmeden önce Müslümanların Kudüs'de özellikle Kubbestü's Sahra'ya doğru namaz kıldıklarını iddia etmektedir.¹⁸ Kitapta göze çarpan ve diğeri yazılarda da dile getirilen en önemli hatalardan bir diğeri Türkiye Alevilerini Şii olarak tanımlamasıdır.¹⁹ Türkiye'deki Alevilerin kendilerini Şii olarak tanımlamadıklarını iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Son olarak, Selim'in annesi Gülbahar Hatun'un kökeni hakkında yazdıklarına değinmekte fayda vardır. Eserde, Hıristiyan bir ailenin kızı olduğu kesin bir şekilde dile getirilmiştir ancak bazı kaynaklarda Gülbahar'ın Dulkadiroğlu beyliğinden olduğu iddia edilmiştir.²⁰

Mikhail'in kitabı üzerine yaptığı video konuşmaları dinlediğimizde veyahut röportajlarını okuduğumuzda, yazarın tüm eleştirilere rağmen yazdıklarında ısrarcı olduğu gözlenmektedir. Dinleyici kitlesi ya da moderatörün Osmanlı tarihi hakkında pek bilgiye vakıf olmamasından dolayı anlatılanları fantastik bulduklarını söylemeleri doğaldır.²¹ Ancak, bu durum, alandaki uzman akademisyenlerin de vurguladığı gibi, Osmanlı tarihine karşı yapılan büyük bir hata meydangetirmektedir.

¹³ <https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/08/20/ottoman-sultan-who-changed-america/>.

¹⁴ Abdürrahim Özer kitap hakkında yazdığı tweetleri toplu olarak bir araya getirmiştir. Detaylı görmek için: https://www.academia.edu/44305192/Tweet_review_of_Alan_Mikhails_book_Gods_Shadow.

¹⁵ "... Kasims, one of the largest tribal principalities in Anatolia..."

¹⁶ "... The dominant ethnic groups in eastern Anatolia were the Kurds and the Karamanids..."

¹⁷ "...Arabic word *Alhambra* means "the red woman..."

¹⁸ "...Indeed, before Mecca was established, all Muslims in the world faced Jerusalem—specifically, the Dome of the Rock—during prayer...". Kubbestü's Sahra Abdülmelik tarafından 687-691 yıllarında inşa edilmiştir.

¹⁹ "...Erdoğan has pursued a similar path in targeting his country's Alevis (Turkey's Shiite community)..."

²⁰ <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/>.

²¹ Kitabın övüldüğü yazılardan biri: <https://newcriterion.com/blogs/dispatch/pax-ottomanica>.

Dünyadaki çoğu tarihi gelişmeleri “*The Ottoman Empire made the world we know today*” cümlesinden de anlaşıldığı üzere Selim’e bağlamaktadır. Ancak bunu yaparken tüm tarihsel araştırma metodlarını, kaynakları kritik ederek inceleme yöntemini göz ardı ettiği için ortaya kendi içinde pek tutarlı olmayan bir eser çıkmasını tarihçiler doğal olarak eleştirmişlerdir. Sosyal mecrada kitaba dair getirilen en ağır eleştirilerden biri de yazarın kaynakları kullanırken çarpıtmalar yapması ya da yanlış referans kullanmasıdır. Bu konuda verilen en çarpıcı örnek şudur: Selim’in 1516-1517 yıllarında Memlükler ile yaptığı savaş ile İstanbul’un fethini kıyasladığı bölümde, dünyayı derinden etkileyen ve imparatorluğu önemli güce dönüştüren unsurun Selim’in doğu seferleri olduğu iddiasına kaynak olarak E. Çıpa’nın kitabını göstermektedir; fakat o sayfalarda Çıpa’nın nasihatnameler ile ilgilendiği iddia edilmiştir.

Eseri dil ve anlatım açısından incelediğimizde, Osmanlı tarihine ve özellikle Yavuz döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik olaylarına dair herhangi bir bilgiye vakıf olmayanlar tarafından da kitabın kolayca takip edilebilmesi için oldukça akıcı bir üslup kullanıldığı söylenebilir. Dünyayı değiştiren büyük bir şahsiyet olarak gördüğü Yavuz Selim’i inovatif ve revizyonizm çerçevesinde ele aldığını iddia etmesine karşın genel geçer bilgileri içeren, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmeden ve Wikipedia’den alındığı hissiyatı oldukça fazla hissedilen bu kitapta destansı anlatımlara sıklıkla yer verilmiştir. Örneğin, Selim’in doğumunu mit ve destansı anlatımlarla zenginleştirmiştir. İslam dininde yedi rakamının uğurlu olduğu, cennetin yedi katmandan oluştuğu; Kuranın ilk süresi Fatıha’nın yedi ayetten meydana geldiği, Kabe’de yedi kez dönüldüğü, dünyanın 7 kıtadan meydana geldiği gibi örneklerini sıralayarak Selim’in vücudundaki 7 doğum lekesinin tesadüf olmadığını iddia etmektedir. Bu yüzden yedi doğum lekesinin onun gelecekteki dünyanın hakimi olduğunun göstergesi olarak yorumlamaktadır. Hilafet konusunda da yoğun bir destansı anlatım ile karşılaşmıştır.

Amerika ve Avrupa tarihini Osmanlı’dan bağımsız olarak ele almanın beyhude çabalar olduğu tarihçiler tarafından sıklıkla dile getirilen bir söylemdir. Mikhail ise bu eserinde global tarihin oluşumunda İmparatorluğun rolünü Yavuz Sultan Selim üzerinden anlatmaya çalışmaktadır ancak bunu yaparken yer yer fazla abartılı ve destansı anlatımlara başvurduğunu yukarıda değinmiştik. Bu tarz anlatımlar, doğal olarak eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Eserde kullandığı Selimnameler ile bazı ikincil kaynaklar yardımıyla objektiflikten uzak bir şekilde ele alarak idealize ettiği Selim’i ön plana çıkarmıştır. Ancak, söz konusu figürü idealize ederken bazı yerlerde olguları zorladığı ve kaynakları çarpıtarak büyük tartışmalara yol açtığı görülmektedir. Özellikle Kolomb ve Selim kurgusunda zoraki bağlantılar kurmaya çalıştığı oldukça hissedilmiş ve tartışmalarda da sıklıkla dile getirilmiştir.

Revizyonist bakış açısıyla Selim’i tekrar ele aldığını iddia eden yazarın anlatımlarında yer yer objektif olmadığı da aşikardır. Bu konuyu daha detaylı örneklerle açıklamakta fayda vardır. Örneğin, sosyal mecralarda da dile getirilen, Erdem Çıpa’nın Selim hakkında yazdığı kitabın aksine Alan Mikhail Selim’in kardeşi Ahmet’i olumsuz bir imaj olarak çizmektedir. Tüm kötü olayların faili olarak Ahmet’i göstermesi kitabın objektiflikten uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Kitapta göze çarpan bir diğer yapısal sorun, Kolomb’un hayatı ve faaliyetlerine dair ayrılan kısmın oldukça hacimli olmasıdır ki bu

durum kitabın akışını bozmaktadır.

Kaynak gösterme kısmını incelediğimizde, farklı bir alıntılama sistemiyle karşılaşmaktayız. Endnote sistemi kullanılması kaynak teyidi sırasında oldukça uğraştırıcı bir sistem olduğu bilinmektedir. Ancak bu eserde endnote sisteminden yararlanılması dışında daha önceden pek rastlanılmayan bir teknikle alıntılama yapılmıştır. Bu yüzden okuyucuların kaynakları ve bilgileri takip etmesi hususunda ayrı bir zorluk meydana gelmiştir. Diğer bir ifade ile, kullandığı kaynakları ve belgeleri kontrol etmek pek kolay olmamıştır. Eserinde Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinden oluşan birincil kaynaklara nazaran ikincil kaynaklara daha çok yöneldiği görülmektedir. Mevcut literatür üzerinden eleştirel okuma yapmadığı iddia edildiği gibi, Mikhail'in Fatih Akçe gibi pek tanınmamış yazarların eserine sıklıkla başvurması da sert bir şekilde tenkit edilmiştir.²² Kısacası hem birincil hem de ikincil literatürleri layıkıyla ele almadığı veeleştirel okumadan uzak bir değerlendirmeye eserin yazıldığı yapılan en büyük iddialardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toparlamak gerekirse, pandemi sürecinde akademi dünyasında büyük tartışmalara yol açan ve Amerika'daki tarihçilerin "*küresel tarihin nasıl yazılmaması gerektiğine dair mükemmel bir örnek*" olarak tanımladıkları Tanrı'nın Gölgesi kitabında Alan Mikhail'in bazı bölümleri gereğinden fazla abarttığını ve içinde ciddi problemleri barındırdığı gözler önüne serilmiştir. Tüm eleştirileri kabul etmekle birlikte, eserini dünyanın kurulması sürecine İslam medeniyetinin ya da Doğu'nun özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun katkılarını dahil etmeyi temel misyon edinerek kaleme aldığını dile getiren Mikhail, popüler bir tarih yazma amacıyla yola çıktığını yapılan tüm akademik sohbetlerde de dile getirmiştir. Teksas yakınındaki şehre Müslüman katliamı adının verilmesini örnek göstererek İslam'a karşı oluşan nefret söyleminin boyutlarını gözler önüne sermek gayesinde olduğunu da belirtmiştir. Bu temel misyonlar göz önüne alındığında, Mikhail ve eserinin bazen çok sert söylemlere maruz kaldığını düşünmekteyim. Amacının Amerikalılara Osmanlı tarihini anlatmak olduğundan dolayı onlar için önemli bir figür olan Kolomb'a kitabında çok yer ayırmasının bile sert bir dille eleştirilmesi akademik camiada pek tasvip görülmeyen bir durum olsa gerek. Tüm tarihi kuralları ve yöntemleri göz ardı ederek popüler tarih kitabı dahil yazılmaması gerektiğinin de farkındayım ancak eleştirinin alaycı ve aşağılayıcı söylemlerinden ziyade dozunda yapılması fikrindeyim. Hele ki Mısır ekolojisi, çevre tarihi üzerine kaleme aldığı eserleri tarihsel ve empirik derinliğe sahip olduğundan dolayı söz konusu profesörün tarih metodolojisini dahi bilmediğini iddia edecek denli insafsızca eleştirilmesinin doğru olmadığı kanaatindeyim. Fikret Yılmaz'ın Erdem Çıpa'nın eserine dair kaleme aldığı eleştiri yazısını gelecekte yapılacak çalışmaların buradaki eleştirileri kapsamayacak şekilde yeniden alınacağını belirttiği temennisiyle yazıyı sonlandırmak yerinde olacaktır.

²² C. Finkel bu konuda oldukça sert eleştirmiştir. Kendisinin ve hatta tarihçi arkadaşlarının hiç duymadığı kişilerin kitaplarına atıfta bulunmasını anlamlandıramadığını belirtmiştir. Detay için bakınız: <https://literaryreview.co.uk/master-of-the-universe-3> .

Saray, Harem ve Mahrem

Ali Akyıldız

İstanbul, Timaş Yayınları, 2019, 384 sayfa, ISBN 978-605-083-029-3

Özge Çiçek TAŞKIN*

Osmanlı saray yaşamı ve hanedan üyeleriyle ilgili Prof. Dr. Ali Akyıldız tarafından daha evvel yazılan sekiz makalenin bir araya getirilmesinden oluşuyor *Saray, Harem ve Mahrem* adlı eser. Makalelerden yalnız biri *Padişahın Ülkeyi Yönetme Merkezi Olarak Mabeyn'in Kuruluşu ve Gelişimi* ilk olarak söz konusu eserde yayımlanmaktadır. Çoğunluğu birincil kaynaklar, matbuat ve mevcut literatür kullanılarak oluşturulan eserde, Osmanlı yönetim biçiminde uygulanan esaslar ve bu esaslarda zamanla meydana gelen değişiklikler, saray yapısı, harem hayatı ile saraya ve hanedana dair bazı merak edilen hususlar ele alınmıştır.

Osmanlı saray ve harem yapısının incelendiği kitap; önsöz, sekiz bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır. Önsözde Ali Akyıldız, eserin bölümlerinden ve mahiyetinden söz eder. Ayrıca kitabın oluşmasında emeği geçen meslektaşlarına teşekkür eden yazar, Halife Abdülmecid'in Şehsuvar Hanım'la kıyılan nikahına dair belgenin ilk defa bu kitapta yayımlanacak olmasının müjdesini vererek okuyucuyu merakta bırakan bir giriş yapmaktadır.

Birinci Bölüm *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* adlı bir başlık taşımaktadır. Osmanlı hükümlerlik anlayışının esaslarından bahsetmek için *padişah* adlı bir alt başlık kullanır yazar. Devletin kuruluşunun ardından Fatih döneminde dini ve dünyevi idarenin başı olarak anılan padişahın mutlak gücünün şeriat ile frenlenmesinden söz eden Akyıldız, 1516'da halifelik unvanı alan padişahın islamın öncü gücünü 18.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, cicekozgel@gmail.com

yüzyıldan itibaren II. Abdülhamid dönemiyle birlikte siyasi güce dönüştürmesinden bahsederken kronolojik bir anlatım tercih eder. Edirne’de inşa edilen Eski ve Yeni Saray, bugünkü İstanbul Üniversitesi’nin bulunduğu yerde olan Saray-ı Atik-i Amire (Eski Saray), Topkapı Sarayı, Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları yapısından ve sarayların bölümlerinden *Padişahların Oturduğu Saraylar* başlıklı alt bölümde bahsetmektedir. Sarayın harem bölümünde bulunan hanedan üyelerinden ve onlara hizmet eden görevlilerden *Topkapı Sarayı’nın Organizasyonu Harem* başlığı altında söz eder. *Haremdeki Kadın Görevliler: Cariyeler, Kalfalar ve Ustalar* adlı alt bölümde kıdem ve itibarlarına göre cariyeleri tanıtır. Acemiler, kalfalar, ustalar olarak sınıflara ayrılan haremdeki kadın görevlilerin en alt seviyesini *acemiler* oluştururken, en üst aşamayı ise *gedikli cariyeler* oluşturmaktaydı, bu hanımlara *usta* denilmekteydi. Cariyelerin ve ustaların da hiyerarşi olarak üzerinde bulunan *kethüda* veya *kahya kadın* padişahın özel hizmetini gördüğünden bizzat padişah tarafından seçilen kimselerden oluşmaktaydı diye aktarıyor Akyıldız. Yine bu bölümde yer alan *Haremdeki Erkek Görevliler: Harem Ağaları ve Darüssade Ağası* adlı alt başlıkta, hadım edilmiş siyahi erkek görevliler olan *harem ağalarının* Çelebi Mehmed zamanından itibaren Osmanlı sarayında var olmaları, Mısır valileri aracılığıyla hareme seçilmeleri, Ağalar Ocağı’nda eğitim görmeleri gibi konulardan bahsetmekle birlikte enderun ve harem ağalarının yöneticisi konumunda olan *darüssaade ağasının* görevlerini oldukça detaylı bir biçimde belirtmektedir. *Padişahın Ailesi Valide Sultan* isimli alt başlıkta yazar, valide sultan tabirini ilk defa kullanan III. Murad’ın annesi Nurbanu Valide Sultan’ın ve diğer valide sultanların cariyelikten bu makama gelmelerinden dolayı tahsillerinin çok iyi olmadığını belirtir. Nüfuzları oldukça kuvvetli olan ve haremle sınırlı kalmayan valide sultanlar saray ve devlet yönetiminde etkin bir isim olmalarından söz eder Akyıldız. *Kadınfendiler (Hasekiler) ve İkballer* adlı alt başlıkta, padişaha çocuk doğuran cariyeye için verilen *haseki* unvanının, III. Ahmed döneminden itibaren yerini *kadınfendi* unvanına bırakmasından bahseder. Genelde sayıları dört veya beşi bulan kadınfendiler, birinci, ikinci, üçüncü olarak anılırdı ve statüleri bu sıraya göre belirlenirdi diye aktarıyor. Şehzadeleriyle birlikte sancaklarda kendilerine ait dairelerde rahat bir şekilde oturan kadınfendilerin, 17. yüzyılda sancağa çıkma uygulamasının terk edilmesiyle birlikte Eski Saray’da adeta hapis hayatı yaşadığından söz eder yazar. Yine padişah eşleri için kullanılan *ikbal* tabirine ilk kez II. Mustafa döneminde rastlarız. Yazar yine sarayda kullanılan ancak bu kez hanedan üyelerine has olan bir unvanı, sultan tabirini *Padişah Kızları: Sultanlar* alt başlığında ele alıyor. Padişah kızları veya kızkardeşleri için kullanılan bu unvanın kullanım alanı erkeklerde isimlerden önce ve kadınlarda ise sonra gelmesiyle değişiklik arz ediyordu. Sultanların saray hayatında aldıkları eğitimden, evliliklerinden, bu seremonilerde gerçekleşen hazırlıklardan, hazırlıklarda görevli olan ağalardan bahsetmektedir. *Şehzadeler* başlıklı alt bölümde, padişahların erkek çocuklarına önceleri paşa, emir, çelebi, sultan denilirken sonraları yaygın olarak şehzade tabirinin kullanılmasından bahseden yazar, şehzade doğumlarında sarayda gerçekleşen ritüelleri aktarır. Sarayın gündelik atmosferine renk katan sünnet törenleri de bu başlık altında anlatılır. Topkapı Sarayı’nın Şimşirlik

Dairesi'nde sıkı gözetim altında olan şehzadelerin, sınırları sıkıca belirlenmiş bir hayatta mücevher işleme, nakış yapma, yazı yazma, marangozluk yapma gibi aktivitelerde bulunduğundan bahseder.

Enderun alt başlıklı bölümde, devşirilen Hristiyan çocukların Müslüman ailelerin yanına verilmesinden sonra saraylarda aldıkları eğitim anlatılır. Padişahın doğanlarına bakan devşirme çocuklardan padişah dairesinde hizmet gören has oda başlarına kadar sarayda bulunan *iç oğlanlardan* bahsedilmektedir. Son olarak *Birun* alt başlığında, sarayın birinci avlusunda görev alan ilmi, idari, askeri ve dini alanda hizmet eden kimselerden söz edilmektedir.

İkinci Bölüm, *Padişahın Ülkeyi Yönetme Merkezi Olarak Mabeyn'in Kuruluşu ve Gelişimi* adlı bir başlık taşımaktadır. Bu bölümde klasik dönem olarak adlandırılan zaman diliminden sonra Osmanlı devletinin yönetim merkezinin Topkapı Sarayı olmaktan çıkması ve Divan-ı Hümayun toplantılarının terk edilmesiyle *Paşa Kapısı* veya *Babıali*'nin önem kazanması sonucunda yeni bir makam olan *Mabeyn-i Hümayun* ele alınmaktadır. Devlet işleri *harem*, *enderun* ve *birun* gibi yapılardan uzaklaşarak Babıali gibi farklı bir yapı altında görülmeye başladığından padişah ile bu yapı arasında hizmet etmesi gereken ara bir grup -Mabeyn- oluşur. Ve Mabeyn'in bir makam olarak oluşmasının I. Abdülhamid dönemine denk geldiğinden bahseden Akyıldız, 1792'de Mabeyn teşkilatının ve mabeynci unvanının saray teşkilatında tam olarak yer aldığını aktarır, Mabeyn Müşirliği 1845 yılında kaldırılrsa da 1859 yılında yeniden kurulur. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla adeta zirve dönemini yaşar bu makam. Devlet işlerini ve özel yaşamını tamamen saraya taşıyan padişah döneminde, Mabeyn çalışanlarının sayıları önceki dönemlere göre neredeyse dört katına çıkar. Akyıldız'ın aktardığına göre padişahın hususi işlerini de gören mabeyncilerin çoğunluğunu yaverler oluşturmaktadır, ancak 1908 yılında Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle bu makama yönelik de büyük bir operasyon gerçekleşir. Yazarındeyimiyle;

"Mabeyn Başkitabeti ile Başmabeyncilik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümetin Saray'ı ve padişahı kontrol mekanizması aracına dönüştürülür. Nitekim bu görevliler artık padişah tarafından değil, hükümetçe belirlenmeye başlanır. II. Meşrutiyetten sonra nüfuzu büyük ölçüde daralmasına rağmen, Mabeyn'in varlığı devletin sonuna kadar devam eder." (s. 78)

Üçüncü Bölüm, *II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü Etrafındaki Tartışmalar* adlı bir başlık taşımaktadır. Ali Akyıldız bu bölümde, II. Mahmud'un tahta geçiş sürecini, saraydaki ve toplumdaki atmosferi özetlemiş ve sonrasında sultanın yaptığı reformlardan, çalışmalardan bahsetmiştir. "Eğer bir Tanzimat döneminden bahsetmek gerekiyorsa, bunun başlangıcının 3 Kasım 1839 değil, II. Mahmud dönemi olması gerekir." (s. 84) diyerek yazar, tanzimat geleneğinin başlangıç döneminin II. Mahmud'un saltanat yılları olduğunu vurgular. Ve bu bölümde -başlıktan da anlaşılacağı gibi- yazarın üzerinde durduğu asıl mesele, padişahın vefatından sonra padişahı tedavi eden hekimlerin ortaya attıkları iddiaları incelemek olmuştur. *Hastalığı: İddialar* adlı alt başlıkta hekimlerin hastalık hakkındaki iddiaları, tedavi ve hastalığı teşhis biçimleri detaylı olarak incelenmiştir. Söz konusu ilk iddia yahut tartışma da diyebiliriz, Ed. Cadalvene ile E. Barrault kitaplarında padişahın hekimlerinden J. W. MacCarthy ile Konstantin Karatodori'yi suçlamasıyla başlar. İddialarına göre yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kendini şaraba veren padişah, neredeyse her akşam rutin olarak alkol tüketmektedir. Bu sebeple hayatının son günlerini güçsüzlük, mide ağrısı, sinirsel yorgunlukla geçirir, tüm bunların üzerine

öksürük de eklenmesine rağmen hekimlerden Konstantin Karatodori, padişahın bir şeyi olmadığını nezle geçirdiğini belirtir. Ancak II. Mahmud'un kanlı basur olduğunun da fark edilmesi üzerine Karatodori, konsültasyon ister. Çevresindekiler, yine padişahın hekimlerinden olan hekimbaşı Abdülhak Molla da dahil, hastalığın gerçek mahiyetini padişahı saklarlar. Ed. Cadalvene ile E. Barrault'ın iddialarına göre, keten tohumu kaynatıp padişaha içiren Rum doktorlar -J. W. MacCarthy ile Konstantin Karatodori- ve vücudu içkiye alışkın olduğundan birden kesmenin doğru olmadığını düşünerek padişaha alkol vermeye devam eden Abdülhak Molla'nın *tedavisi* neticesinde hastanın durumu giderek ağırlaşır. Tüm bu iddialar üzerine Rum doktorlar da 1841 yılında Paris'te yayımladıkları risale ile cevap verirler. Cadalvene ile Barrault'un eserlerinde padişahın çok iyi bir hattat olduğunu söylemeleri ve aynı zamanda padişaha *delirium tremens* teşhisi koymalarının çelişkili olduğunu ifade ederler. Nitekim, bu hastalığa yakalananların hat sanatıyla uğraşmaları mümkün değildir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın iddiasına göre, Abdülhak Molla'nın MacCarthy ile Konstantin Karatodori'nin yayınladıkları risaleye cevap olarak yazdığı Ruzname de mevcuttur ancak eser bugüne kadar ortaya çıkmamıştır. II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan da bir doktor getirir ve Julius Milingen de hastaya *delirium tremens* teşhisi koyar. Tedavi için afyonlu su içirilen padişah derin bir uykuya dalar, uykudan tamamen dinlenmiş olarak kalkacağı iddia edilse de 1 Temmuz 1839 sabahı vefat etmiştir. Padişahın hekimlerinden olan ancak fazla eleştirilmeyen Avusturyalı doktor Neuner'in olay hakkındaki düşüncelerini yine Avusturyalı doktor K.A. Bernard'ın Neuner'e dayanarak Avusturya hükümetine gönderdiği üç rapordan öğrendiğimizi ifade eder Akyıldız. Neuner'a göre padişah verem hastası idi ve bu yönde tedavi edilebilirdi. Bütün veriler ışığında padişahın birden fazla hastalığının mevcut olduğunu ve akciğer veremi olduğunu söylemek mümkün diye aktarıyor yazar. Bugün dahi bu kadar bilgi kirliliğinin olduğu bir atmosfere şahit olmak, hasta için endişe duymamıza sebep olurken, Akyıldız hastalık karşısında hekimlerin başarısız kalmasının sebebinin padişahın hasta olduğunu kabul etmeyip buna karşı direnmesi olarak görüyor.

Dördüncü Bölüm, *Müsrif Fakat Hayırsever: Pertevniyal Valide Sultan* adlı bir başlık taşımaktadır. Bu bölümde, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın yaşamı, şahsiyeti, valide sultan olarak haremdeki rolü ve halkın yararına yaptığı hayır işleri birincil kaynaklara dayanarak incelenmiştir. Oğlu Abdülaziz'in veraset değişikliği söylentilerinin olduğu dönemde tahta çıkmış olması valide sultanı oldukça endişelendirmiş, yazarın aktardığına göre Abdülaziz annesinin hazırladığı yemekten başkasını yememekte imiş. Dönemin bürokratlarına güvenmeyen valide sultan, oğlunu muhtemel kötülüklerden korumaya çalışmış ve bu gibi sebeplerden dolayı “oğlunu yönlendirmesi, iktidarını kullanması ve devlet işlerine müdahil olması söz konusudur” diye aktarıyor Akyıldız. Ülkenin gidişatı ile ilgili devlet adamlarının Pertevniyal Valide Sultan'a rapor vermesi, Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin gidişatı hakkında ricalin valide sultanı sürekli bilgilendirmesi, İstanbul halkının ve devlet memurlarının da dilekçelerini padişah yanında valide sultana sunması Pertevniyal'in siyasete müdahil olduğunun en belirgin kanıtı olarak gösterilebilir. 19. yüzyıl saray kadınları için olağan bir durum olan müsrif hallerin valide sultan için de geçerli olduğundan bahsediyor yazar. Avrupa'dan sipariş edilen eşyalar, takılar ve

dahi hayvanlar israf artışının sebepleri arasında gösterilebilir. Bu dönemde Hazine-i Hassa borç içerisinde olsa da valide sultanın yaptığı harcamaların faturası valide sultanın sarrafı tarafından Maliye Hazinesi'ne yükletilerek sorun çözülmüştür. Tüm bu aşırı harcamalarının yanı sıra Pertevniyal'ın hayırsever kişiliği yazarın üzerinde bir hayli durduğu konu olmuştur. Valide Sultan, çok sayıda camii, hastahane, çeşme, dergah ve su yolları tamiratına maddi destek sağlamıştır.¹ Aynı zamanda borcundan dolayı hapsedilen mahkumların borçlarını ödeyip hapisten kurtarmış, kendi maaşını hazineye bağışlamış, doğal afetlerden zarar gören İstanbul halkına yardımlarda bulunmuş, Medine'de bulunan fakir kızlara ve ulemaya nakdi yardımlar yapmış hayırsever bir şahsiyettir. Oğlu Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü valide sultan için ömrü boyunca korktuğu bir durum olsa da öteden beri arasının iyi olduğu Şehzade Abdülhamid'in tahta geçmesiyle sıkıntılı hayatı bir nebze iyileşir. Fakat bu durum çok fazla sürmez, uzun zamandan beri hasta olması sebebiyle 1884 yılında vefat eder.

Beşinci Bölüm, *Cariyelerin Evlilik Yoluyla Padişah Hareminden Çıkmaları Sorunu* adlı bir başlık taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Osmanlı sarayı söz konusu olduğunda daima karşımıza çıkan cariyelik-kölelik mevzusu üzerinde durmak yerine cariyelerle ilgili bir problematiği dile getiriyor. 19. yüzyıl Osmanlı haremî ile ilgili kaynaklar, cariyelerin saraydan çıkmak, evlenmek -*çerağ olmak*- istediklerinde izin verildiği, hatta evliliklerine maddi manevi destek olunduğu konusunda hemfikir olduğundan bahsediyor. Cariyelerin evlenme arzusunda olduklarını efendilerine bildirmeleri yeterli oluyor, hayırlı bir kısmet çıkması dahi beklenilmeden cariyeler saraydan çıkarılıyorlardı. Bunun en önemli sebebinin ise cariyelerin istekleri yerine getirilmediğinde, harem halkına yahut çalışanlarına zarar verme tehlikesinin göze alınmak istenmemesi olarak gösteriyor yazar. Akyıldız, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan iki örnek olay üzerinden bu gibi tehlikelerin çok da uzak ihtimal olmadığını okura sunuyor. İlki, 1899 yılında II. Abdülhamid'in yaşadığı Yıldız Sarayı'nda gerçekleşiyor. Bir gün haremde büyük bir yangın meydana geliyor ve harem halkı büyük bir paniğe kapılıyor. Olayın sorumlusunun ise daha evvel evlenme isteğini saraya bildiren ancak isteği yerine getirilmeyen Feleksu adında bir kalfa olduğu öğreniliyor. İkinci olay ise Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan'ın büyük oğlu Mahmud Celaleddin Bey'in yalısında meydana geliyor. Yine evlenmek isteyen iki cariye -Resan ve Mehşems- isteklerini efendilerine iletiyorlar; fakat istekleri kabul edilmiyor. Yalıda küçük yaşta kız çocukları olduğundan ancak onlar büyüdükten sonra isteklerinin yerine getirilmesinin mümkün olduğu söyleniyor. Bunun üzerine diğer cariyeler tarafından yalıda alay konusu olduklarını iddia eden iki cariye kaçmaya karar veriyor ve kaçarken de kendileriyle dalga geçen Feriştah isimli cariyenin değerli zinet eşyalarını çalarak yalıdan ayrılıyorlar. Kaçtıktan sonra yakalanmaları kısa süren cariyelerin Cemile Sultan'dan ve Celaleddin Bey'den şikayetçi olmadıklarını ancak aracılardan sultanın cevabını kendilerine değiştirerek

¹ Aksaray Valide Sultan Camii, Trabzon Hocapirefendi Medresesi Mescidi, Fatih Taşkasap Pertevniyal Kadınefendi Çeşmesi, Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi, Eyüp Pertevniyal Kadınefendi Çeşmesi, Pertevniyal Valide Çeşmesi, Pertevniyal Valide Sultan Meydan Çeşmesi, Şebinkarahisar Valide Sultan Çeşmeleri, Nisa (Kadın) Hastahanesi İnşa Teşebbüsü, Medine Darüzziyafa'de Hastahane İnşa Girişimi, Sarıyer Sıbyan Mektebi, Tersane'de Taş Tezgahı İnşası (s. 148-159)

iletmelerinden dolayı aracılardan şikayetçi olduklarını dile getiriyorlar. Hadiseyi duyan Sultan Abdülhamid, cariyelere 150şer kuruş maaş bağlanarak Bursa'ya gönderilmelerini emrediyor ve olay kapanıyor. Yazar bu iki olay ile cariyelerin evlenme isteklerinin yerine getirilmediğinde, sarayda yaşayanların hayatının nasıl tehlikeye atıldığını gösteriyor. Cariyelerin hırsızlık ve yangın çıkarmak gibi galiz düşüncelere kapılıp harekete geçebileceklerini birincil kaynaklara dayanarak okura sunuyor.

Altıncı Bölüm, *Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzedin Efendi'yi Veliht Yapma Çabaları* adlı bir başlık taşımaktadır. Yazar, I. Ahmed döneminden sonra veraset sisteminde benimsenen ekberiyet usulünün Sultan Abdülmecid döneminde terk edilmek istendiği ve padişahın veraset değişikliğine gitmek istediği söylentilerinin yaygın olduğundan bahsediyor. Bu nedenle Abdülaziz'in tahta çıkamayacağından korkuya kapıldığını, annesinin hazırladığı yemeklerden başkasını yemediğinden bahsetmiştik. Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra kamuoyunun ülkenin gidişatından hoşnut olmaması, kötü gidişattan Sultan Abdülmecid'i sorumlu tutması Abdülaziz'in tahta çıkmasının yolunu açmıştır diye aktarıyor yazar. Abdülmecid'in veraset değişikliği düşüncesi Sultan Abdülaziz'de fikir olarak kalmayıp, teşebbüse dönüştüğünden bahsediyor Akyıldız. Bu bölümde, padişahın oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi veliaht yapmak için gösterdiği çabaları aktarıyor. Mezkur çabalara örnek olarak, henüz dokuz yaşındayken Yusuf İzzeddin Efendi'nin binbaşı rütbesi alması, selamlık törenlerinde babasının yanından ayrılmaması gösteriliyor. Nitekim, Sultan Abdülaziz 1867'deki Avrupa seyahatinde de oğlu yanından ayırmıyor, Viyana garına vardıklarında kendilerini karşılayan İmparator Franz Joseph'in arabasına oğlu ile binerken veliaht Murad Efendi arkadaki arabalardan birinde yer alması da protokolde Yusuf İzzeddin Efendi'nin öne çıkarılma arzusunun bir tezahürü olarak gösteriliyor. Ancak buna rağmen batı basını Fransızca bilmesinden dolayı tüm ilgiyi Murad Efendi'ye gösterirken, Yusuf İzzeddin Efendi kibirli ve mağrur bir kişilik olarak gösteriliyor. Yine de Abdülaziz bunlara aldırmaz etmeden oğlunun rütbesi 1867'de kaymakamlığa, 1868'de miralaylığa, 1870'te mirivalığa yükseltiyor. Yusuf İzzeddin Efendi'nin ilgi odağı olması için padişah çaba sarf ediyor. 1870'te şehzade ve kardeşlerinin yanı sıra fakir çocukların da dahil edileceği sünnet töreninin büyük bir şölen içerisinde yapılması planlanırken Büyük Beyoğlu Yangını buna engel oluyor ve sünnet töreni sarayla sınırlı kalıyor. Şehzade bir yandan teftiş ve denetleme faaliyetlerini sürdürerek dönemin basınında ön plana çıkmaya devam ediyor; ancak yazar şehzadenin hemen her fırsatta kamuoyunda öne çıkmasının kendisi için olumsuz sonuçlar getirdiği kanısında. Halkın ve devlet adamlarının nezdinde Yusuf İzzeddin Efendi'nin, kendini beğenmiş, kaba ve itici olarak görüldüğünü aktarıyor. Nitekim, padişahın tüm bu gayretlerine rağmen veraset değişikliğinin olmamasını devlet adamlarının şehzadeyi desteklememelerinden kaynaklandığını söylüyor yazar. Neticede, ne Yusuf İzzeddin Efendi tahta geçebiliyor, ne de V. Murad tahta kalabiliyor, II. Abdülhamid tahtın sahibi olmuş. Verasetin intikal şekli de Kanun-i Esasi'de kesinleştirilse de devletin yıkılışına kadar şehzadeler ve veliahtlar arasında endişenin ve korkunun hakim olduğundan bahsediyor Akyıldız.

Yedinci Bölüm, *II. Abdülhamid'in İlginç Bir Girişimi: Hanedan Teavün Sandığı* adlı bir başlık taşımaktadır. II. Mahmud döneminden itibaren maliyede memurların geleceğini belirleyecek tedbirler alınırken, hanedan üyeleri için hiçbir tedbir alınmamış olması Sultan Abdülhamid tarafından sorun olarak değerlendiriliyor. Hanedan üyelerinin klasik yöntemlerle geçimlerini sağlamaya çalışmaları ve bunun neticesinde doğan israfı ortadan kaldırmak isteyen Sultan Abdülhamid'in girişimi inceleniyor bu bölümde. Padişah, durumun ne kadar daha böyle süreceği konusunda endişeler duymakta. Bu nedenle bir *hanedan yardımlaşma sandığının* kurulması hususunda bir fikri var ancak bu konuyla ilgili elimizde yalnızca bir belge var diyor yazar. II. Abdülhamid konunun son derece gizli tutulmasını istemiş olabilir. Akyıldız'a göre padişahın hanedan üyelerini gözlemlemiş olması, onların gereksiz harcamalarda bulunmaları ve maaşlarının çok üzerinde harcamalar yapmaları, Abdülaziz devrinde hanedan üyelerinin kol düğmelerini satarak masraflarını karşılamaya çalıştıklarını gördüğünden bunun tekrar yaşanmaması için tedbir alınması gerektiğini düşünüyor. Yazarın ifade ettiği üzere, önceleri hanedan üyeleri kendilerine tahsis edilen haslardan gelen gelirlerle ve aynı tayinatlarla geçinirken II. Mahmud devrinden itibaren Maliye Hazinesinden maaşa bağlanıyorlar. Evli olup olmamaları, yaşları, hiyerarşi sıralarına göre belli bir maaş alıyorlar. Ancak büyük bir israf içerisindedirler. Yapılan düzenlemelerle mülkiye, askeri, ilmiye ve Hazine-i Hassa çalışanlarından çiftçilere varıncaya kadar hemen her kesimin maaşları güvence altına alınmışken hanedan üyeleri için böyle bir güvence söz konusu değildi. Maliyeden para akma süreci ne kadar daha devam edecekti büyük bir bilinmezlik. Bu yüzden bir yardımlaşma sandığının kurulmasını önemsiyor Sultan Abdülhamid. Ancak sandık kurulup faaliyete geçememiştir. Padişahın böyle bir derdi tasası olması da Abdülmecid'in diğer müsrif ve savurgan evlatlarından ayrıldığına en önemli göstergesidir diyor yazar.

Sekizinci Bölüm, *II. Abdülhamid'in Aynı Anda 9 Kadınla Nikahlı Olması Meselesi* adlı bir başlık taşımaktadır. Bu bölümde, ilk olarak Sultan Abdülmecid'in eşleriyle nikah kıydığı ve kendisinden sonra gelen padişahların da bu geleneği devam ettirmesi ve ikinci olarak padişah eşlerinin esir alınan cariyelerden değil, Kafkas ve Müslüman olan hür kadınlardan oluşmaları iddiaları inceleniyor. Abdülmecid ve II. Abdülhamid özelinden bu iki meseleyi incelerken haremde yaşayan bazı kadınların hatıratlarına dayanarak yapıyor. Leyla Açba, II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan, II. Abdülhamid'in oğlu Abdülkadir Efendi'nin eşi Mislimelek Hanım gibi kimselerin eserlerine dayanıyor. Tek bir kadınla nikahlanan padişahlar olsa da -Kanuni Sultan Süleyman, II. Osman, Sultan İbrahim gibi- bilindiği üzere padişahların birden fazla kadınla evli olması hanedanın selameti için gerekli ve mühimdi diyor yazar. Mislimelek Hanım, hatıratında Abdülkadir Efendi ile kıyılan nikahlarından detaylıca bahsettiği gibi, II. Abdülhamid'in de eşleriyle nikah kıydığını ifade eder ve eşlerinin neredeyse tamamının hür ve Kafkas kökenli Müslüman kadınlar olduğu ifade ediliyor.²³² Akyıldız'ın aktardığı hatıratlara ek olarak,

² Mediha, Nazvede, Bedrifelek, Bidar, Azize Dilpesend, Merve Mezid, Emsalinur, Müşfika, Sazkar, Rabiye, Peyveste, Fatma Kadriye, Behiye Behice, Zeliha Naciye (s.253)

padişahların eşleriyle nikahlı olması meselesi, Murat Bardakçı'nın kitapta paylaştığı Halife Abdülmecid'in eşi Şehsuvar Hanımla 1897 yılında kıydıkları nikahlarına dair belge olması da bu durumu kanıtıyor. II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde 9 kadınla nikahlıydı ve bu hanımların tamamı soylu ailelerden gelen kadınlardan oluşuyordu. Padişahların saraya alınan köle kadınlarla, cariyelerle evli oldukları genel kabulün aksine, Akyıldız bu tespitleriyle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra haremde istisnalar yaşandığını göstermiş oluyor.

Sonuç olarak, Osmanlı hanedan kadını biyografisi söz konusu olduğunda akla ilk gelen yetkin isimlerden olan Ali Akyıldız, bu eseriyle de saray ve haremde daha evvel üzerinde durulmayan yönlerini ilgililerin istifadesine sunmuştur. Eserde verilen bilgilerin neredeyse çoğunluğunun arşiv malzemeleriyle desteklenmiş olması, Akyıldız'ın alandaki hakimiyetini bir kez daha kanıtlamış oluyor. Metinde geçen şahısların fotoğraflarının ilgili bölümlerde yer alması da okurun hafızasını zenginleştiriyor. Şüphesiz eser, Osmanlı sarayı ve hanedanı hakkında araştırma yapmak isteyenler için bir başucu kaynağı olma vasfını taşıyor.

Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi

(1886) Ed. Bahattin Öztuncay, Özge Ertem

İstanbul, Anamed, 2018, 176 sayfa, ISBN: 978-605-2116-80-7

Dilruba KOCAIŞIK*

Bu çalışma Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Galeri'de 10 Mayıs-6 Ocak 2019 tarihleri arasında sergilenen *Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)* isimli serginin Türkçe yayını olarak basıldı. Merkez, ayrıca *Fotoğrafın İlk Yüzyılı: Osmanlı ve Osmanlı Sonrası Topraklar(in)da Fotoğrafı Tarihselleştirmek (1839-1939)* isimli bir de uluslararası çalıştay düzenlemişti.¹ Böylece, kitap sergiyle birlikte yapılan bir dizi etkinliğin son ürünü olarak okuyucularla buluştu. Küratörleri Bahattin Öztuncay, Ahmet Ersoy ve Deniz Türker olan serginin, yayınının editörlüğünü ise Bahattin Öztuncay ile birlikte Özge Ertem yaptı. Kitabın önce İngilizce versiyonu² ardından çevirisi yapılarak Türkçe versiyonu yayınlandı. Yayın; Selim Deringil, Ahmet Ersoy, Berin Gölönü, Reşat Kasaba, Sinan Kunalalp, T.G. Otte, Beatrice St. Laurent ile Deniz Türker'in makalelerinden ve kitabın sonuna eklenen Bismarck Albümleri fotoğraflarından oluşuyor. *Osmanlı Tarihi* ve *Fotoğraf Tarihi* kategorisinde yayımlanan kitap yüksek çözünürlüklü görselleri, yüksek kaliteli baskısıyla aynı zamanda bir sergi kataloğu mahiyetinde.

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, dilruba.kocaisik@stu.fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9337-5845

¹ Fotoğrafın İlk Yüzyılı: Osmanlı ve Osmanlı Sonrası Topraklar(in)da Fotoğrafı Tarihselleştirmek (1839-1939) Çalıştayı, 19-20 Haziran 2018, https://www.vkv.org.tr/uploads/faaliyetraporlari/pdf/VKV2018_Faaliyet_Raporu.pdf [22.01.2021].

² *Ottoman Arcadia: The Hamidian Expedition to the Land of Tribal Roots (1886)*, der. Bahattin Öztuncay, Özge Ertem, (İstanbul: ANAMED, 2018).

Kitap, Sultan II. Abdülhamid tarafından Almanya şansölyesi Otto von Bismarck'a hediye olarak gönderilen üç cilt fotoğraf albümü üzerinden kurgulanan bir ideolojik tarih çalışması. Serginin ve kitabın teması oluşturulurken kullanılan temel malzeme 2017'de Almanya'daki bir müzayededen Ömer. M. Koç Koleksiyonu'na kazandırılan Bismarck Albümleri. Bu albümler Sultan II. Abdülhamid'in 1886'da Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yer olarak kabul edilen Söğüt kasabası ve etrafının fotoğrafla belgelenmesi için yaptırdığı bir keşif gezisinin ürünü. Albümler içerik olarak Bursa çevresini, bu bölgedeki mimari eserleri ve burada yaşayan yürükleri gösteriyor. Sergi küratörleri ve yazarlar bu malzemeden yola çıkarak konuyu derinleştiriyor, kavramsallaştırıyor ve tarihsel okumalar yapıyorlar. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa ve etrafına gösterilen öneme, buraya yeniden atfedilen anlama ilişkin analizlerini aktarıyorlar.

Sergiye ve kitaba adını veren *Tarihin Merkezine Seyahat* başlığı Jules Verne'in eserine gönderme yapıyor çünkü keşif heyetinin başındaki isim olan Mehmet Emin Bey, Fransızcadan Osmanlı Türkçesi'ne ilk Jules Verne çevirilerini yapan kişi. Bir taraftan da bu isimle, tarihin merkezine yapılan seyahatle dönemin tarih algısına işaret edilmeye çalışılıyor.³

II. Abdülhamid'in bölgeye gönderdiği keşif gezisi heyeti içinde Hoca Ali Rıza, Sururili Ahmed Emin, Ahmet Şekür, Mehmed Emin gibi asker kökenli fotoğrafçılar ve ressamlar var. On kişiden oluşan heyet Bursa ve civarındaki yerleri (Yenişehir, İznik, Söğüt ve Bozüyük) fotoğrafla belgelemek üzere yola çıkıyor. Bu gezi sonucunda elde edilen fotoğraflardan Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu için albümler oluşturuluyor. Fotoğraflar paspartulanarak, farklı seçkiler oluşturuluyor, albümler Fransızca ve Osmanlı Türkçesi fotoğraf altı yazılarıyla destekleniyor. Projenin safhaları ana hatlarıyla bu şekilde ancak kitap, projeyi tarihsel olarak aktarmanın çok ötesinde şeyler söylüyor bize.

19. yüzyılın en önemli icatlarından biri olan fotoğrafın Fransa'dan dünyaya duyurulmasıyla eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti'nde de karşılık bulduğunu, hanedan tarafından ilgiyle karşılandığını ve etkin şekilde kullanıldığını biliyoruz. Özellikle II. Abdülhamid'in haleflerinden aldığı fotoğraf koleksiyonunu genişleterek Yıldız Sarayı bünyesinde büyük bir fotoğraf arşivine sahip olduğunu, sarayla birebir çalışan fotoğrafçı ve fotoğrafhanelerin varlığını, imparatorluğun dört bir yanından saraya fotoğraf albümleri gönderildiğini, devrin diplomatik bir davranışı olarak diğer devletlerin hükümdarlarıyla fotoğraf albümlerinin karşılıklı olarak hediye edildiğini de hatırlarsak şüphesiz tüm bunlar Bismarck'a hediye edilen albümler için de geçerliydi. *Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)*, II. Abdülhamid'in ve idaresinin bu fotoğrafları Osmanlı Devleti'nin köklerine dair kuruluş hikâyelerini ve Orta Asya'dan gelen saf kan Osmanlı göçebe aşiret (Karakeçili Aşireti) mitini yeniden kullanıma sokarak tarihsel bir anlatı oluşturmak niyetiyle kullandığı fikrinde. Yani II. Abdülhamid devletlerarası ilişkilerde kriz ve değişim dönemlerindeki sorunlara çare olarak kökenlerle bağlantı kurma yolunu seçiyor, imgelerin gücünden yararlanmak için bu projeyi devreye sokuyordu.

³ Özgür Duygu Durgun, "Tarihin Merkezine ve Köklere Seyahat", Ahmet Ersoy'la sergi hakkında yapılan söyleşinin haberi, <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/tarihin-merkezine-ve-koklere-seyahat> [22.01.2021].

Kitabın konuya yaklaşımına ilişkin içeriğinden bazı örnekler verecek olursak, önsözde Bahattin Öztuncay'ın, II. Abdülhamid ve fotoğraf ilişkisi bağlamında Osmanlı Fotoğraf Tarihi literatürünün Osmanlı Hanedanı'nın fotoğrafı etkili bir propaganda ve siyasi iletişim aracı olarak kullandığı söylemini tekrarladığını görüyoruz. Editör, Alman şansölyesi Bismarck'a fotoğraf albümü hediye gönderilmesinin, Fransa ve İngiltere devletleri ile sorun yaşayan Osmanlı Devleti'nin Almanya ile siyasi ilişkilerini geliştirme politikasının adımlarından biri olduğunu belirtiyor.

Kitabın giriş yazısını kaleme alan Selim Deringil ise Bismarck albümlerini tarihsel bağlama oturturken *icat edilmiş gelenek* kavramını ortaya atıyor. Yazar burada önce Karakeçililerin (Deringil'in deyimiyile Öz Osmanlıların) Anadolu'ya 19. yüzyılda geldikleri iddialarını hatırlatıyor. Daha sonra da albümlerin bir amacının da Osmanlı'nın kuruluşuna kadar götürülen göçebe aşiretleri yâd etmek olduğu için bu albümlerin icat edilmiş gelenek denilen şeyin kusursuz bir örneği olduğunu belirtiyor. Deringil'e göre Sultan II. Abdülhamid çelişkili bir şekilde göçebelikten ve göçebe yaşamından nefret etmesine rağmen bu proje ile Karakeçililer göklere çıkartılıyor. Yani yazarın kurduğu tarihsel bağlama bakılırsa, zor durumda olan Sultan, Osmanlı soyunu yarı efsanevi atalara dayandırarak meşruiyetinikuvvetlendiriyor.

Bir diplomatik tarih profesörü olan T.G. Otte, "*Bismarck: Gerçek ile Efsane*" isimli makalesinde Almanya'da 1862-1890 yılları arasında görev yapan demir şansölye Bismarck'ı şemailinden, yaşamına, siyasi dehasından, realpolitikte başvurduğu hile ve stratejilere kadar belli bir kronoloji içerisinde tanıtıyor. Bu bölüm adeta *Kimdir bu Bismarck?* sorusunun cevabı niteliğinde.

Bismarck'ı tanıyan ve hatırlayan okuyucu, Sinan Kunalalp'ın yazdığı bir sonraki makaleyle Bismarck ve Osmanlı ilişkileri konusunda bilgilendiriliyor. Yazıda Bismarck'ın Sultan II. Abdülhamid ve Türkler hakkındaki fikirleri, Osmanlı ile ilgili konulara genel olarak uzak durmasına rağmen Türklere ve Sultanlara yönelik bazı *iğneli* övgüleri ve Sultan II. Abdülhamid'in Bismarck ile ilişkili düşüncelerine yer veriliyor. 1880'lerde iki devlet arasındaki ilişkiler platonik bir aşka benzetiliyor. Kunalalp'e göre Bismarck, Türklerin zihninde en derin iz bırakmış devlet adamlarından biri. Zira 1915'de yüzüncü yaşının İstanbul'da kutlanmış olması da bunun göstergelerinden birisi. II. Wilhelm döneminden itibaren iki devlet arasındaki bu platonik aşk gerçeğe dönüşmüş olmalı.

Kitaptaki en geniş kapsamlı yazı, aynı zamanda serginin küratörlerinden olan Ahmet Ersoy'a ait. Ersoy, açıkça belli ki *Tarihin Merkezine Seyahat*'in kavramsal çerçevesini ortaya koyan isimlerin başında geliyor. Yazar, makalesinde Sultan II. Abdülhamid'i *medya aşına sultan* olarak niteliyor. Selim Deringil'in "*İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi*"²⁴ eserine kenar notları olarak başladığı yazısında Sultan'ın imge yönetimi yaptığını, ince ayarlı kontrol stratejileri için fotoğrafı nasıl kullanıldığını anlatıyor. Ersoy bu düşüncelerini açmak için Osmanlı'nın kuruluş efsanelerinden, günümüzün popüler tarih anlayışının tezahürü olan Abdülhamid dizisine, oradan da İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği İstanbul'un Fethi kutlamalarında yeni medya teknolojileriyle yaratılan görsel işitsel devasa

²⁴ Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876–1909* (Londra: IB Tauris, 1999).

lazer ışık ve projeksiyon gösterilerine kadar konuyu getirerek günümüzle paralellikler kuruyor. Böylece Sultan Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı köklerine yeniden dönüş ve itibar gösterme amacıyla yapılan devlet politikaları ile günümüzdeki politikalar özdeşleştiriliyor. Makalede, Yıldız Sarayı bilgi toplamak ve bu bilgileri arşivlemek için kullanılan bir multimedya ortamına, saraya gelen aşırı veri akışı da günümüzün veri çöplüğü terimine benzetiliyor. Yazar, bölgede fotoğrafla etnolojik belgeleme yapılırken Türkler dışındaki diğer grupların (özellikle Ermeniler ve Rumlar) göz ardı edildiğini ve kadrajın dışında bırakıldıklarını belirterek Sünnî-Müslüman ve Türklük vurgusu tercihinin öne çıkarıldığını ifade ediyor. Ersoy'un konuya oldukça spekülative bir yaklaşımı var. Örneğin geçmiş ve bugün arasında özdeşleştirdiği figürler, kitlesel bir vecd halinde tarihi duyarsızlaştırıcı bir veri akışının nesnesi olarak kullanıyorlar. Yazar tarihin bu şekilde kullanımının irdeleme ve keşfin zevkinden yoksun, sadece göstermeye odaklı olduğunu ifade ediyor. Ersoy'a göre bu figürler de sadece edilgen bir itaat eğilimindedir. Yazısını "*fotoğrafın erdemi her zaman niyet edilenden fazlasını gösteriyor olmasıdır*" ifadesiyle bitiren yazar, totaliter rejimler altında yönetilen kitlelere bir miktar yukarıdan bakarak aşırı yoruma kaçıyor.

Sultan Abdülhamid'in fotoğrafla ilgili altın sözü "*Her Resim Bir Fikirdir*" ile makalesini isimlendiren Deniz Türker, bu sözün hep anılan ama anlaşılammış bir ifade olduğu düşüncesinde. Türker'in, 19. yüzyılın hediye albümlerini ve Sultan Abdülhamid'in görsel arşivini değerlendirdiği yazısıyla Osmanlı Fotoğraf Tarihi yazımına yeni bir katkısı da var. Bu katkı, makalede Yıldız Sarayı'ndaki fotoğrafhanenin krokisine yer verilmesi.⁴ Osmanlı arşivinden çıkarılan bu kroki daha önce herhangi bir çalışma veya yayında kullanılmamıştı.

Kitabın Osmanlı fotoğraf tarihi literatürüne önemli bir katkısı da, editörlerin birincil kaynaklara⁵ dayanarak, geçmiş çalışmalarda yapılan bir transkripsiyon hatasını düzeltmiş olmaları. Keşif ekibinde görevli olan asker fotoğrafçılardan biri olan Sururili Ahmed Emin Bey bu yayına kadarki çalışmalarda hep Servili Ahmed Emin Bey olarak geçiyordu ve bu hata günden güne çoğaltılıyordu.

Kitapta bir de alıntı hatası var. Berrin Gölönü'nün "*İkinci Yaşamı Olan Resimler: Manzara Tablolarına Dönüşen Hüdavendigâr Vilayeti Fotoğrafları*" başlıklı yazısında Yıldız Sarayı'ndaki köşklere birinin Osman Hamdi Bey'in Güzel Sanatlar Akademisi öğrencileri için resim stüdyosu olarak kullanıldığı ifade ediliyor. Gölönü bu bilgi için Pelin Şahin Tekinalp'in *Tuvallerde Yıldız Sarayı*⁶ makalesini referans gösteriyor. Tekinalp'in kaynağı ise Osman Nuri'nin "*Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı Hayat-ı Siyasiye ve Hususiyesi (1909)*"⁷ adlı iki ciltlik eseri. Osman Nuri Yıldız Sarayı'nda hasbahçeye bakan köşklere birini Sultan Abdülhamid'in Sanayi-i Nefise'ye ayrılmış odalar olarak tanzim ettirdiğini yani

⁴ Yıldız Sarayı Fotoğraf Stüdyosu Krokisi için bakınız: BOA,PLK.P. 4609.

⁵ Şerif Abdükadirzade Hüseyin Haşim, "Sururili Merhum Ressam Ahmed Bey", *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, no.15. (1 Nisan 1330) [14 Nisan 1914]: 180-184., Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mühensihane-i Berr-i Hümayun* (İstanbul: Karabet Matbaası,1312 [1896]).

⁶ Pelin Şahin Tekinalp, "Tuvallerde Yıldız Sarayı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 21, s. 2 (2004): 143-158.

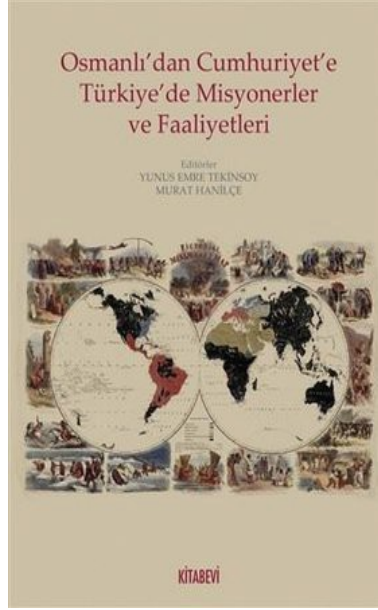
⁷ Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devri-i Saltanatı : Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi*. c. 2. (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1909):454.

bu köşkte resim salonu, fotoğraf atölyesi, müzik salonu olarak kullanılan odalar bulunduğunu aktarıyordu. Tekinalp'in makalesinde buradaki sanayi nefise (güzel sanatlar) ifadesine *mektebi* ekleniyor ve bu eklemeye birlikte bir yanlış anlamının sonucu olarak sarayda Osman Hamdi Bey'in Güzel Sanatlar Akademisi öğrencileri için bir resim stüdyosunun varlığından söz ediliyor. Birincil kaynağa gitmeyen Gölönü ise bu yanlış aktarımı yinelemiş oluyor.

Reşat Kasaba, “*Neden Bu Kadar Çok Yürük Var?*” başlıklı makalesinde Bismarck albümlerinde yer alan aşiret ve yürük fotoğraflarını analiz etmek üzere önce yarı-göçebe, konar-göçer, yürük kavramları hakkında okuyucuyu bilgilendiriyor. Sonra da Osmanlı Devleti'nin göçebe aşiretler ve yürükleri ilgilendiren düzenlemeler, kendilerine verilen imtiyazlarla göçebeliğin kurumsallaştırılması, aşiretlerin göç hareketleriyle etkileşime geçtikleri Sufi toplulukları vesilesiyle Osmanlı'da Sufizmin benimsenmesinde etkili oldukları anlatılıyor. Kasaba'ya göre albümlerdeki fotoğrafların ve altlarındaki yazıların amacı hem Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı toprakların tanıtımını yapmak hem de Osmanlıların köklerinin tarihini anlatmak. Kasaba, albümlerin Bismarck'a hediye edilmesine dair niyet okumasını çok ileri götürmüyor.

Bursa'nın modernleşmesi ve Osmanlılaşması konusunda doktora tezi sahibi olan Beatrice St. Laurent “*Hüdavendigâr Vilayeti İmgeleri ve On Dokuzuncu Yüzyıl Sonunda Modern Yeni Osmanlı Tarihinin Doğuşu*” isimli yazısında albümlerdeki fotoğrafların Bursa bölgesi üzerinden Osmanlı tarihinin ve mimarisinin yeniden doğuşunun görsel bir belgesi olduğunu belirtiyor. Yazar, ayrıca 1886 tarihli Bismarck Albümleri ile 1893'de Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne ve 1894'de Britanya Kütüphanesi'ne gönderilecek olan albümleri de kıyaslayarak bunlar arasındaki ilişkilere dikkat çekiyor, tüm bu albümlerin niçin oluşturulmuş olduğuna dair önermeler sunuyor. Beatrice St. Laurent, fotoğraf tarihi yazınından Wendy M. K. Shaw, Erika Larsson, C. Pinney, N. Peterson gibi isimlere atıfta bulunarak, fotoğraflara yüklenen ideolojik imalar üzerine ortaya atılan farklı görüşlere de yer veriyor. Bu makale kitaptaki en ufuk açıcı makalelerden biri.

Sonuç olarak, *Tarihin Merkezine Seyahat: Fotoğraf ve Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)* kitabının genel tezine göre Bismarck albümleri devletin doğduğu yerin köklerini hatırlatmak gayesiyle üretildiler ve Osmanlı-Almanya yakınlaşmasının bir tezahürü olarak hediye edildiler. Osmanlı Tarihi ve Fotoğraf Tarihi kategorisinde yayınlanan bu kitap, Yıldız Sarayı Fotoğraf Koleksiyonu'nda da muadilleri bulunan albümlerin oluşturulma ve hediye edilme sebeplerine dair derin niyet okumaları yapıyor.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri

Ed. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanilçe,

Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, 434 Sayfa, ISBN: 605-950-655-7

Feride SAĞLAM*

Fransızca kökenli “mission” (misyon) kelimesi görev, amaç, dinsel, bilimsel veya diplomatik bir görev anlamına gelmektedir.¹ Aynı kelimeden türetilmiş olan “missionnaire” (misyoner) kelimesi de bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli, kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adanmış kimse demektir. Misyonerlik ise misyoner olma durumu anlamına gelmektedir. Misyonerlik çağlardan beri farklı şekillerde fakat aynı amaca yönelik olarak devam edegelen bir olgudur.

Kritiğini yapacağımız eser editoryal bir çalışma olup Takdim, 16 makale, Sonuç ve Kaynakça bölümlerinden müteşekkil, 434 sayfadan ibarettir. Takdim bölümünde misyonerlik faaliyetleri yürüten kişilerin meşruiyetlerini nereden aldıklarını anlatılmıştır. Zaman geçtikçe başka amaçlara hizmet eden bu “uhrevî” vazifenin siyasete nasıl hizmet ettiği açıklanmıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin üzerinde yaşadığımız topraklarda yoğunlaşma nedenleri açıklanmıştır.

Bu çalışmanın ilk sekiz makalesinde misyonerliğin genel çerçevesi çizilmiş; son sekiz makalesinde ise misyonerlerin Türkiye topraklarında yürüttüğü faaliyetler yerel örneklerle ortaya konulmuştur. Merak edilen bir konu olmasına rağmen ülkemizde ne yazık ki misyonerlik konusunda yapılmış çalışma sayısı

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi, feride.saglam@outlook.com, Orcid: 0000-0003-3826-9251.

¹ <https://sozluk.gov.tr/>
<https://sozluk.gov.tr/>

yetersizdir. Yetersizliğin temel sebeplerinden birinin gizliliğin elzem olduğu bu faaliyetin kaynaklarının doğrudan tespit edilememesi olduğu aşikârdır. Bu çalışma bu konudaki eksikliği giderme noktasında önemli makaleleri bir araya toplamak suretiyle bu alana dair önemli bir kaynakça birikimini de ilgililerine sunmaktadır. Monografik olmayan eser kritiğinin zorluklarına rağmen bu eserde yer alan makaleleri ayrı birer bölüm olarak ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

1- Gitmek, Yaymak Ve Dönüştürmek: Kim, Ne, Niçin Ve Nasıl? Hristiyan Misyonerliğini Anlamak

Süleyman Turan'ın bu çalışması giriş, altı ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Misyonerlik ile ilgili kavramları ayrıntılı bir şekilde tanımlayan yazar, misyoner karakter açısından Hristiyanlık ve diğer dinler, Hristiyan misyonerliğinin dini dayanağı ve temel dinamiklerini, Hristiyan misyonerliğindeki paradigma değişiklikleri, uygulanan temel yöntemler hakkında geniş bir bilgi vermiştir. Misyonerliği Hristiyanlığa mâl eden yazar misyoner olan ve olmayan dinleri tanımlamış, misyoner olmayanlara milli din demiştir. “*Tarih, bazen milli bir dinden bir dünya dininin ortaya çıktığına da şahitlik etmektedir.*” diyerek bu dinleri açıklamıştır. Özellikle İslam dininde yer alan tebliğ ile Hristiyan dinindeki misyonerliğin kısa bir karşılaştırması dikkat çekicidir. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'den bazı bölümler paylaşan yazar evrensel misyon anlayışının nasıl ortaya çıktığını yine İncil'den yararlanarak açıklamaya çalışmıştır. Kutsal kitaplarındaki bazı bölümler misyonerler için bir çıkış noktası olmuştur. Bunun için yazar birleştikleri zaman misyon algısını oluşturan 5 kaynağı incelemekte fayda bulmuştur; 1. Misyonun Kaynağı: Tanrı, Misyonun Mesajı: İsa Mesih, Misyonun Gücü: Kutsal Ruh, 4. Misyonun Somutlaşması: Kilise, 5. Misyonun Hedefi: Dünya. Misyonerlik faaliyetlerinin zaman içinde değiştiği anlatılırken Hristiyanlığın tarihine de değinilmiş oluyordu.

2- Diploması Gölgesinde Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Faaliyetleri

Türkan Polatçı Demirkol'un çalışması olan bu bölüm; giriş, üç ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Misyonerliğin genel ve özel tanımını yapan yazar bunun sadece Hristiyanlığa has bir politika olmadığını diğer bütün dinlerde misyonerlik çalışmalarını olduğunu ifade etmektedir. Misyonerliğin sadece dini amaçlarla değil siyasi amaçlarla yapıldığını da belirtmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinin gelişmesinde etkisi olan çeşitli yüzyıllarda meydana gelen olaylar verilmiştir. Misyonerliğin kökenine bir bakış atan yazar Hristiyan misyon anlayışını ortaya çıkaran Pavlus ile Maciavelli arasında bir bağ kurmuştur. Misyonerliğin ilk şartının “öteki”nin “dil”ini öğrenmek olduğunu savunan yazar Doğu'da açılan misyoner okullarının ‘dil öğretimi’ adı altında açıldığını ifade etmekte ve bu okulların adlarını vermektedir. Misyonerliğin tarihi ile ilgili bilgiler verilmekte olup, siyasi güçle birlikte Avrupalı devletlerin misyonerlik faaliyetlerinin ivme kazandığı belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin ticari amaçla yapıldığını savunan yazar kapitülasyonlarla misyonerlik arasında bir bağ kurup, Osmanlı'daki misyonerliğin tarihini ve doğrultusunu açıklamıştır. Yazara göre Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesinde temsilcilikler rol oynamaktadır ve bunları diplomatik temsilcilik-misyonerlik adı altında dört ana başlık altında

toplamaktadır. Bunlar; arabuluculuk/aracılık, koruma ve himaye, haber alma/ bilgi toplama, kontrol etme ve yönlendirmedir

3- Amerikan Board Örgütünün Dünyası

Gülbadı Alan'ın bu çalışması, giriş, ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Yazarın ifadesine göre bu örgüt farklı yıllarda, farklı ülkeleri taksim etmiştir. Bununla ilgili 8 adet tablo paylaşan yazarın tablolar misyon, kuruluş tarihi ve istasyonlardan oluşmuştur. Bu tablolar hakkında detaylı bilgi verilmiş olup sadece dış istasyonlar hakkında bilgi yetersizliğinden dolayı ayrıntılı olarak ele alınamamıştır. Son tabloda misyon bölgesi, istasyonlar, dış istasyonlar, Amerikalı erkek misyonerler ile bayan ve erkek misyoner yardımcıları, toplam, yerli çalışan din adamları, öğretmenler, diğer çalışanlar ve toplam yer almakta olup bunlar yıl yıl kaydedilmiştir. Bu tablo hakkında da yorum yapan yazar kıtalara göre Amerikan Board'ın faaliyetleri, çalışmaların hangi kıta veya ülkede hangi tarihte kurulduğuna, önemli isimlerine, çalışma şekillerine ve özelliklerine dair bilgi vermiştir.

4- İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Ermenileri Üzerindeki Etkileri

Bengül Bolat ve Ratip Ayaz'ın bu çalışmaları giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, dini etken papa, siyasi etken Fransa'nın destekleriyle Ermeniler üzerinde misyonerlik faaliyetleri yürütüldüğünü ifade etmiştir. Öte yandan Ruslar'ın da Ermeniler ile ilgilendiği ve bunun tarihsel süreçleri belirtilmektedir. Yazar dikkatimizi 'Osmanlı topraklarında bu kadar kapsamlı bir çalışmayı başka hiçbir misyoner örgütü yapamamıştır' diyerek en etkili misyonerlik faaliyetlerini yürüten, Ermeniler ile ilgilenen bir diğer devlet, amacı Protestanlaştırmak olan Amerika'ya çeviriyor. Türkler'e yapılan misyonerlik hareketlerinin Haçlı Seferleri'ne kadar uzanmasından, yıllar geçtikçe daha da teşkilatlandığından bahsetmiştir.

5- Türkiye'de Abcfm İstasyonlarının 19. Yüzyıldaki Finansal Yapısı

Neşe Coşkun'un bu çalışması giriş, ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Yazar ABCFM hizmetlerinin her çalışma istasyonuna ihtiyacı olan para ve malzemelerinin nasıl temin edildiği, önceliklerinin ne olduğu, finansal politikanın ne üzerine kurgulandığı, maaş hesaplanmasında dikkat edilen hususları açıklamıştır. Bahsi geçen kurumun misyonerlere yaptıkları ödemeler ve çeşitli yardımlardan bahsedilmiştir. Diğer mali kaynaklardan da bahseden yazar, kurumun finansal yüklerini nasıl aştığından da bahsetmiştir. Kendi finansman kaynaklarını da üreten bu kurumun medya organlarını da kullanarak bağış toplamalarına da dikkat çekilmiştir.

6- Türkiye Nasturileri Üzerinde İngiliz Misyonerliği: Kullanılan Metotlar Ve NasturilerdenBeklentiler

Mahmut Bolat'ın bu çalışması giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Nasturi terimi hakkında açıklama yapan yazar ortaya çıkışını, Nasturiler'in kökeni hakkında detaylıca bilgi vermiştir. Etnik kökenleri konusunda örneklerle tartışılmış hangi ırka mensup olduklarına karar

verilmeye çalışılmıştır. Nasturilerin yaşadığı yerlerden bahseden yazar boyunduruğu altına girdikleri Türk devletlerinden de bahsetmiştir. Bu devletlerin sonuncusu olan Osmanlı Devleti'nde nasıl yaşadıkları anlatılmıştır. Misyonerlerin ve Emperyalist devlerin ilgisini çeken Nasturilerin isyanlarından bahsedilmiştir. Nasturiler üzerinde İngiliz misyonerliğine değinilmiştir. Siyasi menfaatleri için Nasturileri paylaşamayan İngilizler ve Rusların çıkarlarından bahsedilmiştir. 1924 Nasturi Ayaklanması anlatılmıştır.

7- Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'de Eğitim Faaliyetleri

Özgür Yıldız'ın bu çalışması giriş, yedi ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Anadolu'da kurulan Amerikan Protestan Misyonerleri'nin etkili okullarından bahseden yazar bu okulların teşkilatlanmalarından söz etmiştir. 1903 yılındaki Amerikan okulları isimleriyle birlikte listelenmiştir ve yıllar geçtikçe öğrenci sayısının artmasına dikkat çekilmiştir. Bu okullar; İstanbul Robert Koleji, İstanbul Amerikan Kız Koleji, İzmir Uluslararası Koleji, Bursa Amerikan Koleji, Tarsus Amerikan Koleji, Mardin'deki Amerikan Okulları, Merzifon Amerikan Koleji'dir. Yazar, çalışmasında Amerikan Yabancı Misyoner Komisyonu Kurulu belgelerinden faydalanmıştır.

8- Bir Misyoner Kuruluşu: Kendi Belgeleriyle Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Türkiye'deki Ermeni Yetimleri Üzerinde Faaliyetleri (1915-1923)

Ebru Güher'in bu çalışması giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümünden oluşmaktadır. Amerikan misyonerlerinin 1915 Ermeni tehcirinden önce Türkiye'deki yetimhanelerine kısa bir bakış, Yakın Doğu Yardım Komitesi (YDYK)'nin kuruluşu ve çalışma sahaları, Yakın Doğu Yardım Komitesi (YDYK)'nin Türkiye'deki yetimhaneleri ve özellikleri, Yakın Doğu Yardım Komitesi (YDYK)'ne karşı Ankara Hükümetinin tutumu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yazar The New Near East arşivinden sıkça yararlanmıştır.

9- Osmanlı Başkenti İstanbul'da Britanya Kökenli Yahudi Misyonu Merkezleri

Mustafa Kaan Sağ'ın bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. İstanbul'da ilk Yahudi misyonunun kuruluşu ve İstanbul'da kurulan Britanya kökenli Yahudi misyonu merkezleri çalışmanın ana konularıdır. İlk Yahudi misyonlu cemiyet ABCFM hakkında bilgi vermiş, nerede, hangi tarihte, kimler tarafından, bu kişilere verilen görevlerden bahsetmiştir. Cemiyetin nasıl kurulduğu, çalışmalarındaki zorluklardan da bahsedilmiştir. İstanbul'da kurulan bu misyoner cemiyetin faaliyetleri, amaçları, zaman içinde diğer piskoposluklar, cemiyetler, misyonerler ile alakaları çalışmada yer almaktadır. Yazar yazdıklarını görsellerle desteklemiştir.

10- Protestan Mezhebini Yayma Yönünde Amerikalı Misyoner Lennep'in Tokat'ta Yürüttüğü Faaliyetler

Ayşegül Kuş'un bu çalışmasında giriş, altı ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Misyoner Lennep'in 1854 yılında Tokat'a gelişi, Tokat'ta halka yönelik yapılan ilk toplantı, Tokat'ta kadınlara

yönelik yapılan misyonerlik faaliyetleri, 1855 yılında Teoloji Okulu'nun kurulması ve burada yürütülen faaliyetler, karşılaşılan bazı güçlükler ve problemler çalışmanın ana esaslarını oluşturmuştur. Lennep'in gezi notlarına sık sık yer verilmiş, misyonerin kaleminden kendi gözlemleriyle Tokat halkı hakkında bilgi edinilmiştir.

11- Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerikan Misyonerlik Örgütünün Maraş İstasyonundaki Faaliyetleri

Çağla Demirdüzen'in bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Misyoner bir örgüt olan ABCFM hakkında geniş bilgi verilmiştir Maraş şehrinin misyonerlik faaliyetleri için neden uygun olduğunu açıklayan yazar, faaliyetleri, yetkili isimleri, görevleri, misyonerlere verilen imkanlardan bahsedilmiştir. Birinci dünya savaşı önce ve sonrasında misyonerlerin tepkisi belirtilmiştir. Çalışmaların evrilmesi, öğrenci oranları, kayıtların artması ile yaşanan zorluklar bunun sadece Maraş'ta yaşanmamasına dikkat çekilmiştir. ABCFM ve Osmanlı Devleti arasındaki çekişmeye de değinilmiştir. Yazar çalışmasında harita, görsel ve ABCFM Arşivi'nden yararlanmıştır.

12- Danimarkalı Kadın Misyoner Karen Jeppe Ve Urfa'daki Faaliyetleri

Celal Öney bu çalışmasında giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Karen Jeppe isimli misyonerin eğitim hayatı, Urfa'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri çalışmanın ana konusudur. Yazara göre Jeppe, Urfa'da yoğun yaşayan Ermeniler'e yardım etmeye çalışmış, onlar için adımlar atmış ve nihayetinde başarıya ulaşarak onların refah seviyesini arttırmıştır. Ekonomik alanda girişimler yapıldığını savunan yazar bunları açıklamıştır. Urfa'da Alman misyonunda çalışan bu misyonerin tarafsız bir ülke vatandaşı olarak bilinmesi dikkat çekicidir. Yazar bilgilerini desteklemek için resimlerden yararlanmıştır.

13- Osmanlı Topraklarında 19. Yüzyılda Amerikalı İki Misyoner Eğitimci: Robert Koleji Kurucusu Cyrus Hamlin Ve Amerikan Kız Koleji Müdüresi Mary Mills Patrick

Ercan Kaçmaz'ın bu çalışması giriş, altı ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Protestan misyonerlik faaliyetlerinin kökenini açıklayan yazar İsa peygamberin sözlerinden yararlanmış, misyonerlik faaliyetinin genel bir anlam ifade ettiğini savunmuştur. Alfred DeWitt Mason'a göre misyonerlik faaliyetlerini altı döneme ayırmıştır. Yazara göre Türk topraklarındaki en etkili ve uzun soluklu misyoner grubu Protestanlardır. Bu Protestanların kurduğu topluluk hakkında bilgi verilmiş, yayınladıkları kitaptan bahsetmiştir. Topluluğun uygulamak istediği misyonun ayakları belirtilmiş açıklanmıştır. Misyonerliğin amaçlarına, önemli hususlarına dikkat çekilmiştir. Robert Koleji kurucusu Cyrus Hamlin ve Amerikan Kız Koleji Müdüresi Mary Mills Patrick hakkında bilgi verilmiş alakalı oldukları Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji'nin kuruluşları anlatılmıştır. Yazar görsellerden yararlanmıştır.

14- Amerikan Board Misyonerlerinin Harput'ta Sağlık Çalışmaları

Faruk Taşkın'ın bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Harput'ta sağlık çalışmalarının başlamasının nedenleri, bir misyoner olan Dr. Henry H. Atkinson'ın Harput ve Antep'teki faaliyetleri açıklanmıştır. Doktorun raporlarından faydalanan yazar onun hasta tedavilerini, danışmalıklarını, ev ziyaretlerini rakamlarla vermiştir. Harput'taki 1910 yılı raporundaki bilgilerde kliniğe yeni başvuran hasta sayısı, tedavi edilenlerin cinsiyeti, milliyetleri yüzdeleriyle verilmiştir. Yazar 'Harput Medikal Bölümü Bütçesi (1907)' isimli bir tabloda gelirleri ve giderleri dolar olarak belirtmiş ve bunları yorumlamıştır. Misyonerlerin yardım almak için merkezlerine ihtiyaç bildiren yazılar yazdıkları örneklerle verilmiştir. Harput Misyon Eczaneleri İstatistiği (30 Haziran 1911) adlı tablosunda Fırat ve Hastane eczanelerini karşılaştırmakta ve vardığı sonucu yorumlamaktadır. Annei Tracy Riggs Hastanesi İstatistikleri (8 Eylül 1911- 30 Haziran 1912) ve Annei Tracy Riggs Hastanesi Mali Raporu (8 Eylül 1911- 30 Haziran 1912) isimli tablolarında hastane hakkında geniş ve detaylı bilgiler vererek yorumlamakla birlikte hastaneye Türk yetkililerin el koyduğunu ifade eden yazar 1921 yılında kapatıldığını ekliyor. Yazar ABCFM Arşivi'nden yararlanarak tablolar ve görseller paylaşmıştır.

15- Misyonerlerin Türkiye'deki Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate Ve Tokat Örneği(1838, 1841)

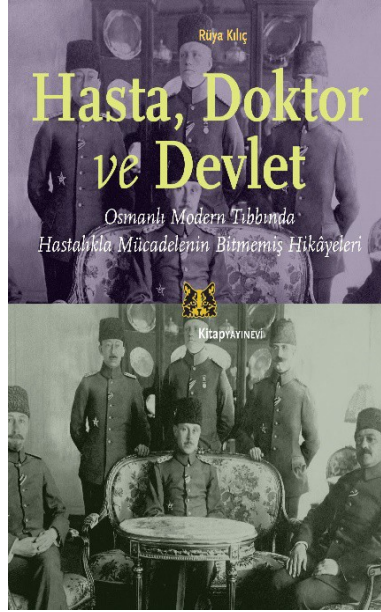
Murat Hanılçe'nin bu çalışması giriş, iki ana başlık, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Horatio Southgate adlı misyonerin, amaçları, nerede kaç yıl çalıştığı, gezileri, yaptığı incelemelere yer verilmiştir. Kaleme aldığı kitabındaki noktalara dikkat çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin genel tablosunu çıkarması, yeni görevleri, özel yaşamı hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, misyonerin yazdığı bazı önemli kitapları vermiş ve kitapların içeriği hakkında yorum yaparak bunlara dikkat çekmiştir. Southgate'in Tokat'a iki ziyaretini ve aldığı notların bilgilerine değinilmiştir. Hristiyan bir İngiliz Misyoner olan Henry Martyn hakkında bilgi verilmiş, Horatio Southgate için neden önemli olduğu anlatılmıştır. Misyonerin kaleminden faydalanan yazar onun Tokat Müslümanları ve şehrin nüfusuna dair görüşlerini aktarmıştır. Diğer dinsel gruplar hakkında misyonerin gözünden bilgiler verilmiş, Türkler ve Gayrimüslim tebâa konusunda kayıtlarına yer verilmiştir. Özellikle Samsun'a gitmek için yola çıkan Southgate'in Tokat'tan Turhal'a, oradan da Çengel Derbendi'ne varmasına değinilmiş, yol boyunca kaydettiği gözlemlere başvurulmuştur. Yazar görselden faydalanmıştır.

16- 10/40 Ve 35/45 Pencereleeri Bağlamında Küresel Misyon Coğrafyası Ve Türkiye

Süleyman Turan'ın bu çalışması giriş, dört ana başlık, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar, 10/40 Penceresi'nin ne olduğunu, anlamını, kimin gündeme soktuğuna değinmiştir. Luis Bush'un misyonerlik faaliyetlerinin hedef kitleleri, 10/40 paralelleri arasında yaşayan insanlara dikkat çekilmiştir. Çeşitli insanlar tarafından başka adlar takılan 10/40 Penceresi'nin kapsadığı ülkeler sıralandırılmıştır. Yazara göre, "Bölgenin tarihsel ve biblikal açıdan önem arz etmesi", "Hristiyanlaştırmanın en az olduğu ülkeleri barındırması", "Müslümanlar, Hindular ve Budistlerin hâkimiyetinde yer alması", "Hristiyanlaştırmanın en az olduğu mega şehirleri barındırması", "Etnik dillere sahip, henüz ulaşılmamış

insan gruplarının yaşaması” 10/40 Penceresinin misyonerlik faaliyetlerinin hedefi olma nedenleridir. 10/40 misyon algısının Hristiyan misyonerliğine üç olumlu, üç de olumsuz etkisi maddeler halinde verilmiştir. 35/45 Türk Penceresi adının nereden geldiği, içine aldığı ülkelere dikkat çekilmiştir. Anadolu topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin tarihinden bahsedilmiş, günümüze kadar gelinmiştir. Yazarın Türkiye’deki misyonerlik ile yorumlarıyla çalışma son bulmuştur. Yazar çalışmasında haritalardan yararlanmıştır.

Yüzlerce yıl boyunca Osmanlı coğrafyasında uygulanmış olan misyonerlik faaliyetlerinin bir araya toplanmasıyla meydana getirilmiş olan bu eser bu alanda araştırma yapacak olan bilim insanları ve konunun meraklıları için mutlaka görülmesi gereken eserler listesinde yer almalıdır.

Hasta, Doktor ve Devlet Osmanlı Modern Tıbbında Hastalıkla Mücadelenin Bitmemiş Hikâyeleri

Rüya Kılıç

İstanbul, Kitap Yayınevi, 2020, 188 Sayfa, 978-605-105-203-8

M. Haki YAKAR*

Hasta, Doktor ve Devlet kitabı tıp tarihi merkezinde askerî ve sosyal tarihi de kapsayan bir şekilde hasta, doktor ve devlet üçgeni içinde işlenmektedir. Kitabın ana eksenini modern tıbbın Osmanlı'ya girişiyle beraber toplum, kurumlar ve devlet nezdinde yaşananlar üzerinedir. Mezkûr kitabın işlediği konular üç taraflı bir gözle incelenmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bu üç taraf hasta, doktor ve devlettir. Kitap giriş, altı müstakil bölüm, sonuç, kaynakça ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Kitabın amacı yazar tarafından belirtildiğine göre modern tıbbın Osmanlı topraklarına girmesiyle beraber hasta, doktor ve devlet üçgeninde incelemenin yanında, bu incelemeyi bireyin tecrübesini temel alan kurgusal bir yapıda okuyucuya aktarmaktır.

Kitapta okuyucunun karşılaşacağı kaynak çeşitliliği kitabın tezlerinin de geniş perspektifini gözler önüne sermektedir. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Türk Kızılay Arşivi ve matbu eserler kaynakçanın muhtevisini verir. Arşivin vereceği iktidar perspektifinin yanında yazar; hatırat, gazete ve mektup gibi kaynaklar da kullanmıştır. Böylelikle kitabın mezkûr amacı burada kendini izhar etmiştir. Bir nevi kaynaklar amacın somut şekilde belirmesini sağlamıştır.

Kitabın *Giriş* bölümünde tıp alanında ihtisası olanların tıbbın tarihine de mümkün mertebe vakıf olmaları gerektiğine dair örnek teşkil etmesi amacıyla Süheyl Ünver'in İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi

* Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Tarihi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, mustafa_haki.y@hotmail.com

Kürsüsü açılış dersinin konuşması örnek verilerek başlanır. Süheyl Ünver, “*bir ilimde kendi inkişafının tarihi bilinmezse tam bir ilim olamaz*” demiştir (s.7). Bir diğer örnek ise Bedi Şehsuvaroğlu’ndan verilir. Şehsuvaroğlu bir konuşmasında tıp öğrencilerine, “*Unutmayın ki bir mimara sanat zevki, sanat tarihi ne kadar lazımsa, bir hekime de mesleğinin tarihi o kadar lazımdır*” demiştir (s.8). Tıp tarihini incelemenin ve araştırmanın önemine dair okuyucuya genel izahat amacını taşıyan giriş bölümü modern tıbbın kompleks yapısını olabildiğince kavramanın tıp tarihi öğrenmekten geçtiğini belirtir. Devamında yazar tıp tarihinin araştırma sahalara değinir. Yazar mebzul miktarda örnek verdikten sonra bu sahayı üç başlık altında tasnif etmiştir: hekim biyografileri, hastalıklar ve kurum tarihleri. Mezkûr sahaların incelenmesi ise yazara göre vîgizm anlayışı çerçevesinde açıklanmıştır. Yani doktorların hikâyeleri başarıyla neticelenmiş ve olay örgüsü buna göre anlatılmıştır. Buna ek olarak yazar Osmanlı tarihyazımında sıkça karşılaşılan gerileme paradigmasının Türk tıp tarihyazımında da kendini hissettirdiğini belirtmiştir. Kitapta bunlara ilişkin örnekler de mevcuttur. Giriş bölümünün devamında yazar Türk tıp tarihi çalışmaları için kısa bir literatür değerlendirmesi yapmıştır. Adı geçen çalışmaların ekseriyetini ise yazar, karantina ve salgın hastalıkların oluşturduğunu belirtir.

Kitabın birinci bölümü *Doktoru Eğitmek-Kurumsal Yetkileri Düzenlemek*’tir. Tarihçiliğimizdeki yaygın olan kronolojik anlatım yöntemini izlemeyen yazar bu bölümde modern anlamda doktor yetiştirecek kurumların tarihsel bağlamını incelemiştir. Bölümde kısa bir şekilde modern tıbbın Osmanlı’daki serüveni anlatılmıştır. Bu anlatım eleştirel bir gözle işlenmiştir. Yani yazar Osmanlı’da modern tıp tarihinin literatürünü yorumlayarak okuyucuya vermiştir. Osmanlı’ya modern tıbbın ilk gelişi 1839’da Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane ismini alan 1827’de açılan Tıbhâne-i Amire ile olmuştur. Buranın amacı ise orduya tabip yetiştirmektir (s.20). Türkiye’de birçok ilkte olduğu gibi modern tıp da askerî işlerde fayda sağlama amaçlı başlatılmıştır. 1867’de ise sivil hekim yetiştirmek için de Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane açılmıştır. Böylece memleketin şehirlerinden taşra kesimlerine kadar her yere olabildiğince çok doktor ulaştırılmak hedeflenmiştir. Bu ise kitapta modern tıbbın bir gerekliliği olarak verilir. Çünkü modern devlet sağlıklı bir toplum ister ve yazar verdiği dipnotlarla bu iddiayı net bir şekilde açıklar. Öyle ki modern tıbbın kimi düşünürlerce kimi ideolojilerin bir vasıtası olduğu kanaatindedir. Modern tıp, hâkim siyasî iradenin toplumu yönetmedeki tecellilerinden birisi olarak tezahür etmiştir. Modern devlet, erken modern dönemde şiddeti tekelleştirdikten sonra toplum üzerinden kontrolü meşru kılan başka araçları da yürürlüğe koymuştur denebilir.

İkinci bölüm *Hasta ile Doktorun Buluşma Mekanları*’dır. Yazar bu bölüme erken modern dönemde hasta ile doktorun buluşma mekânı olarak ev, darüşşifa ve tabip dükkânlarının olduğunu belirterek başlar. Maddî durumu iyi olan hastalar ve hasta yakınlarının evlerine yüksek bedelleri olmasına rağmen doktor çağırıldıklarını söyler. Modern tıbbın getirisi olarak hastaneler darüşşifaların yerini almıştır. Osmanlı’nın ilk hastanesi de bir askerî hastane olan Tophane-i Amire Hastanesi’dir. Hastaneler, toplum sağlığının nabzının tutulduğu yerler olarak belirlemiştir. III. Selim döneminde açılmaya başlanan hastanelere II. Mahmud döneminde hız verilmiştir. II. Abdülhamid döneminde ise hastanelerin

memleket sathına yayılması söz konusudur. II. Abdülhamid döneminde yazarın belirttiğine göre dâhiliye ve cerrahi kliniklerine ek olarak kadın doğum, çocuk, göz, kulak burun boğaz, cildiye, akıl hastalıkları, fizik tedavi, üroloji, bakteriyoloji ve biyokimya gibi birimlerin açılması dikkat çekicidir (s.39). Hastaneler saltanatın meşruiyetini pekiştiren bir araç olarak kimi zaman toplum nezdinde itibar aracı olmuş kimi zaman Hamidiye Eftal Hastanesi örneğinde olduğu gibi Avrupa kamuoyunu etkilemek amaçlı da kullanılmıştır. Ev ve hastanelerden başka üçüncü bir kategori olarak zikredilmiş olan tabip dükkânları ise modern tıbbın girmesiyle beraber büyük oranda eczanelere dönüş yapmıştır. Eczanelerde kimi zaman doktorlar da görev yapmış ama doktorlar da zaman içinde şahsî muayenehanelerini açmışlardır. Bu bölümün devamında yazar özel hastanelerden bahseder. Buralar, maddî imkânı olan hastalar tarafından tercih edilen mekânlar olarak önemlidir. Bölümün sonlarında ise yazar en başta bir kategoriye dâhil etmediği harp cerrahisi konusuna değinir. Doktor ile hastanın bulunduğu mekân olarak seyyar hastaneleri de zikreden yazar, cephe ve cephe gerisinde görev yapmış doktor anılarını kaynak göstererek dönemin harp cerrahisinin yetersizliğinin doktorları çaresiz bıraktığını anılar üzerinden anlatmıştır. Savaş dönemi hastanelerinin ise büyük bir sorun olduğunun tespiti okuyucuya mukayeseli şekilde verilir. Örnek olarak Mülazım Hüseyin Cemal'in anılarından faydalanılmıştır. Mezkûr kişinin Bulgaristan'da esir düştüğünde Bulgar hastaneleri hakkında kaleme aldığı olumlu ifadeler durumu gözler önüne sermektedir (s.60). Yazar, doktorların hastalarına tebdilihava tavsiyelerini hastanelerin kapasiteleri aşıldığı için verdikleri görüşündedir ve bu görüşler anılarla da desteklenmiştir.

Üçüncü bölüm *Hastalık ve Cehalete Karşı Doktor*'dur. Yazarın kompleks ilişkileri değerlendirmesi bu bölümde kendini iyice gösterir. Bu bölüme öncelikle doktorların halktaki cahilliğe karşı mücadele etmesi gerektiğine dair döneme şahitlik eden kişilerin yazılarıyla başlar. Yazılardan verilen fikirlerin toplamından çıkarılan sonuç ise bir doktorun vazifesi sadece hasta iyileştirmek değildir. Bununla beraber doktorun toplumsal sorumlulukları da vardır. Bu sorumluluk toplumun sathında yer edinmiş ve aslen insan sağlığıyla ilgisi olmayan kabulleri yıkmaktır. Bununla beraber yazar, doktorların umumi tavrının bilimci bir tutum olduğuna dikkat çekmiştir. Bölümün içinde örnek olarak verilen olaylardan biri grip salgını sırasında hekimin hastaları muayene etmek için koltukaltlarına termometre koyduktan sonra çevrede doktorun aleyhine hastaları azdırıyor dedikodusu çıktığıdır. Yazar, bölümün ilerleyen kısımlarında cehalet mevzuunu daha da derinleştirmiştir. Çünkü yazarın belirttiğine göre doktorların uyduğu yeni yöntemlerin halkın nazarında her zaman iyi gözle bakılmamasının sebeplerinden biri de tedavi sonucunda her daim somut neticelerin çıkmamasıdır. Kitabın amaçlarından biri olan bireyin gözünden bakmayı burada görebiliyoruz. Zaten yazar bölümün son paragrafında literatürde anlatılagelmiş olan cehalet iddiasının bütün süreci anlamak için yetersiz kaldığını açıkça belirtir. Bu yüzden yazar bu bölümde hastalığın dönemin insanlarına yansımaları ve bu yansımalar sonrasında aldıkları tavırları kendi önerdiği başlıklarda incelemeyi teklif etmiştir.

Dördüncü bölüm *Ahlak-Etik: Teori-Uygulama*'dır. Yazar bu bölüme yöntem olarak tematik ilerleyeceğini söyleyerek ve kavramları örnek vererek izah etmeye başlar. Burada yazar öncelikle

doktorun yazılı olan ve yazılı olmayan sorumluluklarını tarihsel örneklerle anlatır. Bir doktorun hastasını iyi etmek için kendi çıkarlarını arka plana atması gerektiği ve doktorun hastaların yanlış hareketlerine bile tahammül etmesi gerektiğine dair örnekler verilir. Ayrıca doktorda olması gereken özellikler arasında tecrübe, ustalık, alanında uzmanlık ve bunlara ek olarak hastaya ilgi alaka gösterecek kadar işiyle meşgul olmak da ifade edilmiştir. Çünkü mezkûr bölümde de belirtildiği gibi “... hasta ümitsizliğe düşmemelidir.” (s.88). Devamında yazar okuyucuya somut örnekler vermiştir. Öyle ki doktor, hasta mevzubahis olduğunda çok fazla etkeni bir arada düşünmelidir. Dolayısıyla fiiliyatta doktor devletin koyduğu katı kurallara aykırı duran işler de yapmıştır. Adı geçen bölümde özellikle bu konuda çarpıcı örnekler verilmiştir:

“Nitekim 1909’da çocuklarıyla Mısır’a giden Halide Edip (Adivar) burada küçük oğlu ateşlendiğinde oteldeki bir Rum doktoru çağırır. Doktor çocuğun kızıl olduğunu ve derhal hastaneye kaldırılmak mecburiyetinde olduğunu söyleyince kafasına bir demir sopa yemiş gibi sandalyeye çöküp kaldığında üzüntüsü ihtiyar doktorun merhametini celp edip gözleri yaşarır. Omzunu okşayıp şefkatle titreyen bir sesle, “Korkma kızım, merak etme, enflüenza derim, sen de çocuğu yataktan çıkarma, öteki yavruyu da yanından uzak tut,” der... Çünkü... Siyasi iktidar açısından görev ihmali iken hastası ve yalnız ve yıkılmış annesi için büyük birtesellidir.”(s.92)

Yazar bölümün devamında fiiliyattan örnekleri genişletir ve çarpıcı bir mukayese daha yapar. Bu mukayese Binbaşı Süleyman Numan Bey ve Rıza Nur arasındadır. Anlatıldığına göre kimi öğrencilerinin alay konusu etmesine rağmen Süleyman Numan Bey hastalara karşı ”siz” diye hitap eder, kıyafetini hep temiz tutar ve hasta ile sohbetinde onu incitecek veya utanmasına neden olacak durumlardan her zaman imtina ederken, Rıza Nur hastalara hakaretamiz sıfatlar yükler. Bu bölümde doktor-hasta ilişkisinin fiiliyatta gösterdiği değişikliklere farklı örnekler de verilmiştir. Kimi yerde doktorlar nüfuzlu ailelerin davetlerine doğrudan icabet ederken aynı doktorun sıradan bir hastaya daveti aksatarak gittiği görülmüştür. Aynı zamanda doktorların genelinde herkesin altından kalkamayacağı kadar zor bir eğitimden sonra çetin şartlarda çalışmak ve takdir görmemek şikâyet konusu olmuştur. Buna ek olarak hasta yakınlarının doktoru doktora kötü şekilde anlatmaları yani kıymet bilmezlikleri hususunda da eleştirileri olmuştur. Bununla beraber hasta yakınlarının doktorların aldığı ücreti de çoğu zaman sorun yapmakta olduklarına dair yazar, Mazhar Osman’ın yazılarından örnekler vererek anlatır. Ancak yazar bu değerlendirmeye ek olarak ihtiyatlı bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutar ve başka kaynaklardan doktorların para kazanma hırsını da değerlendirmeye alır. Bu ilişkiler ağının karmaşıklığını göz önünde tutan yazar devletin çözüm çabalarına burada yer verir. Devlet, doktorlara kimi zaman çeşitli ihسانlarda bulunarak fukarayı ücretsiz bir şekilde muayene etmelerini teşvik etmeye çalışmıştır. Bu durum hasta açısından zor bir süreci gözler önüne serer. Çünkü hastanın işi doktorla bitmiyor ve ilaç bedelleri gibi para harcayacağı başka şeyler karşısına çıkmaktadır. Yazar, doktor açısından konuya başka bakış açıları da getirmiştir. Bu da doktorun hasta ile temasından doğan risktir. Özellikle Mazhar Osman’ın 1914-1917 yıllarında salgın hastalıktan ölen 215 subayın listesini örnek verir. Bununla beraber doktor, hasta yakınlarının saldırılarına da maruz kalabilir. Bu bölümde yazar okuyucuya bu çoklu ilişki ağını etraflıca ve eleştirel tutumla anlatmıştır.

Beşinci bölüm *Şikâyet: Hastanın Hak Arayışı*'dir. Bu bölüm kitabın en kısa bölümüdür. Doktorların şikâyet edilmesi iki başlık altında incelenmiştir. Birincisi çağrıldığı halde gelmeyen doktor ve ikincisi ise tedavi sürecince hatalı olduğu düşünülen doktordur. Yazar burada arşiv belgeleri üzerinden resmî şikâyet örneklerine yer vermiştir. Bu gibi durumların mebzul miktarda yaşandığını söyleyen yazar, bu süreçlerin doktorlar açısından tehlikeli olduğunu da ekler. Çünkü bu işin sonucunda doktor, görevinden ihraç edilebilir. Yazarın burada dikkat çektiği husus ise hasta ve hasta yakınlarının şikâyet mevzubahis olduğunda harekete geçmede aceleci olduklarıdır. Bölümün sonunda bu sürecin ağır işlediği yazar tarafından özellikle belirtilir. Fenn-i tıp ve hukuk'a intikal eden şikâyet, her iki merci tarafından kabul görmezse geçerli sayılmıyordu. Bu durum şikâyette bulunan kişi için başka yollara başvurmak anlamına da geliyordu. Yazarın belirttiğine göre bu durumlarda şikâyetçiler toplumsal olarak küçük düşürmek istedikleri doktorun itibarına dedikodu yaparak saldırıya geçerdi (s.126).

Altıncı bölüm *Hasta Rolü ve Hastalık Stratejileri*'dir. Yazar bu bölüme hastayı acı çeken ve toplum içinde de buna göne davranan kişi olarak tanımlayarak başlar. Hastalığa yakalanan birisi bir başkasına fizikî olarak bağımlı hale gelebilir. Bununla beraber hastalığın getirdiği âciz kalma, korku ve çaresizlik gibi duygular hasta olan kişide daha da baskın bir hal alır. Bunu okuyucuya anlatan yazar frengi gibi hastalıkların toplumda kişileri küçük düşüreceğini bile ifade eder. Devamında yazar hastalıkların kendine farklı anlam dünyalarını inşa ettiğini anlatır. Yani frengi olan bir kişi toplumda ahlaksız olarak nitelendirilirken verem olan birisi ise fakirlikle nitelendirilir. Ardından yazar romanlardan örnek verir. Kitabın anlatımının zenginliği ise kendini bu kısımda bir daha gösterir. O da yazarın, kavramları, kavramların toplumdaki karşılığını ve romanlardan meşhur karakterlerle genel izahat verdikten sonra dönemin gazetelerinden de somut örnekler vererek konuyu pekiştirmiştir. Bu bölümün devamında yazar somut örnekleri farklı maddi şartlar altındaki kişilerden verir. Kimi zaman padişahın lütfuna mazhar olan birisinin tedavi sürecinde ne tür kolaylıklarla karşılaştığı anlatılırken kimi zaman da şehirde maddî imkânları kısıtlı insanların karşılaştığı zorlukların tasvirini verir. Bolca örneğin olduğu bu bölümde anlatılan hikâyelerin bazılarının sonuçsuz olarak bitirilmesi bir taraftan okuyanı da sıkabilir. Çok sayıda müstakilen anlatılan olaylar bölümün dağınık gözükmesine de sebep olmuştur. Genelde yazar hikâyeleri yahut bölümde adı geçen anıları arşiv belgeleriyle desteklemiştir. Özellikle bu bölümde şehir-taşra arasındaki hastanın doktora ulaşabilme süreci ve tedaviden hakkıyla nasıl faydalandıkları mukayese edilerek anlatılmıştır. Taşradan birçok kişi doktora ulaşamaması yüzünden çareyi gazetelere yazı gönderip teşhis ve tedavilerine ilişkin bilgi almaya çalışmakta bulmuşlardır (s.144). Hastalığın bahane edilip devletin şart koştuğu mecburî görevlerden kaçmanın yolları da kitapta işlenmiştir. Askerî doktorların en çok karşılaştığı meseleler arasında *temaruz* yani hasta numarası yapmak vardır. Yazar burada okuyucu için çeşitli taraflardan örnekler vermiştir. İlk olarak askerî hastanelerde görev yapmış doktor anılarından yola çıkarak kimilerince hastalığı bahane etmenin bir kaçış yolu olduğu değerlendirilir. Ancak Nazim Şakar'ın (Şakır) da 1946'da *Orduda Temaruz (Simulation) Ordu Doktorunun Nöropsikiyatri Kılavuzu* kitabını baz alarak bu iddiaların aynı zamanda mezkûr dönemde

teşhis hatası olduğunu ifade eder (s.158). Yazarın bu konu üzerine tespiti ise: “*Siyasî iktidar temsilcileri bu zor meselede yani hasta olmanın onurunu taşıyanlarla cezalandırılması gereken sahtekârları belirlemede bir taraftan tıbbî sorumluluk verirken bir taraftan da tıbbî güven sınırını aşmayı başaranlara karşı zayıflıkları güçlendirir.*” olmuştur.

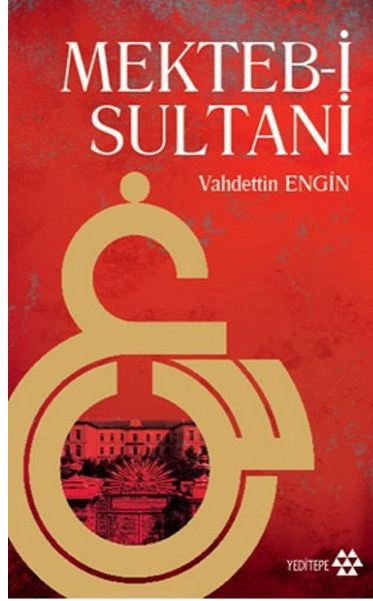
Kitabın *Sonuç* kısmında yazar, kitabın amacını tekrar ederek başlar. Devamında ise kitapta çokça karşılaşılan doktor ve hasta hikâyelerinin hep yarım olarak bitmesinin eleştirisine tabir caizse hazır olduğunu belirtir. Bu kısımda aslında kitabın amacını başka bir perspektiften daha belirtir, o da hastalık deneyimini anlama çabasıdır. Çünkü kitapta birçok anı, gazete, dergi, roman ve arşiv kayıtlarının devlet nezdinde ve tarih içerisinde önemli işler üstlenmiş insanların yanı sıra sıradan insanların hastalıkları da ele alınmıştır. Sıradan insanlar tamlaması ise yeni tarih yazıcılığına matuf bir deyiştir. Çünkü sıradan insanların sıra dışı hikâyeleri olabilir.

Bireyin yaşadıklarına fazla odaklanıp, farklı hastalardan çok fazla sayıda tecrübe sunan yazar, örneklerle kitabı desteklerken bir yandan da birbirine benzer sayılabilecek tekrarlara düştüğü için kitabın okunmasını zorlaştırmıştır.

Kitabın hiçbir bölümünde tüm konuyu birbirine bağlayan son bir bitiriş cümlesi yok. Yani bölüm sonlarında, anlatılan bölümün genel olarak toparlanması verilmemiştir. Bu eksiklik kitabın bir sayfalık *Sonuç* bölümünde de kendini gösterir. Bu yönüyle kitap bazen anılar ve belgeler yığını olarak gözükebilmektedir. Ancak anılar ve belgeler arasındaki kurgusal bağ yazar, nispeten aralara serpiştirmiştir.

Kitabın içinde görsel kaynak açısından çeşit yok. Buna rağmen bir elin parmağını güçlkle geçen resim sayısı ile bile yeterince etkileyici bir şekilde görsel kaynak sunulmuştur. Özellikle tedavi sürecinin izahıyla beraber verilen resimler iddiaları kanıtlar nitelikte olmuştur.

Kitabın geniş bir kaynak yelpazesi vardır. Arşiv belgeleri, anılar, dergiler, gazeteler ve araştırma eserlerle beraber okuyucu alışılmadık, orijinal bir perspektifle karşı karşıya kalır.

Mekteb-i Sultani

Vahdettin Engin

İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016, 470 Sayfa, ISBN: 978-605-5200-68-8

Ömer KARABAYIR*

Osmanlı Devleti, görkemli imparatorluk devrelerinin ardından içine düştüğü buhrandan sıyrılabilmek için türlü alanlarda yeniliklere gitmeye karar vermiştir. Bilindiği gibi eğitim konusu bunlardan biridir.

19. yy'da İmparatorluk son demlerini yaşarken Batı'ya ayak uydurma fikri canlanmış, çağı yakalamanın gereği olarak görülmüştür. Bu düşüncelerle hayata geçirilen Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi hedeflenen canlanmanın önemli adımlarındandır.

Mekteb-i Sultânî, 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından kurulmuştur. Sultan'a ilham veren, Avrupa seyahatlerinde gördüğü Fransız tipi eğitimin kalitesi olmuştur. Ne de olsa devletin yükselmesinde görev alacak kadroyu yetiştirmek kaliteli eğitimden geçmektedir. Sultan'ın gördüklerini Türkiye'de hayata geçirme isteğiyle kurulan müessese, planlandığı gibi başarılı olmuş; bugün de başarılı çizgisini Galatasaray Lisesi adıyla devam ettirmektedir. Bu zâviyeden baktığımızda, Batı'ya açılan pencere unvânıyla nitelendirilen Sultânî'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne değerli bir miras niteliğinde bırakıldığını söyleyebiliriz.

Sultânî, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'e tanıklık etmesi ve modern eğitimiyle değerini her zaman koruyan bir eğitim kurumu olmuştur. Savaş esnasında dahi ödeneklerin yatırılması, disiplin timsâli bu mektebe özel önem atfedildiğinin en güçlü göstergelerinden biridir. Ayrıca Osmanlılık

* Editör, yazar. omerkarabayir28@gmail.com

anlayışına paralel olarak her dinden ve muhtelif millî kimliklerden öğrencilerin kabul edilmesi, okula bir ayrıcalık katmaktadır. Müslüman ve gayrimüslim ailelerin çocuklarını kaydettirmek için birbirlerine karşı mücadele vermelerinin gerekçelerinden biri de bu özgür ortam ve ayrıcalık durumu olmalıdır. Bununla beraber Mekteb-i Sultânî'nin başarısının arkasında yatan ana sebepleri incelemek için okulun târihi hakkında fikir sahibi olmak gerekmektedir.

Konuya dâir en esaslı kaynak Prof. Dr. Vahdettin Engin'in kaleminden *Mekteb-i Sultani* adıyla *Yeditepe Yayınları* tarafından neşredilmiştir. Arşiv belgelerinden, gazete-dergi yazılarından ve anılardan yararlanılarak hazırlanan eser, Sultânî'nin 1868-1923 dönemini kapsamaktadır.¹

Osmanlı'nın son dönemine dâir mühim çalışmalara imza atan Vahdettin Engin, kuruluşunun 100. yılında Galatasaray Lisesi öğrenciliğine başlamış; bugün ise lisenin müdürlüğü görevini yürütmektedir. Engin'in camianın içinden gelmesi kaleme aldığı eseri birincil kaynak mertebesine taşımaktadır. 1907'de yaşanan talihsiz yangın hâdisesinde okulun arşiv ve kütüphanesinin yanması, Mekteb-i Sultânî'nin ilk târihçesi olarak tanımlanabilecek bu çalışmanın kıymetini bir kat daha arttırmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki eserin hitap ettiği kitle hayli geniş tutulmuş. Osmanlı'nın son dönemindeki atmosferi yansıtması bakımından târihçilerin başvurabileceği gibi, sâdece Mekteb-i Sultânî hakkında fikir edinmek isteyenler için de eşsiz bir kaynak durumundadır. Hattâ Galatasaray kulübünün kuruluşuna dâir ayrıntılı malumat edinmek için dahi yine bu eserden faydalanılabilir. Yani okuyucuya kapsamlı bir ihtiva sunulduğunu söyleyebiliriz.

Sultânî'nin kuruluşu, kuruluştaki amaç, okulun eğitim kalitesine dâir veriler ve eğitimdeki başarının altında yatan sebepler kitabın ana hatlarını oluşturuyor. Öğretmenlerin, öğrencilerin, idârî kadronun ve verilen derslerin neler olduğu gibi istatistikî veriler de mevcut. Bu bölümler her okuyucu için gerekli olmasa da târihçilerin doğrudan müracaat edebileceği noktalar olarak karşımıza çıkıyor.

Kitap, bugün Galatasaray Lisesi adıyla eğitim serüvenine devam eden kurumun üzerindeki haksız eleştirilere cevap veriyor. Okulun misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü ve eğitim dilinin Fransızca olması nedeniyle bir Türk okulu sayılmaması, Fransızların talebiyle kurulduğu gibi mesnetsiz iddialar bugün de tüm şiddetiyle devam etmektedir. Engin, hem arşiv vesikalarına dayanarak hem de okulun yetiştirdiği bir isim olarak bu iddiaları kesinlikle reddediyor.

Târihî olayları bugüne bakarak yorumlamaya çalışmak en büyük hatalardan biridir. Bugün İngilizce dilinin hâkimiyetini kabul ederken 19. yy'da Fransızcanın hükmünü görmezden gelmemek gerekir. Diğer yandan Mekteb-i Sultânî'nin, Osmanlı'nın Fransızca eğitim veren ilk mektebi olmadığını; İstanbul'da Osmanlı'dan ziyade Fransa'nın denetiminde Fransızca eğitim veren okulların da bulunduğunu unutmamak gerekir. Sultânî'nin özelliği ise tamamen Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bir kurum olmasıdır.²

¹ Galatasaray Lisesi'nin 1923-1950 dönemini incelemek için Emel Engin'in *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne* (Giza Yayınları, 2008) eserine başvurulabilir.

² <https://www.galatasaray.org/s/galatasaray-lisesi-tarihi/22>, Erişim târihi: 12.02.2021

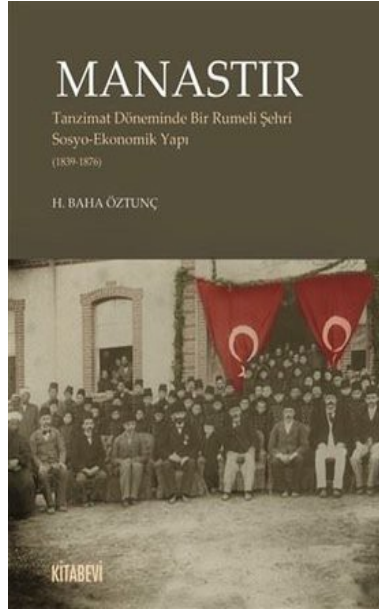
Türklük meselesine gelince, işgâl yıllarında dahi okul müdürü Salih Arif Bey'in siyasî aklı ve çabaları sâyesinde okulda Türk bayrağının dalgalanmaya devam etmesi (s. 369), Balkan Savaşlarında bazı öğretmen ve öğrencilerin silâh altına alınması ve 1917 yılında okulun sâdece 5 mezun vermesi³ gibi hususlar konunun hassasiyeti bakımından önemlidir. Kitapta şehit Galatasaraylıların isimleri, şehit düştükleri yıl ve cephe bilgilerinin tablo hâlinde verilmesi kafa karışıklıklarının giderilmesi açısından yerinde olmuştur (s. 356-357). Ne var ki mektep nizamnâmesi (s. 14) incelendiğinde bahse konu iddiaların yersizliği meydana çıkmaktadır.

“İlklerin okulu” tabirini rahatlıkla kullanabileceğimiz Sultânî, eğitim, sanat, spor gibi alanlarda ve sosyal hayatın içinde önemli yeniliklere imza atmış; birçok alanda öncülük etmiştir. Bunların her birini yazmaya gerek duymadım, zira kitaptaki 344. dipnotta (s. 432-433) bir kısmından söz ediliyor. Yine de fikir vermesi için birkaçına değinmek istiyorum: İlk defa yabancı bir ülkeyi ziyarete giden; ilk defa jimnastik salonu, konferans ve tiyatro salonu, tenis kortu, izcilik teşkilâtı, rasathâne kurulan; ilk defa talebeleri dergi yayınlayan; Türkiye'nin ilk futbol kulübünü kuran ve daha nicesini hayata geçiren okul Mekteb-i Sultânî olmuştur. Bugün çok meşhur olan pilav günlerinin kaynağı Mekteb-i Sultânî'ye dayanmaktadır. Daha sonra Irak Cephesi'nde şehit düşecek, 1. Dünya Savaşı'na bir numaralı gönüllü yazılan genç, Sultânîlidir.

Kitap, Sultânî'de öğrenciler arasındaki dayanışma ve vatan sevgisinin varlığını göstermesi yönüyle de önemlidir. Okulun sevilen, sayılan müdürlerinden Tefik Fikret'in istifası üzerine öğrencilerin durumu kabullenmeyişi, itirazları ve dersleri boykot etme kararları dönem itibarıyla pek karşılaşılabilecek cinsten değildir. İstanbul ve İzmir'in işgâliyle derinden etkilenen öğrencilerin Fransız işgâl kuvvetleri komutanına gönderilmek üzere bir protesto yazısı yazmaları da atlanmaması gereken bir olaydır. Birbirinden bağımsız bu misâller, bir “Galatasaray kültürü”nün varlığından söz edebilmemize olanak tanır.

Eserin son bölümünde bolca anı ve şiir yer alıyor. Sultânî târihinin ardından okunacak bu bölüm bütünleyici, pekiştirici bir işlev görmekle birlikte okuyucuya keyif veriyor. Kitabın kapak tasarımını da pek güzel bulduğumu söylemeliyim. Ön kapakta kullanılan, Arap harfleriyle tasarlanmış eski okul ve kulüp arması çok hoş bir hava katmış. Bibliyografya bölümü ise eserin titiz ve meşakkatli bir çalışmanın sonucunda ortaya çıktığını gösteriyor.

Mekteb-i Sultânî modern eğitimin simgesi hâline gelen bir kurum olarak 150 yılı aşkındır varlığını sürdürmektedir. İmparatorluk ve Cumhuriyet'e şahitlik eden okul, yakın târihimizin en önemli tanıklarındandır. Bünyesinden değerli devlet adamları, sanatçılar, sporcular, ilim insanları çıkarmış; çıkarmaya devam etmektedir. Abdurrahman Şeref Bey ve Tefik Fikret gibi iz bırakan isimlerin müdürlük yaptığı bu güzide kurumda, okulun târihçesini kaleme alma gayret ve azmini gösteren mevcut okul müdürü Vahdettin Engin döneminin de önemli gelişmelere sahne olacağından şüphemiz yoktur.

Manastır: Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)

Hüseyin Baha Öztunç

İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2020, 296 Sayfa, ISBN: 978-605-781-93-21

Serdal DEMİRAL*

Şehir tarihçiliği yakın zamanda Batı'da ortaya çıkmış olan ve ülkemizde son yıllarda önemi artan bir alan olmuştur. Şehir tarihçiliği; şehri birçok yönden incelememize imkân tanıdığı için şehirlerde günümüzde devam eden sorunların çözümü için etkili olacağına şüphe yoktur. Çok büyük bir coğrafyada yayılmış olan Osmanlı içerisinde birçok millete ve dine ev sahipliği yapmaktaydı. Bu kozmopolit yapıyı en somut görebileceğimiz yerler ise bu sebeplerden dolayı Balkan şehirleri olmuştur. Balkan şehirleri arasında ise Manastır hem tarihsel geçmişi hem de Osmanlı Devleti'ndeki konumu itibarıyla bu konuda ayrı bir öneme sahiptir. Şehrin tanıtımının yapıldığı 1839-1876 yılları ise Osmanlıda meydana gelen iki önemli olayın; Tanzimat'ın ilanı ve beraberinde getirdiği Osmanlı şehirlerinde idari, İmar ve iskân açısından yeniliklerin yaşandığı dönem ile 1. Meşrutiyetin ilanı arasını kapsar. Yazar 1. Meşrutiyetin İlanıyla bölgede artan eşkıyalık ve terör olaylarının başlamasını araştırmasının üst sınırı olma sebebi olarak açıklamıştır.

Yazar giriş bölümünde genel anlamda kitabın muhtevası hakkında bilgilere yer verilmiştir. Okuyucuya altyapı sağlayacak; şehircilik ve Osmanlı coğrafyasında bulunan bazı şehirlerin sınıfsal özelliklerine yer verilmiştir. Bu sınıflandırma Osmanlı şehri, İslam şehri, Türk İslam şehri ve Rumeli Balkan Şehri'nden oluşmaktadır. Bu bölüm ayrıca Manastır şehrinin tarih sahnesine çıkışından Osmanlı hâkimiyetine girene kadar yaşadığı siyasal değişimleri okuyucuya açık bir dille özetlemektedir. Bölüm şehrin döneme ait fotoğraf

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi.

mesemuze@icloud.com

ve haritalarıyla sonlandırılmıştır.

Birinci bölümde Manastır Şehri idari yapısı ve Teşkilatı'nın zaman içerisinde değişimiyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti yıkılmadan önce bünyesinde 40'ı aşkın Beylerbeyliği bulursa da kurulduktan kısa bir süre sonra 2 eyalete ayrıldı. Bunlar Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği adını aldı. Yazar Rumeli eyaletinin idari yapısını ve kapsama alanını fotoğraf, gazete haberleri ve haritalarla destekleyerek ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunmayı başarmıştır.

Manastır Muhassıllığı başlığı altında verilen bilgilerde. Tanzimat Fermanının getirdiği yeniliklerle birlikte Osmanlı coğrafyasında meydana gelen idari değişiklikler yer almaktadır. Bunların en başında adeta Osmanlı toplumunun başına bela olan iltizam sisteminin kaldırılması gelmektedir. Kaldırılan bu tesisin yerine muhasıllık kurumu tesis edilmişti. Manastır Muhasıllığını, burada görev yapan 31 kişiyi, görevleri ve maaşlarını gösteren tablolar ile harmanlayarak okuyucuya sunan yazar muhasıllık kurumunun kaldırılmasının değerlendirirken özellikle sebep sonuç ilişkisine dikkat etmiştir. Hemen ardından Vilayet ve Sancak merkezi olarak incelemeye alınan Manastır Vilayet merkezi olmadan önce nereye bağlıydı? Hangi sebeplerle vilayet merkezi oldu ve yine hangi sebeplerden Sancak merkezi statüsünü aldı tüm bu değerlendirmeler ve yanında görev yapan kişiler rütbeleri ve yıllarıyla birlikte tablo şeklindedir.

Manastır belediyesi; Osmanlı'da modern anlamda belediyeçilik 1854 yılında Şehremaneti adıyla İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Bu uygulama Osmanlı'nın bazı önde gelen Vilayetlerine ve ardından da taşralara kadar inmesi 1864 yılını bulmuştur. Manastır'da ise bundan 5 sene sonra 1869 tarihinde belediye teşkilatı kuruldu. Yazar Manastır belediyesini incelerken bunun yanında Osmanlı da belediyeçiliğin tarihsel gelişimini klasik anlamda belediyeçilik hizmetinden modern anlamda belediyeçiliğe geçişi okuyucuya sunmaktadır. Osmanlı belediye meclislerinde bölgenin önde gelenlerinden Müslüman ve gayrimüslim üyeler bulunmaktaydı. Manastır bu bağlamda dikkat çeken kozmopolit yapısı ile tipik bir Osmanlı belediyesi ve belediyeçilik anlayışının birçok özelliğini yansıtır.

Yazar Manastırın üçüncü ordu merkezi olmasıyla yaşadığı değişimleri öncelikle kışlaların ve ahırların inşası maliyeti bu paranın hangi kaynaklardan temin edildiği ve kurulacak olan bu tesisin hangi tarla sahiplerinden arazi istimlak edileceği bilgilerine yer vermiştir. Burada dikkati çeken hususlardan biri bugün halen devletlerin bir projeye imza atacaklarında istimlak edecekleri bölgelerde insanların yerlerini vermek istememeleri, ya da daha fazla ücret talep etmeleri konusunda yaşanan sıkıntıların o zamanlarda da yaşanması ve dava konusu olmasıdır. Bunun yanında yapılacak kışlanın çizimlerinin ve fotoğraflarının eserde yer bulması okuyucunun gözünde canlandırabilmesini mümkün kılınmıştır. Yazar eserinde şehrin üçüncü ordu merkezi olmasının getirdiği yenilikleri ve şehrin gelişimine yaptığı katkıyı özellikle vurgulamaktadır.

Ulaşım ve haberleşme devletler için her zaman hayati önem taşımaktaydı. Özellikle Manastır eski ve yeni ticaret yolları üzerinde olması Balkanların merkezi bir bölgesinde bulunması bunların yanında bir de ordu merkezi özelliği dolayısıyla ayrı bir öneme sahiptir. Ancak her çalışma devlet içinde bir gider kapısı olmaktadır. Mali gücün sağlam olmadığı dönemlerde bu tür harcamalardan kesintiler yapılmaktadır. Yazar Manastır da inşası yapılan yolların inşaat maliyetleri çalışanların maaşları tablolar halinde okuyucuya

buluşturmuştur. Yine çizimlerle karşılaştığımız bu bölüm yollar üzerinde güvenlik amacıyla inşa edilen kulübeler ve burada yaşayacak aileler barındırmaktadır. Bu kulübeler de bekçiler aileleriyle birlikte kalıp görevleri inşa edilen yollarda güvenliği sağlamak ve onarımını sağlamaktır. Projenin ortaya çıkışı ve mali yük olması sebebiyle yapılan kesintilerde çalışmaya içinde yer bulmuştur. Haberleşme konusunda ordu merkezi olmasının birçok telgrafhanenin bölge üzerinden geçmesinde katkısı olduğu verilen bilgiler arasındadır.

Yazar Osmanlı adalet sistemini açıklayarak giriş yaptığı bölüm devamında Manastıra has bazı mahkemelerin kuruluşu ve işleyişleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu bölümde dikkati çeken mahkemelerin baktığı davaların, örneğin “gazinolarda meydana gelen fesat hareketleri” gibi klasik Osmanlı şehirlerinde görülen cinsten olmayışlarıdır. Bu davalar da ki farklılığın sebebi bölgenin nüfus yapısının karmaşık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nüfus yapısı beraberinde birçok konsolosluğunda bölgeye açılmasına yazar tarafından konsoloslar şehri yakıştırmamasını almasına sebep olacaktır. Şehirde açılan konsolosların ticaret amaçları olmakla birlikte misyonerlik ve kışkırtma çalışmalarında bulunmaktadırlar.

Yazar eserinde Müslüman ve gayrimüslim mahallelerini, akla gelebilecek her türlü dini mekanlarını ve nüfusunun yıllara göre değişimini ayrıntılarıyla grafikler şeklinde açıkça belirtmiştir. Eserin bu bölümünde dikkat çeken Manastır’da Müslüman nüfusun 1843-1844 yıllarında şehrin yüzde 47 sini oluşturuyorken 1881-1882-1883 yıllarına gelindiğinde Müslümanların nüfusunun yalnızca yüzde 30’unu oluşturduğunu görmekteyiz. Yazar bunun bölgede yoğunluk kazanmak amacıyla yerleşen Hristiyanlara bağlanabileceğini ifade etmektedir.

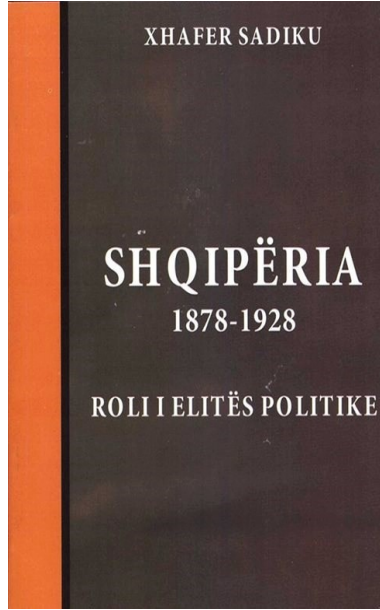
Yazar eserin üçüncü bölümünde ekonomik yapıyı ele alır. İş kolları ve Esnafın şehrin yıllar içerisindeki gelişimleri incelenmiştir. Seyahatname gibi farklı kaynaklardan faydalanılan bölümde şehirde dükkân sayısının fazlalığı ve esnaf kollarında çeşitlilik göze çarpmakta. Bu meslek gruplarına giriş yine Osmanlı Devleti’nin diğer şehirlerinde olduğu gibi gedik sistemi ile sağlanmaktaydı. Manastırın ortasından geçen Drahor nehri üzerindeki köprüler sadece geçiş sağlamıyor birçok dükkâna da ev sahipliği yapıyorlardı. Dükkanların yanında bölgede kurulan pazarlar ve panayırların şehrin ticari yaşamında payı büyük olduğu ifade edilebilir. Bu dükkân ve pazarlarda satılan ürünlerin büyük kısmı İngiltere’den ithal edildiği göze çarpan bilgiler arasındadır. Çok büyük bir paya sahip olmasa da Manastırda köle ticaretinin varlığı padişahın yasağına rağmen devam ettiği ifade edilmektedir. Manastır tüm bunların yanında Osmanlı Devleti’nde fabrikalaşma faaliyetlerinin ilk başladığı şehirlerin arasına adını yazdırmayı başardığını söylemek mümkündür. Şehrin tarımsal faaliyetlerinin büyük kısmı kiracılar tarafından karşılanmaktaydı. Yazar şehirde tarımsal üretimin desteklenmesi için yapılan bazı çalışmaları eserinde yer vermektedir.

Eserde eğitim alanı bakıldığında Müslüman okulları genel itibarıyla yokluk içerisindeydi. Tamirat ve malzeme eksikliği hemen her okulda vardı. Bu okulların giderleri mahalle halkına bırakılmıştı. Ancak durumu olmayan halk çoğunlukta öğretmenlerin maaşlarını ödemekte zorlandıkları ifade ediliyor. Bunların yanında gayrimüslimlerin okulları bölgede çıkarları olan dış devletlerce destekleniyor adeta misyonerlik faaliyetlerinin ayrılıkçı fikirlerin yuvası halini almıştı. Manastır bünyesinde barındırdığı birçok sıbyan

mektebi ve gayrimüslim okullarının yanında bugün ki lise denginde olan rüşdiye ve Manastır askeri İdadisine ev sahipliği yapmaktaydı. Tüm bu okulların adları ve bünyesinde çalışan öğretmen ve maaşları tablolar halinde başarılı bir şekilde sunulmuştur. Eser doğal afetler ve sağlık alanında yapılan çalışmaları inceleyerek sonlandırılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin kilit noktalarından birinde bulunan ve her dinden mensubu bünyesinde barındırmasıyla dikkat çeken Manastır Şehrinin 1839-1876 yılları arasındaki sosyal ve ekonomik yapısının incelendiği eser, belediyeçilik anlayışından ordu, ulaşım, haberleşme, adalet sistemi, eğitim ve sosyal hayatta dair bilgileri okuyucuya aktarmaktadır. Eserde Kullanılan arşiv belgesi ve kaynakların bolluğu okuyucunun dikkatini çekmekle beraber güven duygusu da vermektedir. İçerisinde barındırdığı gazete haberleri, tablo ve grafikler okuyucunun verileri kolaylıkla kavramasına imkân sağlamıştır. Eser Balkan coğrafyasının hareketli yapısının neden ve sonuçlarına bir açıklık getirmesi dolayısıyla da gerek Osmanlı şehir hayatı gerek Rumeli ve Manastır üzerinde araştırma yapacaklara büyük katkı sağlayacağına şüphe yoktur.

Shqipëria 1878-1928 Roli I Elites Politike (Arnavutluk 1879-1928, Politik Liderlerin Rolü)

Xhafer Sadiku

Tirane, Pika pa sipërfaqe, 2019, 471 Sayfa, ISBN: 978-9928-185-79-2

Alketa GJONI*

Xhafer Sadik'ın değerlendirilecek olan “Arnavutluk 1879-1928, Politik Liderlerin Rolü” adlı eseri sunuş, on iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Yazar, çalışmanın amacını sunuş kısmında “*Arnavut tarihindeki önemli olaylarda (Prizren Ligesi, Arnavutluk'un bağımsızlığı, devletin kurulması gibi) rol alan tarihsel figürleri, ait oldukları toplumsal sınıf, parti veya inandıkları ideolojiye göre değil, onları vatan ile olan ilişkilerine göre değerlendirmeyi hedeflediğini*” belirtmiştir. Bu değerlendirmeyi yaparken, 1960 yılında Arnavutluk Araştırma Enstitüsü tarafından iki cilt halinde yayımlanan *Arnavut Tarihi* kitaplarını referans olarak kullanmaktan sakınmıştır. Zira yazara göre bu tür çalışmalar, komünizm rejimi gözetiminde yazılıp tarihsel figürleri siyah-beyaz, iyi –kötü, dost-düşman veya vatansever – hain olarak sınıflandırdığı için tarihin gerçeklerini yansıtmamaktadır. Hatta Sadik'e göre komünizm rejiminden sonra da *Arnavut Tarihi*, aynı tarihsel görüşleri muhafaza etmeye devam etmiştir. Özellikle üç konuda ki bunların birincisi, tarihsel süreçte Arnavut Müslümanların özellikle ilahiyatçıların rolünün küçümsenmesidir. Bu görüşe göre mezkûr kesim Arnavut dilinin latin harfleriyle yazılmasını yavaşlatmışlardır. İkincisi, Arnavut Devleti'nin kurulması esnasında bey ve ağaların rolünün olumsuz olarak yansıtılmasıdır. Üçüncüsü, Arnavut Devleti kurulduktan sonra özellikle Prens Vidi'ye yapılan isyan, Orta Arnavutluk'un halkını engel rölü olarak göstermektedir. Değerlendirdiğimiz kitapta ise yazar, komünizm rejiminden sonra Arnavutluk Devlet Arşivi'nde ortaya çıkan

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde Doktora Öğrencisi

yeni evrakları kullanmaya özen gösterdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Arnavut ve yabancı basının (özellikle İtalya'nın), konsül raporları (İtalya, Avusturya'nın), az ve dikkatlice zamanın prötagönislerinin hikayelerini kullanarak farklı ve gerçek bir görüş ve olay tarihi ortaya çıkardığını iddia etmiştir. (s.7-12)

Yazar, "Rumeli'nin Etnik Fonu'ndaki Arnavutlar" başlığı altındaki *birinci bölümde*, XV. yüzyılda Osmanlı egemenliği altına giren, bir asır içinde İslam'ı tamamen kucaklayan, beş vilayette (Kosova, Manastır, İşkodra, Yanya, Selanik) yaşayan, önemli politik, askeri, idari görevlerde bulunan Arnavutların, Rumeli'deki diğer milletlere göre Osmanlı'ya en çok sadık kalan millet olduğu tespitinde bulunmuştur. Bunun nedeni ise yazarın atıfta bulunduğu Vaso Paşa'nın "Arnavutluk ve Arnavutlar Gerçeği Üzerine" adlı eserinde şöyle açıklanmıştır:

"Yunan, Bulgar ve Sırların arasında Müslüman kimseler azdı ve bu halkların ve çoğu hristiyandı. Müslümanlar Türk egemenliği ile beraberdi zira aynı din paylaşıyorlardı. Hristiyan olan çoğunluk ise Türk Devlet ile savaş halindeydi zira onun egemenliğinden kurtulmak istiyorlardı. Bu tutumun tam tersi Arnavutluk'ta gerçekleşti. Halkın çoğu müslümandı ve hristiyan olanlara dahi ayrıcalık tanınıyordu ve bir şekilde müslümanlarla beraberlerdi zira kanı ve dilleri aynı idi."

Bölümün devamında yazar Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile savaşı kaybettiğinde, "Balkan, Balkan ülkelerininindir." sloganı altında Rumeli'deki milletler tarafından başlatılan (Yunanların "Mega İdea"; Sırların "Naçertania"; Bulgarların "Ya Reform Ya Devrim") milliyetçi hareketlerin içeriğini ele almıştır. Fakat bu dönemde sahneye çıkan Arnavut Hareketi'nin bu projelerin karşısında durduğu yazar tarafından ifade edilmiştir. Hatta Arnavut İslahat Komitesi'nin o zamanın Osmanlı Hükümeti'ne karşı durdukları da vurgulanmıştır. İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya delegasyonu tarafından Hristiyan ve Müslüman Arnavut halkı adına büyük vezire bir bildiri gönderildiğine, Türk hükümetinin yanlış politikası sebebiyle Arnavut Hristiyanlarının evraklarda Bulgar, Yunan ve Sırp olarak kaydedildiklerine ki gerçekte böyle olmadıklarına ve topraklarına sahip çıkılacağına dair bilgilere bu bölümde yer verilmiştir.

"Biz (Arnavut Komitesi'nin üyesi olarak) sizden daha az endişeli değiliz; biz görüyoruz ki Rumeli çok büyük bir tehlike tarafından tehdit ediliyor, bu nedenle, eğer Türkiye bizi kurtarma durumunda değilse bizim Türklerle beraber buralardan kovulmamıza engel olamıyorsa biz bütün gücümüzle Arnavutluk bağımsızlığı için savaşaçağız." (s. 13 – 46)

Sadık, "Büyük Güçlerin Vizyonu ve Çıkarları" başlığı altında *ikinci bölümde* Orient Krizi ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan baskıları anlatılmıştır. Büyük Devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması, Rusya'nın memnuniyetsizliğine sebep olmuştur zira bu antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Avrupa devletleriyle eşit olduğunun bir göstergesiydi. Fakat 1876 yılında darbe gerçekleştirilerek Osmanlı padişahı Abdülaziz tahttan indirildi. Yerine Sultan V. Murad'ın geçmesi ve ilk defa Jön Türklerin gelmesi Rusya tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve Büyük Devletler'e Osmanlı'ya karşı radikal reformların uygulanmasını teklif edilmiştir. Fakat İngiltere'nin başbakanı Dizrael, savaşa gitmemek gayesiyle Rusya ve diğer Avrupa ülkelerine Sırların hırslarını durdurmak konusunda çağrıda bulunmuştur. 3 Temmuz 1876 tarihinde Sırlar ve Karadağlılar Osmalı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir. Sırlar, savaşı kaybetmeleri durumunda Rusya ve Büyük Devletler tarafından desteklenecekti, kazanmaları durumunda ise Osmanlı'nın Avrupa kısmında Bulgarya ve Thesalia gibi başka özerk devletlerin ortaya çıkması, Yunanistan'ın genişletilmesi, Rusya'ya bu topraklarda "doğal" sınırlarını tanıtılması, Bosna'nın Avusturya'nın eline geçirilmesi sağlanacaktı. Bu olayların yönü, 31 Ağustos 1876 tarihinde Abdulhamid'in

gelmesiyle değişti. Bu noktada yazarın sorduğu soru çok önemlidir. Zira artık Rusya ve Büyük Devletler, hangi gerekçeyle Hristiyanların haklarını savunuyoruz diye Osmanlı'ya karışabileceklerdi? Çünkü Abdülhamid gerçekteştirdiği reformlarla bu hakları sağlamayı mümkün kılmıştır ve Hristiyan halkın güvenini kazanmıştır. Fakat Osmanlı Rusya savaşının sonlarında 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Buna göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak; söz konusu Arnavutluk topraklarının birçoğu Sırbistan, Karadağ ve Bulgarya arasında paylaşılacaktı. Sultan Abdülhamid'in topraklarını komşu ülkelere vermeyeceğine dair Arnavutlara bir söz vermediği fakat Büyük Devletler'in baskısıyla vermek zorunda kaldığı yazar tarafından açıklanmıştır. Büyük Devletler Arnavutluk üzerinde ve Balkanlarda kendi çıkarlarına göre davranmaya ve hakimiyet kurmaya çalışırken Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'da kriz başladığında er yada geç Arnavutluk'un onlardan ayrılacağını biliyordu. Bu yüzden daha başta Sultan Abdülhamid'in desteğiyle Arnavut milliyetçiliği doğmuş ve buna göre hareket edilerek Abdül Fraşeri önderliğinde İstanbul'da "Arnavut Halkının Hukukunu Koruma Derneği" ve Prizren'de İlyaz Paşe Dibra önderliğinde "Prizren Ligi" olmak üzere iki Arnavut ligi kurulmuştur. 13 Haziran 1878 tarihinde Prizren Ligi Berlin Kongresi'ndeki Büyük Devletler'e "*Biz nasıl Türk olmak istemiyorsak bizi Slav, Avusturyalı ve Yunan yapmak isteyen her kişiye bütün gücümüzle karşı koyacağız. Biz sadece Arnavut sayılmak istiyoruz*", şeklinde bir bildiri göndermiştir. (s.47-75)

Kitabın "Sultan'ın reformları ve Mürzteg Anlaşması" başlığı altındaki *üçüncü bölümde* ilk olarak Arnavut liderlerin yapılacak olan yeni devlet reformları hususunda Sultan Abdülhamid'e sundukları öneriler ele alınmıştır. Bunlardan biri şemseddin Sami'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgesel, idari, hukuki ve eğitim alanlarında yapılması gerekli olan reformlara dair önerilerini içeren projesidir ki bu önerilere Sultan tarafından önem verildiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Bu bağlamda öneride bulunan Arnavut elitinden önemli bir isim de İsmail Kemal Bey Vlora'dır. İsmail Bey Tripoli'nin Genel Yöneticisi olarak Sultan'a bir mektup yazmış ve kendisine Osmanlı İmparatorluğu'nun dış güçler ve kötü idare sebebiyle tehlikede olduğunu bununla birlikte anayasanın yürüluğe konmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Surya Bey Vlora ise Arnavut vilayetlerinin durumunun kötüye gittiğini, yabancıların (Avusturya ve İtalya) propaganda yaparak Arnavutları dini açıdan ayırmaya, Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar arasında düşmanlık yaratmaya çalıştıklarını Sultan'a yazarak bildirmiştir. Çözüm olarak İlbasan, Dıraç ve Görice'de görevli valilerin azledilmesini ve onların yerine doğrudan Osmanlı hükümeti tarafından ve hükümetin politikasını takip edecek, yabancı propagandalara engel olacak valiler tayin edilmesini önermiştir. Sultan ise 1902 yılında Osmanlı'nın Avrupa vilayetlerindeki bütün etnik ve dini gruplar için iş ve barış sağlanmasına yönelik yeni reformlar başlatmış ve bunların gerçekteşmesi için Hüseyin Hilmi Paşa'yı görevlendirmiştir. Bölümün devamında bu reformların içinde Arnavutluk meselesi dair olduğu için karşı çıkıp 1903 yılında Mürzteg anlaşmasında Viyena ve Peterburg Üsküp, Manastır ve Selanik Vilayetlerine özel reformları yapılmasına bölgesel idari birimlerinin etnik gruplarına göre değişmesini istediklerini bilgilendirmiştir.

Bahsi geçen bu reformların gerçekteştirileceği vilayetlerde farklı etnik gruplar arasında kanlı çatışmalar olduğu ve nüfus kayıtlarında kasıtlı değişimler yapıldığı vurgulanmıştır. Bu reformlar, Arnavutları bölgesel

ve dinî açıdan ayırması sebebiyle İstanbul'daki Arnavut elitinin tepki gösterdiği ve yeni tayin edilen büyük vezir Avlonyalı Ferid Paşa'nın, Sultan Abdülhamid'in desteğiyle Arnavutlara yapılan zulme son verdiği açıklanmıştır. Hatta Sultan'ın, İmparatorluk Gardasının yardımıyla, ki bunların çoğunu Arnavutlar oluşturuyordu, Avusturya ve Rusya'nın, Makedonya'da yapmak istediği reformlara da son verdiğini belirtmiştir yazar. Jön Türkler'in de Avusturya ve Rusya'nın gerçekleştirmek istediği reformlara karşı olduğunu ifade etmiştir. Anayasa yürürlüğe koyulduğunda ve Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan etnik ve dinî grupların hukukî olarak eşit oldukları ilan edildiğinde dış güçlerin kendi elçilerini Osmanlı topraklarından çektikleri bilgisi verilmiştir. (s. 77 – 95)

“Okul Ağları ve Siyasal İşlevleri” başlıklı *dördüncü bölümde* Tanzimat Reformları'nın ilan edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğunda laik okulların açılmasına izin verildiği ve Rumeli'deki farklı etnik gruplar tarafından yeni açılan okulların sadece eğitim amaçlı olmadıkları daha çok siyasal işlevlere sahip oldukları yazar tarafından ortaya konmuştur. Yazar okulların ve öğrencilerin sayısının etnik rekabeti güçlendirdiğini, ki en fazla rekabet Yunan ve Bulgarların arasında olmuştur, ve Yunanların bu noktada üstün olduklarını ileri sürmüştür. Bu durum, Bulgarlar'ın Rusya tarafından desteklenmesiyle denge kazanmıştır. Arnavut liderleri ise Müslüman, Hristiyan ve Ortodoks ayrımı yapmadan kendi bölgelerinde yayılan yabancı okulların, Arnavutların uluslaştırılmasına engel olacağına ve kendi kimliğini koruyabilmek için tek imkanın Arnavut alfabesi ve kendi okullarını kurmak olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Arnavut liderlerinin işe koyulduklarına 1845'te Naum Vekilharci'nin ilk Arnavut alfabesini geliştirdiğine, 1879'da “Arnavut Harfleri Topluluğu'nun kurulduğuna ve İstanbul'da Şemseddin Sami, Paško Vasa ve Yani Vreto tarafından Arnavut alfabesi ve harflerini öğreten ilk Arnavutça kitabı çıkardıklarına dair bilgi vermiştir. Arnavut liderleri (Naum Vekilharci, Nikolla Naço) bu çalışmaları yaparken, Arnavutların Türklerin dostu olduklarını ve Osmanlı'ya devamlı olarak yardım ettiklerini hatırlatarak Osmanlı Hükümeti'nden Arnavut dilinin kullanılması, Arnavut okullarının açılması, Arnavut topraklarındaki okul ve kiliselerde Yunancanın yasaklanması ve bunun yerine dersleri Arnavutça üzerinden takip etmeleri hususunda izin ve destek beklediklerini belirtmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin ilk başta bu istekleri desteklemesine rağmen Sultan Abdülhamid'in sekreteri Nusret Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin kiliselerin işlerine karışma yetkisi olmadığını ve İstanbul patrikhanesindekilerle görüşülmesini önerdiği -ki İstanbul Patrikhanesi'nden bu konuda her defasında olumsuz cevap geldiği- ortaya konmuştur. Bir tarafta Osmanlı Hükümeti tarafından 1883 yılında “Drita” gazatesi çıkarılmasına, 1887 yılında Naim Fraşwrin müdahalesiyle Pandeli Sotiri'nin adına ilk Arnavut okulu açılmasına ve benzer çalışmalara izin ve destek verilirken diğer bir tarafta 1903 yılında Makedonya'da uygulanan Avusturya-Rusya projesinin Osmanlı Hükümeti kararlarına müdahale ederek Arnavut okullarının üç vilayette kapatılmasını ve önemli Arnavut liderlerin (Petro Nini Luarasi, Nuçi Naçi, Hasan Bey Vrioni, Nüzhet Bey Vrioni, İslam Bey Kılçüra) Arnavutçuluk propagandası yapmalarından dolayı hapis tutulmalarını sağladıkları tespit edilmiştir.

Arnavut liderleri dış sorunları çözmeye çalışırken Arnavut alfabesi (Şemsedin Sami) ya da Latin alfabesinden (Faik Koca) hangisinin kullanılacağı hususunda tartışmaların olduğuna, 1908'de Osmanlı Hükümeti'nin yardımıyla Manastır Kongresi'nin kurulduğuna ve bu kongre doğrultusunda İstanbul'da çıkarılan Arnavut

alfabesi (Sami) ve Latin alfabesinin isteğe göre kullanılmasına izin verildiği açıklanmıştır. Bu kongrenin ardından Arnavut dilinin yayılması açısından güzel çalışmaların başlatıldığı fakat bu çalışmaların komşu devletlerin politikalarına ters düştüğü ve 1920 yılında Arnavut Dili Kongresi kurulana kadar devamlı olarak bu gelişmelere nasıl engel olmaya çalıştıkları yazar tarafından incelenmiştir. (s. 97 – 121)

Sadık, “Siyasi Elit ile Yerel Cemaat Arasında”, başlıklı *beşinci bölümde*, Jön Türk rejimine karşı Arnavutların düşünce ve eylem olarak ikiye bölünmesini, komşu devletlerin ve dış güçlerin Arnavutluk planlarını ve bunlara karşı olarak Arnavut liderlerin tutum ve hareketlerini ele almıştır. Yazar, Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra Arnavutların ayrıcalıklarının sona ermesi sebebiyle yerel cemaatin Jön Türk rejimine karşı Abdülhamid’i tahta döndürmek için ayaklanmalara başvurduğuna, yeni rejimin de buna karşılık aldıkları tedbirlere (Cevit Paşa liderliğinde ayaklanma bastırılmıştır, Arnavutça gazeteler kapatılmıştır, Arnavutların elinden silahlarının alınması emredilmiştir) değinmiştir. Avusturya, Almanya ve İtalya, Osmanlı Hükümeti’nin aldığı bu tedbirlere karşı olduklarını bildirmiştir. Arnavut liderler ise bir yandan Osmanlı Hükümeti’nin Arnavutlara karşı olan tavırlarını eleştirirken (Bunlardan biri İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin önemli üyelerinden biri ve Abdülhamid’e tahttan indirildiğini bildiren kişi olan Esat Paşa Toptani, cemiyetten ayrılıp kendisini Arnavut ulusal yoluna adamıştır.) diğer yandan yerel cemaati, ayaklanmalarla çözüm aramaları hususunda uyarmaya çalıştıkları, bu yolun onları Türk düşmanı olarak gösterdiği ve düşman komşu devletlerin çıkarlarına yardımcı olacağı konusunda bilinçlendirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Yazar, Arnavut lideri İsmail Kemal Bey Vlora’nın Arnavutların Osmanlı Hükümeti’nden ayrılmayı istemediklerine, kanun yaptırımı, anayasal olarak garanti edilen özgürlük ve idari-ekonomik reformlar gibi isteklerinin yasal olduğuna ve bunlar yerine getirilmediği takdirde Arnavutların kendilerini savunacağına dair ifadelerine yer vermiştir. Osmanlı Hükümeti Kemal Bey’in ifadelerini göz önünde bulundurup Arnavutların isteklerini yerine getirmiş ve ayaklanmalara katılanlar için af çıkarmıştır. Osmanlı’nın Arnavutlara karşı “zayıf” duruma düşmesi, dört vilayeti birleştirilebileceği korkusuyla Yunan, Sırp, Bulgar ve Karadağlıların Arnavutlar çıkarlarına karşı Avusturya engel olmaya çalıştığı halde bir ittifak kurduklarını, Arnavut topraklarını kendi aralarında ayırmaya ve Osmanlı Hükümeti’ne karşı savaş başlattıkları analiz edilmiştir. Bu noktada vakit kaybetmeden Osmanlı Hükümeti’nin kendilerine “kızacağı” gerçeğine rağmen komşu devletlerden korunmanın başka bir yolu olmadığı gerekçesiyle ve Osmanlı Hükümeti’nin kendilerine yardım etmesi dileğiyle 28 Kasım 1912 tarihinde Arnavutların bağımsızlığını ilan ettiği ortaya konmuştur. Aslında Türk garnizonları ve Arnavutların özellikle Yanya ve İşkodra’da Arnavut topraklarını birlikte korudukları tespit edilmiştir. (s.123 – 158)

Yazar “Dini Şovenizmin Dehşeti Altında” başlığıyla *altıncı bölümde*, Balkan savaşı sırasında Müslüman oldukları için Arnavutlara yapılan zulmü ele almıştır. Arnavut topraklarındaki zulmün haçlı seferine dönüştürüldüğünü, ev ve köylerin yıkıldığını, adam, kadın ve çocukların kesildiğini, kalanların sürüldüğünü veya asimile olabilecek şekilde zorla din değiştirilmelerinin istendiğini ve tüm bunların İtalyan gazetesi “Daily Cronicle” ve “Messaggero”, Fransız gazetesi “Humanite”, Danimarka gazetesi “Riget” Arnavut “Populli” “Dielli” ve “Kombi” gibi o zamanın basınında, yabancı yazarların gözlemlerinde, Leo

Freundilch'in, "Il Gologota dell' Albania", Edith Durham'ın "İşkodra Savaşı", Joseph Swire'ın "Arnavutluk, Bir Kraliyetin Kalkışı" Eugeno Vaina'nın, "Arnavut Milliyetçiliği" "La Nazione Albanese" isimli kitaplarında yayımlandığı, yazar tarafından bu bölümde dile getirilmiştir. Arnavut liderlerinin (Pater Antin Arapi, Gasper Merturi, Mihal Turtulli), Arnavutluk için din ayrımı yapmadan kan kardeşi olarak ayakta kalmaları ve vatani korumayı çalışmak için çağrıda buldukları bildirilmiştir. Balkan Savaşı sırasında 100.000 Arnavut askerinin hayatını kaybettiği ve Prens Widi zamanında Güney Arnavutluk'ta 50.000 kişinin Yunan zulmü altından hayatını kaybettiği ve buna karşı olarak İngiliz Lordu Lamington, İngiltere Parlamentosu milletvekili Aurbrey Herbert, İngiliz yazar ve sanatçı Edith Durham Atina'da bulunan ABD eski bakanı George Fred Williams, Fransız gazeteci Antoni Arnus ve Arnavut papazları Fan Noli ve Naum V. Çere'nin, Avrupa'nın sessizliğini kınadıkları vurgulanmıştır. (s. 159 – 192)

Yazar, "İşkodra'nın Savunması İçin Savaş" başlığı altında *yedinci bölümde*, Karadağ'a karşı yedi ay boyunca süren İşkodra savunmasının nasıl gerçekleştiğini, Büyük Devletlerin tepki ve kararlarını ve Arnavut liderlerin mücadelesini ele almıştır. Karadağ lideri Avusturya'nın uyarımları ve Rusya'nın tavsiyelerini dinlemeyip İşkodra'nın alacağı konusunda kararlı olduğu anlatılmıştır. Eskiden İşkodra'da komutanlık ve valilik yapan Suriye'den gelen bir Arap olan Hasan Rıza Paşa'nın bu savaşa liderlik yaptığı ve Esat Paşa Toptani'nin onu 20.000 redif ile desteklediği bilgisi verilmiştir. Bu savaşta Arnavut olan ama Karadağ'ın yanında savaşan Hristiyan malisörlerin yanlış tarafta durdukları hususunda ikna edilmeyi çalışıldığı ve onların bunu ancak Karadağlıların kiliseler dâhil her yeri yakıp geçtiklerini gördüklerinde Karadağ'a yardım ettikleri için pişmanlık duymaya başladıkları anlatılmıştır. İşkodra'nın mücadelesi devam ederken diğer yanda da Büyük Devletlerin diplomatik bir çözüm bulmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Yazar, bu sırada Hasan Rıza Paşa öldürüldüğünü (data e vrasjes) ve kimin tarafından öldürüldüğünün bilinmediğini ifade etmiştir. Yazar Eugenia Vaina bu Türk generale bir gün resmi anma töreni yapılması gerektiği tavsiyesinde bulunmuş ve geç de olsa 24 şubat 2007'de İşkodra şehrinde bu general şerefine bir anma töreni yapılmıştır. Savaşı onun yerine çok zor şartlarda, aşırı derecede bir açlık içinde (Öyle ki askerler ölmüş at etleri, halk ise ağaçların yapraklarıyla beslenmiştir.) üç ay daha Esat Paşa'nın sürdürdüğü ve Büyük Devletler'in İşkodra'nın Arnavutluk'a kalacağı kararını açıklamasıyla Esat Paşa'nın 22 Nisan 1913 tarihinde şehri teslim ettiği açıklanmıştır. Yazar bu hareketi İşkodra için savaşan Karadağlıların egosunun okşanması ve Nikolla'nın prestijini kaybetmemesi için yaptığı şeklinde yorumlamıştır. Ertesi gün Büyük Devletler'in Karadağlıların şehri terk etmelerini istediklerini, ancak 6 Mayıs 1913 tarihinde Karadağlıların tamamen şehirden çekildiğini ve onların yerine uluslararası askerinin geldiği bildirilmiştir.

İşkodra şehri için ölesiye savaşan ve onu korumaya çalışan Türk askeri için zamanın yabancı gözetmen yazarlarının onların aç olmalarına rağmen bir tane ekmeğe bile çalmadıkları, üşümelerine rağmen Hristiyan evlerinden bir ağaç kesmediklerine dair ifadeleri yazar tarafından ortaya konmuştur. Yazar eserinde, Türk askerinin disiplin ve ahlâkî gücüne şaşırarak yazar Magrin şu sözlerine yer vermiştir: "*Balkan yarımadasından Türklerin tahliyesiyle, Avrupa'dan ayrılmak olabilir mi? En iyi insanlar...!*" (s. 195 – 219)

Sadık, "Esat Toptani, Avrupalı Bir Prensın Garsonu Olmam" başlıklı *sekizinci bölümde*, Arnavutluk'un Büyük Devletler'in çizdiği sınırlar içinde kim tarafından yönetileceği konusunda ele almıştır. Esat Paşa

Toptani'nin, Arnavut liderlerin Avrupa'nın iç meselelerine karışmamaları, Arnavutların kader ve yönetimine kendilerinin karar vermesi ve Arnavutluk'un Arnavut kral veya yöneticiler tarafından yönetilmesi fikrinde olduğunu açıklamıştır. Çalışmada Esat Paşa'nın yabancı bir yazarla yaptığı röportaja yer verilmiştir. Bu röportajda Esat Paşa kendisini bir Türk generali olarak gördüğünü belirtmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun rızası olmadan Arnavutluk'un kralı olmayı isteyip istemediğini açıklayamayacağını ifade etmiştir. İsmail Bey Vlora'nın yönetiminin de milletin istek ve ihtiyaçlarına karşı oldukça zayıf olduğu ortaya konmuştur. Esat Paşa Toptani'nin İçişleri Bakanı olarak otoritesini yükselttiği fakat kendisine karşı entrikalar kurulduğunu gördüğü için hükümeti terk ettiği açıklanmıştır. Kolonel Thomson'un teklifiyle Fransa ve Avusturya elçilerinin İsmail Kemal Bey Vlora'nın ve hükümetin istifasını istemesinden iki gün sonra hükümetin geri çekildiği ve İsmail Bey'in İtalya'ya gittiği bilgileri sunulmuştur. Bu sırada 29 Temmuz 1913 tarihinde Londra Konferansı kararıyla Arnavutluk'un Büyük Devletler'in kontrol altına girdiği, yönetim için Avrupalı bir prensin seçildiği, Esat Paşa'nın daha önceleri Avrupalı bir prensin garsonu olmam demesini rağmen Arnavutluk'taki anarşinin son bulması için yeni gelen prence destek vereceğine açıklanmasına dair bilgilere bu çalışmada yer verilmiştir. (s. 221 – 246)

Yazar, “Devlet Teşkilatı için Çabalar”, başlığı altındaki *dokuzuncu bölümde*, Büyük Devletlerin gönderdikleri prens yoluyla Arnavutluk'ta bir devlet teşkilatı kurmaya çalıştıklarını açıklamıştır. Bu sırada İtalya ve Avusturya'nın Türkiye'den, Arnavutluk'un kendi egemenliği altında kalmasını istemediğine dair resmi bir açıklama yapmasını istedikleri fakat başbakan Mahmut Şevket Paşa'nın hemfikir olmasına rağmen Müslüman halkın duygularını göz önünde bulundurarak resmi bir açıklama yapma yolunda olmadığı yönündeki söylemlere yer verilmiştir. Arnavut liderlerin Müslüman veya Avrupalı bir prens istemedikleri yönündeki açıklamalarına rağmen Arnavutluk'un yeni yöneticisinin Alman Wilhem Widi olduğu bilgisi verilmiştir. Prens geldikten sonra Arnavut liderlerin (İsmail Kemal Bey Vlora, Esat Paşa Toptani ve Prenek Bibe Doda) onun hizmetine verildiği yazar tarafından açıklanmıştır. İzzet Paşa'nın yeni gelen prence Müslüman halka karşı davranışlarında dikkat etmesi gerektiği yoksa çoğunluk oldukları için hükümetin devrilmesinin mümkün olabileceğine dair uyarılarda bulunduğu ortaya konmuştur. Yazar, Prens Widi'nin yönetime gelmesiyle birlikte Arnavutluk'u Avrupa'yı beğendirmek derdiyle Müslüman halka baskı uygulanmaya başlatıldığı, Ortodoks halkın dışlandığı ve Hristiyan nüfusa ayrıcalıklar verildiğinin görülmesiyle Prens Widi'ye karşı toplumun isyanda bulunduğu ve Prens Widi'nin kendisine eşlik edilmeksizin Arnavutluk'tan kovulduğu tespitinde bulunmuştur. (s. 247 – 313)

Çalışmanın, “Roma ile Viyana Arasında” başlıklı *onuncu bölümünde*, yazar İtalya ile Avusturya arasında Balkanlarda yeni kurulan veya kurulmaya çalışılan ülkelerin etkilerini uzatma konusundaki rekabetlerinin Arnavut topraklarının üzerinde ortaya çıktığını anlatmıştır. Bu yönde İtilaf Devletleri başarılı olmak için Arnavutluk'un onların tarafında veya en azından tarafsız olmasını istemişlerdir. Bu tarafsızlık ve dengenin, etkisi ve desteği çok olduğu için sadece Esat Paşa tarafından gerçekleştirilebileceği düşünülüyordu. Esat Paşa'nın gelişi Sırp'lara karşı Avusturya ve Jön Türklerin yaptığı propaganda sebebiyle Fransa tarafından da desteklenmiştir. Esat Paşa Arnavutluk'un geçici hükümetinden izin aldıktan sonra Arnavutluk'un başına yeni bir yönetici gelene kadar kalacağını Büyük Devletler'e bildirmiştir. Avusturya-Macaristan'ın temsilcisi Esat

Paşa'yı ziyaret ettiğinde kendisine para ve prestij vermek istemiş, Esat Paşa ise bunu reddetmiştir. Arnavutluk'a Müslüman bir prens getirilmesinin istenmesi fakat Esat Paşa'nın bunu reddetmesi üzerine entrikalar kurulmaya başlandı. Türkiye'nin Avusturya ve Almanya'nın tarafında savaşa girmesiyle Türkiye-Avusturya'nın Müslümanları kışkırtmaya yönelik propagandası yoğunlaşmıştır. Arnavutluk'un güney kısmında Yunanlarla savaşılırken Esat Paşa'ya karşı ayaklanma olmuş ve Kamil Hacı'nın önderliğinde Esat Paşa'nın evi topa tutulup yıkılmıştır. Ayaklanma büyümüş. Esat Paşa izole edilmiş ve bu sırada İtalya tarafından desteklenmiştir. Bu arada Bulgar-Avusturya-Alman ordusu Sırları üç yönden işgal etmiştir. Sırların Arnavutluk'un yüksek dağlarının üzerinden geçmesi tek yönlü idi ve Esat Paşa onlara izin verdi. Sırların Kralı Pyeter bu iyiliğine karşı Esat Paşa'yı ve Arnavut halkını hiç unutmayacağını açıklamıştır. Fakat yazarın eserinde belirtmediği husus şudur ki Esat Paşa bu hareketi sebebiyle Arnavut Resmi tarihi tarafından affedilmemiştir ve onun hain olarak görülmesinin sebeplerinden biri de budur. Bölümün devamında yazar 26 Nisan 1915 tarihinde imzalanen Londra Gizli Antlaşmasını anlatmıştır. Bu antlaşma Arnavutluk'u Fransa, İngiltere ve İtalya arasında ayırmıştır fakat Arnavutlar buna bütün güçleriyle karşı çıkmışlardır. Bu sırada Arnavutlar Amerika'nın desteğini de istemişlerdir. Faik Konica başkan Wilson ile bizzat buluştuğunda Arnavutluk'un bağımsızlığının koruması konusunda çalışacağına dair kendisinden söz almıştır. Aynı zamanda Faik Konica Arnavutluk'un Türkiye'nin etkisinden de kurtarabileceği fikrini açıklamıştır. Esat Paşa Toptani'nin düşüncesine göre ise İtilaf Devletleri ile ilişki kurulmalı ve yöneticinin kim olacağına kendileri karar vermelidir.

Xhaferi "Barış Konferansı (1919-1920) Efsane ile Gerçekler Arasında", başlıklı *on birinci bölümde*, Arnavut toprakları üzerindeki haksızlıkları ve ardından Arnavut liderlerin mücadeleye devam etmelerini anlatmıştır. Versay'da gerçekleştirilen Barış Antlaşması'nda Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan Arnavutluk toprakları üzerine yaptıkları projeleri sundular. Diğer taraftan Arnavut liderler kendi projelerini savunurken etnografik, tarihsel ve nüfus kriterlerini göz önünde bulundurdular. Aynı zamanda Esat Paşa sayesinde Arnavutlar İtilaf Devletleri'nin tarafını tuttıklarını savunmaya çalışıyorlardı. Esat Paşa Arnavutluk'un vekaletinin İtalya'ya verilmesine karşıydı ve 1913 yılının sınırlarına dönülmesini istedi. Bu argümanlar ikna ediciydi fakat yabancı basında Arnavutlar'ın kendi kendini yönetme konusunda yeteneklerinin olmadığı, aralarında bunu gerçekleştirecek entelektüel bulunmadığı, aynı zamanda Müslüman olmalarının özgürlüğe kavuşmaya engel olduğu iddiası atıldı.

Gjergj Fishta bu iddiaya karşı çıktı ki Arnavutların bu konudaki engelinin yeteneklerinde değil tamamen siyasal nedenlerde olduğunu açıkladı. Bir başka cevap Romanya'da okuyan 1176 Arnavut öğrenci tarafından gelmiştir. Bu öğrenciler Wilson'a yazdıkları bir mektupla Arnavutluk'un tamamen bağımsızlığını ve Amerikan protektoriyatı'na olmasını istediler. Esat Paşa ise Subay Stephen'den başkan Wilson'u Müslümanların bir engel teşkil etmedikleri hususunda doğru bilgilendirmesini rica etmiştir: "*Şahis görüşümden emin olabilirsiniz ki ben bir Müslüman olarak Arnavutluk'un ve Arnavutların mutlu ve özgür olmalarına engel olunmasına izin vermeyeceğim. Milletimizin kurtulmasına eğer İslâm dini engel olacaksa Arnavutlar isteyerek ve memnuniyetle eski dinlerine döneceklerdir, yani Hristiyanlığa.*"

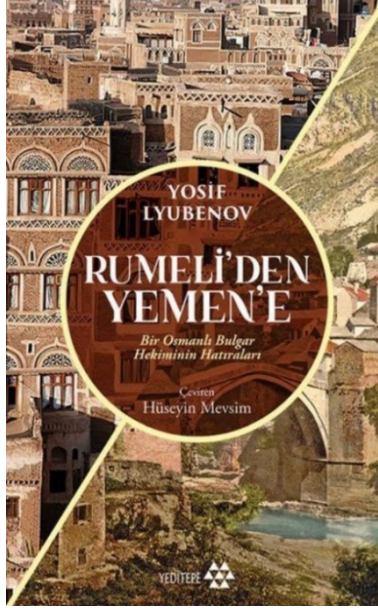

Bir yıl süren buluşma ve tartışmalar sonunda konferansa katılan devletler tekrar Londra Gizli Antlaşması'nın kararlarına döndüler fakat bu sefer Wilson tarafından Arnavutlara zarar verecek kararlara karşı çıkıldı, İngiltere ve Fransa onu takip etti. Bölümün devamında yazar Arnavutluk'a bırakılan sınırlar içinde kurulan yeni Arnavut hükümetlerinin yaptıklarını ve yapacaklarını incelemiştir. Yazar, Avlonya hükümetini umut ve hayalkırıklığı; Prens Widi hükümetini, fonların kötüye kullanılması; Esat Paşa Topta'nın hükümetini şeffaflık ve yatırım; Dıraç hükümetini, hükümet içindeki çelişkiler ve insanlara karşı misillemeler şeklinde değerlendirmiştir. (s.363-408)

Çalışmanın, "Siyasi Elitin Eliminasyonu" başlıklı *on ikinci bölümünde*, Osmanlı İmparatorluğunda yetişmiş şahsiyetlerin yeni kurulan Arnavutluk Devleti'ndeki acı sonları açıklanmıştır. Bu şahsiyetlerin arasında en önemli olanlar, Arnavutluk hükümetinin başına geçme ihtimali yüksek olan İsmail Kemal, Esat Paşa Toptani ve Prenk Bib Doda idi. Prens Widi başa geçtiğinde rütbesi alçak bir subay olduğu için yabancı basın onun figürünü yükseltmeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için önemli yerli şahsiyetlerin itibarına saldırmaya ve onları politik alandan çıkarmaya çalıştı. İsmail Kemal Bey yaşlı olmasına rağmen yurt dışında olduğu zamanlarda da Arnavutların birliği konusunda çabalamıştır. İsmail Kemal Bey'in görüşleri Londra Gizli Antlaşması'nın hilafınaydı. Bu yüzden aniden İtalya'da öldü ve Avlonya'da defnedildi. (İsmail Kemal Bey'in zehirlendiği iddiası yaygındır). Mirdita'nın Prensi Prenk Bib Doda, Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmiş bir kişidir ve Arnavut Müslümanların katliamlarına karşı çıkmıştır fakat İtalya ile Fransa'nın arasındaki rekabetin kurbanı olmuştur ve öldürülmüştür, Lej şehrinde defnedilmiştir. Trajik olan bir başka son ise Abdyl Ypi'nindi. Öldürüleceğini bildiği halde Arnavutluk dışına çıkmamıştır ve Dıraç şehrine öldürülmüştür. Sonrasında İşkodra Savaşı'nda otorite kazanmış biri olan Esat Paşa'yı öldürmeye yönelik planlar yapılmıştır. Fakat İsmail Bey Arnavutlar arasında bir kardeş katline izin vermedi. Bunun hemen gerçekleşmesi mümkün olmayınca otoritesini azaltmaya çalıştılar. Paris Barış Konferansı çalışmaları sırasında Esat Paşa Wilson'dan Arnavutluk'un Amerikan hakimiyetine girmesini istemiştir. İtalya ve Fransa ise Esat Paşa'nın Arnavutluk'a dönmesini ve devletin başına geçmesini yasaklamıştır. Esat Paşa, Avni Rüstemi tarafından Pariste öldürüldü ve böylece Arnavutluk siyasetinde politik amaçlı kardeş katli yolu açıldı. Ardından Siri Bey Vlora, Feyzi Alizoti, İsmail Hak Libohova, Adem Gjinishi öldürülmüştür. Yazar Ahmet Zogu'nun suikaste uğradığını, Hasan Priştina'nın siyasal hayattan çekildiğini, beyler sınıfının eliminasyonuna çalışıldığını, 1 Aralık 1928 tarihinde Arnavutluk'un zor bir dönemden geçtiğini ve Ahmet Zogu'nun önderliğinde 234 maddeyle batı modeline göre krallık statüsüne geçildiğini izah etmiştir. (s. 409-456)

Yazar on ikinci bölümde *sonuç ve epilog* kısmına yer vererek kitabını bitirmiştir. Sonuç kısmında Arnavutluk Resmi tarihi kitabının aksine Arnavutluk Devleti'nin 1878-1928 yılları arasındaki süreçte Osmanlı Devleti'nde yetişmiş Arnavut liderleri tanıtılmıştır. Bu eserin verdiği bilgiler ışığında Arnavut liderlerinin özgürlük, bağımsızlık ve devlet için verdikleri mücadelelerinin takdir edilmemesi mümkün değildir. Eserde, ele alınan meselelere dair belgeler, diplomatik yazışmalar referanslar özellikle İtalyan ve Avusturyan'nın Arşivini kullanmıştır fakat T.C. Başbakanlık Arşivi'nden istifade edilseydi kuşkusuz bu eser daha da zenginleşecekti. Bu kitap sadece o dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile kurulacak yeni Arnavutluk Devleti arasında kurulan veya koparılan ilişkileri anlamaya değil günümüzde Türkiye ile Arnavutluk arasındaki

ilişkileri anlamaya da yardımcı olacaktır. Sadik'ın ideolojik düşüncelerden soyutlanmış olması bu eserin değerini ve esere duyulan güveni artırmaktadır. Bu tür çalışmaların Komünist ideolojinin etkilerini -ki bu etki resmi Arnavut tarihi kitaplarına aksetmiştir- gidereceğini umuyoruz. Eserin Türkçeye çevrilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu ile Arnavutluk arasında yaşanan tarihsel olayların anlaşılması ve daha çok okuyucuya ulaşması sağlanacak; bu olaylar esnasında Arnavutlar'ın Osmanlı'dan ayrılmak istemedikleri sadece tarihsel şartların baskısıyla bazen zor kararlar almak zorunda kaldıkları anlaşılacaktır. Böylece Osmanlı bize terk etti veya Arnavutlar bize ihanet ettiler şeklindeki iddialar bu eserin verdiği bilgiler doğrultusunda daha bilimsel akademik değerlendirmelerin yapılmasında yardımcı olacaktır. Ortada bir ihanetin olmadığı sadece karmaşık bir tarihi dönem olduğu ve Osmanlı ile Arnavutlar arasında “son nefese” kadar güçlü bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. (s.457-467)

Rumeli'den Yemen'e Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları Yosif

Lyubenov, Çev. Hüseyin Mevsim

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020, 128 Sayfa, ISBN 978-605-780-08-48

Alper Tunga HIDIR*

Yosif Lyubenov, 1846 yılında Köstendil'de doğmuş bir Osmanlı Bulgar askeri hekimdir. Çağdaşları olan Türk, Ermeni ve Rumlara kıyasla geç sayılabilecek bir yaşta, yirmi ikisinde, Tıbbiye-i Şahane kapılarından girmiş ve on yıllık idadi ve tıbbiye eğitiminden sonra mezun olarak göreve başlamıştır. Sırasıyla Niş ve Mostar'da vazifelendirilmesinin ardından Bosna-Hersek'te meydana gelen isyanı bastırmaya gönderilen kıtalarda yer alarak bölgeye intikal etmiş ve harekât tamamlandıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Takip eden yıllarda 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte orduda bulunan diğer Bulgar hekimler gibi merkezden uzaklaştırılarak Yemen'e gönderilmiştir. 1880 senesine kadar Sana'da vazifesini ifa eden Lyubenov, kişisel ilişkilerini kullanarak İstanbul'a geri dönmüş ve nihayetinde 1878 Berlin Antlaşması ile özerkliğini kazanan Bulgaristan topraklarına sığınarak Osmanlı kariyerini noktalamış ve Bulgar kimliği altında askeri hekimliğe devam etmiştir.

Lyubenov'un tıp konulu ve yaşantısına dair kesitleri kaleme aldığı eserleri bulunmakla birlikte Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde öğretim üyesi olarak bulunan Prof. Dr. Hüseyin Mevsim'in çevirerek yayınladığı hatırat 1858 ila 1880 dönemini kapsamaktadır. Eser, çevirmenin kaleme aldığı önsöz kısmından, yazarın hayatını anlatan dört bölümden oluşmaktadır. Ek olarak yazara ait bir fotoğraf, kaynakça

* Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Askeri Tarih Doktora Programı, İstanbul, alpertunga.93@hotmail.com

ve indekse yer verilmiştir. Önsöz bölümünde çevirmen 1826 yılı sonrası Bulgar toplumundaki değişimlere kısaca değindikten sonra Tıbbiye-i Şahaneye kaydolun Bulgar öğrencilerin çeyrek asırlık eğitim süreci hakkında tafsilatlı bilgi vererek okuyucuyu eserin ana bölümü için hazırlamıştır. Öyle ki yazarın Osmanlı ordusundaki görevinden ayrıldığı 1880 yılından yaşamını yitirdiği 1909 yılına kadar geçen kısmı yazardan değil, çevirmenden öğreniyoruz.

Eserin ilk bölümü, Lyubenov'un hekimbaşı olarak anılan Alekso isimli bir Rum otacının yanında çıraklık eğitimine başladığı dönemini kapsar. Bahse konu eğitime kabulünün, yazarın yetiştiği çevrede ne denli önemli olduğu yaşanan sevinçten fark edilirken bir yandan da bu gelişmenin farklı milletlere mensup insanlar arasında oluşturduğu tedirginlik göze çarpmaktadır. İlerleyen yıllarda yazar, bir kısım tepkilerle karşılaşmış ve tedirginliğin gerilime döndüğüne tanık olmuştur: “Bağımsız kilise mücadelesi bağlamında Bulgar-Rum kapışması başladığından, Rum piskoposla can ciğer kuzu sarması olan ustamdan ötürü benden de nefret etmeye başlandı. Yolum mektebin kenarından geçiyordu ve her görüldüğümde ıslıklanıyordum...” Anılan bölümde muayyen bir eğitimden geçmeyen otacıların uyguladığı tedavi teknikleri ve kullanılan ilaçlardan bahsedilerek ilgili döneme ilişkin bilgiler paylaşılmıştır.

İkinci bölümde yazar Tıbbiye Mektebi çatısı altında geçirdiği senelerine yer vermiş ve kurumun tarihçesiyle bölüme başlamıştır. Kısa bilgilerden sonra Bulgar öğrencilerin mektebe zorlu kayıt serüveninden, zaman içinde eğitimden ziyade siyasi meselelere ağırlık vererek cemiyet kurmalarından ve askeri bir kurum bünyesinde olmalarına rağmen hiçbir engellemeye ile karşılaşmadan faaliyet gösterdiklerinden bahsetmiştir.

Üçüncü bölümde, Bosna'da çıkan isyanın bastırılmasının ardından vapur ile payitaht istikametine yapılan yolculuk konu edinilmiştir. Güzergâhı Mostar, Metkoviç, Ragusa, Kataro ve Korfu olan sefer esnasında gördüklerini, zikredilen bölgelerde yaşayan insanların bir yabancıya göre tuhaf haldeki adetlerini nakletmiştir. Dahil olduğu birliğiyle farklı şehir ve ülkelere uğrayan Lyubenov, Osmanlı ve Türklere karşı gösterilen sert tavır ve eylemden dem vurarak “*bir anlamda Osmanlı'nın Balkanların batısından çekilişinin tablosunu canlandırmış oluyor.*”

Kitabın en uzun kısmı olan dördüncü bölüm yazarın Yemen hatıralarına ayrılmıştır. Bu bölümde Osmanlı coğrafyasının ve doğal olarak tabiilerin görev alanının genişliğinden bahsedilmiş ve söz konusu ücra yerler olduğunda Bulgar hekimlerin tercih edildiğini “*o zamana kadar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun ne kadar Bulgar askeri varsa hepsi oraya gönderildi...*” cümlesiyle belirtmektedir. Buna mukabil olarak Bulgarların da her Arap isyanını görev alanlarının daralması açısından ele alıp sevinçle karşıladığı görülmektedir. Geri kalan kısımda Yemen'e yapılan deniz yolcuğunu anlatılmış ve sıra Yemen'e geldiğinde bölgenin idari taksimatı hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. Şaşırtıcı bir şekilde bilgiler neredeyse Yemen anıları kadar fazla yer tutmuştur. Bölüm Yemen insanının genel profili, kültürü, bölgenin tanıtılması ve yazara dair hatıralarıyla birlikte sonlandırılmıştır.

Kapsam alanı göz önünde bulundurulduğunda, yazarın oldukça kısa bir hatırat kaleme aldığı açıktır. Kimi yerlerde okuyucuya detaylı bilgi sunarken kimi yerlerle ilgili olarak beyanda bulunmamayı tercih etmiştir.

Yemen yolculuğu örneğinde, İstanbul'dan başlayan deniz seferinde ayrıntılar yer alırken son aşamadaki çöl yolculuğuna hiç değinmemiştir. Bununla birlikte yukarıda bahsedildiği üzere gözlemlerinden ziyade bölgenin yapısını odak aldığı olmuştur. Bu durum, ülkesi Bulgaristan'a uzak olan bir diyarı tanıtmaya arzusuyla izah edilebilir, fakat şahsi gözlem ve tecrübeye dayanmasıyla bilinen bir tür olan hatıratın değerini de düşürebilir. Yazarın, 1827'de kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1832'de açıldığı şeklinde hatalı bilgi verdiği dikkat çekmektedir. Başkaca hatıratları da çeviren Hüseyin Mevsim, Bulgar talebelerin mektebin bidayetine ilişkin farklı yılları baz aldığı söylemektedir: “*Dr. Hristo Stambolski, Türkçeye de tercüme edilen kapsamlı hatıratında, kurumun kuruluş yılı olarak Tıbhane-i Amire'nin ve Cerrahhane-i Amire'nin birleştirildiği 1836'yı temel alıyor*”. Tıbbiye Mektebinin tarihi üzerine yapılan çalışmalar sayısı pek az olan birinci derece ve onlardan yararlanılarak meydana getirilen ikinci derece kaynaktan ibarettir. Anılan birtakım olumsuz yönlerine karşılık olarak hatırat sahibi, Tıbbiye Mektebinde bulunmuş Bulgar hekimlerin listesini vererek ilmi alana mühim bir katkı yapmıştır. Bunun yanı sıra Mektep özelinde, yaşanan dönemde Bulgar-Rum çatışmasını, Bulgar milletinin 19.yy.daki nüfuz mücadelesini ve nihayet bir Osmanlı vazifelisi oldukları halde Bulgaristan bağımsızlığıyla alakalı düşlerini birinci ağızdan anlatmaktadır. Mekteb-i Harbiye mezunu subayların yaşadığı zorluklar ve firar meselelerine ilişkin verdiği örnekler bakımından askeri tarih araştırmacıları için kayda değer veriler sunmaktadır.

Çevirinin yazım kurallarına ilişkin bir hususa değinmekte kendimizi mecbur hissediyoruz. Halen bir akademisyen olan çevirmen neredeyse hiçbir yazım hatasında bulunmamışken kurum adlarına getirilen ekleri kesme işareti ile ayırmıştır. Türk Dil Kurumunun web sitesinde yer alan Yazım Kuralları kısmında¹ kurum, kuruluş, oturum ve iş yeri adlarına gelen eklerin kesme işaretiyle ayrılmayacağı bilgisi verilmiştir. Bu hususa değinme sebebimiz -toplumdaki hatalı algı veya bilgi eksikliği sebebiyle- anılan kurala riayet edilerek kaleme alınan metinlerin hatalı olarak değerlendiriyor ve netice olarak yanlış bilginin kullanımına devam ediliyor oluşudur.

---

¹“Noktalama İşaretleri (Açıklamalar)”, <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/noktalama-isaretleri-aciklamalar> [Erişim Tarihi 07.01.2021]

Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi

Mostafa Minawi

Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, 226 Sayfa, ISBN: 9786052116579

Burak GEDİK*

Osmanlı İmparatorluğu'nun kıtalara yayılan idaresi ve etkisinin niteliği hakkında bugün hazır bulunan Türk literatürünün doyurucu olmadığı hatta tatmin dahi etmediği uluslararası yayınların incelenmesiyle ortaya çıkıyor. Türk tarihçiliğinin içine kapanık yapısı -son yıllardaki çalışmalar istisna- ve tarihi Türkiye merkezli okuma geleneği, geçmişi aynı kısırlıkta yaratmayla sonuçlanan bir döngü içerisine sokuyor. Bir cihan imparatorluğu olarak Osmanlı'yı nasıl okumalıyız retoriğinin duygusal merkezli cevaplarında anakronizme takılarak kalıpları kıramamak ve birkaç milli söylemden öteye gitmeme hali var. Konu edindiğimiz kitabın başlığı, Batı literatüründe kullanılan *Scramble for Africa*, Türkçesi *Afrika Talanı* bu sebeple çok kışkırtıcı bir başlık olarak gözüküyor. 19. Yüzyıl sonunda büyük devletlerin Afrika'da toprak yayılmacılığı çatışmasında bu adı alan ve Batı'da bir kavram haline gelen deyim içinde gezinmeden önce Türkiye'de emperyalizm ve sömürge kavramlarının kışkırtıcılığı hakkında yorum yapabilirsek ne söyleyebiliriz? Türkler gibi büyük devlet olmuş ve ardından yakın tarihte emperyal devletlerin boyunduruğu altına girmemek için savaşarak yeni devletini kurmuş milletin zihinlerinde elbette emperyal ve sömürge tanımlamaları bir korku filmi mesabesinde olacaktır. Minawi, emperyalizmi nasıl tanımlıyor ve Osmanlı'ya *Afrika Talanı* içerisinde nasıl yer veriyor? Bu araştırmaya başladıktan sonra imparatorluğun güney sınırlarına dair bilgilerini sorgulamak zorunda kalan yazarı emperyal dünyanın içerisinde Osmanlılara yer verdiren nedenneydi?

---

* gdrbrk@gmail.com

Bunu, İmparatorluğun yönetim merkezi Yıldız Sarayı'nın Avrupa ülkeleriyle yürüttüğü müzakere, tartışma ve rekabetlere, bir yanda da Senusi tarikatının önderleriyle kurduğu ortaklığa odaklanarak çok katmanlı bir yayılmacı *Osmanlı stratejisi* olarak açıklıyor. Osmanlı'nın yeni emperyalizm denen stratejisini Libya Çölü'nün güney sınırlarının ötesinde *hak sahibi* olduğu sömürge toprakları konusunda yaygara koparan bir devlet olarak kendini yaratması olarak açıklayan Minawi (s. 25), 19. Yüzyıl'ın son yirmi yılında dünyada yönetenler ile yönetilenler arasında kemikleşen ayırmda İmparatorluğu'nun yeni emperyalizm sistemine katılmak ya da Avrupa sömürgeciliğinin *haklı hedefi* haline gelme tehlikesinde olduğunu söyleyerek İmparatorluğa hayatta kalmak için iki seçenek verir.(s.28)

Hali hazırda Cornell Üniversitesi'nde akademik kariyerini devam ettiren Mostafa Minawi'yi bu çalışmaya iten akademik merak bir Osmanlı subayının hayatıyla başlıyor: Sadık Müeyyed el-Azmzade. Suriye'deki güçleri 1960'lara kadar devam eden el-Azmların bir mensubu olarak, II. Abdülhamid yönetimi altında devletin gücünü sınırlarda yerleştirmek için çalışan Sadık Azmzade, *Osmanlılık idealleriyle tanımlı imparatorluğun bekası için çalışan bir kuşağın ürünüydü*. Bu subayın biyografisini yazmak için yola çıkan Minawi, Osmanlı Arşivi'ndeki *resmi belgelerde aile adı olmadığından ve pek çok memurun Sadık adı taşıdığından imkansızlığı* nedeniyle vazgeçerek onun görevli olarak Afrika'ya yaptığı yolculukları takip ettikçe fark ettiği *Osmanlı emperyal yayılmacılığının* izlerini sürüyor. Osmanlı ve emperyal kelimelerinin yan yana durması Türk okuyucuyu rahatsız edecektir ancak geçmişin belgelerde bıraktığı izleri süren Minawi Osmanlıların kendini nasıl tanımladığını ortaya koyuyor. Elbette, Osmanlı için Sanayi Devrimi'nin getirdiği ve kapital sistem içerisindeki sömürge düzeninden bahsedemeyiz. Ancak yazar, pazar sistemine bağlı sömürge sisteminden öte İmparatorluğun 19. yüzyılın sonundaki Afrika siyasetini ele alarak Berlin Konferansı'ndaki paylaşım masasında bulunan Osmanlıların anlaşma hükümleri çerçevesine göre Libya hinterlandındaki toprak yayılmacılığına bağlı emperyal düşüncüyü açıklıyor. Sınırları çizilmiş sömürge ve emperyal kalıbının içerisine Osmanlı'yı atmadan aslında kişiye özel tarif yapıyor. Yani emperyalizmi bir kategori değil, uyarlanabilir bir süreç olarak resmediyor. Osmanlı'nın emperyalist yayılmasını genişleme isteği olarak değil, Avrupa sömürgeciliği içerisinde var olmanın şartı olarakkoşuyor.

İmparatorluk gücünün sınırlara pazarlıklarla yayılması, Senusiler gibi yerel güçlerle ittifak yaparak ve onları askeri teçhizatla donatıp büyük güçlere bu ittifak ağıyla direnen imparatorluğun Afrika siyasetini ele alan kitapta şüphesiz giriş kısmı fazlasıyla ilgi çekici. 19. yüzyılın sonundan başlayarak büyük bir çatışmaya dönüşen *Afrika Talanı* içinde imparatorluğu, hem fail ve hem de maktul olarak tasarlayan Minawi, Avrupa dengesinin bozulmadan Osmanlı'nın paylaşılması yani Şark meselesinde, masada ameliyat edilmeyi bekleyen Osmanlı tezine karşı çıkarak, direnen ve stratejik hamleler yapan bir İmparatorluk resmediyor. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında ağır darbe alan ve bir imparatorluk olarak bile sayılmama düşüncesinin belirttiği Osmanlıların, 1884-1885 Berlin Konferansı ya da diğer bilinen adıyla Kongo Konferansı'yla Avrupa sahnesine geri dönerek emperyal bir devlet aygıtı yaratmaya çalıştığını iddia ediyor.

Bu konferans, Afrika paylaşımını çatışmasız olarak gerçekleştirmek için toplanmış büyük devletlerden müteşekkildi.

Osmanlı'nın buradaki varlığı Minawi için, emperyal paylaşımında fail olmak ve bu faillikle emperyallerin hışmına uğramaktan korunmaktı. Bu konferansta imzalanan akid, Avrupa güçlerine 1885'ten önce ele geçirdikleri Afrika toprakları üzerine hak tanıyor ve ileride göreceğimiz hinterland kavramıyla daha fazlasını veriyordu. Osmanlılar için Libya bölgesinin sahibi olmak hinterland kavramıyla daha güneye inerek Çad Gölü ve Doğu Sahra bölgelerinin sahibi olmak demektir ve bütün kıyamet burada kopacak, elçiler, nazırlar, sadrazam ve hatta sultan aktif politika takip ederek kendi *nüfuz alanları* olarak gördükleri bölge için mücadele edecekti.

Eseri kısım kısım ele aldığımızda; giriş, altı bölüm ve sonuç olarak tasarlanıyor. İlk bölümünde bölgenin tarihi coğrafyasına giriş yaparak Osmanlı Libya'sı, Doğu Sahra ve Orta Afrika Sultanlıkları hakkında bilgiler veren yazar aslında Trablusgarp eyaletinin karmaşıklığına ışık tutuyor. Merkezden uzak ve hükmedilemeyen coğrafyadaki otoritenin pamuk ipliğine bağlı oluşu ve 19. yüzyıl sonrası merkezin denetim çabaları ile yine aynı yüzyıl ortaya çıkan Senusi tarikatı yazarın konuları arasında. Bölgedeki birçok tarikatın içerisinde çıkıp onları yutarak büyüyen Senusilerin büyüklüğü ve Osmanlı yöneticileri ile yakınlaşmasına giden süreçte neler olduğu ve iş birliğinin ittifaka dönüşmesi ise bölümün konusunu teşkil edecektir. Minawi kendisini Osmanlı merkezi yönetim ile Senusiler arasındaki ilişkinin emperyal devlet ile sınırlarındaki yerel yöneticiler arasındaki alışılmış ilişkiye benzemediğini öne süren ilk tarihçi olduğunu iddia ediyor. (s.45-72)

Yazar ikinci bölümde Osmanlıların nüfuz alanı olarak gördükleri coğrafya için Berlin Konferans maddelerine dayanarak nasıl mücadele ettiğini anlatıyor. Hinterland Doktrini denilen 34. Madde kıyıda yerleşim kurmuş güce ihtiyaç halinde eğer başka bir güç tarafından işgal edilmemişse yayılma hakkı veriyordu. *Efektif İşgal* kavramıyla anılan 35. Madde ise işgalin yasal olarak tanımlanmasını değiştiriyordu. Öyle ki geçmiş işgallerde görülen bölgelerin keşfi, bulunması ve haritalandırılması yeterli görülüyor, efektif bir keşif olması için projelendirilme ve uluslar topluluğu tarafından tanınması gerekiyordu. Afrika'nın paylaşılması için 14 devlet imzası olduğu Berlin Konferansı'nda Osmanlıların da olması ve 34 ile 35. Maddelerin gereklerini yerine getirip bölgedeki hakimiyetini sağlama almak için mücadele etmesi yazara göre yeni türden emperyalizm mücadelesine katılımını gösteriyordu. Bu maddelerin gerekliliklerini yerine getirmek isteyen imparatorluk yerel güç olarak bölgede belli bir güç tesis eden Senusilerle ortaklık tesis edecek ve çıkarlarını keşifleriyle bölgede Osmanlı hâkimiyeti tesis olacaktı. Bu iş için görevli olan ise Berlin Konferansı'nın hemen ardından 1885 yılında bölgeye ziyaret gerçekleştiren Sadık Azmzade'dir. (s.73-96) Her ne kadar Berlin'de imzalan bir anlaşma olsa bile uluslararası hukuk güçlü olanın lehine işleyecekti.

Yazar üçüncü bölümü 19. yüzyılın sonundaki imparatorluklar arası yoğun rekabete ve İstanbul'un bölgenin kaderiyle ilgili görüşmelerin dışında bırakılmasına ayırıyor. İngiliz-Fransız görüşmeleri, Afrika paylaşımı, İtalya'nın paylaşım alanına dâhil oluşu ve tüm bu karmaşa içerisinde Minawi, 1884 yılında atılan imzaların aksine hareket eden büyük güçlerin diploması yalanını ortaya çıkarıyor.

1884-1894 yılları içinde Osmanlı'nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü Libya hinterlandındaki hakimiyeti sahada büyük güçler tarafından tanınmamış ve işgal girişimlerine karşı Osmanlı'nın protestoları görmezden gelinmiş ve sırtı sıvazlanarak inkar diplomasisi yürütülmüştü. Ne yazık ki çağdaş diplomatik meselelerde

Batı'nın inkâr diplomasisiyle müttefikleri aleyhine iş yapması Türk okuyucular için yabancı olmasa gerek. Berlin Konferansı'na imza atan 14 devlet aslında Afrika konusunda rakip değil müttefikti ancak sahaya farklı yansımıştı. (s.97-120)

Dördüncü bölümde, 1894 yılında başlanan dışlanmayla artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma düşünden toprakları koruma stratejisine geçtiğini ifade eden yazar, Osmanlı'nın kendini yeniden tanımlama olarak gördüğü yayılcılığının bitişini bu bölümde açıklıyor. İngiltere-Fransa çekişmesinden doğan ve Faşoda Krizi olarak adlandırılan Afrika yayılcılığının savaş durumuna gelme hali, iki devlet arasında Orta Afrika'nın paylaşılmasıyla sonuçlandı. Osmanlıların Libya hinterlandı olarak gördüğü ve kendi toprak havzası olarak tahkim etmeye çalıştığı bölgeyi Fransızlara veren anlaşma, Osmanlılar için Afrika yayılcılığında son demektir. Yazar, imparatorluğun Orta Afrika'daki haklarından vazgeçmek zorunda kalması ve kıyıda ki mevcut topraklarını nasıl koruyacağını planladığını öne sürerek, Osmanlı basınının Afrika'daki gelişmelere olan ilgisini, merkezin konsoloslara gönderdiği direniş emirlerini ve yine merkezin Libya'ya telgraf hat önerisiyle 35. Maddeyi temsil eden efektif işgali uygulama yani aslında direniş tanımını bu açıdan değerlendiriyor.

Orta Afrika'dan Hicaz'a geçtiğimiz beşinci bölüm itibariyle kırılğan durumdaki Arap sınırlarında gücü arttırarak telgraf üzerinden oluşturulan merkeze bağlanma, güç, kendini yeniden yaratma anlatısına yer veriyor. Öyle ki denetim ve yönetim için iletişimin şart olduğu hükmetme siyasetinde, İstanbul bölgeyi elinde tutmak için telgraf projesine odaklanarak hatların kurulumunda bağımsız olmak için direnmiştir. İstanbul'un telgraf inşasında ve kullanılacak dilde Türkçe'yi seçerek postaların hiçbir surette okunmamasına önem göstermesini ve hatların sadece kendi kullanımında olmasını İmparatorluğun dış politikada kendini yeniden yaratması olarak görüyor. (s.146) Öyle ki, *“dünyanın en büyük telgraf şirketini reddederek kendi otoritesini kurmaya kesin kararlıydı.”* Ancak teknolojik imkanlar ve 1882 Mısır'ın işgalinin getirdiği olumsuz süreçler Osmanlı'yı mecburi yabancı teknik danışmalığa dayandırmak zorunda bırakmıştır. Minawi'nin bu bölümde ortaya koyduğu; II. Abdülhamid yönetiminin, Berlin Konferansı'nın ardından katıldığı *Afrika Talanı*'ndan 1900 itibariyle dışlanmasıyla Arap sınırlarında direnmek için kendi topraklarına telgraf çekmek isteyen ve bunu kendi kullanımında bağımsız yapmak isteyen imparatorluk anlatısı sunarak Avrupa emperyalizmine karşı duruşunu simgeliyor.

Altıncı bölümde II. Abdülhamid yönetiminin Sahra sınırlarında Bedevilerle kurduğu başarılı ortaklığın, Arap sınırlarındaki aşiretlerle kurma konusundaki tereddütlerini ortadan kaldırdığını söyleyen Minawi, imparatorluğun, Afrika ve Arabistan'daki emellerine odaklanırken

“yerel unsurların imparatorluklar arasında rekabette ne derece önemli olduğunun farkına vardığını belirtiyor. Güney sınırları boyunca tamamen yerel gibi duran sorunların küresel sonuçlar doğuracağını kavrayan imparatorluk, Hicaz Çölü gibi yerlerde Osmanlı'nın işleri olan Bedevi sorunlarının rekabetçi sömürgecilik ile nasıl küresel sorunlar haline geçiyordu. (s.163)”

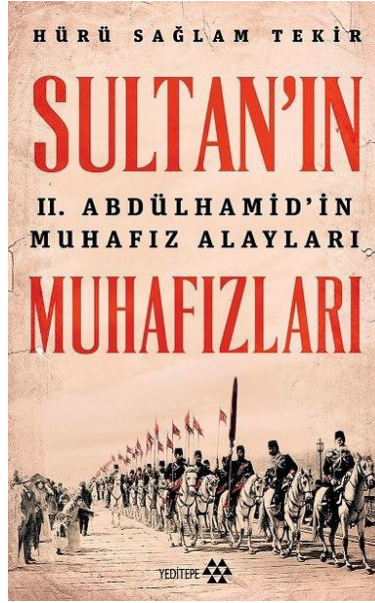
İstanbul'un bedevilerle ilişkilerinde Amzade'nin raporları doğrultusunda işin inceliğini anlayarak ihvan dağıtma stratejisi güden Saray yönetimi, gönderilen ödeneklerin Hicaz valisi ve Mekke emirinin

yolsuzluklarıyla Bedevilere ulaşmaması ve Medine'ye kadar ulaşan başarılı telgraf hattının ardından gelen hüsrana ışık tutuyor. Medine-Mekke arasında sorun olarak görülen Bedevilere karşı belirlenen çözüm stratejilerinin uygulanamaması, onlara gönderilen ihsanların vali ve emirin yolsuzluğu ile bu iki yöneticinin cebine girmesi, telgrafların elektromanyetik akımından etkilenen develerin tuhaf davranışları gibi karmaşık sorunlar İstanbul'un küresel rekabet açısından büyük projesine yerel, önemsiz gibi görünen sebeplerle işler karmakarışık olacaktı.

Kitabın son bölümünde II. Abdülhamid'in Batı sömürgeciliği karşısında aktif direniş ve egemenliği sürdürmek için yerel güçlerle yapılan pazarlık ve anlaşmaların vilayet yöneticileri tarafından içselleştirilmediğini ve İmparatorluk merkezinin grand stratejisi ile vilayet yöneticilerinin kişisel hırslarının çakışmasının telgraf ve demiryolu projesini Mekke'ye ulaşmaması olarak görüyor. (s.193) Yerel sorunların küresele etkisiyle imparatorluğun kendini yeniden yaratma girişimi başarısız olsa da, Abdülhamid'in bu yeniden canlanma ve aktif dış politika siyasetinin can alıcı olduğu söyleyen Minawi için Osmanlı İmparatorluğu hala yenilikçi ve Büyük Güçler'e direnecek yetenekteydi.

Londra, Paris ve Roma gibi emperyal karar verici merkezlerin ve onların karşısında yer alan İstanbul'un siyaset ve reflekslerinin izlerini süren yazar, bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'na biçilen rolün kabul görmeyerek II. Abdülhamid'in kendi konum ve siyasetini güney sınırlarında nasıl kendi isteğine göre yaratma çabasını açıklıyor. Minawi, Sadık Azmzade üzerine başladığı biyografi çalışmasında küresel bir siyasetin içine düşeceğinin farkında olmadığını söyler. Abdülhamid döneminde imparatorluğun işleyişini yeniden düşünmemizi sağlayacak çalışmanın ele alınış süreci aslında Tarih'in ne olduğu ve derinliği ile alakalı çok cezbedici bir sonuç. Ön kabul ya da reddiniz olmadan karşınıza çıkan olgulardan bir sentez oluşturmak. Minawi'nin eserini önemli kılan Türk literatürü için alışılmış kalıpların dışında farklı bir Hamidiye dönemi anlatısı çizmesi. *“Osmanlı İmparatorluğu gibi kıtalararası bir imparatorlukta emperyal stratejiyi incelemek için imparatorluk ötesi bir yaklaşım gerekmektedir”* diyen yazar, yeni araştırmacılara uyarılarda bulunuyor.

Kendisini daha kitabın ilk satılarında *derin ve kopmayacak duygularla bağladığı Türkiye'nin* imparatorluk siyasetini ele aldığı çalışmasında arşiv kaynaklarının zenginliği öne çıkıyor. Türk ve İngiliz arşivlerinin yanında Bulgaristan'daki Osmanlı evrakını inceleyen Minawi'nin çalışması İstanbul, Beyrut, Washington, Şam gazetelerinden faydalanmasının yanında külliyyatlı ikincil kaynak kullanımıyla küresel anlatının gereklerini yerine fazlasıyla getiriyor.

Sultan'ın Muhafızları 2. Abdülhamid'in Muhafız Alayları

Hürü Sağlam Tekir

Yeditepe Yayınevi, 2020, 224 Sayfa, ISBN: 978-605-780-09-85

Kemal İPEK

Sultan'ın 2. Abdülhamid'in Muhafız Alayları Muhafızları kitabının yazarı Hürü Sağlam Tekir ilkökul, ortaokul ve lise öğretimini Adana'nın Kozan ilçesinde tamamlıyor. Daha sonra 2008 yılında Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oluyor.2011 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi bilim dalında yüksek lisansını tamamlıyor. Yine aynı üniversitede "Osmanlı Devleti'nde Sağır Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Rollerini (1889-1922)" isimli tezi hazırlayarak 2015 yılında doktora derecesine ulaşıyor. 2012 yılı itibariyle Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde çalışmaktadır. Eğitim Tarihi, Engelli Eğitimi, Kadın ve Çocuk Tarihi, Misyonerlik Tarihi, Askeri Tarih ve Osmanlı Tarihi'nin çeşitli alanlarına ilişkin kitap içi bölümleri, makaleleri yayımlanmış uluslararası ve ulusal bildirileri bulunmaktadır. Aynı zamanda 1287-1294 tarihleri Tarihli Erzurum Salnamelerine Göre Kars Sancağı ile ilgili bir tez çalışması yapmıştır. Evli ve bir çocuk annesidir. Son olarak da 2020 yılının kasım ayında Sultan'ın 2. Abdülhamid'in Muhafız Alayları Muhafızları adlı kitabının Yeditepe Yayınevi aracılığıyla yayınlamıştır. Kitabın önsöz kısmında Sultan Abdülhamid ile ilgili bir çok çalışma olduğundan fakat onun çevresindeki Muhafız Alayları yakınları kişisel yardımcıları kıyafetleri ile ilgili pek bir çalışma olmadığından bahsedip bu konuyu merak edip üzerine araştırmalar yapmış olduğunu ve sonunda kısıtlı kaynaklar ile de olsa verimli bir çalışma sonrasında ortaya bu kitabın çıktığından bahseder ve kitabı yazarken destek aldığı kişilere teşekkürlerini iletmiştir.

Giriş kısmında ise Sultan II Abdülhamid'in tahta çıktıktan kısa süre sonra taşındığı Yıldız Sarayı'nda

Sultanın nasıl ve kimler tarafından korunduğu Muhafız seçimlerindeki siyasi ve ırksal roller sayıları beslenmeleri kıyafetleri gibi konulardan bahsedeceğinden söz eder. Literatür kısmında ise kitabın yazılma esnasında hangi kaynaklar yararlandığını ve benzeri kitap arası notlardan faydalandığını anlatır. Araştırma kapsamı açısından tartışmalı bir dönem olan II Abdülhamid Dönemi'nde ki rütbelere ve günümüze yabancı gelen eski kalıplaşmış şeylerden bahsedip açıklar. Kitaba başlarken direk konudan değil 'de bir roman havasıyla II Abdülhamid'in kişiliği ölüm korkusu çevresinde topladığı Muhafız ve yardımcılara nasıl bir tutum sergilediği aynı zamanda o dönemde Yıldız sarayında yaşamış veya daha önce Yıldız sarayında bulunmuş bir süre kalmış kişilerin notlarından yararlanmıştır.

Eserin bölümlenmesine baktığımızda 2 bölümden oluştuğunu görmekteyiz birinci bölüm de 3 ana başlık ve alt başlıklardan oluşmakta olup kitabın ikinci bölümünde ise 5 ana başlık ve birbirini takip eden alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci bölümde *Sultan'ın Süvarileri* ana başlığı altında Abdülhamid'in kişiliği, 33 yıl iktidarda kaldığı ve yaşadığı yıldız sarayının sosyal ve ekonomik yapısı, dönemin askeri teşkilatları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler verilerek hassa ve ikinci fırka-yı hümayun gibi önemli birliklerin genel özellikleri ve dönemin askere alma politikası ve halkın tepkisi gibi konularda değerli ve birincil ağızdan kaynaklar ile bilgilendirme yapmaktadır. *Dağıstan Süvarileri* ana başlığında gözümüze çarpanlar ise bu bölümün kuruluşunun asıl amaçları genel özellikleri askeri ve siyasi faaliyetleri olmak üzere aynı zamanda giyim, kuşam, teçhizatları gibi konularda dönemin şartlarına dair bize bilgi vermekte aynı zamanda bu bilgiler ile dönemin ekonomisi ve askeri teknolojisi konusunda bize bilgi veriyor. Ve bahsi geçen Dağıstan Süvarileri bölümünün lağvedilmesi ile bu konu başlığımız kapatılıyor. Lağvedilmesinin nedenleri, siyasi ve askeri sonuçları kitapta meraklısına yeterli şekilde açıklanmış fakat kısa tutulmuş bir konu dönem hakkında yeterli sayıda kaynak olmadığından şikâyet eden yazarın kısa kestiği bir konu olarak öne çıkıyor. Birinci bölümün son ana başlığı *Süvari Ertuğrul Alayı*, lağvedilen Dağıstan Süvari alayı yerine kurulan bu alaya dair kitapta rütbelere belirli komutanların isimlerine ve ordu sayıları kullandığı teçhizatlar hakkında bilgi verilmiştir. Ordunun ilk akla geliş ve kuruluş faslının başlangıcında bir gün Abdülhamid'in süt biraderi İsmet Bey ona bir gece yarısı uyumaya çalışırken Türk tarihi okumasını ve bu kitapta Karakeçili diye bir aşiretin geçtiğini, bu aşiretin çok cesur, mert, güçlü ve vefakâr adamlardan oluştuğunu söyler. Bunun üzerine Abdülhamid biraderine kendi ordusundaki bütün Karakeçili aşiretine mensup olan kişileri toplamasını ve ertesi gün 300 Karakeçili Yıldız sarayına gelip ordunun Süvari Ertuğrul Alayının temellerini atmıştır. Bu hikâyeye bana pek inandırıcı gelmese de bir takım dönemin tartışmalarıyla alakalı olabilir çünkü Karakeçili aşiretinin Osmanlı soyu ile akrabalık bağları olduğunu söyleyenler bulunmakta bundan etkilenmiş olabilir. Fakat bu akrabalık bağları günümüze kadar net olarak kanıtlanmamıştır. Konunun devamında Karakeçili aşiretine mensup insanların yaşadığı sancaklar, kazalar, nahiyeler belirtilmiş nüfus ve hane sayılarına tablo halinde yer verilmiştir. Devamında ise Süvari Ertuğrul Alayının kıyafetleri hangi kıyafetleri ne tip atlar tercih edildiği kullandığı silah ve teçhizatlar ağırlıkla işlenmiş ve orduda 'ki eksiklikler ihtiyaçlar eskimiş yenisi gereken askeri kıyafet ve teçhizatları döneme örnek tablosu ve sayıları verilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde ise *Sultan'ın Piyadeleri* ana başlığı altında *Maiyyet-i Seniyye Tüfengi Bölüğü* ile giriş yapmakta ve bu bölümün eski kullanım amacının padişah dışarıya çıktığında arkasında tüfeğini taşımakla

görevli olduğunu fakat Abdülhamid bu bölüğün yetkilerini genişleterek sayılarını beş yüze kadar çıkarmış ve sarayın muhafazasını sağlama görevini vermiştir. Bu bölüğün Yıldız sarayında nerede görev yaptığı nöbet yerleri, devriye noktaları, aktif olduğu saatler gibi detaylı konulara geniş bir şekilde yer verilmiş ve kimi zaman bu bölük Sultan Abdülhamid tarafından ceza vermek amacıyla bile kullanılmış adı geçen bölüğün başlarına cezayı hak eden kişiler dövdürülmüş ya da hapsedirilmişdir. Hatta kitapta bu konuya dair bir örnek ile açıklık getirilmiştir Nadir Ağa diye bir saray görevlisini saray bahçesinde gezmek yasak olduğu bir sırada orada olduğu için dövdürmüştür. Yine bu bölüğe mensup dönemin rütbeli askerlerinin isimleri ve rütbelerine yer verilmiş aynı zamanda bu bölümün 'de teçhizat, silah ve kıyafetlerinden ayrıntılı şekilde bahsedilmiştir. Bu alt başlıktan sonra ise Sertüfeng Tahir Paşa ile Sultan Abdülhamid'in tanışması ilişkisi askeri ve siyasi faaliyetleri bazı anılarından bahsedilmekle beraber Sultan'ın 33 yıllık iktidarı boyunca hep yanında ve dokunulmaz olması son olarak 31 Mart Hadisesine müteakip bütün yetkileri ve unvanlarının elinden alınıp sürgüne gönderilmesiyle son verilir. Son alt başlıkta ise konunun başında bahsettiğim *Maiyyet-i Seniyye Bölüğünün* üniformasının özelliklerinden ve askeri tasarımından kısaca bahseder. Bir diğer ana başlığımız olan *Zuhaf Alayları* kısmında ise Zuhaf alaylarının kuruluşundan başlayarak bu alayın etnik kökeninden ve dış güvenlik ile ilgili görev aldığı konusu ile başlamakta. Ve bu alayın etnik yapısı, eğitim durumları, kıyafetleri, alayın teçhizatının ve üniformalarının kullanılabilirlik durumları gibi ayrıntılı konularda önemli bilgiler vermekte olup aynı zamanda ordunun kullandığı sancaklar ve bu sancakların hangi alaylara verildiği kaç tanesinin hangi alaya mensup olduğu gibi konuları ele alır. Bu alayı fesli ve sarıklı olarak ikiye ayırıp aralarındaki çatışma ve farklılıklardan bahseder dış güvenlikte etkili olmaları ve Arap ve Arnavut ağırlıklı bu alayın siyasi çatışmaları aralarındaki kavgalar rütbeleri gibi konularda ayrıntılı bilgiler vermekte. Kitabın devamında saray dışı konularda görev alan muhafızların hangi siyasi meselelere karıştığı örnek olarak suikast girişiminde rol alan ya da bir imparatoru karşılayan muhafızların nasıl giyindiği, ne gibi şartlar arandığı, şeyhülislam ve muhafızlar arası ilişkiler, şatafatlı Cuma selamlığı muhafızları gibi dış konularda görev alan muhafızlar da kitabın öncesinde olduğu gibi ayrıntılı şekilde işlenmiş ve dönemin birinci ağız kaynakları ile şekillenmiştir. Kitabın sonunda ise önceki konularda bahsettiğimiz Zuhaf Alayları, Ertuğrul Süvari Alayları gibi alayların sonu ve Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarının son bulmasıyla bu alayların 'da son bulduğu düşüncesinin hâkim olduğu bir dil ile konuya güzel bir kapanış yapılmıştır.

Yazar kitabı yazarken birinci el kaynak kullanmaya dikkat etmiş ve konuyla bağlantılı olan anı, günlük, dönemin belgeleri ile anlatımını destekleyip anlaşılır ve sürükleyici bir anlatım ortaya koymuştur. Yazar aynı zamanda her konu anlattığı sırada bahsi geçen konuda kitabın sayfalarında alt bilgi vermiş ve okuduktan sonra aklımızda kalan veya anlamında emin olmadığımız şüphe duyduğumuz şeyleri daha biz araştırmadan alt bilgi olarak bize sunmuştur. Yazar aynı zamanda kitabın son sayfalarında bize bir bibliyografya sunmuş, kullandığı kaynaklar ve yayınları burada eksik olmadan araştırmamız ya da kontrol etmemiz için bize sunmuştur. Konuyla ilgili merak ettiklerimizin devamını bulmak için bize bir yolsağlamıştır.

Kitabın dili akıcı ve roman okurcasına sürükleyici verilen bilgiler sadece sayı ve tariflerle kalınmamış döneme dair olaylar, anılar, konuşmalar ile zenginleştirilmiş ve sıkıcı sayılan bir konuyu eğlendiren hatta heyecanlandıran bir dil ile anlatmıştır. Kitapta yazım hataları yok denecek kadar az ve verilen dipnotlar ile

de doğru yazılışları anlatılan dönemde kullanılmış biçimi açık ve güzel bir şekilde gösterilmiş.

Kitapta atlanılan veya bahsedilmeyen bir konu göze çarpmıyor anlatılanın eksikliği yok denecek kadar az ve daima bir fazlası hikâye, anı, döneme dair olayla desteklenmiş kısa bir konu dahi akıcı bir dil ile işlenmiş sıkmadan yormadan konu sonuca bağlanmıştır.

Kitabın içinde Kısaltmalar bölümünde sayfalarda geçen kelimelerin kısa halleri verilip uzun halleri ile karşılaştırılmış ve okuyucuya anlaması açısından yarar sağlamıştır. Ayrıca dizin ve indeks bölümleriyle desteklenmiş olan kitap son sayfalarında Ekler bölümü ile okuyucularına kitapta bahsi geçen Alayların üniforma ve teçhizatlarının resmi okurken kafada canlanan hayal edilen bu askeri teçhizat ve kıyafetleri resim yoluyla daha rahat akılda kalıcı şekilde pekiştirip hafızalardan çıkmamasını ve konuyla tekrar yollarını kesiştirip bir bütün olarak okuyucu 'da yer etmesini sağlamaktadır.

Kitap Sultan II Abdülhamid dönemi, 1876-1909 arası Yıldız sarayı, II Abdülhamid dönemi askeri teşkilatlar, II Abdülhamid dönemi askeri teşkilat üniformaları ve sayıları, II Abdülhamid dönemi Askeri teşkilat etnik kökenleri sosyopolitik durumları, II Abdülhamid kişisel yaşamı, II Abdülhamid dönemi Sultan'ın alaylar ile ilişkisi, II Abdülhamid dönemi Sultan'ın korunması ve muhafız alayları, II Abdülhamid dönemi yaşanan bazı dış ilişkiler, Osmanlı'da Cuma selamlığı adeti, II Abdülhamid dönemi Alaylar arası rekabet ve iç çatışmalar, II Abdülhamid dönemi Sultana suikast girişimi gibi konuları çalışacak için yeterli ve ayrıntılı bir kaynak döneme dair kafamdaki pek çok soru işareti bu kitap ile kayboldu ve Sultan II Abdülhamid'in kişiliğine çevresine yönelik bir bilgim yokken kafa yapısı ve dünya bakışına yönelik pek çok bilgi sahibi oldum. Okuyacaklara ve bu konularda çalışma yapacaklara önerilebilir bir kitap niteliği taşımaktadır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Haşhaş: Sosyo-Ekonomik ve Dış Politik Boyutlarıyla (1909-1950)

Suna Altan

Ankara, Sonçağ Akademi Yayınları, 2021, 170 Sayfa, ISBN: 978-625-7333-22-1

Okan CEYLAN*

Suna Altan Iğdır doğumlu bir tarihçidir. 2010 yılında Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olmasının ardından yüksek lisansını 2013 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında tamamlamıştır. 2018 yılında da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim dalında doktora derecesi almaya hak kazanan Suna Altan, 2019 yılından bu yana Iğdır Üniversitesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Türkiye'nin Toplumsal ve İktisadi Tarihi alanında çalışmalar yapan Altan'ın bu konuda çeşitli kitap, makale ve uluslararası sempozyum bildirileri bulunmaktadır.

2021 yılında yayınlanmış olan bu eser 2019 yılında Suna Altan'ın kaleme aldığı doktora tezinin kitap haline dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kitap, giriş ve sonuç bölümleri haricinde dört bölümden oluşmaktadır. Dönemsel açıdan bu eser, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen sürede haşhaş, iktisadi açıdan ve dış politika açısından analitik bir perspektifle ele almaktadır. Kitabın bölümleri sırasıyla II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından erken cumhuriyet döneminin sonuna kadar haşhaş üretimi ve ticari boyutu, uluslararası alanda haşhaşın özsuyu olan afyonun üretimi ve ticareti ve son olarak 1932'den itibaren haşhaşa yönelik devlet müdahalelerinden oluşmaktadır. Bu yönüyle de kitap, haşhaş üzerinden Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden dış politikadaki, toplumsal ve iktisadi yapılarıdaki devamlılığı gözler

* Dr. Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İzmir, okan.ceylan@ege.edu.tr

önüne sermektedir. Hatta haşhaşın gerek Osmanlı Devleti'nde ve gerekse Türkiye Cumhuriyetindeki ticari önemi dolayısıyla bu çalışma haşhaş üzerinden dış politikada zaman zaman yaşanan siyasetin ve iktisadın kesişim noktalarını da anlamlı bir bütün halinde açıklamaktadır. Daha da özelinde, bu kitap iyi kalitede afyona sahip Anadolu haşhaşı üzerinden dış politikada ve dış ticarete Türkiye'nin ABD ile yaşadığı rekabeti ve çıkar çatışmalarını gözler önüne sermektedir.

1909 ve 1950 yılları arasında uluslararası düzeyde haşhaş üretiminin ve afyon ticaretinin başta Şangay olmak üzere Lahey ve Cenevre Afyon Sözleşmeleri yoluyla kontrol altına alınması ve denetlenmesi karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarlarını koruyabilmek için gösterdiği diplomatik ve kurumsallaşma düzeyindeki çabalar ve karşı önlemler bu kitabın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca, ABD'nin afyon konusundaki uluslararası kısıtlayıcı denetimleri ve Avrupa'daki ilaç kartelleri karşısında Türkiye'nin gösterdiği ulusal tepkisellik tüm kitap boyunca görülmektedir. Örneğin, 1933 yılında kurulan İnhisarlar İdaresi, Afyon Üreticileri Birliği ve 1938'de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi hem afyonun ülke içindeki denetimini sağlamış ve dışarıdan yapılan kaçakçılık ithamlarını geçersiz kılmış hem de afyon fiyatlarında bir birlik sağlamıştır. Dolayısıyla bu kitabın ana eksenini denetim ve tepkisellik üzerinden dış politika ve iktisat temelinde yürütmektedir.

Eserin yazımında, Milletler Cemiyeti Raporları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi ulusal ve uluslararası düzeyde resmî belgelerin yanı sıra 1930'lardan günümüze bu sahada yazılmış ikincil literatürü ve dönemin ruhunu yansıtan ulusal basınakadar çok zengin bir külliyattan yararlanmışır. Yazar, haşhaşın görselini kitap kapağında çok iyi resmetmişken kitabın içerisinde ise haşhaşa dair görsellere yer vermemiştir. Kitabın sonunda yer alan 17 ek bölüm resmi yazışmaları, 1932 öncesi Türkiye'de haşhaş ekim bölgelerini gösteren harita ve gazete haberine dair görsellerden oluşmaktadır.

Eserin *giriş bölümü*, haşhaşın yetiştiği geniş bir coğrafya, tarihsel geçmiş ve ziraatı üzerinde durmuştur. İlk olarak, coğrafi perspektifle haşhaşın yetiştiği alanlar açıklanmış ancak bu noktada haşhaşın anavatanı olan bölgelerden haşhaşın hangi toplumsal olaylar sonucunda ve ne şekilde diğer bölgelere yayıldığı üzerine bilgi verilmemiştir. Buna karşın temel bir bilgi olarak MÖ 5000 yılına dayanan ve eski Anadolu uygarlıklarının toplumsal ve iktisadi yaşamında haşhaşın gerek *Omiros* ve gerekse MS II *Galenos* gibi doktorlar tarafından ağrı kesici ilaç olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Afyon, kullanım alanlarına göre incelenmiş ve sağlık, besin, süs bitkisi, yakacak olarak kullanıldığına altı çizilmiştir. Haşhaşın ziraatı konusunda ise ekim dönemi, ekim yöntemleri, yetiştiriciliği ve hasadı üzerinde durulmuştur. Ancak, bu noktada eser, haşhaşın biyolojik ve zirai özellikleriyle olarak toplumlar, devletler ve piyasalar ile nasıl bir ilişki kurduğu ve onları nasıl yönlendirdiğine dair biyolojik bakış açısı eksik kalmıştır.

Kitabın, *Osmanlı Devleti Son Döneminde Haşhaş* adlı birinci bölüm üç alt başlığa ayrılmıştır. Bu alt başlıklar genel anlamda Osmanlı döneminde haşhaş tarımını ve 1909 ve 1914 yılında imzalanan Şangay ve Lahey gibi uluslararası sözleşmeleri ele almaktadır. İlk olarak, haşhaşın özsuğu olan afyonun ağrıkessici olarak ve bazı kişilerce de uyuşturucu olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bu durum 16. yüzyıl gezginlerinden P. Belon'dan

17. yüzyıl gezgini Evliya Çelebi'ye hatta 19. yüzyıl gezginlerinden olan Texier'in seyahatnamelerine kadar yansımıştır. Gezginlerin notlarındaki haşhaşın kullanım alanları kadar dikkat çeken bir diğer husus ise haşhaş ekim kültürünün olduğu şehirlerin isimleridir. Hatta bu şehirlerde 1932 yılında bakanlar kurulunun uluslararası Afyon Sözleşmelerinin kabulüne kadar dahi haşhaş üretildiği görülmektedir.¹(s.9) Bu bölgeler içerisinde de 19. yy'de iklim koşulları, demiryolu ulaşımı ve İzmir Limanı'nın dış pazarlara açılımından dolayı Batı Anadolu'nun önemi vurgulanmıştır.

20.yy. başlarında başta ABD olmak üzere bazı Avrupalı devletlerin afyonun uyuşturucu olarak kullanılmasından kaynaklı endişeleri sonucu o dönemin en büyük afyon üreticisi Çin'de Şangay Konferansını düzenlemişlerdir. Başta Çin, ABD, Almanya ve İngiltere'nin yanı sıra toplamda 13 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen Şangay Konferansı, uluslararası düzeyde afyon meselesini ele alan ilk organizasyondur. Ancak gerek ülkelerin iktisadi çıkarları gerekse ileride yaşanacak olan Birinci Dünya Savaşı, konferansın hedeflediği afyon üretiminin ve ticaretinin uluslararası iş birliğini ve kontrolünü sağlamamıştır. Bu konu hem yüksek kalitede hem de bol miktarda afyon üreten Osmanlı açısından ticari bir kısıtlama olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti Çin'de sefiri olmadığını belirterek daveti diplomatik tahammüller çerçevesinde reddettiği vurgulanmıştır. Osmanlı 1914 yılında düzenlenen Lahey Konferansına da davet edildiğinde tıpkı Şangay'da olduğu gibi çeşitli ticaret, sanayi ve ziraat odalarından uzmanların görüşleri doğrultusunda haşhaşın ve afyonun ticari değerini ve devletin maliyesini dikkate alarak çekimser kalmıştır. Ancak, tüm bunlara karşın, o dönemlerde uyuşturucu maddelerin ticaretini en çok yapan iki ülke İngiltere ve Fransa'dır. Özellikle Hindistan bu konuda İngiltere açısından tam bir hammadde kaynağı konumundadır.

Ayrıca, 20. yüzyıl başlarında Anadolu'daki tarımsal yapıların ve Birinci Dünya Savaşı koşullarında yaşanan askeri seferberliğin toplum nezdinde yol açtığı iktisadi darboğazlar, yüzlerce yıldır tarım kültüründe olan haşhaş gibi ticari gelir getirisi yüksek ürünlerin önemini daha da arttırdığına vurgu yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Şangay ve Lahey'de ABD'nin uluslararası düzeyde kontrol çabalarına rağmen yaralıların tedavileri için artan morfin ve tıbbi ilaç için ya da savaşta psikolojisi bozulan askerlerin bir kısmının uyuşturucu bağımlısı olduğu için başta İngiltere, Fransa ve Macaristan olmak üzere birçok Avrupa ülkesi Osmanlı'dan afyon talebinde bulunması aslında afyonun zirai ve biyolojik özellikleriyle adeta insan merkezli (anthropo-centric) bakış açısına meydan okuduğunu ve siyasi kararları da alt üst ettiğine işaret etmektedir. Bir diğer ifade ile bu durum haşhaşın devletleri, toplumları ve ekonomiyi yönlendirme gücünün göstergesidir. Nitekim insanlık sarhoş olmak kadar hayatta kalabilmek içinde afyonu arzu etmektedir. Yalnız bu biyolojik belirleyicilik ve afyon- insan ilişkisine kitapta yer verilmemiştir. Afyonun üretim safhasında ise yazar, dönemin siyasi koşullarına ve tarımsal yapılarına dikkat çekerek tarımsal üretimdeki işgücü kıtlığına, İttihat ve Terakki'nin savaşı idare etme ve kendi kendine yeterli olabilme siyaseti olan Milli İktisat politikasına, Batı Anadolu'nun 20. yy. başlarında işgale uğraması sonucu tarım alanlarının tahrip edilmesine ve çekirge

¹ Anadolu'nun önemli bir kısmında haşhaş tarımı yapılsa da Afyonkarahisar, Bolu, Balıkesir, Kütahya, Tokat, Denizli, Amasya, Burdur, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ, Antalya, Kahramanmaraş, Niğde, Malatya, Aydın, Bursa, Eskişehir, Manisa, Uşak, Sivas, İzmir önemli merkezler olarak gösterilmiştir., s. 9.

istilaları gibi doğal afetlerin haşhaş üretimini ve ticaretini azalttığına ayrıntılı bir şekilde dikkat çekmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Haşhaşın Üretim ve Ticari Durumu adlı ikinci bölüm beş alt başlığa ayrılmış ve genel olarak haşhaşın Anadolu'daki üretimi, ticareti, fiyat mekanizması ve endüstrileşme yoluyla katma değerli üretimini ele almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni kurulan devletin haşhaşa tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi ticari bir meta olarak bakıldığına işaret etmektedir. Hatta bu durum, 1928-1938 yılları arasında afyonun ihraç kalemleri içinde ilk sırada geldiği belirtilerek kanıtlanmıştır. Bir ölçüde, bu bilgiler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden iktisadi yapıyı doğrular niteliktedir. Yazar bu noktada tekrardan haşhaş ekim sahalarının ülke genelindeki dağılımını, afyon özelliklerini ve Osmanlı döneminde olduğu gibi İstanbul ve İzmir limanının afyon ihracatındaki yerini açıklayarak aslında yeniden Osmanlı dönemindeki paralellige de işaret etmektedir. Hatta bu değerlendirmeyi yaparken hem afyon ticareti yapılan ülkelerin listesini okuyucuya sunmuş hem de dönemin diğer önemli afyon üreticisi ülkeler olan İran ve Yugoslavya ile de Türk afyonunu morfin kalitesi ve maliyet yönünden de kıyaslayarak Türk afyonuna uluslararası piyasaların perspektifinden yaklaşmıştır.

Bu bölümde dikkat çeken bir diğer konu ise 1929 Dünya Ekonomik Buhranı koşullarında Avrupa'daki ecza şirketlerinin afyonu daha ucuza satın alabilmek için "*La Convention Internationale de l'Opium*" adıyla oluşturdukları karteldir. Uluslararası ölçekte düşen afyon fiyatları Türkiye'nin dış ticaret hadlerini olumsuz etkilediğinden karteğe karşı 1932 yılında sırasıyla Türkiye Cumhuriyeti ve Yugoslavya arasında Afyon Satış Antlaşmasının imzalandığı, üreticinin hakkını korumak ve onları örgütlemek için Türkiye Afyon Yetiştiricileri Birliği'nin kurulduğu, afyonun satış fiyatını istikrarlı hale getirmek ve afyonun ülke içindeki üretimini ve ticaretini tek elden kontrol etmek için İhhisarlar Umum Müdürlüğü'nün kurulduğu ve son olarak da aynı yılın sonlarında Atatürk liderliğinde toplanan Bakanlar Kurulunun Şangay, Lahey ve Cenevre gibi uluslararası sözleşmeleri kabul ettiği görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin geliştirdiği siyaset ilk üç konuda bir tepkisellikten ileri gelmektedir. Bakanlar Kurulunun uluslararası afyon sözleşmelerinin kabulü, ABD'nin hem Milletler Cemiyetini hem de kendi ülkesindeki basını ve Mısır Basını kullanılarak afyon kaçakçılığı ve dünyada artan uyuşturucu bağımlılığı konusunda Türkiye aleyhine yaptığı suçlamaların önünü kesmeyi amaçlamıştır.

Bu noktada kitabın en çok dikkat çektiği Türkiye'nin bir ölçüde açığı sayılabilecek nokta ise 1926-1930 yılları arasında yabancılar tarafından İstanbul'da kurulan iki afyon fabrikasıdır. Bunlardan ilki Japon girişimciler tarafından İstanbul Taksim'deki Mecidiye Kışlası binasında *Orient Products Company* adıyla kurulmuştur. Bir diğeri de İzmir'de afyon ticareti yapan Hollandalı Levanten bir ailenin İstanbul Eyüp'te *Ecza-i Tıbbiye ve Kimyeviye* adıyla kurduğu afyon fabrikasıdır. Her ne kadar bu şirketler üzerinde idari bir denetim olsa da ülkemizin yüksek afyon kalitesinden dolayı Türkiye afyon ticaretinde ve katma değerli üretiminde ABD tarafından saf dışı bırakılmak istenmiştir. Neticede, gelen baskılar sonucu Japon girişimcilerin kurduğu şirket 1927'de Hollandalıların kurdukları ise 1931 yılında kapatılmıştır.

Uluslararası Arenada Haşhaş ve Afyonun Durumu adlı üçüncü bölüm ise altı alt başlığa ayrılmış olup dünyada haşhaş ve afyon üretimine, uluslararası antlaşmalarda afyonun yeri ve önemine ve Milletler

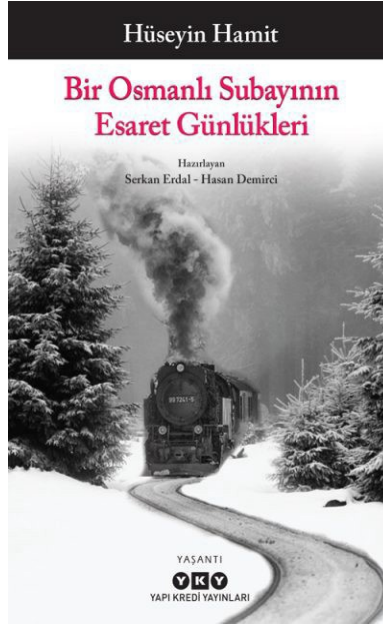
Cemiyeti ve daha sonrasında Birleşmiş Milletler üzerinden uluslararası alanda afyonun kontrolü üzerine odaklanmaktadır. Uluslararası alanda afyonun uyuşturucu madde olarak Fransız Hint Şirketi tarafından ilk olarak pazarlandığı 1613'ten aynı dönemde İngilizlerin bu ticarete dâhil olmasına, 1764'te ABD'de ilk haşhaş tarımının başlaması ve 1840'larda İngilizlerle Çin arasında yaşanan Afyon Savaşlarına varıncaya kadar çok geniş bir coğrafyada ve uzun bir tarihsel dönemde haşhaş ele alınmıştır. Haşhaş ve afyon konusu Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sevr, Neuilly, Versay ve Trianon gibi sözde barış antlaşmasıyla Türklerin Millî Mücadelesi sonucunda Sevr'in makûs tarihini değiştirebildikleri Lozan Barış Antlaşmasında da 1912-1914 Lahey Afyon sözleşmesinin kabulüyle yer aldığı altı çizilmiştir. 1923 yılında Lozan'ın yanı sıra ABD'nin dünyada ihtiyaç fazlası afyon üretiminin olduğunu belirterek Türkiye ve İran aleyhine başlattığı uluslararası lobi çalışmaları ve kampanyalarda da Türkiye'ye haşhaş dışında ipekböcekçiliği ve meyvecilik gibi farklı üretim faaliyetleri ile haşhaşı Türk tarımından dışlamaya çalışmıştır. ABD'nin bu konuda daha önce de belirtildiği üzere gerek Milletler Cemiyeti'ni gerekse uluslararası basını aktif olarak kullandığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Bulgaristan ve Yunanistan gibi Balkan ülkelerinin haşhaş üretimine ya da Çin ve Hindistan'daki üretime ya da İngiltere'nin ticaretine tepki gösterilmemesi ABD'nin ikiyüzlü tutumu kadar kalitesi sayesinde piyasada önemli talep gören Türk afyonunu saf dışı bırakmak için olduğu da önemle vurgulanmıştır.

Ürüne Devlet Müdahalesi adlı son bölüm ise dört alt başlığa ayrılmış olup Türk hükümetlerinin 1926, 1931 ve 1933 yıllarında Cenevre Sözleşmelerine imza koyması, kurumsallaşma adımı olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşu ile denetimin ve fiyat birliğinin ve istikrarının sağlanması, haşhaş ekim alanlarındaki sınırlamalar ve yeniden verilen izinler ile tüm bunların sonucunda iktisadi olarak toplumun kazanan ve kaybeden kesimleri üzerinde durulmuştur. Türkiye dünyanın neredeyse en kaliteleri afyonlarını üretmekle birlikte daha 1926 yılında Türk Ceza Kanununda uyuşturucu maddelerin kullanımını yasaklayarak aslında devletin haşhaş ekimine ve afyon üretimine uyuşturucu satışı olarak değil, tıp endüstrisinde kullanılacak ekonomik ve ticari bir meta olarak baktığının altı çizilmiştir. Bu bölümde devletin gözünden haşhaş ele alındığı için haşhaşın ekiminden satım sürecine kadar geçen süreçte Sağlık Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve İç İşleri Bakanlığının denetiminin üzerinde durulmuştur. Gerek iç siyasette bu denetimler, 1926'da çıkartılan kanun, 1932'deki Bakanlar Kurulu kararları ve TMO'nun kuruluşu gerekse gerekse dış siyasette uyuşturucu kaçakçılığı konusunda ABD ile yapılan istihbarat paylaşımı ve koordinasyon hem Türkiye'ye yapılan uluslararası baskıları ve ön yargıları geçersiz kılan hem de Türkiye'nin afyonu bir dış ticaret kalemi olarak değerlendirdiğini kanıtlamıştır. 1940 yılında TMO'nun yayımladığı Haşhaş Nizamnamesinde haşhaş tarımının hangi bölgelerde ve hangi kısıtlı koşullarda yapılacağı açıklansa da 1939-1945 yılları arasında meydana gelen İkinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirmiştir. Nitekim Türkiye'nin askeri tedbirler olarak ve savaş ekonomisini devreye sokarak katılmadığı İkinci Dünya Savaşı, dünyada yaralıların tedavisi ve ameliyatları için morfin ihtiyacını arttırmış ve Türkiye'de gıda ve iaşe sıkıntısının yaşandığı bir dönemde artan yağ ihtiyacı haşhaş ekim alanlarını tekrar yükseltmiştir. Örneğin 1932'de haşhaş ekimi yasaklanan Manisa ve Aydın'da ekim serbest bırakılması Aydın'a yerleştirilen Yugoslav muhacirlerinin bu tarımı iyi bilmelerinden kaynaklandığının altı çizilmiştir. Buna karşın, göçlerin, savaşların

ve beşerî sermayenin ürün deseni üzerinde etkisi ve Türkiye ve Yunanistan arasında dostane ilişkilerin yaşandığı bu dönemde haşhaşın Edirne’de yeniden ekiminin niçin önü açılmadığı ise belirtilmemiştir.

Sonuç olarak, bu eserin ana ekseni ve kanıtlamaya çalıştığı iddia uluslararası rekabet ortamından kaynaklı denetime karşı milli çıkarları gözeten tepkiselliktir. Bu yüzden de bu eser haşhaş dış politik boyutları ve iktisadi boyutları daha çok ulusal ve uluslararası ölçekte devletler düzeyinde ele alınmıştır. Buna karşın, temelde ABD’nin Türkiye’yi afyon pazarı dışına itmek isteği, iki büyük dünya savaşında da artan morfin ihtiyacının Uluslararası Afyon Sözleşmelerini bir süreliğine de olsa gevşetmesi ve Türkiye’nin üzerinde Milletler Cemiyeti yoluyla süzülüp gelen ABD baskısı altında haşhaşın öz suyu olan afyonun sarhoş etme ve yüksek katma değerle ekonomide gelir getirici özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bütün bu büyük siyasi, iktisadi ve dış politik rekabetin temelinde haşhaşın biyolojik belirleyiciliği bulunmaktadır. Bu konu çalışmada eksik kalmıştır. Bir diğer eksiklik ise iktisadi boyutunda temelinde haşhaşa karşı kazanç arzusu geliştiren insan vardır. İktisat her ne kadar bu eserde üst siyasi perdeden ele alınsa da temelde arz ve talebe dayanan insan ilişkilerinin ürünüdür. Bu noktada toplumdan ve insandan ziyade tarihin yapıcısı temel aktör bu eserde devletler olarak gösterilmiştir. Bu da siyasetin aktörlüğünü öne çıkartırken ürünü daha pasif kılmıştır. Bu durum da biyolojik ve toplumsal dili eserde eksik bırakmıştır.

Buna karşın, bu eser, haşhaş üzerinden Türk Amerikan ilişkilerini ayrıntılarıyla açıklayarak uluslararası ilişkiler ve dış ticaret alanlarında fevkalade büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu yönüyle bu eser, yalnızca 1909-1950 arası dönemi değil aynı zamanda 1971-1974 arası yıllarda Türkiye’de haşhaş ekim yaşağının anlaşılabilmesi içinde tarihin derin dehlizlerinden ışık tutmakta ve 1970’lerdeki haşhaş ekim yaşağını değerlendirirken sadece Soğuk Savaş perspektifini değil konuyu çok daha tarihsel bir boyuttan ele alıp yeniden değerlendirmemiz gerektiğine dair farkındalık yaratmıştır. Bu eser tarihsel bir zeminde ve bir tarım ürünü üzerinden uluslararası ilişkilerin ve dış ticaretin seyrini okuyucularının dikkatine sunmaktadır.

Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri

Hüseyin Hamit, Haz. Serkan Erdal-Hasan Demirci

İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, 244 sayfa, ISBN: 978-978-08-4685-4

Arzu DOĞAN*

Kritiğini yapacağımız eser 1914-1918 yılları arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Ruslara esir düşen bir Osmanlı subayının esaret altında kaleme aldığı günlüklerini konu edinmiştir. Savaşın dramatik sahnelerini hatıratın somut gerçekliği ile yansıtan eser, bir asır öncenin dünyasını okuyucunun belleğine kazımaktadır. Eser; İçindekiler, Önsöz, Hüseyin Hamit Bey'in Hayatı, "Esaret", Anavatana Dönüş adlı iki bölüm, Ekler ve Dizin'den oluşmaktadır. Bu değerli eseri okuyucunun hizmetine sunan Serkan Erdal ve Hasan Demirci, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretimüyesidirler.

Günlük, bir kişinin gündelik yaşamından edindiği izlenimleri, o zaman dilimindeki duygu ve düşüncelerini tarih belirterek kaleme almasıdır. Tarihi kaynak değeri, hatıralara nazaran daha somuttur. Zira hatıra, kişinin olayı yaşamasından sonra kaleme alındığı için aradan geçen zaman, olayın yaşandığı zaman dilimini detaylı bir şekilde ortaya koyamayabilir, aslında günlüklerin sübjektif niteliği ağır basan tarihi belgeler olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Eserde ele alınan günlükler Mülazım-ı evvel (Üsteğmen) Hüseyin Hamit Bey adlı bir Osmanlı subayına aittir. Hüseyin Hamit Bey, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı mücadele yürüttüğü Kafkas Cephesi'nde Ruslara esir düşmüştür. Hüseyin Hamit Bey'in günlükleri Rus esareti altında bulunduğu ve daha sonra birkaç arkadaşıyla birlikte Rusların elinden kaçarak tren ile Türkiye'ye geri geldiği 14 Mart 1916-29 Aralık 1918 tarihleri arasını kapsamaktadır.

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi, dgnarzu045@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6152-2687

Bu değerli günlükler sayesinde I. Dünya Savaşı'nın bir kesitine dair detayları gün yüzüne çıkaran yazarlar eseri hazırlarken Kızılay Arşivi'nden faydalanarak eserde bahsi geçen bazı konulara da açıklık getirmişlerdir. Yazarlar, günlüklerde geçen yer adları ve şahıslar hakkında dipnotlarında açıklamalar yaparak okura rahat bir okuma imkânı sağlamışlardır. Hüseyin Hamit Bey'in günlüğünü tutarken kullandığı Rumi takvime göre verilmiş tarihler de yazarlar tarafından Miladi takvimdeki karşılıklarına çevrilerek okumaya kolaylık kazandırılmıştır.

Günlüklerin sahibi Hüseyin Hamit Bey 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası İsmail Hakkı Efendi'dir. Hüseyin Hamit Bey, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Mülazım-i evvel (Üsteğmen) rütbesiyle görev yapmıştır. Kafkas Cephesi'nde Ruslara esir düşerek yaklaşık iki yıl esaret hayatı yaşamıştır. 1918 yılında birkaç arkadaşıyla birlikte kaçarak Türkiye'ye geri dönmüştür.

1914-1918 yılları arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı, çok sayıda devleti maddi ve manevi yönden derin çöküntülere sürüklemiştir. İnsanlık tarihinin o güne kadar görmüş olduğu en büyük askerî organizasyonların başında gelen bu olay doğal olarak da insanlığı açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve göç gibi büyük felâketlerle yüz yüze bırakmıştır. I. Dünya Savaşı'nda büyük yaralar alan devletlerin başında şüphesiz birden fazla cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti gelmiştir. Bu cephelerde çok sayıda askerini şehit verirken çoğunu da esir vermek zorunda kalan Osmanlı toplumu büyük dramlar yaşamıştır. Günümüz bakış açısıyla değerlendirdiğimizde ise bu esaret hatıralarının ve günlüklerinin Osmanlı tarih yazıcılığı açısından zengin bir tarihi kaynak malzemesini miras bıraktığını ifade etmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki diğer cepheleri gibi, Rusya ile mücadele ettiği Kafkas Cephesi de büyük dramların yaşandığı bir cephe olmuştur. Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve sosyal açıdan büyük yaralar aldığı bu cephede yaşanan harp sahneleri, tanıttığımız eserin de malzemesinin yazıldığı cephe dir. Üsteğmen Hüseyin Hamit Bey'in hikâyesi Nargin Adası'nda başlamış ve birçok zorlu yolculukların sonucunda Nikolsk Kasabası'nda devam etmiştir. Hüseyin Hamit Bey, Nikolsk Kasabası'na gelmeden önce uğrak yerlerinden biri olan Şimendifer'de kendi deyişimiyle "*Bediüzzaman Molla Said-i Kürdi denilen meşhur âlimle*"(s.60) karşılaşmıştır. Bir dönem hastalanıp Kostroma'ya hastaneye tedavi için götürülen Hüseyin Hamit Bey, burada iki hafta gibi bir süre tedavi altında iken bu sırada başka bir Türk neferiyle konuşma fırsatı olmuştur. Ancak o zaman ertesi günün Ramazan Bayramı olduğunu öğrenebilmiştir. Esaret altında ne kadar gazete ve ajanslar takip edilse de zaman kavramının bazen takip edilemediğini de burada görmüş oluyoruz. Tedavisi bittikten sonra esaretinin büyük bir bölümünü geçirdiği Nikolsk Kasabası'na geri dönmüştür. Hüseyin Hamit Bey, buradan birkaç arkadaşıyla birlikte kaçıp İstanbul'a oradan da Uşak'a dönüşünü günü gününe kaleme almanın yanı sıra, gittiği yerlerin krokisini çizmeyi ve gördüğü farklı şeylerin resmini çizmeyi de ihmal etmemiştir. Kitapta Hüseyin Hamit Bey'in esir düştüğü tarihle ilgili iki farklı görüş bildirilmiştir. Hüseyin Hamit Bey'in kendi deyişine göre 15 Ocak 1916'da esir düştüğünü ancak Kızılay Arşiv kayıtlarına göre ise bu tarihin 16 Ocak 1917 olduğu belirtilmiştir. Esaret hayatının ilk başladığı yer olan Nargin Adası, bugünkü Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'nün karşısındadır. Bakü, o dönemde Rusların çok sayıda kişiyi esir tuttuğu yerdir. Türk askerleri ise Rus işgali altında bulunan Nargin Adası'na gönderilmiştir. Cihan Harbi sırasında adada bulunan esirlerin olağan üstü ada şartlarından dolayı Azerbaycan Türkleri tarafından

“Makber”, “Arsa-i Kerbelâ” ayrıca yılanları ile de ünlü olduğundan dolayı da “Yılan Adası”¹ denilmiştir.

Üsteğmen Hüseyin Hamit Bey, esaret günleri esnasında gazete ve ajanslar sayesinde Cihan Harbi’nde olup bitenleri takip etmeye çalışmıştır. Bu haberlerden edindiği malumatları kendi bakış açısıyla yorumlayarak günlüğüne yazmıştır. Mesela, 27 Temmuz 1916 tarihini attığı günlük sayfasında; “Ajans geldi. Ajansta 12 Temmuz’da Erzincan şehrini aldıkları, Türklerin yolda top, tüfek bırakarak ricat etikleri yazılı. Demek ki işler berbat. Enver Paşa’muz bir iş göremedi. Cenâb-ı hak sonumuzu hayır eylesin. Âmin! Fena!!!”(s.76) ifadelerine yer vermiştir.

Üsteğmen Hüseyin Hamit Bey, 26 Kasım 1916 tarihli güncesinde ise Fransızca olarak Paris’te çıkan Journal gazetesinin Paris muhabirinden aldığı telgrafta anlattıklarını gazeteden okuduğu şu habere yervermiştir.

“İstanbul’daki Romanya sefaret erkânı Türkiye’de açlık olduğu, Romanya’nın ilan-ı harbi akabinde Beyoğlu’nda ekmeğin kilosu iki frank, şeker ve kahvenin okkası yirmi frank, benzin ve gaz yüz frank imiş. Enver Paşa’ya suikast için ulema ve zabitanadan mürekkep beş yüz kişi kadar bir cemiyet varmış. Suikast yapılmak üzere iken içlerinden biri haber vermiş. Bunlar tevkif edilmiş. Harbiye Nezareti’nin yanında elli kişi asılmış. Diğerleri mahpuslarda mahvedilmiş. İstanbul’u hafiyeye bulutu kaplamış. Orta halliler bile ekmeğin tedarik edemiyorlarmış. Türkler, müttefik ordularının Berlin-İstanbul yolunu keseceklerini anlamış. Eğer bu olursa cephane ve silahını Almanya’dan getirmeye mecbur olan Türkiye teslim-i silaha mecbur olacak. Enver Paşa, Talat Bey ve Liman von Sanders Paşa’nın resimleri var” (s. 127-128).

Hüseyin Hamit Bey, günlüğünde sık sık yer verdiği bu türden haberler vasıtasıyla memleketindeki ekonomik ve siyasal yaşam hakkında malumat sahibi olmuştur.

Hüseyin Hamit Bey, esaret günlerini geçirdiği Nikolsk Kasabası’nın gündelik yaşantısını gözlemleyerek Rus toplumsal yaşantısı hakkında yaptığı analizleri de günlüğüne yazmıştır. Bu gözlemlerini kendi toplumunun yaşantısıyla mukayese etmeyi de ihmal etmeyen Hüseyin Hamit Bey, aydın bir Osmanlı subayının en zor şartlarda bile sağduyulu olma ve işe yarar bir şeyler ortaya koyma gayretinin örneğini sergilemiştir. 13 Mart 1917 tarihini attığı güncesinde;

“Nikolsk’ta bulunduğum yedi aydır bir çocuğun diğeriyle kavga ettiğini görmedim. Sabahleyin mektebe giden muhtelifü’l-cins, beş yaşından on beş, on sekiz yaşına kadar çocukları gördüm. Birbirleriyle her türlü latifeyi yapıyorlar, yekdiğerini kara buluyor. Velhasıl bizim çocuklar birbirlerine böyle latife yaparlarsa mutlaka kavga ederler. Fakat bunlar katiyen böyle yapmıyorlar, gülüyorlar. Buna taaccüp etmemek kabil değildir” (s.185) analiziyle bu durum karşısındaki şaşkınlığını dile getirmiştir.

Eser, Osmanlı Türkçesinin Latin harflerine çevrilerek günümüz araştırmacılarının hizmetine sunulmuştur. Cihan Harbi’nin bir safhasında Rus esareti altında yaşamış olan Osmanlı askerlerinin gündelik hayatı hakkında bilgi sahibi olmak için okunabilecek tarihi belge niteliğindedir. Cihan Harbi’nde askerlerin sadece cephede mücadele vermediklerini, esir düştükleri düşman ilinde yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları da öğrenmek için bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların görmesi gereken mühim bir çalışmadır. Esaret altındaki bir askerın gündelik yaşamını trajik bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sade bir Osmanlı Türkçesiyle kaleme

¹Betül Aslan, “I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası’nda Türk Esirler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2010, S. 42, s. 287.

alınmış olan bu eser sadece tarihçilere değil her kesimden ve her yaş grubundan tarih meraklısı okuyucunun zihnine harp esiri Türk askerinin ruhuyla girmektedir. Eser, Rusların gündelik yaşam biçimlerine, kültürlerine, yeme-içme âdetlerine, eğitime verdikleri öneme ve alışkanlıklarına dair ilginç anekdotlarla bir yönüyle de bir Türk insanının gözünden Rusya'nın yansımasını sunmaktadır.

TUĞÇE ERSOY CEYLAN

İsrail'de Çatışan Kimlikler Filistinliler ve Yahudiler

Tuğçe Ersoy Ceylan

İstanbul, Küre Yayınları, 2020, 279 Sayfa, ISBN: 978-605-7646-38-5

Merve SAVAŞ*

Teopolitik savaşların verildiği Filistin, üç semavi din içinde önem arz etmektedir. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler için dini bir merkez olarak kabul edilen bu kutsal şehir adına, Avrupa da ve diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye de değerli eserler kaleme alınmaktadır. Nitekim son zamanlarda Türkiye’de de yapılan saha araştırmalarında gözle görülür bir artış olduğu fark edilmiştir. Böylece alana yapılan katkıların umut vaat edici olduğu ortaya çıkmaktadır. Öyle ki yerli ve yabancı araştırmacılar konu üzerine eğilim göstermekte ve globalleşen dünya düzenine bu şekilde katkı sağlamaktadır. “Yazı güçtür” ifadesinin izinden giden kimi araştırmacılar konuya tarihsel perspektiften bakarak katkı sağlarken, kimi araştırmacılar ise uluslararası teoriler bazında konuyu doğrudan ele alarak araştırma sahasına ışık tutmaktadırlar. Filhakika, Kudüs yazı dizisi serüvenine bir yeni eser de Dr. Tuğçe Ersoy Ceylan tarafından kazandırılmıştır. Bu eser, Filistin ve İsrail çatışmasında özelde “ulus ve kimlik” genelde ise “toplumsal güvenlik inşası” üzerine kaleme alınmıştır. Ersoy’un da eserinin giriş bölümünde ifade ettiği üzere bu çalışma İsrail vatandaşı Filistinliler ve Yahudiler arasındaki ilişkiler ile Filistin mensubu bireylerin ikili ilişkileri üzerine bina edilmiştir¹. Kitabın analizi süreç takibi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Eser üç bölümden mütevellittir. Birinci bölüm, Teorik ve Analitik Çerçeve: Toplumsal Kimlik ve Kimlik Güvenliği, majör yapıda ele alınmıştır. İkinci bölüm Araplar ve Yahudiler: Filistin’de Toplumlararası Güvenlik İkileminin Doğuşu (1882-1948) başlığı altında irdelenmiştir.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans, mervesavas66@gmail.com

¹ Tuğçe Ersoy Ceylan, *İsrail’de Çatışan Kimlikler Filistinliler ve Yahudiler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2020, s.10.

Üçüncü başlık ise İsraili Filistinliler ve İsraili Yahudiler: 1948 Sonrası Kimlik Çatışmasının Derinleşmesi olarak verilmiştir.

Eserin giriş bölümünde İsrail’de toplumsal güvenlik dilemmasının varlığı incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde sosyal inşacılığa göre devlet statüsü ele alınmıştır. Yazar bu bölümde kimliğin tanımlanması konusuna değinerek toplumsal kimliğin gruplar arasındaki ilişkilerini incelemiştir. Ayrıca Uluslararası İlişkilerde Çatışma: Güvenlik İkilemi başlığında bilhassa alana önemli katkı sağlayan “*Thomas Hobbes’un Leviathan (1651)*, *Reinhold Niebuhr’un Moral Man and Immoral Society: A study in Ethics (1932)*” adlı eserlerini inceleyerek çalışmasında örnek olarak kullanmıştır. Toplumsal güvenliği ise Kopenhag Okulu, Aberystwyth (Welsh) okulu ve Paris okulu üzerinde durarak anlatmıştır. Sonrasında Toplumlararası Güvenlik İkilemi başlığına da değinen yazar, bu konuyu *Muğlaklık, Belirsizlik, Cepheleşme, En kötüyü Varsayma, Etki-Tepki Süreci* üzerinden incelemiştir.

Kitabın ikinci bölümünde Araplar ve Yahudiler arasında gerçekleşen çatışmanın tarihsel boyutu ele alınmış, bölgede yaşananların politik arka planından söz edilmiştir. Bilhassa bölgede Osmanlı Devleti’nin 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ile değişiklikler yaptığı ve bu değişiklikler akabinde, 1872 tarihiyle birlikte Yafa, el-Halil, Gazze ve Birşeba da otuz yedi köy ve beş bedevi aşiretini de kapsayan Bağımsız Kudüs sancağının meydana getirildiği önemle arz edilmiştir.² 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgeye gelen ilk göç dalgasının Yahudi göçü olmadığı, aksine bölgede yaşayan bedevi nüfusunun Ersoy’un araştırmaları neticesinde 20.000 ve 30.000 bin olarak belirlendiği ortaya konulmuştur. Nitekim kitapta Kemal Karpat’ın Osmanlı Devleti’nin 1881 tarihli nüfus kayıtlarından çıkardığı rakama da yazar yer vermekteydi. Bununla birlikte, bölgede toplam nüfus 425.966 idi ve nüfusun 371.969 u Müslüman nüfusunu oluştururken 9.187 sini Yahudi nüfusu takip etmiş 44.180 kişi ise Hristiyan ve yabancı uyruklu olarak tarihe not düşülmüştür³. Rakamsal değerler üzerinden bölümü devam ettiren Ersoy, bölgenin coğrafi yapısını ele alarak çalışmasını sürdürmüş ardından bölgenin ekonomik boyutunu da derinlemesine incelemiştir.

Bilfiil, Filistin’e Osmanlı Devleti tarafından yapılan reform çalışmaları neticesinde 1858 yılında arazi kanunnamesi çıkarılmıştır. Bu sebeple de bölgede bulunan toprak sahipleri ellerinde ki arazileri kaybetme ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştı. Yazar, çalışmasında 1867’de çıkarılan İstimlak-ı Emlak Nizamnamesiyle gayrimüslimlere toprak satın alma yolunun açıldığını ifade ederek, bölgeye gelen Yahudi göçlerinin Filistin’e nasıl yerleştiklerini incelemiştir. Daha sonra yazar 1858 yılına kadar Filistin’de herhangi bir toprak düzenlemesi olmayıp arazi üzerinde vatandaşın özel bir hak iddia edemeyeceği konusuna ayrıca değinmiştir. Sayın Ersoy, bu konuyu çalışmasında titizlikle incelemiş *muş’a sistemi*⁴ üzerinde durarak konuyu aktarmıştır. Belirtilmesi gereken önemli bir husus ise bugün ki İsrail topraklarının Arazi Kanunnamesi ile belirlendiği ve bölgede olan yerel güçlü aktörlerin bu toprakları halktan satın alarak gelen Yahudi göçmen ailelere satma fırsatı vermiş olmasıdır.

² A.g.e,s.69.

³ A.g.e,s.71.

⁴ Ayrıntılı Bilgi için Bak: *Muş’a sistemi* bir nevi ortaklaşa yapılan toprak sahipliği olarak nitelendirilebilmektedir. Kısacası Devlet tarafından köylüye işlediği arazinin tasarruf hakkı tanınmıştır. Yapılan bu sisteme de *muş’a sistemi* denilmektedir. A.g.e, s.76-78.

Eserin muhtevasında aktarıldığı kadarıyla, satışlar ardından da “*Yahudi Milli Fon'u*” oluşturulmuştur. Fakat incelenmesi elzem olan toprak üzerinde hak sahibi Yahudi vatandaşının arazi üzerinde çalışan Filistinli vatandaşa ekim ve biçim işlemleri için yer hakkı vermemiştir. Öyleki arazi satın alan Yahudi vatandaşı arazi üzerinde ekim biçim işlemini de kendisi yapmak zorunda bırakılmıştır. Bu kararı veren ise Siyonist Politika belirleyicileri olmuştur. Nitekim eserin ilerleyen bölümlerinde bu Siyonist liderlerinin amaçları üzerinde durulmuştur. Araplar ve Yahudiler: Birinci Aliya ile Değişen Yapı başlığından Theodor Herzl, Hovevei Zion, Zikron Ya'akov gibi aktör isimlerin bölgede göstermiş oldukları faaliyetler mercek altına alınmıştır. Yazar eserin ikinci bölümünde 1882 ile başlayan Yahudi göçünün 1890 kadar devam ettiğini ve satın alınan toprak parçalarına da koloniler halinde yerleşim gerçekleştiğini Ötekini Tanımak başlığı üzerinden okuyucuların ilgisine sunmuştur. Siyasi ve politik emellerin devam ettiği bu süreçte Ersoy çalışmasına tarihte önemli olan anlaşmaları inceleyerek devam ettirmiştir. 30 Haziran 1915'te yayınlanan *Bunsen Raporu* 16 Mayıs 1916'da yapılan *Skyes-Picot Anlaşması* 1916'da yine Araplarla gerçekleştirilen *Mac-Mahon Yazışmaları* gibi konuları ikinci bölümde yazar detaylı bir şekilde incelemiştir.

Kitabın ikinci bölümünün devamında yazar İsraililere vaat edilen toprakların var olduğunun bir teori uzantısı olduğu mu yoksa İsraililerin kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri toprakların nasıl ötekini tanımaya mümkün kıldığı sorularını detaylı olarak incelenmiştir. Nitekim çalışmada bu kavram *ötekini tanımak* olarak lanse edilmiştir. 1 Eylül 1920 ile yayınlanan ilk göç yönetmenliği ile de kavram gittikçe önem arz etmeye başlamıştır.⁵ Eğitim ve ekonomi alanında yapılan düzenlemeler neticesinde iki milletin arasının giderek açıldığı ve bir nebze olsa iki milletin iki düşman topluluğa nasıl dönüştüğü eser de ayrıca tartışılmıştır. Öyle ki eserde Araplar ve Yahudiler arasında kırsal kesimde çıkan çatışmaların kentlere taşındığını görmek mümkün olacaktır.

Çalışmayla ilgili bahsedilmesi gereken diğer bir konu da bölgede yaşanan çatışmaların Arap halkı tarafından Osmanlı Devleti'ne resmi yollarla bildirilmiş olmasıdır. Ersoy bu konuya üç inceleme alanı ile bakmıştır. İlk olarak olayların yaşandığı dönemde yayımlanan gazeteleri taramış, özellikle 1908 tarihinde *Necib Nasır'ın* Hayfa' da çıkarmış olduğu *el- Kermel* gazetesini incelemiş ardından da 1911 de *İsa el-İsa'nın* Yafa da çıkarmış olduğu *el- Filistin* gazetesini tetkik etmiştir. Tarihsel verilerle devam edilen bölümde ise bölgedeki aşiret sahipleri arasında çıkan çatışma incelenmiş özelde *İlyas Susuk* adlı aşiret reisinin topraklarını Yahudi vatandaşlarına satması sonucunda iki millet arasında çıkan çatışma gözler önüne serilmiştir. Üçüncü inceleme alanı Nablus'ta mutasarrıflık yapan *Süleyman Fethi Bey'in* kaleme aldığı layihaya dayanmaktadır. Birinci el kaynakların kullanıldığı ikinci bölümde başka bir başlığı da Sayın Ersoy tarihsel kronoloji ile tamamlamıştır. Akabinde kitap da İngilizlerin emperyal emellerini devam ettirdiği *MacDonald Belgesiyle* çıkan çatışmaları durdurmaya çalıştığı anlatılmıştır. Fakat bu belge Araplar ve Yahudiler arasında çıkan çatışmayı daha da körüklemiştir. Akabinde İngilizlerin yavaş yavaş bölgedeki hâkimiyetini kaybetmeye başlayarak, bölgeden çekilip burayı Birleşmiş Milletlere aktarması eserde anlatılmıştır. Eserin ilerleyen başlıklarından da anladığımız kadarıyla Yahudiler, İngilizler tarafından yapılan tüm bu olanları büyük bir haksızlık olarak

⁵ A.g.e, s.122.

nitelemiş, sonrasında bölgede yeraltı gizli örgütler kurarak çatışmaların giderek artmasına neden olmuşlardır. Öyleki *Irgun T'zvai Le'umi (Milli Askeri Örgütü)* ve *Lehi (İsrail Özgürlük Savaşçıları – Stern)* olarak da tanınan bu gizli yapılanmalar birçok sivilin yaşamlarını kaybetmesine neden olmuştur.⁶ Bu sebeple de Filistin de bulunan Müslüman yerleşimlerinin birçoğu yok olmuştur. Artık öteki ile tırmanılan bu yol, hasım iki milletin saha alanına dönüşmüş akabinde iç savaş krizinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise İsraili Filistinliler ve İsraili Yahudiler: 1948 Sonrası Kimlik Çatışmasının Derinleşmesi başlığında Yahudilerin kendi aralarındaki kimliksel çatışması incelenmiştir. Nitekim çalışmada aktarıldığı üzere bölgeye yapılan göç dalgaları sonrasında Yahudi toplumu arasında da sınıfsal bir mücadelenin başladığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı İsrail Devleti tarafından burada yaşayan yaklaşık 700,000 Arap, Filistin'i terk etmek zorunda bırakılmıştır. Akabinde boşalan toprakları satın alan veya devlet tarafından buraya yerleştirilen Yahudilerin kendi aralarında oluşturdukları sınıfsal mücadele ele alınmıştır. İlk olarak çalışmanın bu bölümünde Yahudi toplumu arasında ayrışmaların yaşandığı görülmektedir. Sonrasında ise oluşturulan sınıfsal tabakanın detayları *Aşkenaz, Mizrahim, Rusya dan göç eden Yahudi topluluğu* ve en son olarak da *Etiyopyalı Yahudiler* ile incelenmiştir. Çalışmanın devamında yazar İsrail'deki Vatandaşlık Anlayışına yer vermiştir. Öyleki İsrail yönetiminin *Demokrasi* ile mi yönetildiği yoksa *Etnokrasi* ile mi yönetildiği sorularına cevap aramıştır. Nitekim bazı araştırmacılara göre İsrail demokrasi ile yönetilen bir devlet statüsü kazanırken çoğu araştırmacıya göre ise İsrail daha çok Etnokrasi ile yönetilen bir devlettir. Eserin bu bölümünde bölgedeki Filistinli vatandaşların ötekileştirilerek "*İsrail'in Filistinli Vatandaşları*" olarak lanse edildiği üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak bu bölümde kimliklerin çatışmasından oluşan bu yapının kademeli olarak kimliklerin mücadelesine dönüştüğü aktarılmıştır. Bu sebeple de bölgenin demografik yapısında değişiklikler yaşanmıştır. Böylece bölgede bir gettolaşma başlamıştır. Nitekim bu gettolaşma da daha çok Müslüman nüfus üzerinde gerçekleşmiştir.

İsrail, Filistinli vatandaşlar üzerinde etkili olmaya devam ederken özellikle bu etkiyi yasalar çerçevesinde sürdürmeyi hedeflemiştir. Öyleki "*Galip Kişilerin Mülkiyeti Kanunu*" ile yerlerinden edilmiş olan Filistinlilerin bir daha geri dönmemesi için elinde bulunan topraklar devlet tarafından alınmıştır. Filistinli vatandaşların ülkenin içerisinde yer almasına nazaran bu topraklara yasa gereği el konulmuştur.⁷ Üçüncü bölümde birçok alt başlık bulunmasına rağmen değinilmesi gereken bir diğer konu da kimlik ve güvenlik mücadelesinin devlet tarafından yasallaştırılmış olmasıdır. Nitekim eğitim ve öğrenim hayatında da bu iki topluluk arasındaki farklılıkları görmek mümkündür.

Yazarın sonuç bölümünde bahs ettiği üzere Filistin de toplumsal güvenlik beş kategoride incelenmiştir. Bunlar daha çok *Muğlaklık, Belirsizlik, Cepheleşme, En Kötüyü Varsayma, Etki Tepki Süreci* olarak ele alınmıştır. Öte yandan çalışma da kimlik güvensizliğinin oluşturulduğu katmanlarda incelenmiştir. Öyleki Ersoy, bu katmanları kanunlar ve yasal düzenlemeler, siyasal olarak herhangi bir güce sahip olamamak,

⁶ A.g.e,s.152-153.

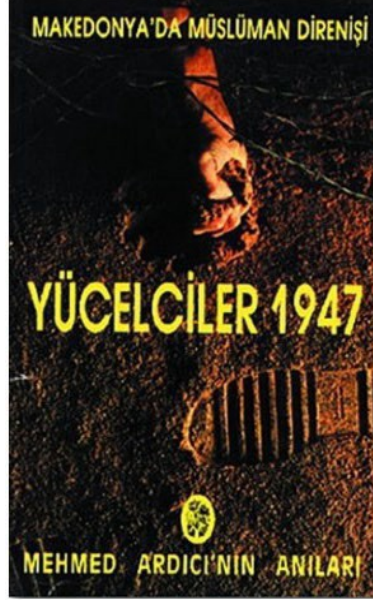
⁷ A.g.e,s.206-207.

eğitim ve kültürel anlamda kontrol edilebilir olmak olarak eserinde gstermektedir⁸. Yazar çalışmasında bu süreçten umut vaat edici olarak bahsetmiş olsa da Yahudilerin tekrar eskisi gibi soykırımı uğrayacakları düşüncesi ile Filistinlilerin aşağılanma hissiyatının kolay kolay değişeceği ngrlemediğini ifade etmektedir. Ersoy'un çalışmasında, iki toplum için de demokratik bir devlet olma vasfı kazanıldıktan sonra bir zeytin dalının yeşereceği ümidi toplumlararası güvensizlik ikileminin artık toplumlararası barış ikilemine doğru evirileceği görüşünü ortaya koymaktadır. Fakat iki toplum içinde bu meselenin kolayzlemeyeceği aşıkardır. Tüm bu belirsizlikler içerisinde devam eden ilişkilerin ise ne olacağı sorusu hala okuyucuların zihinlerinde yer edinmektedir.

Eser, uluslararası ilişkiler boyutunda boşluk dolduracak niteliktedir. Gerek yerli gerekse yabancı kaynak kullanımı bakımından oldukça zengindir. Ayrıca yazarın, eserini oluştururken saha araştırmasında bulunması kayda değer ölçüde önem arz etmektedir. Fakat eserde tarihsel kronoloji tam olarak verilmemiştir. Bilhassa çalışmada 19. yüzyıl kesit olarak alınmış daha nceki Filistin'den herhangi bir şekilde bahsedilmemiştir. Birinci el kaynak kullanımı açısından oldukça fakir olan bu çalışma okuyucuların zihinlerinde tarihsel bakış açısını muğlak bırakmaktadır.

---

⁸ A.g.e, s.249- 250-251.

Yücelciler 1947 -Makedonya'da Müslüman Direnişi

Mehmed Arıcı

İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, 295 Sayfa, ISBN: 975-7732-34-6

Fatih ERBAŞ*

“Yücelciler 1947” kitabını elime aldığımda yakın tarihe dair bir hatıra kitabı okuyacağımı ve dolayısıyla sübjektif dahi olsa bir tarih kitabı olduğunu düşünüyordum. Okuyup bitirdikten sonra gözümü kapadım ve okuduğum ne ve en önemli tarafı ne idi, sorusu geldi aklıma. Tek cümle ile bu kitabı özetle veya bu kitaba başka bir isim bul deseler; yalnız bırakılan Türkler derdim herhalde. Bu kitabın muhtelif yerlerinde bu yalnızlığı, bu terk edilmişliği, bu gönül yarasını bazen çok açık bir şekilde, bazen ise üstü örtülü okuyorsunuz.

Eser büyük bölümü itibarı ile bir hikâye kitabı gibi idi. Bahsi geçen örgüte dair faaliyetler, gözaltı süreci, farklı hapishanelerdeki tutukluluk ve hükümlülük süreçleri... Hepsi canlandırmalar ile bir hikâyeye dönüştürülmüş.

Kitabın kapak sayfasında üst başlık olarak “*Makedonya'da Müslüman Direnişi*” ifadesini okuyunca, ki henüz kitabı okumamıştım; Neden Türk ifadesini kullanmamış? sorusunu sordum. Okuduktan sonra anladığımı sanıyorum. Türkle muhatap olmuş Batılının gözünde Türk ile Müslüman aynı anlamı taşıyor. Bence yazar bu ifade ile hem muarızlarımıza, hem de Türkiye'yi idare edenlere seslenmiş, “*hey biz Türkiye'dekileriz, farkında değil misiniz?*”

Teferruata girmeden evvel, kitabın genel çerçevesini ele alalım. Eser, hayatını bir mücadele adamı olarak sürdürmüş olan bir berberin hatıralarından oluşuyor. Kitap bir sunuş ile başlıyor ve bazı kitaplarda moda

* Uluslararası Güvenlik Stratejileri Doktoru, fatihervas@gmail.com

olduğu gibi, nedense “*Sunuş Yerine*” diye bir isim verilmiş. Sunuşta gücenmiş, ihmal edilmiş ve acısını içine atmış bir insanın duygularının kelimeye dökülmüş hali mevcut. Yazar Mehmet Ardıcı'nın serzenişinden anlaşılıyor ki, “*Türkiye devlet olarak destek olmadığı gibi, millet olarak da yardımımıza koşmadı*” diyor. Üstelik “*olana bitene göz yumdunuz*” diyor.

“*İspanya iç harbinde ölenlere, Nazi kamplarında hayata pes ettirilenlere ağıt yakıp ;ah-ü figan eyleyen Anne Vatan'ın "ne yaptığını bilir" zannettiğimiz aydın çocukları ne yaptılar?*” Bu soru içinde farklı hususlar barındırıyor. Anavatan (Türkiye) evlatlarına İspanya iç savaşı ve Nazi kampları duyuruluyor ama Balkanlar duyurulmuyor diyebilirsiniz. İlgilenmiyorsunuz diyebilirsiniz.

Kitabın bazı bölümlerindeki değerlendirmeleri okuyunca karşınızda bir berber değil, bir siyasi tarih uzmanı var hissine kapılıyorsunuz. Bu yönü ile kitapta, yazarın kapasitesini ve kitabın çerçevesini aşan siyasi ve tarihi genel değerlendirmelere de cesaret ediyor.

Kitapta bölümlendirmeler düşünülerek yapılmış hissi verilmiyor. Bazı bölümler iki üç sayfa iken, bazı bölümler elli sayfadan bile fazla.

Kitabın ilk bölümünde Balkanlar'da ilk komünist kıpırdanmalar ele alınıyor. Bu çerçevede çok seviyeli bir Balkanlar ve İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasına dair politik bir değerlendirme yapılıyor.

“*Türk ve Müslüman Kesime Karşı Hareketler*” isimli bölümde en dikkat çekici hususlar, Yugoslavya'da Türk ve Müslümanlara karşı yapılan zulümlere karşı Türkiye'den yardım istemeleri ve bu yardım taleplerinin havada kalması oluşturuyor. Makedonya'dan bir heyet Türkiye'ye geliyor ve İsmet Paşa ile görüşüyorlar. İnönü o zaman Başbakan, yani 1930'lu yıllar... Bu ifade ile de anlatmaya çalıştığımız gibi, kitapta tarihlendirme ile ilgili hususlar iyi kullanılmamış. Bazı yerlerde tarihi okuyucu tahmin ediyor. Konuya dönülürse, gelen heyete Başvekil İsmet İnönü şu cevabı veriyor: “*Misak-ı Milli hudutları dışında Türk ve Müslüman unsuru diye bir şey kabul etmiyorum. Zaman çok vahimdir, Türkiye dışarıyla uğraşmamalıdır. Türkiye'nin başını ağrıtmayın.*”

Bu bölümde Yugoslavya'da etnik grupların örgütlendiği, o sırada Türk lider kadrosundan insanların öldürüldüğü ve adli takibat dahi yapılmadığına vurgu yapılmaktadır.

Kitabın okumayı zorlaştıran yönlerinden biri de zamanda ileri ve geri gidişleri içermesi ve bunu açıkça ifade etmemesi.

“*Kati Toparlanma ve Karşı Mücadele Safhası*” başlıklı bölümde, Makedonya-Sancak-Kosova-Bosna Müslüman Cemaatinin bir araya gelerek Cemiyet adlı bir parti kurduğu belirtiliyor. Zaman ifade edilmiyor. Türk gruplarının kadrolarını özellikle Belgrad Üniversitesindeki Türk gençlerinin oluşturduğu vurgulanıyor. Arnavut milliyetçiler; Makedonya'da yaşamakta olan Türklerin asimilasyona uğramış Arnavutlar olduğunu ve Makedonya'nın Arnavut topraklarından sayılması gerektiğini iddia ettiklerini ve bu propaganda ile bazı insanları etkiledikleri ifade ediliyor. Bu bölümde, bahsedilen bu hadiseler ve örgütlenmelerin Yücel'in ilk nüvesini ortaya çıkardığı vurgusu yapılıyor. Öncelikle tarih şuuru ve öz benlik meselelerinin, etraflı bir şekilde Türk cemaatine verilmesinin şart olarak ortaya çıktığı ve işe de buradan başlanıldığı belirtiliyor.

“*Kral Zogo ve Aleksandr'ın Katli Olayı ve Bir Hatıra*” isimli bölümde de parça parça zaman mefhumunun

kullanılmaması okumayı, anlamayı ve canlandırmayı zorlaştırmaktadır. Bu bölümde, 1930'lu yıllarda Yugoslav ve Arnavut krallarına karşı yapılan tertipler, bu tertiplerde faşist İtalya'nın rolü, kral taraftarlarını İngiltere'nin, Tito'yu ise Stalin'in desteklediği, iki durumda da Türklerin yalnız bırakıldığı anlatıldıktan sonra iki dünya savaşı arasında Balkanlardaki şekillenme anlatılmaktadır.

Yazarın ifadelerinden anlıyoruz ki Yugoslavya'daki Türkler ve Müslümanlar her yeni şekillenmede Türkiye bu konuda ne düşünüyor ve nasıl bir tutum alıyor diye bakıyorlar ama her seferinde de hayal kırıklığına uğramışlardır.

İtalya tehlikesine karşı oluşturulmaya çalışan Balkan Birliğine ülkelerin yaklaşımı ortaya konuyor. Türkiye birliği destekliyor görüntüsü veriyor ama bir adım öteye gitmiyordu. Kitapta bu durum şöyle ifade ediliyor: *"Türkiye'nin aktif politikadaki yeri hiç bilinmiyordu. 'Yurtta sulh, cihanda sulh" diyerek kabuğuna çekilip Avrupa'nın diplomatik oyunlarının dışında kaldı."*

Türkiye'nin bakışımı Yugoslavya'ya gönderdiği diplomatlar üzerinden değerlendiriyor:

"Ankara'nın Belgrad ve Üsküp'teki adamlarına bir bakın. Biri ödleklığı seçmiş, burnunu dahi çıkaramıyor dışarı. Ötekisi de ayaklarının ucunu bile göremeyecek kadar ayyaş. Gerçek şu; ikisi de kendilerini gönderenlerle aynı tiynetteler. Devleti kuvvetli yapan unsurlardan biri de hükümetleridir. Buradaki adamları böyle olursa varın gerisini yani Ankara'nın halini sizler düşünün."

İlginç bir şekilde yazar Yugoslavya sorunu dışında, iki dünya savaşı arasındaki bölge sorunlarına da temas ediyor ve gerek devlet politikaları ve gerekse Karadeniz, Boğazlar ve Doğu Akdeniz konusundaki politikalara dair önemli değerlendirmelerde bulunuyor.

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ki daha sonra 1940'ların ilk yarısında başbakanlık da yapacaktır. Faşist görüşlüdür. Yugoslav Türkleri ile görüşmesinde *"Maalesef meseleyi sizler gibi göremiyoruz ve ister-istemez hatalara düşüyorsunuz. Sizler gibi hadiselerin içinde yaşamamız gerekir ki, bu da imkânsız."* diyor ve kendisine ifade edilen Türk ve Müslüman nüfusuna inanmayarak soruyor: *"Sahi bu kadar bir nüfusa sahip misiniz?"* Bakan böyle deyince yazar duygularını şöyle ifade ediyor: *"İçimde bir şeyler kırıldı, koptu sanki. Be adam, Hariciye vekilisin, Türkiye hudutları dışında varlığımızdan habersiz ol... Pes vallahi pes, billâhi pes, Yalı kazığı mı diktiler seni Ankara'ya. Böyleleri oldukça bizlerin gâvurun insafına teslim olmaktan başka çaremiz olmaz."* Dertlerini bakana anlattıklarını İsmet Paşa'ya iletmelerini istediklerini ama bakanın İsmet Paşa'nın buna çok kızacağını ifade ile iletemeyeceğini söylemesini anlatıyor. Sonra kitapta örgütlenme hikayeleri anlatılıyor. Türkler örgütlenmek için arada bir araya geliyorlar. Bu maksatla piknik vs. düzenliyorlar. Bilahare Üsküp'teki ilk resmi toplantıya temas ediliyor. Yazar ikinci dünya savaşına giden süreçte dünya ahvalini ve Türkiye'nin de balkanlarda ve dünya politikası içinde aldığı rolü ve adımlarını tahlil ediyor. İkinci dünya savaşına nasıl yaklaşıldığını Türkiye'nin nasıl ittifaka dahil edildiğini değerlendiriyor. Bu tür meselelere temas kitabın bir hatıratından çıkıp siyasi tarih kitabına dönüşmesine zemin hazırlıyor ki o zaman da kitap yetersiz bir hale dönüşüyor. Ancak burada şu önemli. Yazar, Stalin'in Churchill'i ikna ederek müttefik çıkarmasının Balkanlardan yapılması ihtimalinin Türkler için katliama dönüşeceği değerlendirmesini yapıyor ama bunun sebebi anlaşılıyor.

Bu arada kitapta hadiseler nasıl İkinci Dünya Savaşına geldi anlaşılıyor. Tarihsiz, kesik kesik ve atlamalı

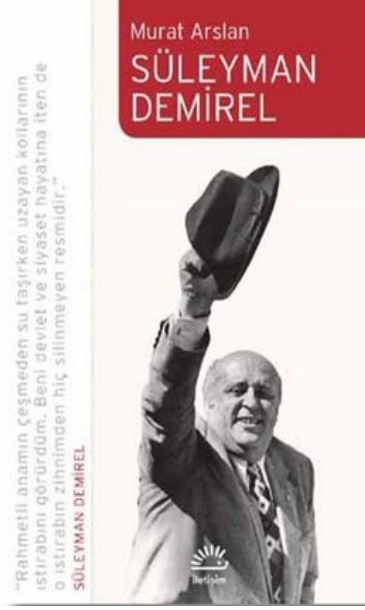

anlatım kitap bütünlüğünü bozuyor. Kitabın içindeki bazı bilgi, tespit ve değerlendirmeler önemli olsa da... Makedonya'da Faşist Alman işgali, işgal sırasında komünist örgütlenme. Almanlar terk edince ortamın komünistlere (partizan) kalması. Türklerin partizanların faaliyetlerinden haberdar olmak için onların içine adam sokması... Bu arada Makedonya'daki gruplar arasında çatışmalar çıkması, Türk konsoloslugu tarafından Türklerin bu iç çatışmada yer almaması konusunda fikir paylaşıldığı, Komünistlerin ülkeyi ele geçirmek ve devrimler için Türkleri de teşvik etmeleri, bu çerçevede Mustafa Kemal'i örnek göstererek devrim yapmayı önermeleri, bu çerçevede çarşaf, fes, peçe gibi kıyafetle ilgili şeyleri yasaklamaya yardımcı olmaları Türk lider kadrosundan talep edilmesi... Bu bölümde ele alınan hususlar.

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde komünist iktidar ve Türklere yapılan zulümler ele alınmış. Yazarın gözüne alınması, sorgulanması, mahkeme süreci, üç farklı hapisanedeki hayatı bir hikâye canlılığında ve canlandırmalı olarak anlatılmış. Mahkeme sonunda 4 kişinin idama, 5 kişinin 20 yıla mahkûm edildiği, kalanların yazar dahil 12 yıl ve daha az hapse mahkûm edildiği bilgisi veriliyor. Yazar, mahkeme sonunda Türkler isyan etmesin diye eli sopalı çetelerin Türk mahallelerine gönderildiğini ve Türklerin baskı altında tutulduğunu, Türklerin Türkiye'den itiraz veya bir tepki beklediğini ama bunun gerçekleşmediğini, Türkiye'nin idamlar dahil hiçbir şeye ses çıkarmadığı ifadesini bir hayal kırıklığı olarak okuyorsunuz.

Sonuç olarak, "Yücelciler 1947" kitabında bir duygu sağanağı okuyorsunuz. Dikkat ederseniz standart bir kitap değerlendirme yazısı yazamadım. Kitap buna müsait değildi ama hakkında bir şeyler yazmamak haksızlık olurdu. Ancak şunu ifade etmeliyim ki, bu kitapta "Yücel Hareketi" ile ilgili net bilgiler aldığım söylenemez. Bu, benim algı yetersizliğim ile ilgili de olabilir.

Son cümle. Türkiye hâlâ Türkiye'den ibaret değil. Ata yadigarı memleketlerdeki soydaş ve dindaşlarımızın gözü hep bizde. Bu kitapta en çok bunu hissettim, biraz da utanarak... Göçenlere rahmet olsun.

Süleyman Demirel

Murat Arslan

İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, 271 sayfa, ISBN:978-975-05-2687-9

Caner ASAL*

Yeditepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Murat Arslan'ın 2017 yılında Prof.Dr. Feroz Ahmad danışmanlığında Yeditepe Üniversitesi'nde doktora tezi olarak savunduğu Süleyman Demirel: Bir Siyasi Biyografi adlı çalışması, İletişim Yayınları tarafından 2019 yılında Süleyman Demirel adı altında kitap olarak basılmıştır. Aynı yıl ikinci baskısını yapan kitabın giriş ve sonuç kısımları hariç altı bölümü bulunmaktadır. Erken Yıllar (1924-1960) başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, Süleyman Demirel'in doğumundan başlayarak 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar olan dönemdeki yaşamını anlatmaktadır. Demirel, eğitim hayatı, evliliği ve iş yaşamı özellikle de Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü görevi bağlamında değerlendirilir. Bu bölümde ilk olarak yazar, Demirel'in hayatındaki tevekkül-sabır ayırımının siyasi hayatına dair işaretler bulundurduğunu ve zihniyetinin şekillenmesinde köy ve köylülüğün önemli rol oynadığını ifade eder. Köylülüğün yetişme tarzının bir parçası olduğuna ve köylünün ettiklerinin sonucunu aylarca beklemesine dair Demirel'in Nimet Arzık'a röportajından alıntı yapan Arslan, edindiği kanaati bu röportajdaki alıntısıyla desteklemektedir(s.19). Arslan, dönemin ve coğrafyanın zor şartlarının Demirel ve diğer köylülere kısa süreli bir yaşam mücadelesine dayanan bir pragmatizm imkanı sunduğunu, hava koşullarının dahi kaderlerinde önemli bir belirleyici olduğunu bilen insanların, hayatta kalmak için en azından günü kurtarmaları gerektiğinin farkında olduklarından hareketle bunun, Demirel'in siyasi hayatında da izlerini sürmeyi sağladığını belirtmiştir (s.24).Yazara göre, Demirel pragmatizmi ideolojilere karşı mesafelidir ve yeri

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, caner.asal89@gmail.com

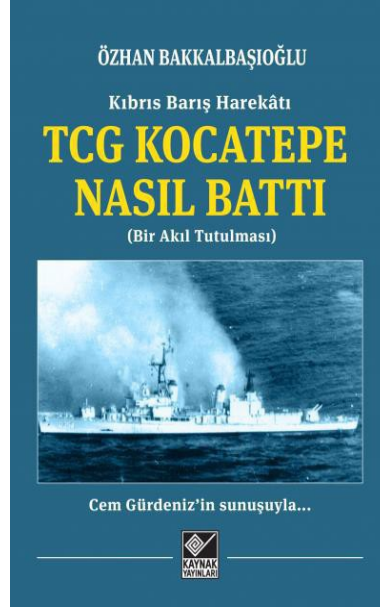
geldiğinde pragmatizm çerçevesinde sadece fayda sağlamak için ideolojik söylem ve tutum benimsemekten kaçınmamıştır (s.43).

Yükseliş (1960-1964) başlıklı ikinci bölümde ise ilk olarak Demirel'in 1960 darbesi sonrası Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nden istifasını müteakiben asker alınışını ele alır. Ardından Demirel'in Adalet Partisi'nde görev alınışına değinen Arslan, onun Adalet Partisi Genel Başkanlığı'na seçiliş sürecinden bahseder. Bölüm sonunda Demirel'in siyasete heves etmediğine aksine zorla sürüklendiğine, kendisini bu yola itenin Türkiye'nin zor şartları olduğuna ilişkin sözlerinin tersine yazar, Demirel'in 1960-1964 arası yaptıklarının dediklerini ziddini işaret ettiğini ve bu dönemde ciddi hırs ve pragmatizmin söz konusu olduğunu belirtir. Kitabın üçüncü bölümü ise İlimli Pragmatizm (1964-1971) adını taşımaktadır. Demirel'in önce başbakan yardımcısı olması bir süre sonra yapılan 1965 seçimleri sonrası da partisinin tek başına iktidara gelişine değinilen bölümde Cemal Gürsel'in rahatsızlığı ve Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile Demirel'in iktisat politikaları belli başlı gelişmeler olarak ele alınır. Yazar, Demirel'in komünist karşıtı tutumuna rağmen Sovyetler Birliği'nden kredi alarak birtakım sanayi tesislerinin yapıldığını söylemesini de onun pragmatik tutumunun iyi bir örneği olarak gösterir (s.93).1969 seçimleri ve sonrasında Adalet Partisi içindeki sıkıntılar ile Demokratik Parti'nin kurulmasına değinen yazar, 12 Mart Muhtırasının radyoda okunması ile Demirel'in muhtıraya direnmemesini o dönem hem iç ve dış politikadaki zorluklar hem de kendi partisinin bölünmesine bağlayarak bölümü tamamlar (s.112).Kitabın Siyasi Karmaşa (1971-1980) adını taşıyan bölümünde yazar, okuyucuya Demirel'in 12 Mart dönemi hükümetleri sırasında aldığı tavrı, 1973 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini, 1973 genel seçimlerini, 1974 yılının sonlarında başlayan ve aylar süren hükümet sonrası kurulan Milliyetçi Cephe hükümetlerini ve politikalarını sade ve akıcı bir şekilde aktarır. Demirel'in 1979 yılında kurduğu azınlık hükümetinin 12 Eylül darbesi sonucu devrilmesiyle biten bölümde yazar, bölüme konu olan dönemin Demirel'in pragmatizminin ön planda olduğu ve çoğu zamanda bu pragmatizmin oportünizme dönüştüğü yılları kapsadığını ifade eder. Yazar, bölümün sonunda kurduğu "12 Eylül 1980'de kendisine verilen emre bir kez daha itaat ediyordu." (s.174) ifadesiyle aslında Demirel'in asker karşısında ne kadar pasif kaldığını ve ne kadar edilgen bir karaktere dönüşebileceğini de göstermektedir.

Hamzakoy'dan Çankaya'ya (1980-1993) adlı bölümde de Demirel'in yaşamı kronolojik bir şekilde verilmeye devam etmektedir. Yazar bu bölümde, Demirel'in darbe sonrası Hamzakoy'da ikamete mecbur edilmesinden Doğru Yol Partisi'nin kurulmasına, Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden kendisinin 1991 yılında tekrar iktidara gelişine kadar belli başlı tüm gelişmelere değinir. Demirel'in Celal Bayar'a kurduracağı partinin başkanlığını teklif etmesi ve bunun reddedilmesi ilginç bir ayrıntı olarak bölümde yer almıştır. Demirel'in Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle son bulan bölümde yazar, 1980'li yılların Demirel'ini daha tecrübeli, daha ılımlı, geçmişteki hatalarından ders almış bir figür olarak görmektedir. Ona göre Demirel'in karakterinde değişmeyen tek şey ise pragmatizmdir (s.211). Kitabın son bölümü ise Çankaya (1993-2000) adını taşımaktadır. Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası başta hükümet olmak üzere belli başlı siyasal gelişmeleri ele alan yazar,1995 seçimleri sonrası 28 Şubat 1997 sürecinde Demirel'in anayasa yoluyla süreç sonrası uygulamalara meşruiyet getirmeye çalıştığını ve daha güçlü olduğunu düşündüğü seküler elitlerle işbirliği yaparak geleneksel seçmen tabanı ile ilişkisinin de kopma noktasına geldiğini ifade eder. Yazar,1999 seçimleri sonrası DSP-MHP-

ANAP koalisyon hükümetinin kurulması için devreye giren Demirel'in 2000 senesinde kendisine bir dönem daha cumhurbaşkanlığı yapmayı sağlayacak anayasa değişikliğinin siyasi rakibi Ecevit tarafından desteklenmesine karşılık kendisine yakın sağ partilerce reddedilmesi sonrası siyasi hayatının bittiğini belirtmiştir. Ona göre bu durum son derece manidardır. Öte yandan yazara göre birçoklarınınca Çankaya yıllarının Demirel'in devlet adamına dönüşümünü ifade etmesine rağmen pragmatizm açısından bakıldığında ona göre değişen Demirel değil, zaman ve zemindir. Demirel de değişen zaman ve zemine ayak uydurmuştur (s.252).Demirel'in 2000 sonrası yaşamına kısaca sonuç bölümünde değinen yazar ise Demirel'in köylülüğüyle ve mühendisliğiyle toplumun farklı kesimlerinin desteğini almasına rağmen bir türlü tam olarak benimsenememesini onun zaman ve zemine uygun olarak hareket etmesine (s.255) bağlamaktadır.

Kitabı genel olarak değerlendirmek gerekirse yazar, olabildiğince nesnel bir şekilde Süleyman Demirel'i incelemeye çalışmıştır. Dilin, sade ve akıcı olduğu kitapta kimi zaman yazarın eleştirel cümlelerini görmek mümkünse de bu, çoğu zaman diplomatik bir dille belirtilmiştir. Sonuç kısmının oldukça kısa tutulduğu kitap, yazarın savına uygun olarak Demirel pragmatizmini ve bunun kökenlerini genel olarak başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Ancak buna rağmen kitapta olayların aktarımı şeklinde bir stil kitaba hâkim olmuştur denilebilir. Demirel ve ailesiyle röportaj yapmayan yazar, bunun yerine Demirel'in bazı gazetecilere verdiği röportajlardan faydalanmıştır. Bunun yanı sıra Demirel'in sosyal hayatına da değinilmemiştir. Dönemin gazeteleri, arşiv belgeleri ve TBMM tutanaklarının da kullanıldığı eserde resmi gazete kaynaklar arasında yoktur. Anılara ise gerektiğinde değinilmiştir. Sonuç olarak oldukça isabetli şekilde bölümlere ayrılmış ve içerisinde isabetli tespitlere yer verilmiş söz konusu eser, Süleyman Demirel ve dönemi konusunda derli toplu ve yakın döneme meraklı kişiler için başlangıç mahiyetinde bir kaynak sunması dolayısıyla önemlidir denilebilir.

Kıbrıs Barış Harekâtı TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması) Özhan Bakkalbaşıoğlu

İstanbul, Kaynak Yayınları, 2020, 608 Sayfa, ISBN: 978-605-7707-78-9

Murat AÇMUZ*

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ikinci günü olan 21 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Adası'na intikale geçtiği istihbar edilen Yunan askerî konvoyunun Baf Limanı'na çıkarma yapmasının önlenmesi maksadıyla Hava Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri'ne bağlı unsurlar görevlendirilerek ileri harekete geçmişlerdir. Emniyet ve Perde Birliğine bağlı üç muhrip TCG Mareşal Fevzi Çakmak, TCG Adatepe ve TCG Kocatepe, 21 Temmuz sabahı Girne açıklarından Kıbrıs Adası'nın batısında yer alan Baf bölgesine doğru intikale geçmişler, öğleden sonra bölgeye ulaştıklarında harekât sahasında Yunanistan'a ait herhangi bir yüzer unsura rastlamamışlardır. Aynı saatlerde Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları Yunan deniz unsurlarına taarruz maksadıyla bölgeye ulaştıklarında Türk gemilerini Yunan gemileri olarak kıymetlendirerek hava taarruzuna başlamışlardır. Aralıklarla yaklaşık olarak beş saat süren hava taarruzu neticesinde TCG Kocatepe muhribi batmış, TCG Mareşal Fevzi Çakmak ve TCG Adatepe muhripleri hasar almış, gemilerde bulunan onlarca personel yaralanmış ve 54 denizci şehit olmuştur. Harekât esnasında TCG Kocatepe muhribinin Savaş Harekât Merkezi'nde (SHM) deniz üsteğmen rütbesinde görev yapan Özhan Bakkalbaşıoğlu, yıllar süren araştırmalarının neticesinde bu kitabı kaleme aldığını ifade etmiştir.

Kitabında giriş ve gelişme bölümleri olarak değerlendirilebilecek bölümlerinde kronolojik bir akış tercih eden Bakkalbaşıoğlu, kitabın ilk bölümü olan *Epilog* kısmında barış zamanında ifa edilen teorik ve pratik

* Araştırma Görevlisi, Millî Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu Dekanlığı, İstanbul, macmuz@dho.edu.tr.

eğitimlerin savaş zamanında insan davranışlarına olan etkisini vurgulamak maksadıyla *sinematik* bir giriş yapmıştır. *Çocukluk Anılarım, Bahriyeye Giriş, Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu Yıllarım, Mezuniyet ve İlk Görev Yerim* bölümlerinde yazar, bahriyeye ilk adımını atışını ve yıllara sair almış olduğu eğitim ve öğretim faaliyetlerine değinmiştir. Kitabın doğrudan konusu olmasa da bu bölümlerde yer alan anlatının, anılan dönemde bir askerî eğitim öğretim kurumuna ait geleneklerinin anlaşılması noktasında kıymetli olduğu değerlendirilmektedir.

TCG Kocatepe ve Anılarım bölümünde yazar, Amerika Birleşik Devletleri donanmasından transfer edilen TCG Kocatepe muhribi hakkında teknik bilgilere yer vermiş, gemiye katılımı ve Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen süreçte gemideki personelin aralarındaki ilişkiyi, tek gemi olarak icra edilen faaliyetlerdeki başarıları ve bahriye kültürüne ait tecrübelerini aktarmıştır. Böylece 21 Temmuz günü yaşanacak hadiseler öncesinde okuyucuya *içeriden bir perspektif* katılmaya ve gemi ile okuyucu arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. *Kıbrıs Barış Harekâtı'na Giden Yol: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kıbrıs Barış Harekâtı'na Nasıl Hazırlandı ve 20 Temmuz'a Doğru (1-19 Temmuz 1974 Tarihleri Arasında Gelişen Olaylar)* bölümlerinde Bakkalbaşıoğlu, 15 Temmuz 1974 gününden 20 Temmuz 1974 gününe kadar geçen 120saatte Türk Deniz Kuvvetleri başlısı unsurlar ve TCG Kocatepe'nin harekâta nasıl hazırlandığını, görev organizasyonunu ve siyasi olayları irdelemektedir.

Harekât Başlıyor (19 Temmuz 1974) ve Kıbrıs Önlerinde (20 Temmuz 1974) bölümlerinde Mersin Limanından ileri harekete geçen Amfibi Görev Grubu'nun Girne önlerindeki harekâtı anlatılmıştır. Özellikle denizdeki taktik bir birliğin harekât sırasındaki faaliyetleri bilhassa gemilerin kara bombardımanının anlatısı dikkat çekicidir. *Sonun Başlangıcı (21 Temmuz 1974)* bölümünde bir önceki gün görevini başarıyla tamamlayan görev grubunun almış olduğu emir neticesinde Baf önlerine doğru harekete geçtikleri süreçte meydana gelen olaylar üzerinde duran yazar, Rum hücumbotlarıyla yapılan suüstü muharebesi gibi daha önce kamuoyunca bilinmeyen olaylara da yer vermiştir. *Hava Taarruzu ve Savaş Harekât Merkezinde Yaşadıklarım (21 Temmuz 1974)* bölümünde Hava Kuvvetleri uçakları tarafından taarruza uğrayan TCG Kocatepe'de başta yazar olmak üzere diğer personelin yaşadıkları an be an yazıya dökülmüştür. Taarruz sonrasında bir gemi komutanının meslek hayatında verebileceği an zor emir olan gemiyi terk emri verilmiş ve *Can Sallarında Yaşam Mücadelesi* bölümünde gemiyi terk eden personelin denizde vermiş oldukları yaşam mücadelesini etraflıca anlatılmıştır. Özellikle can sallarında bulunan personelin duygu durumunun yansıtılmaya çalışılması, harbin insan psikolojisi üzerinde yaratmış olduğu etkilerin anlaşılması bakımından kıymetlidir.

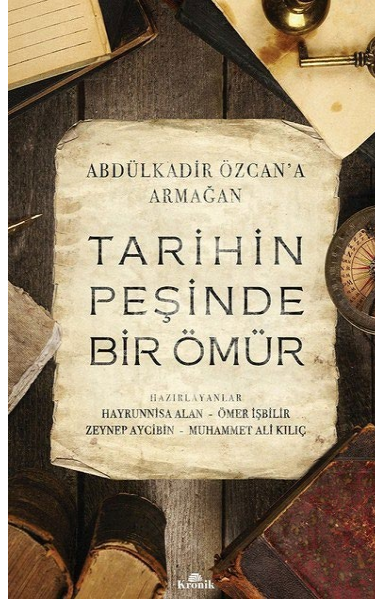
TCG Kocatepe'nin Taarruzdan Sonra Kurtarılma Olasılığı Var mıydı?, Hayata Yeniden Dönüş Arama-Kurtarma Harekâtı ve TCG Kocatepe Nerede Battı ve Şimdi Nerede bölümlerinde Bakkalbaşıoğlu, geminin taarruz sonrasındaki duruş ve vuruş gücünü değerlendirilmiş, ilerleyen yıllarda özellikle anılan dönemde gemi komutanı olan Deniz Kurmay Yarbay Güven Erkaya özelinde yapılan dezenformasyon ve karalama kampanyalarına karşı belgelere ve mantığa dayalı izahat yapılmıştır. Akabinde personelin can sallarından kurtarılma öyküleri derlenmiş ve TCG Kocatepe gemisinin batığının mevcut konumu hakkında yazar tarafından değerlendirme yapılmıştır.

Denizden kurtarılan personel çeşitli ülkelerden Ankara'ya intikal ettirilmiş ve burada vuku bulan hadiseler *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâhı* bölümünde anlatılmış ve nihayet yazarın evine dönüşü ve karşılaşılan sosyal manzara *Acıklı Son (Eve Dönüş)* bölümünde yer almıştır. 21 Temmuz günü yaşanan olaylar hakkında yapılan adli ve idari tahkikatlar hakkında bilgi veren yazar, *Soruşturma Safhası* bölümünde satır aralarında önemli noktalara işaret etmiştir.

Kitapta, yukarıdaki bölümlere müteakip olaylar hakkında kapsamlı bir analizin yapıldığı *Harekâtın Analizi* bölümü ayrı bir öneme sahiptir. Burada yapılan değerlendirmeler, daha önce yayınlanmamış belgeler ve hatıratlara dayalı olması hasebiyle ilgi çekicidir. Yine *Sonuçlar* bölümünde bir önceki bölümde yapılan analiz ve değerlendirmelerin sınırları çizilerek harekâtın icrası bakımından hatalar, harekâtın taktik, lojistik, muhabere ve moral hataları, harekâtın teknik hataları, harekâtın yönetilmesi ile ilgili hatalar, harekâtın koordine ve keşif hataları, son olarak da yazarın şahsi düşünceleri yer almaktadır. Kitabın 72 sayfa uzunluğundaki *Ekler* bölümünde yazar pek çok birincil ve ikincil kaynaklara, fotoğraflara ve listelere yer vermiştir.

Kitap, içerdiği zenginliklerin yanı sıra birtakım sorunlar da barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi Bakkalbaşıoğlu'nun kitabın akışında yer verdiği kişilerin anılarının alıntılarının sayfa düzenindeki maddi hatadan dolayı nerede başladığının veya bittiğinin zaman zaman anlaşılabilmesidir. Bu durum kitabın okuyucu tarafından takibini güçleştirmektedir. Kitapta askerî harekâta ve silah sistemlerine ait teknik terim ve terminolojiye ait bazı kavramlar eksik veya hatalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de basılan çoğu askerî kitabın başına geldiği gibi bu durumun kitabın yazarından ziyade yayınevinden kaynaklı bir sorun olduğu aşikârdır. Umuyoruz ki kitap, bu tür maddi hatalardan arındırılmış bir şekilde gözden geçirilmiş bir şekilde yeni baskısını yapacaktır.

Özhan Bakkalbaşıoğlu, bu araştırmasını özellikle kamuoyunu bilgilendirme maksadıyla hazırlamış olduğu hem kendi ifadelerinde yer almakta hem de baştan sona akıcı bir şekilde ilerleyen kitabın içeriğinden anlaşılmaktadır. Kitabın en çarpıcı tarafları yazarın ikincil kaynakları kullanmasının yanı sıra, 21 Temmuz günü harekâta katılmış pek çok Deniz Kuvvetleri ve Hava Kuvvetleri mensuplarıyla mülakat yaparak onların anılarını derlemesi ve daha önce hiç yayınlanmayan belgelere dayalı olmasıdır. Bu yönüyle kitap, literatürde bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Yazar, kitabın önsöz kısmında kitabın *güçlü* olduğu tarafların yanı sıra eksikliklerini de vurgulayarak şu satırlara yer vermiştir: “Anıların *sübjektif* olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, bu araştırmanın yarım kaldığını ve gelecekte mutlaka resmi arşivlerin açılarak yaşananların *bilimsel, objektif* bir şekilde analizlerinin yapılması ve yorumlanması gerektiğini ifade etmem gerekir.”. Askerî tarih ve bilhassa deniz harp tarihi konularında araştırma yapan araştırmacıların ve ilgililerin mutlaka okuması gereken kıymetli bir eser olduğunu değerlendiriyoruz.

Tarih'in Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan

Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç
İstanbul, Kronik Kitap, 2018, 805 Sayfa, ISBN: 978-975-2430-64-8

Necdet CURA*

Büyük tarihçiler üzerine konuşmak, Tarih öğrencileri için büyük keyiftir. Çünkü, mesleklerini en iyi şekilde icra eden bu isimlere bakmak onlara gelecek adına güç ve kuvvet verir. Onların tavsiyelerini almak, tecrübelerinin satır aralarında dolaşmak ve eğitim hayatlarındaki düzeni, disiplini ve elbette bitmeyen ‘*azim*’ leri görmek her türlü sıkıntı ve belayı def ettiklerini görebilmek son derece kıymetlidir. Türk tarihçiliğinde ise Zeki Velidi Togan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Fuad Köprülü, Osman Turan ve son olarak kaybettiğimiz merhum Halil İnalçık hoca bu tarihçiler arasında yer alır.

Toplam 805 sayfa olan bu kitap kütüphanenizin neresinde olursa olsun dikkatleri üzerine çekeceği, hacmi ve elbette dolu dolu içindekiler kısmıyla elinize aldığınızda bırakamayacağımız türden bir eser.

Akademi, kendi içinde büyükleri, ustaları ve kalfaları olan bir yer. Türk tarihçiliğindeki büyük ekollerin ve kürsülerin temsilcisi hocaların öğrencisinden ders almak adeta, ‘*aynı kaynaktan akan suyu içmek*’ tir. Bu noktada ülkemizin güzide bütün hocalarına bir armağan kitabı olması hem hoca adına hem de öğrencileri ve ailesi adına gurur verici bir duygudur. Hele hele Abdülkadir Özcan hocanın Osmanlı tarihçiliğine yaptığı katkıları düşünecek olursak...

Hocanın sadece Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde yayınladığı 220 makale bile başlı başına büyük bir çalışmadır. Abdülkadir Özcan hocamızın tarihçiliğimize yaptığı hangi katkıdan söz etsek az kalır, o yüzden

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi curanecdet@gmail.com

burada hepsine değinemeyeceğiz. Ama unutmamak gerekir ki, en büyük katkısı kibarlık ve beyefendilik timsali karakteri ve arkasından yetiştirdiği öğrencileri en az yazmış olduğu kitaplar ve makaleler kadar değerlidir.

Armağan kitaplar, hocalara karşı bir saygı duruşudur. Saygı duruşunda ayağa kalkan başta öğrencileri olmak üzere tüm sevdikleri ve hoca bildiklerinin armağan kitaplarda hoca hakkında yazmak ve onun üzerine fikir söylemek her açıdan ayağa kalkan kişiye de haz verecektir. Oğlu, eşi ve öğrencilerinin anlattığı Abdülkadir Özcan, bizim akademide gördüğümüz üretkenin hocanın halini özel hayatın sınırlarından aktarması bakımından da son derece değerlidir.

Sunuş kısmı bugünkü akademiye ince bir ‘sitem’ ile başlayan kitap. Akademide her geçen gün, ‘*veliyy-i ni’met*’ hocaların azaldığı ve öğrenci ile hoca arasındaki ilişkinin kaybolduğu, manevi bağların ve iplerin kopmasına sitem ederken bir yandan da çalışkan ve öğrencisine değer veren hocaların her daim unutulmayacağını söylüyor.

Ardından hocanın akademik çalışmaları kendisi danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans, doktora tezleri, yazmış olduğu ilmi ve popüler makaleler aktarıldıktan sonra bir hocanın bir diğer hocayla konuşmasını ve satırların kibarlığı biz genç tarihçilerin dikkatini çekiyor. Abdülvahap Kara hoca, Abdülkadir Özcan hocamızın hayata, akademiye ve kendi özgeçmişine dair sorduğu her soru ve hocanın verdiği her cevap, Tarih öğrencilerinin altını satır satır incelemesi gerektiği kanaatindeyim.

Sırasıyla Gülçin Çandarlıoğlu, Mehmet İpşirli, Hayrunnisa Alan hocaların ardından hocamızın eşi Handan Özcan ve oğlu Sait Sinan Özcan’ın duygu yüklü yazıları akademinin sert ve soğuk duvarlarından bizleri alıp sıcak ve samimi, bir ‘baba, bir ‘eş’ olarak Abdülkadir Özcan’ı tanımamıza vesile oluyor.

İsterseniz Abdülkadir Özcan hocamızın eşi Handan Özcan hanımefendinin hocamızla tanışma hikayesi, bir akademisyenin hayatındaki önemli bir noktaya vurgu yapıyor. Bu vurgu ise medeniyet taşının ilk tuğlası olan kitap tabi... Hemen bir kulak verelim:

‘‘1977 yılında İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nde onu ilk tanıdığımda, hem doktora yapan hem de orada memur olarak çalışan bir Abdülkadir Özcan vardı. Ben o zamanki anlayışım ile bunu pek kavrayamamıştım. Benim ailemde akademisyen olan yoktu. İlimle uğraşmak nasıl bir şeydir bilmiyordum. Zaman geçtikçe beni nasıl bir geleceğin beklediği belirginleşmeye başladı. Bir gün, eski bir kütüphaneci olan bir bayan gelmişti oraya. Bana ‘‘Sen bu kitaplara kuma geleceksin, ona göre’’ demişti. Yani ilk eş kitaplar... Böylelikle bir hayata başladık.’’(s.69)

Abdülkadir Özcan hocanın hayat arkadaşının ardından oğluna Sait Sinan Özcan Bey’in dediklerine kulak verdiğimizde kitabın yanında daktilo sesleri de hikâyenin içine giriyor.

Tik tak tok... İyi ki de giriyor. Girmeseydi Osmanlı Tarihçiliği kaybederdi. Bugün baktığımızda hem ilim camiası hem de Abdülkadir hocanın ailesinin bugünlere gülerken, hoş hatıralarla, gül bahçesindeki gibi mutlu bakması ne hoş bir duygu.

‘‘Çocukluğum daktilo sesleri arasında geçti. Ve ‘fiş’in daha ziyade elektrik veya alışveriş ile ilgili bir şey olduğunu çok sonradan öğrendim.’’(s.71)

Akademik camianın içinde bulunan bir insana fiş denildiğinde genelde akla ilk market fişi gelmez. Kaynakça

kitapların, eserlerin tutulduğu fişler gelir. Gündelik hayatımızda fiş kelimesi ile karşılaşınca fişin zihnimizdeki ilk düşündürdüğü diğer insanların düşündüğü fişten ayrılması bile bence çok güzel bir tesadüftür.

Hemen ardından gelen ilmi makaleler kendi içerisinde, ‘‘Osmanlı Tarihinin Kaynakları ve Tarih Yazıcılığı, Arşiv Belgeleri ve Arşivler, Siyasal ve Kurumsal Yönleriyle Osmanlı Tarihi ve son olarak Ortaçağ Tarihinden Kesitler’’ başlığı altında inceleniyor.

Hoca hakkında söz edilen sözlerden sonraki kısımlar da Osmanlı Klasik Çağ ve Tarihçiliği üzerine çalışacaklar için çok güzel bir literatür sunuyor. Tanıtım yazılarından Abdülkadir hocayı çok daha detaylı öğrendikten sonra karşımıza sayfa 75’ten sonra gelen çalışmalardan bol bol istifade edip yararlanacağınızdan emin olabilirsiniz. Sırayla kitapta yer alan makalelerde yalnız Türkiye kökenli isimleri değil Pal Fodor, Barbara Kellner Heinkele, Geza David gibi dünya çapında kabul görmüş Osmanlı tarihçilerinin renklendirdiği içeriklerin esere katkısı bakımından cihanşumul bir kimliğe sahip olduğu gözlerden kaçmıyor. Osmanlı Devleti gibi cihanşumul bir imparatorluğun izinden giden bir hocaya da bu yakışırdı tabi. Osmanlı Tarihçiliğinin bugün iyi yerlerde olmasına katkıda bulunmuş, Tarihçiliğimizin selametine dokunmuş bütün yürekler bizim için değerlidir. Bu noktada, kitaba makaleleri ile katkıda bulunan akademisyenlerin ilmi çalışmalarını incelemelisiniz. O makaleleri okurken makaleleri yazan bazı hocaların memleketlerini düşünün ve o memleketlerin zamanında Türklerce nasıl yönetildiğini asla unutmayın!

Bu bir armağan kitap tanıtım yazısıysa, ben de kısaca benim gözümde Abdülkadir Özcan hocayı sizlere aktarayım. Benim Abdülkadir Özcan hocayı tanımam ise Lise yıllarına dayanıyor. Tarih okumak hedefi içimizde hep var olan bir aşkdı. Hatta kürsü ve çalışma sahası bile belliydi. Burada ufakken dinlemekten büyük keyif aldığım ve hala aynı duygulara sahip olarak neşv-ü nema bulduğum Mehteran’ın ve sosyo-kültürel çevrenin payını asla yadsıyamayız. Bir de bulunduğum şehir tabi. Çocuk yaşlardan itibaren kitaplarla haşır neşiriz. Bir de Tiyatro ile de ilgiliyiz. Bu durum okuduklarımızı, yaşamaya ve canlandırmaya gönderiyor bizleri. Bu da çok büyük keyif veriyor. Lise yıllarında ilgi içerisindeki Şehzadeler şehri memleketimizdeki kültürel faaliyetleri takip ediyoruz. Konferans, seminer vb. bir oraya, birburaya...

Ve sahnelere çıkıyoruz. Bazen 18 Mart 1915 yılını hatırlıyor Mehmetçiğin duygu yüküne ortak oluyoruz, bazen de Şehzade olup Manisa’da halka mesir saçıyoruz. Bu durum Tarih okumak isteyen bir öğrenci için sizce önemli değil midir? Meraklı bir şekilde kütüphanedeki kitapları tarıyoruz, bilhassa Osmanlı Klasik Çağ diye tabir ettiğimiz imparatorluğumuzun en parlak yılları, kurumsal yapının oturduğu, dünyanın parlak gücü olduğu yılların peşinden koşuyoruz. Bu dünya nizamı ile ilgili sorularımız var. Büyük imparatorluğunun yavaşlamasına kafayı takmış vaziyetteyiz. Sürekli soruyoruz. İlk akla gelen, Neden? sorusu. Bu muhteşem imparatorluk neden duraklama dönemine girdi? Neden çöktü? Niçin? Merak, bizi daha da fazlasına itiyor.

İlim için en temel duygu, meraktır. Bu sorular da merak ateşini alevleyen sorularımızdan. Bu parlak gücün nasıl yavaş yavaş güç kaybettiğini eridiği merak ediyoruz. Sorular soruyor, o soruların peşinden koşuyoruz.

Hem bugünden koşuyoruz hem de geçmişten. Geçmişten koşmak da amma keyif veriyor. Geçmişteki

merhum şahsiyetlerin hayat hikayeleri sizi bugünden alıyor ve zamanına götürüyor. Zaman makinesi yok belki ama Bazen Sokullu Mehmet Paşa ile beraber Kıbrıs meselesini düşünüyoruz, bazen IV. Murad Han ile Bağdat'ı aldıktan sonra olası bir Girit veya Orta Avrupa seferine kafa yoruyoruz. IV. Murad derken karşımıza bir kitap çıkıyor.

Yeni bir kitap. Evvelden televizyonlarda gördüğümüz tebessümlü, hemşeri sayılabilecek hocamızın bir kitabı. IV. Murad: Şarkın Sultanı isminde. Biyografik bir kitap ve yeni kurulmuş bir yayınevinin ilk kitaplarından. Kitabın dili hemen anlaşılabilir ve dipnotlu. Bu ilim açısından son derece elzem. Hem kaynak eser mahiyetinde hem herkesin ve her kesimin okuyabileceği bir kıvamda. O günden sonra hangi televizyon kanalında Abdülkadir hoca çıktıysa, uykuyu ileri günlere erteleyip Abdülkadir hocayı dinlemeye koyuluyoruz.

O günden bugüne Abdülkadir hoca ve çalışmaları nerdeyse biz de oradayız. O, nasıl Bekir Kütükoğlu ve Mübahat Kütükoğlu gibi hocaların peşinde bir ömür geçirdiyse ve temel gayesi ‘‘hakikat’’ olmuşsa bizde tıpkı Abdülkadir hoca gibi ilim ve hakikat yolunda o ve onun gibi değerli hocaların çizgilerini ve hedeflerini takip ediyoruz.

İnanıyorum ki, bu coşkun sel kuşaklar boyu devam edecek. Kuraklık hiç olmayacak. Her gelen üstüne koyacak ve inşa edecek. Bu inşa hiç bitmeyecek. Çünkü, merhum Halil İncalcık hocanın dönemin başbakanı Turgut Özal'a dediği gibi, ‘‘*Bana Osmanlı Arşivini verin, size bir kültür imparatorluğu kurayım.*’’¹

Sizler bize bir Türk tarihi bıraktınız. Bu büyük mirası yeniden şekillendirdiniz. Biz de bu mirası geleceğe taşıyacak ve Sokullu Mehmet Paşa'nın şehitliğini, Bağdat Seferi'nde şimşir tarağı batırmaktan çekinmeyen ismi hep sultan ile karıştırılan Genç Osman'ı unutturmayacağız.

Bugün hala geçmişimizin sayfalarındaki güzellikleri, çirkinlikleri, kudreti ve azameti, hataları ve günahları görebiliyorsak bu medeniyet yolundaki akan pınara şekil veren, nehri Türk milletinin hizmetine sunan Prof. Dr. Abdülkadir Özcan gibi hocalarımız sayesinde.

Son olarak, bu saygı duruşunda ayağa kalkan herkesi tebrik ediyor ve Abdülkadir Özcan hocamıza Allah'tan uzun ömürler diliyoruz. Türk tarihçiliği ve medeniyetimiz, yaptığı katkıları unutmayacak.

---

¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_birlesim_baslangic?P4=17730&P5=H&page1=9&page2=9

Adil Hâfızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı

Ahmet Altay Cengizer

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, 775 Sayfa, İSBN 9786051556239

Nevrez KARTAL*

Hemen her insanın “o gün gibisi bir daha olmaz yahut hiçbir gün o güne benzemez dediği” saatler veya hadiseler vardır. Bunlar bazen kırılma bazen de sıçrama ânı olarak tarif edilir. Sadece insan yaşamının değil, milletlerin ve devletlerin de her daim böyle dönemleri olmuştur. İşte ele alacağımız kitap, coşkuları kadar hikâyesini acılarıyla yoğurmuş olan Türk tarihinin, kesin hatlarla ayırıldığı bir kesitini anlatıyor. Geçtiğimiz asrın başlarına denk gelen ve yetenekli unsurlarımızı kaybetmenin sonucunda Batı'ya olan yürüyüşümüzün akamete uğradığı ve göreceli geri kalmışlığımızın temellerinin de atılmış olduğu bu sürecin en can alıcı diliminde Osmanlı rüesasının, tavır ve davranışlarının nelere istinad ettiğini, kararlarını hangi saiklerle aldıklarını açıklamaya çalışıyor.

Başlığından da anlaşılacağı üzere bu eser, Osmanlı imparatorluğunun son nefesini verdiği ıstırap dolu yılları, diyalektik akıl ve reelpolitik yaklaşımla tarih önünde aydınlatma derindedir. Zira o günlerde yaşanmışlıkların tesirleri sadece kendi çağıyla sınırlı kalmamış, o günkü rüzgârların yakıcı etkisi, unutulmasına fırsat vermeyecek biçimde günümüze de taşına gelmiştir.

---

* nevrezkartal@gmail.com

Dönemi böylesine unutulmaz kılacak neler yaşanmıştı? Elbette bunun bir cevabı olmalıdır ama böylesine girift dönemleri, ne salt mekanik bilgilerle, ne de sadece hamaset yoluyla tanımlayabilmek mümkündür. G gerektiğinde her ikisini mezc edecek ilmi bir tahlile, derinlikli bir îzân ve irfana ihtiyaç vardır.

Avrupa ve Rusya'daki Aristokrat Siyasetçilere nazaran gayet asimetrik şartlarda yetişmiş olmalarına rağmen, gücünün son raddesine geldiğini gördükleri vatanlarının karşısında iyice belirginleşen tehditlerin büyüklüğünden asla ürkmemiş; bilakis bu tehditlerin boyutunu büyük bir ferasetle kavrayarak, kendilerine dayatılan kadere razı olmayıp dünya tarihinin o güne dek şahid olmadığı kadar kanlı geçecek olan hesaplaşma meydanına, inayeti Hakk'a dayanarak varları ve yokları pahasına çıkma kararı alanların, "günümüze kalan birden çok öykülerinin olması gerekir." Bu yerinde hatırlatmayı yapan müellifimizin tabiriyle, böylesine dar bir müddet zarfında yazılmış bu hikâyeleri içtenlikle bellemiş ve Batı'da çokça örneğini gördüğümüz veçhile kaybettiklerimizin isimlerini biz de duvarlara kazıyor olsaydık, işte o zaman "yüzbinlerce Osmanlının o gün ne için ve neyin ardından hayatlarına son verdiklerini daha iyi kavrayabilirdik."

Bunun için de Altay Cengizer¹ elimizdeki eserinin son cümlesini, "hatıralar varsa adalet de vardır. Yoksa tüm hatıralarımız ayaklar altına alınmış, tüm zamanları bize bahşeden fedakârlıkları unutmuş olarak mı yaşayacak, bunları hiç mi bilmeyecektik?" sorusuyla bağlayarak kalemını cebine koymuş oluyor. Cengizer bu sorunun tamamlayıcısı olarak düşünmüş olacak ki kitabının dibacesine, edebiyatımızın öncülerinden olduğu kadar diplomat kişiliğiyle de maruf Abdülhak Şinasi Hisar merhumun, "hâlbuki en parlak kahramanlık, eğer bir kalem ona şahadet etmezse, karanlıkta parlarken rüzgârın söndürdüğü ışıklar gibi tamamen kayboluyor. Hiç bilinmiyor hâfızalara nakş ve hakk olması lazım gelen mucizeler bile unutuluyor," özdeyişini koyma ihtiyacını duymuştur.

Yerinde olan bu uyarıya karşın, milli hafızamızın durumu ise pek iç açıcı değildir. Zararları her geçen gün daha bir açığa çıkan bu hâli sürdürmenin, hem geçmişimize hem gelecek nesillere karşı büyük bir vebal taşıdığını kim yadsıyabilir? Bu hissiyatın kendisine yüklediği bilinç dolayısıyla olsa gerek ki Büyükelçi Cengizer de kitabına yukarıdaki ismi vermiştir.

Sağlam ve adil bir hafıza inşasının, milli şuurun da yeniden ihyası anlamına geldiğini düşünen yazarımız, bu gayeye matuf olarak öncelikle anlaşılması gerekenlerin ilk sırasına kitabın adından da fehm edileceği gibi Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na girerken verdikleri kararı koyuyor. Diplomatomuzun kanaatine bakılırsa bu karar, Anadolu'dan coşup Rumeli'ye doğru akan ve asırlar boyu süren maceramız boyunca alınan kararlar içinde belki de en "**stratejik**" olanıdır. Zira cumhuriyete giden yol ve sonrasında yaşananlar ve hatta süregiden rejim tartışmaları dâhil, Altay

---

¹ Büyükelçi, Cumhurbaşkanı Başdanışmanı, UNESCO Nezdinde Daimi Baş Temsilci

Cengizer'e "her şey buradan türemiştir" dedirttiğine göre söz konusu karar, gerçekten de oldukça geniş bir manayı haizdir.

Tüm bu olan biteni kavramaya çalışırken yine de yazarın ifadesiyle asıl meselemiz, tarihle yüzleşmek yerine içinden geçmeyi başarabilmektir!

Pek tabii olarak, "içinden geçmek" ne anlama gelmekte ve "bu iş nasıl olacak?" soruları akla gelmektedir. Kitabın sayfalarından idrakimize doğru akan bilgi ve belgeleri, zihnimize işledikçe biz de fark etmiş olduk ki Altay Cengizer hem de büyük bir maharetle bizatihi bunun yolunu inşa ediyor. Kitabın içeriğine geçmeden önce kapsamına dair önemli bulduğum birtakım malumatın da paylaşılmasını zaruri görmekteyim. Bir kere bu kitabın omurgasını, Altay Cengizer'in bizatihi Allah vergisi zekâ ve sezgisini hasrettiğini net olarak gördüğümüz "adalet" gibi halis bir düşünce oluşturuyor. Yazarın yılları aşan ve derinlikli olduğu kadar bütünlüğü de gözetilen bir çalışma azmine sahip olduğu ve bunun kendisine kazandırdığı ilmi vukûfiyet ve tecrübeyi bihakkın yansıtan bu eserin her yanında işte bu erdemli niyetin izdüşümünü görmek mümkündür.

Mamafih bunun kadar mühim olan ve bu kitabı muadilleriyle ayırtıran temel unsurlardan birisi ise kitaba kaynaklık teşkil eden dokümanların hemen tamamına yakınının, yine onun yıllara yayılan emeklerinin tabi sonucunda İngilizce ve Fransızca yazılmış en önemli eserler ile İngiltere Milli Arşivinden temin edilmesidir. Evet, bu nokta gayet mühimdir. Çünkü toplanmış olan bu vesikalar, bir kere ilmi tahkik ve tenkit bakımından kitabı gayet sağlam ve dikkate alınmaması nâmümkün bir zemine dayandırıyor. Bunun getirdiği kazanç ise, anılan dönemi doğrudan doğruya Batılıların söz ve davranışlarından yani bir anlamda onların zihin dünyası üzerinden okuyor olmaktadır.

Ancak yazar fikirlerini inşa ederken hiç şüphesiz sadece söz konusu arşivden elde ettiği verilerle yetinip kendisini bunlarla sınırlı tutmamış, eserini kaleme alırken bir başka istinad noktası daha bulmuştur. Aynı şekilde çoğunluğu Batılılardan müteşekkil 223 kadar müellifin 239 kitabına ilaveten gene 118 uzmanın 141 adet tez, makale ve bildirilerden de fevkalade istifade etmek suretiyle kalemını tahkim etmiştir. Cengizer'in irfanımıza sunduğu ve son derece kıymetli addettiğim bu çalışmasının, 700'ü müteceviz sayfa ve 1.350'yi aşan dip notu havi olması ise kitabın hemen her paragrafının ne denli belgeye dayalı olduğunun ve meseleleri nasıl da şümüllü biçimde ele aldığı izahına kâfidir. K ilk baskısının 2014 yılında Doğan Kitap'tan çıktığı da göz önüne alınırsa, bir de kitabın editoryal bakımdan da ne denli ciddi bir süzgeçten geçtiğini görmüş oluruz.

Dibacesinden itibaren heyecanlı ve farklı yüzleri adeta bir film sahnesinde seyrettirir bir tempo içerisinde sürüp giden ve fakat yormayan, buna karşın okuyucuyu daima zinde tutan bir eseri tahlil edeceğiz. Gayet akıcı bir dil ile kaleme alındığını gördüğümüz bu eser, çoğu zaman hüznendirse veya kahrlandırsa bile günün sonunda fark ediliyor ki okuyucu sadece bilgiyle teçhiz edilmediği gibi duyguları da artık harekete geçmiştir.

Haddizatında tarih bilgisi içerisinde bir miktar da hamaseti de barındırmak zorundadır. Diğer türlü, yani ruhumuza hitap etmeyen okumalardan tecrübe aktarılması pek mümkün olmayacaktır ki bu halde elde edilen bilginin malumatfuruşluktan öte bir işe yaramayacağını söylemeye de gerek bile yoktur.

Hâsılı, aşağıdaki sayfaların hiçbirini okuma gereği duymayacak olan bir kimsenin, sadece şuraya kadar anlatılanlara baksa dahi, bu eserin ne denli bir emekle hazırlandığını, millî şuurla bezenmiş ilim ahlâkı ve bilgiyle de mücehhez kılındığını kavrayamaması pek mümkün değildir.

Tam burada, kitap hakkında yayınlanmış bulunan yazılı ve görsel materyallerden lehinde ve aleyhinde temin edebildiklerimizi incelemiş, bunlar içinde ki kayda değer bilgiler ışığında bu çalışmayı tamamlamış olduğumuzu da ayrıca okuyucunun dikkatine sunmam gerektiğini düşünüyorum.

Altay Cengizer bu kitap da, ağırlıklı olarak 1908 İkinci Meşrutiyetin ilanı ile 1914 sonlarına doğru Osmanlının Birinci Dünya Savaşı'na girişine kadar ki serencamı, ziyadesiyle İngiltere, Almanya ve Rusya üçgeninde yaşanmış olan ve her biri birbiriyle bağlantılı halde bulunan 27 ana başlık altında tahlile tabi tutuyor.

Mamafih bu demek değildir ki yazarımız mesaisini sadece söz konusu tarih aralığına sıkıştırmış olsun, en başta bugün dahi başımızı ağrıtmaya devam edegelen Ermeni meselesi de dâhil olmak üzere pek çok mesele belgeler ve kayda geçmiş anılar ışığında incelemektedir. Yazar tehcir ameliyesinin hangi nedenlerle oluştuğunu ortaya koyarken, meselenin nasıl bir yalan rüzgârına tabi tutularak hakikatin manipüle edildiğini, üstelik bu ithamları yapanların yine kendi belgelerine dayalı şekilde anlatmaktadır ki kitabı fevkalade önemli kılan yanlarından birisi de budur.

Türkiye'ye ilişkin politikaların şekillenmesinde etki eden amiller kavranılmadan hemen hiçbir meselenin tam olarak anlaşılamayacağına inanan Cengizer, bunun için de bizim o güne kadar canımızı en fazla yakan ve bidayeti asırlara dayanan meselelerin en mühim olanlarından birini, yani Avrupa'nın bitmek bilmeyen kadim Şark problemini öncelikli olarak mercek altına alıyor. Bununla birlikte Rusya'nın Boğazlar hülyası veyahut İngiltere'nin Hindistan ve Akdeniz endişeleri gibi hususları da irdelemekte ve Türkiye üzerine şekillenen uluslararası siyasetin tarihi kökeni kadar başka coğrafyalarda yaşanan gelgitlerin ve milletlerarası rekabetin üzerimizde alınan kararlarda ne denli etkili olduğuna dair derinlikli izahlar getirmektedir.

Yazarın, kitabını önemli kılan unsurlardan birisi de tarihi süreç içerisinde hakkımızda alınmış hemen tüm kararların felsefî bakımdan arka planına yönelmesidir. Böylelikle okuyucuya daha geniş muhayyile kazandırmakta ve hiç şüphesiz düşünce dünyasının daha sağlam zemine oturmasını sağlamaktadır.

Uluslararası ilişkilerin çoğunlukla ülkelerin sahip olduğu soyo-ekonomik dinamikler üzerinden belirlendiği genelde kabul gören bir vakıdır. Haliyle yazar da kitapta getirilen her bir açıklamanın

vuzuha kavuşmasına yardımcı da olması bakımından dikkatleri buraya teksif etmiş ve devrin ekonomik koşulları hakkında kimi verilerle kitaba başlamak istemiştir.

Kitapta yeri geldikçe değinildiği üzere içeride veya dışarıdaki ekonomik kararlarımızın hemen hiçbirinde insiyatif hakkımız kalmamıştı. Bu bağlamda üstelik artan katma değerli ürünlere rağmen, verilmiş bulunan bu imtiyazdan dolayı gümrük vergilerinde düveli muazzama izin vermediği için %4 gibi cüzi bir artışın yapılamamış olmasını örnek sadedinde nazarımıza celp eden diplomatımızın değerlendirmelerinden anlıyoruz ki Osmanlı için işler artık hiç mi hiç kolay değildi. Üstelik Kayseri-Diyarbakır ve Sivas-Harput hattının kuzeyindeki demiryolunu yapamamamızda şüphesiz parasızlığımızın etkisi vardır ancak 1900 yılının Mart ayındaki anlaşma mucibince inşa kararını ayrıca Rus Çarının iznine de bağlamış bir haldeydik. Meğerki Potemkin galesi yetişmemiş olsaymış, İstanbul Boğazına istihkâm kurma fırsatı dahi yakalayamayacağımızın bilinmesi bile, ekonomik ve siyasal bakımdan Osmanlıların düşmüş olduğu vahameti anlamaya yeterlidir. Neden bu duruma düştüğümüzün cevabı için söylenecek esaslı şeyler vardır ama bu bahis elimizdeki kitabın ise konusu dışındadır.

Batı dünyasında buhar gücünün kazandırdığı ivme ile gittikçe süratlenen çarklar, bilhassa 19. Asrın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da zamanı akıl almaz bir hızda döndürmektedir. Bilimden sanayiye, siyasal dinamiklerinden toplum refahına kadar her alanda gücüne güç katmakta iken aynı yıllar Osmanlılar için ise tam tersine sabahı bekleyen hasta misali hem uzun hem de bin türlü meşakkatle doludur.

İşte Cengizer'e göre, güçler dengesinin böylesine dışına düşmüş, Osmanlı karar alıcıları için gittikçe daralma istidadındaki dış siyaset alanı, II. Meşrutiyet devrine girildiğinde artık fazla seçenek bırakmayacak şekilde tamamen kapanmış gibidir. Öyle ki biz memurlarımıza bile düzenli maaş verememenin yoksunlukları içerisinde iyiden iyiye kıvranırken bu dönemde Avrupa'daki Altı büyük gücün silahlanma yarışı ise teknolojinin de katkısı ile alabildiğince hızlanmakta ve harcama miktarlarındaki artışlar birkaç yıl zarfında %50'ye varacak biçimde fevkalade yüksek oranlara ulaşmıştı bile. Bu halde Osmanlıları fersah fersah aşan bu yarış, haliyle yaklaşmakta olan ve koptuğunda hiç şüphesiz Türkiye'yi de içine çekmesi mukadder girdaba dönüşecek o büyük fırtınanın uğursuz habercisinden başka bir şey değildir.

Hele hele o vakte kadar 13 defa Harbe tuttuğumuz ezeli belalımız olan Çarlığın sergilediği manzara ise daha bir korkutucudur. Kitapta gördüğümüz veçhile Rusya bu dönemde, kara kuvvetlerinde %43, deniz gücünde ise %178 gibi artan oranlarda ki harcamasıyla hamle durumunu fevkalade artırmış. Bu devasa harcamaları besleyen hem tarımsal üretim hem de yeraltı kaynağı bakımından Rusya'nın bu fasılda imalatta %84, metalürji sanayii üretiminde ise %90'a varan artışlar göstermesi bugün bile

tablonun cesametini anlamaya kâfi iken bunun yanına muazzam derecedeki nüfusu da eklendiğinde, Osmanlı devlet ricalinin uykularının kaçmaması işten değildi.

Tam burada, Avrupa'dan ayrı olarak, Rusya için tüm bu devasa harcamaların gayesi nedir, neyin uğruna ve neyi gördüler de böylesine atağa kalktılar diye bir soru akla gelebilir ki işte buna verilecek cevap aynı zamanda bu kitabın mihverini oluşturmaktadır.

Cengizer'in ifadesiyle Rusya'nın gelişme eğiliminin seyri gerçekten de normal değil. Çarlığın yakaladığı bu ivme, öylesine ciddi ve korkutucudur ki Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'yi dahi endişeye boğmuş ve böyle giderlerse Rusların birkaç yıla kadar baş edilemeyecek bir güce ulaşacaklarını düşünen Moltke önleyici bir savaşla Rus tehdidinin önünün alınmasını istemek durumunda kalmıştır. Rusya, Almanya'yı bile böylesine tedirgin edecek şekilde heyula gibi güçlenirken, bu sıralarda Türkiye'nin istiklal ve istikbaline bakış Avrupa'da nasıldı diye bir soru daha sormak gerekebilir. Cevabını ise bu defa Moskova'da olduğu kadar Berlin'de oradan geçip Londra'nın sokaklarında aramak icap eder ki bunların hangi mahfillerde kimler tarafından yanıtlandırılacak olması işte elimizdeki bu eserin alametifarikalarından birisidir.

Daha 1876 yılında İngiltere'de Liberal Parti Lideri William E. Gladstone'un Bulgaristan'daki çatışmalar sırasında yaptığı Türkiye'nin *"pılısını pırtısını toplayıp Avrupa'dan çekip gitmesi"* yolundaki meşhur konuşması hâfizalarda tazedir ama esasen bu da öyle yeni bir şey değildir. Zira İngilizlerin bundan 50 yıl öncesinde de Osmanlı'nın tamamen ortadan kalkmasını ve artık yerini Büyük Grek İmparatorluğuna bırakmasını düşledikleri zaten bilinen bir meseleydi. Üstelik 93 Harbi'nde tarafsız olduklarını beyan etmelerine rağmen Londra'nın silah satmayı reddetmesinden de Osmanlılar hakkındaki genel hissiyatı anlamak zor olmasa gerektir. Buna bir de Liberal Partinin kaderimizin çizildiği meşum yılların [1905-1922] hemen tamamında iktidar olduğunu da eklersek meselenin nasıl bir can alıcı noktada düğümlendiği kolayca anlaşılacaktır. Fakat İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan, Ayastefanos anlaşması dolayısıyla Kavalalı limanında Rus kalpaklarının dolaştığını görmesi ile bu politik tercihindeki vizyonsuzluğunun ilk şokunu da yaşayacaktı. Zira Ege denizinde Rus sancağının dalgalanması demek, Cengizer'in hatırlattığı gibi, Hindistan suyolunun Akdeniz kısmında, kendisine en yakın donanmayı 1.000 mil uzakta tutma stratejisinin açıkça tehdit altına girebileceği anlamına geliyordu. Neyse ki imdada yetişen Berlin anlaşmasıyla bu tehdidi hızlıca savuşturabildiler.

Şu hâlde Türkiye'ye karşı zihni kodlarını iyice anlamış olduğumuz ve yazarın tarifiyle, "Liberal Emperyalizmin" temsilcisi olan İngiltere'ye ne oldu ki Akdeniz'de görünmesinden bile fevkalade çekindiği Rusya'ya siyasi kaderini böylesine bağlamak zorunda kalmıştır. Bu suali sorduğumuzda ise, yazarımız bizi doğrudan 1884'e, Çarlığın Merv'i işgaline ve peşi sıra yaşananlara götürecektir.

İngiltere için meselenin adı artık doğrudan doğruya Hindistan'dır. Arthur Balfour'un daha Başbakan olmadan önce "*Rusya'yla herhangi bir yerde herhangi bir sebeple kavgaya girişmemiz Hindistan'ın işgali anlamına gelir*" demiş olması, zaten başkaca bir izaha gerek bırakmamaktadır. Hemen peşi sıra gelişen ve İngiltere'nin uykularını hepten kaçırarak olan Penjeh krizi Londra'yı, Rusya'yı bir şekilde engellemenin yolları üzerinde ciddi düşüncelere sevk ederken tam bu sıralarda bir başka sıkıntı daha İngiltere için kendisini göstermeye başlamıştır ki bunun adı da Almanya'dır. Kıtada kurduğu hegemonya bir yana denizlerde de kendisine tehdit olacak tarzda Almanya'nın daha yakın bir tehlike olarak iyice öne doğru çıkmaya başlaması, sahip olduğu büyük kara ordusunu da kullanabileceğini hesaba katması sonuçta İngiltere'yi Rusya'ya yaklaştırma gereğini doğurmuştur. Rusya'nın, Hindistan'a olduğu kadar İngiltere'nin artık yeni nüfuz alanı olarak gördüğü İran'a olan baskısını da bertaraf etmek olduğu ve kuşkusuz Almanya'yı da dizginlemek için olabildiğince Çarlığa yaklaşma siyaseti gütmeye başlamasının Cengizer'in zihninde ki kısa özeti budur. Bu dönem aynı zamanda, Osmanlı için süre giden denge politikalarındaki sarkacın kaydığı ve siyasi-askeri bakımdan, Curzon'un tarifıyla devlet adamları "*ıflah olmaz şekilde yalancı*" olmasına rağmen İngiltere'nin kendi kaderini, Rusya ile eşitleyecek derecede dümeni artık tamamen aleyhimize kırdığı günün de adıdır.

Yazar İngiltere için Rusya'yla iş birliğine giden yolun çok da kolay aşılamadığını belirtir. Dışişleri Genel Sekreteri Harding'inde ifade ettiği gibi "*Antant'a giden yolda daha birçok şeyi kamuoyundan gizlemek, hatta saptırmalara başvurmak zorunda*" kalsalar da Aralık 1905'den beri bunun için yoğun çaba harcayan Dışişleri Bakanı Edward Grey Ağustos 1907 günü imzalanan gizli anlaşma ile amacına ulaşabilecektir.

Elbette bu yeni durum açığa çıktığında Cengizer'e göre, öfkesi kabaran Almanya'nın tepkisi de aynı surette serttir. Bilahare Başbakan olacak olan Lloyd George, 1908'de Berlin'de iken katıldığı bir resepsiyonda Şansölyenin "*Almanya'nın etrafının nasıl Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından demirden bir çembere alındığını, bu üçlüyü bir araya getiren sebebin de birbirlerini sevmeleri değil, Almanya'ya duydukları nefret olduğunu,*" kızgınlıkla söylediğine şahit olmuştur.

Buraya kadar açıklanan hadiselerin tüm serencamını müdellel şekilde izah ederek gelen Cengizer, böylece masasında duran belge yığınının bakarak şu mühim tespiti yapar: "*Temmuz 1908 ve Temmuz 1914 döneminde Osmanlılar arasında hala İngiltere'nin iyi niyetine bel bağlamaya çalışanlar, tek çıkar yolu İngiltere'yle birlik olmak da görenler, uluslararası siyasetin yeni gerçeklerinden bir haberdirlir.*" (s.89)

İngiltere'nin Rusya'ya müzahir olmasındaki sâikleri yukarıda gördük. Pekâlâ, Çarlık neden İngiltere ile sonu antanta varmaya gidecek bir iş birliğine evet dedi sorusuna cevap olarak yazar, Japon-Rus Savaşı'nı işaret ediyor. Cengizer, 1905 devrimini de tetikleyecek derecede Rusya'da taşları yerinden

oylattığı gibi Rusya'nın sıkletten düşmesine yol açan ve kendisini büyük güçler hiyerarşisinde sınıf kaybına uğratan Japon yenilgisinde donanmasının tamamını kaybettiği için Çarlığı, deniz gücü olan İngiltere'ye yanaştırmıştır diyor. Rusya'da boş durmayacak ve bu sınıf kaymasının sonuçlarını ortadan kaldırmak için bundan böyle elinden geleni yapmaya girişecektir.

Kitabın bu kısmında konunun odağı olduğu için projektörü Balkanlara doğru çeviren yazarımıza göre, Avrupa serüvenimizi sona erdiren meşum saatin son zembereğini ilk kuran, hiç şüphesiz Viyana'dan başkası değildir. Bunu da Bosna-Hersek'i ilhak ederek yapacaktır. Esasen o güne dek Batılı çevrelerde dillendirilenin aksine, Makedonya'da anarşi ve tedhişe varan sıkıntıların asıl kaynağının "Osmanlıların kötü idaresi" diye indi bir açıklamayla anlaşılamayacağını belirten de onlardı. Ne var ki meşrutiyet "*devrimi ile birlikte birbirine düşman bu çeteler silahlarını bırakmış, en azından görünüşte Osmanlıların kardeşliği fikrine sarılmaya*" başladıklarını ilk fark eden yine onlar oldu. İşte bu yeni durumun getireceği ivme ile Bosna işgalini daha fazla götürülemeyeceği düşüncesi yazara göre Habsburgları paniğe itmiş ve bu korkuları dolayısıyla burayı pek acele biçimde ilhaka yeltenmişlerdir. Ancak, kendi ellerini rahatlatmak için Bulgaristan'ı bağımsızlık noktasında cesaretlendirmeleri ile Balkan Faciasına giden geri sayım da başlamış olur. (s.119)

Tam burada bir parantez açarak, yazarın kitapta andığı kesimler içinde İttihad ve Terakki grubuna mensup gençleri tesmiye ederken sıklıkla kullandığı "Jön Türk" ifadesine rezerv koyarak bu çalışma boyunca anılan tanımlamayı kullanmayı doru bulmadığımı ve onun yerine doğrudan İTC veya İttihadçılar diyerek onları anacağımı da belirtmiş olayım. Elbette böyle bir yol izlerken Cengizer'in son derece kıymetli addettiğim eserine, zaten aynı şeyi kastettiğimiz için asla halel getirmemiş olacağımı ifade etmeme gerek dahi yoktur.

Bir kere bu tanımlama bize Batılılardan gelmiştir. Vaktiyle mahdut bir kesim için kullanılan bu tabirin Meşrutiyete doğru giderken artık pek bir anlamı kalmamıştı. Zira Avrupa entelijansiyasının tüm muhalefeti bu dönemde sadece Jön Türk adıyla vasıflandırmalarında cidden büyük sorunlar vardır. Çünkü ortada yeknesak bir muhalefet yapısı olmadığı gibi taban tabana zıt, hatta kanlı bıçaklı fırkalar bile mevcuttur. Bu bağlamda kitabın 633. Sayfasında da görüleceği üzere Talat, Enver ve Cemal Paşalara suikastlar düzenlenmesi konusunda Hürriyet ve İhtilaf liderleri Hınçaklara 20.000 Frank ödeme yapacak kadar şirazeden çıkmışlardı. Bu açık hakikate rağmen, Batılıların bu tanımlamasını, herhangi bir tefriğe tabi tutmaksızın kabul edip, İttihadçıları bunlarla aynı isim altında anmak açıkça bir paradoks olur.

Evet, Bosna'yı bir oldubitti ile ilhak eden Avusturya'nın İstanbul büyükelçisi Pallavicini, kendisine bunun hukuki tarafını soran Osmanlı gazetecilerine ise pek bir bilgiççe "*hakkımız var, çünkü gücümüz var*" cevabını verebilmektedir. Diplomatomuzun ifadesiyle bu sakil cevap, o günün dünyasında hukukun devletler muvazenesinde ne manaya geldiğinin de ibretli bir izahıdır.

Bosna'yı Sırbistan'ın hakkı gören Rusya, doğal olarak bu oldubittiyi kabullenecek değildir. İşte, 6 yıl sonra aynı meseleden dolayı kopacak olan büyük savaş Slav damarı kabardığı için neredeyse o vakit başlayacak iken yazara göre, bu sefer Almanya'nın örtülü ultimatomu ile şimdilik son bulur. Öyle ki Çar II. Nikola buna karşın bizimle gizli bir ittifaka hazır olduğunun, Dışişleri Bakanı İzvolski eliyle Londra'da ki Osmanlı büyükelçisi Refat Paşa'ya söylenmiş olması da yaşanan bu krizde Rusya'nın hangi aşamadan geri döndüğünü anlamaya kâfidir. Cengizer'in resmini çizdiği bu tablo göstermiştir ki bu keskin kırılma sonrasında tekrar alevlenen Romanov-Habsburg hanedanları arasındaki karşılıklı husumet, bir daha geriye döndürülemeyecek ve sonuçları da ikisini birden dibe çekecek kadar sonuçları ağır olacaktır.

Yalnız ilhakı engelleyecek güçten yoksun olmakla beraber Osmanlı diplomasisi, sürece asla teslim olmamış, Avusturya'dan 2.500.000 Lira, Bulgaristan'daki Osmanlı yatırımlarına karşılık ise Rusya'ya 93 Harbi dolayısıyla ödenmekte olan savaş tazminatının kalan 40 taksitine istinâden 6.500.000 Sterlin'in kapitalize edilmesini başararak, o şartlar altında dahi önemli bir iş çıkarabilmiştir.

Böylece kitapta, Balkan Harpleri'nin siyasi arka planını inceleme aşamasına başlayan Altay Cengizer, tam burada dikkat yoğunlaşması bakımından şu can alıcı ifadeyi serdetmektedir, *“1912-1913'te Balkanlar'da gerçekten de ne olup bittiği anlaşılmadan bugünkü Türkiye'nin de anlaşılması; memleketin şuuraltı birikiminin içinden geçilmesi kolay değildir.”* (s.151)

Bu mühim saptama bizi biraz daha Osmanlı devlet organlarının Balkanlardaki bu şerait altında olan biten şeylerle alakalı olarak ne yapıp ettiğine bakmamızı gerektirir. Zira müttefiklerin bile birbirini aldattığı, kaypaklığın kitabının yazıldığı müthiş bir güvensizlik girdabındaki Avrupa siyasetinde, yine de ittifak arayışına girdiğimizi ve bunun için daha Kasım 1909'da Avusturya-Macaristan'a akim kalan bir teklifte bulunduğumuzu, bunun sebebini de Balkan devletlerinin niyetlerinin farkında olmamıza bağlayan diplomatımız, bu iddiasını, *“Üsküp düştüğünde, Sırp Subayları Osmanlı karargâhında terör örgütü “Kara El” [Saraybosna suikastını yapacak olan] hakkında hazırlanmış son derece müttekâmil bir dosyayı keşfedince, içerdiği bilgiler karşısında hayret”* içinde kaldıklarını anımsatarak müdellel kılmaktadır.

Daha bu ilhakın şoku geçmiş değildi ki bu kez de İtalya'nın 29 Eylül 1911'de başlayan işgali dolayısıyla Libya krizi patladı. Tam burada yakarıda da değinilen Avrupa siyaset zeminindeki kayganlığa bakmak için kısa bir parantez açmak gerekir. Şöyle ki Avusturya aralarındaki anlaşmaya rağmen Bosna ilhakı sırasında müttefikleri olan Almanya'dan bu eylemini gizlemişti. Bu defa da Büyük Güçler arasında sayılan İtalya ondan geri kalmamış ve Libya'yı işgale başlamadan önce yine müttefikleri olmasına rağmen Almanya'ya haber vermemiş. Hoş, Almanya da 2,5 yıl sonra onlardan pek farklı davranmamış ve her ikisini de satarak Fransa ile Antalya hinterlandı üzerinde nüfuz paylaşımına gitmekten çekinmeyecektir.

İtalya'nın Osmanlı memalığı üzerine yaptığı bu savlet, zaten Rusya'nın tertipleri ve detaya varan onayları ile oluşturulan Balkan liginde morallerin olağanüstü derecede yükselmesine sebebiyet vermiş ve "statüko" rejiminin onlar için tehdit olmaktan çıktığını görmelerine yetmiş olması ile Pandora'nın kutusunu da açmıştır. Öyle ki bazı akli başında kimseler bu halin nelere kapı araladığını hemen fark etmiş ve "*dansın daha yeni başladığını, sahneye çıkmak için sırada daha çok kimsenin bulunduğunu*" söylemek durumunda bile kalmıştı.

Tam bu sırada Rusya'nın teşvikleri bir yana, Libya'daki direnişten ötürü hesapları bir hayli sarsılan İtalya da boş durmayacak ve Balkan Devletlerinin bir an önce Osmanlılar karşısında savaşa girmelerini kışkırtmak için her yola başvuracaktır.

Maalesef Osmanlı üzerinde dolaşan ve asıl yıkımı yapacak olan musibetler dizisi açılan kutulardan artık birer birer çıkmaya başlamıştır. Yazarın sıralamasına baktığımızda birbirini tetikleyerek Cihan Harbi'ne kadar devam edecek krizlerin ilki Libya sıkıntısı ile eş zamanlı olarak Arnavutluk'ta patlamış oldu. Orada başlayan isyanın hemen peşi sıra İstanbul'da vuku bulacak olan şey için Cengizer, "*her zaman İngiltere'nin Osmanlı içine saldığı Truva atı gibi hareket etmiş Prens Sabahattin'le de çok yakın ilişki içindeki Halâskâr Zâbitân darbesi,*" dir diyor. Böylece **meşrutiyet döneminin ilk darbesi** vuku bulmakta, İttihadçı Hükümet devrilip meclis feshedilerek, göreceli de olsa demokratik bir rejimde, azınlığın çoğunluğu yönetmesi olarak tanımlanacak ucube bir halin ortaya çıkmasına sebep olan, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının oluşturduğu hükümet iş başına gelmekteydi. İşte böyle bir atmosferde başlayan savaşın hedefi yanında Balkan milletlerinin nasıl bir haleti ruhiye içerisinde bulduklarının izahı için ise yazarımız sosyolojik tahlil bakımından şu önemli saptamayı yapıyor; "*Balkan Harpleri esas itibarıyla birlikte yaşama kültürünün reddi, bunun tersi yaşam anlayışının siyasi sonuçlarının silah zoruyla elde edilmeye kalkışılmasıdır.*" (s.180)

Bu tespit mühimdir, çünkü sonrasında cereyan edecek iki Büyük Harbin ana nedenlerinden en öne çıkan şeyin adı, Batı toplumunda faşizm yaratacak kadar derinlere işlemiş ötekine karşı tasfiyeyi müncer kılan, büyük hülyalar peşinde olan ama komşusuyla paylaşmayı asla kabul etmeyen mutlak ve kesif güç arzusundan başkası değildir.

Ekonomik olarak hemen hemen hiçbir bağı olmamasına rağmen, Balkan devletlerine böylesi bir cesareti bulduracak yetkinliğe ulaştıran şey, sadece Slav aşkı depreşmiş olan Rusya'nın onlara önderlik ve hamilik yapması mıdır gibi bir soru akla da gelmiyor değildir. Bu minvalde bir perspektif daha açan Altay Cengizer, o vakitlerde Manastır'da Öğretmen Okulu Müdürlüğü yapmış olan Ethem Nejat'ın dilinden gayri Müslim unsurların nasıl bir inşa sürecinden geçtiklerini şöyle anlatır; "*bütün Makedonya köylerini gezersiniz, sizi bir genç karşılar. Bu, pek az bir ücretle köyün fedakâr öğretmeni olan bir üniversite mezunudur. O okulların öğretmenleri bir yandan fikri ve sosyal devrim yaparken, öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşı idi.*"

Peki, bu arada Türkler ne aşamadır, okuyalım yine:

“Türklükten konuşmayı ayıp ve günah sayan daha yüksek derecede kişiliksiz, miskin öğretmenler yüksek tabakanın çocuklarını eğitirken, Makedonya öğretmenleri daha kaba ve cahil olan gayrimüslim köylüleri insan yaptılar. Sonuç ne oldu? Bizim öğretmenler yenildi, onlarınki galip. Balkanlıların askeri okulları değil, öğretmen orduları galiptir!”

Evet kitapta sıralanan daha birçok anekdot Balkan Harbi'nin eşliğinde maalesef hep aynı şeyi söyleyegelmektedir: Girilecek bu savaşın galipleri, öğretmenleri daha idealist olan milletlerin ordularındır!

Balkanlılar için son dönemeç tabiatıyla modern çağın enstrümanı olan eğitim gücüyle aşılmıştır ama bunu besleyen ruhun istinad noktası da aynı şekilde izaha muhtaçtır. Cengizer'in bunu anlamak için kulak kabarttığı John Reed'in “28 Haziran 1389 Kosova yenilgisinin acısının Sırlar tarafından nasıl yüzyıllardır nesillerden nesillere aktarıldığını, annelerin yeni doğan erkek çocuklarını ‘Kosova'nın intikamını alacak küçüğüm, hoş geldin’ diyerek karşıladıklarını” anlatır. Bu şahitliğin Sırlarda milli şuurun nasıl oluştuğunu, bunun dimağlara hangi ruhla nasıl işlendiğini ve milli hâfızanın nasıl bir şey olduğunu dehşetle göstermiş olmalıdır. (s.184)

Böylesine her biri birbirinden mühim satırları okudukça Babıali'de o sıralarda gözlemlenen ciddi bir ayrıntıda tevakkuf iktizası vardır. O da bugün zaman zaman nükseden “milli meselelerde birlik olamama” halinin Balkan Savaşları'ndaki izdüşümüdür. Ancak bir nüans var ki o da Cumhuriyet dönemimin aksine, o gün için elini uzatan kesimin muhalefet cenahı olmasıdır. Savaş çıktığı anda İTC, H.İ.F ile olan ihtilafını unutarak müzaheret mesleğini takibe karar vermiş olduğundan, bütün mensuplarını, önlerinde bulunan vatan vazifesinin fedakârlıkla ifasına çağırılmış ve bu meyanda bir beyannameyi yayınlamaktan geri durmamış; buna karşın Hükümet ise o hengâme altında bile, İttihadçı avından çekinmemiş ve hatta Sadrazam Kamil Paşa, “**Selanik gitti, kökleri kurudu**” dahi diyebilecek ölçüde habis bir nefrete duçar olmuştur. (s.199)

Bu haince sözleri söyleyecek kadar alçalmış olan HİF mensupları, Edirne'yi Bulgar'a teslim etmek üzereyken meşhur Babıali baskını ile gasp ettikleri hükümetten tart edilince, hemen İngiliz basınının bir bölümünde İTC'yi ağır bir dille suçlayan makaleler çıkmaya başlaması Osmanlı ricalini de daha dikkatli olmaya sevk etmişti.

Edirne'nin sukutu gününde Avam Kamarası'ndaki konferanstan çıkan kararların da aynı minvalde oluştuğunu belirten yazar, İngiliz entelijansiyası için basın da yardımıyla Türkiye düşmanlığında tam bir mutabakat kesp etmişlerken Alman Kayzeri Wilhelm'in de onlardan pek geri kalmamıştır. O'nun Türklerin Avrupa'daki varlığı için, “*lüzumundan fazla uzamıştır*” deme cüretini göstermekten çekinmediğini hatırlatan Cengizer burada konferansa katılan 24 kişiden 9'unun sayılı piskoposlardan olmasına dikkat çekiyor. “*Bir nevi Hristiyan şovenizminden bahsetmemek olanağı yoktur*” diyor ve

ekliyor: Büyük Güçler Osmanlılara karşı kendi yüksek menfaatlerini gözeten bir reel politik yerine, “Hristiyanlık” politikaları da izlediğinden mütevellit, Mora isyanından o yana başlarına her ne vakit bir felaket gelmişse, Türklerin ardından yine ağlama gereği duyacak hiç kimse olmamıştır!

İşte bunun içindir ki kıymetli Büyükelçi kitabının 234. Sayfasında, olanca tecrübe ve birikimi ile tek bir gün bile akıllardan çıkarılmaması gereken şu tarihi tespiti yapıyor. “*günümüzde ortaya çıkmış bir takım yüzeysel ve tarihsel zeminden kopuk, liberal siyasetin yanlış bir algılaması üzerine kurulu yaklaşımların söylediğinin aksine, TÜRKİYE’İN YALNIZLIĞI* sınanmış, tarihsel tecrübenin imbiklerinden kim bilir kaç kez geçe geçe damıtılmış” bir hakikatin ifadesidir. Kitabın ruhundan da anlıyoruz ki müellifimiz bu yalın gerçekliği, Türk evladının içtenlikle idrak etmesini ve asla unutmamasını öğütlemektedir.

Bu bağlamda Napolyon sonrası şekillenen Avrupa’da imparatorlukların kaderini belirlemek için toplanan 1814-1815 Viyana Kongresi’ne Çarlık Rusya’sının itirazları yüzünden Osmanlı İmparatorluğu’nun davet edilmemesinin keyfiyeti mühimdir. Diplomatomuza göre bu da göstermektedir ki Osmanlı için verilen idam kararı yeni bir şey olmadığı gibi meselenin esası, terekenin taksiminden kaynaklı zorlukların bu vakte kadar henüz aşılamamış olmasıdır. Cengizer için bu bir asırlık devre, aynı zamanda Osmanlıların mücadelelerini ne denli kesif bir yalnızlık içerisinde ve kimseden yardım görmeksizin yürütmek zorunda kaldıklarının da remzidir. Gayet vazıh bir şekilde bu hususa dair kanaatlerini açıklarken 1913’ten epey önce, hatta İngiltere’nin St. Petersburg Büyükelçisi George Buchanan’ın Rusya’nın kimsenin sırtını yaslayamayacağı kadar kaypak olduğunun ciddi bir sorunda meydana çıkacağını ve komşu ülkelere hiçbir zaman ortak çıkarlar kavramı içinde bakmadığını, binaenaleyh Rusya’ya katiyen güvenmemek gerektiğini belirtmiş olduğunu hatırlatıyor. Bu tespite rağmen Londra’nın kurnaz ve fakat Rusya’yı yeğlemiş olmakla pek zeki olmayan bir siyaset güttüğü ortaya çıkan olan İngiltere’nin, kendi tercih ve tasarrufu ile ittifakın yapılamadığı inancına işte yukarıda anılan keyfiyet dolayısıyla ulaşıyor. (s.191)

Bu hükmünü desteklemek için, Balkan Harbi sırasında meşum beyanını aktardığımız Kayzer’e, daha 1885 yılında İngiltere başbakanı Salisbury, çökmek üzere olduğuna inandığı Osmanlı İmparatorluğu’nun Asya’dakiler dahil tüm topraklarının paylaşılması fikrini açma cesaretinde bulunduğunu aktaran Cengizer, Wilhelm’in bu ahlâksız teklife ilkesel olarak karşı çıkmak yerine o gün için bu öneriden kazançlı çıkmanın İngiltere olduğunu gördüğünden mütevellit bu habisi isteğin akim kaldığını vurgulamaktadır.

Büyükelçimiz, bu girişimin akim kalması ve İngiltere ile birlikte herkesi uzun süre ihtiyatlı davranmaya sevk eden ana faktörün, “*Şark meselesinin ancak Avrupa’da barışı tehlikeye atma pahasına çözülebileceği yönündeki genel inanış*” dan kaynaklandığını düşünmektedir. İşte Bu durum tam olarak kavrandığı vakit mesele de mantıklı bir izaha kavuşabilecektir. Yoksa savaşa girdi diye

Osmanlıları parçalama işi akıllarına düşmüş değildir. Bunun aksini iddia etmek, yazara göre ezeli Şark meselesini daha baştan yok saymak manasını havidir. (s.229-230)

Fenomen tarihçi Firuz Ahmed'de Cihan Harbi için *“itilaf devletlerini bir arada tutan en önemli unsurun Osmanlı topraklarının bölünüp paylaşılması”* olduğunu söylemektedir ki onun bu sözlerle, Avrupa'da savaş koştuktan sonra barış masasına gelecek olan pastanın Osmanlıdan başka bir şey olmadığını hatırlatmış olması da Cengizer'in yukarıda ki tespitini doğrulamaktadır.

Cengizer, derlediği dokümanlarla birlikte vaktiyle enforme edilmiş olan diğer bilgiler ışığında, hemen tüm yönleriyle tetkik ettiği Balkan Harpleri'nin neticelerini aynı zamanda felsefi bir tahlile tabi tutarak, zaten var olan gerginliklerin sonunda patlayan bu savaşların sonuçları için, *“dengeleri altüst etmek suretiyle Avrupa'yı uçurumdan aşağı iten süreci son anına doğru kuvvetle itmiş olmaktan da öte, Büyük Güçleri daha da radikalleştirmiş ve ofansif planlara doğru sürüklemiş olduğu gözden kaçırılmaması”* gerektiğine dair mühim bir telkinde bulunuyor. (s.237)

Kitapta Balkan Savaşı'nın askeri, stratejik boyutlarına ilişkin aymazlıklar ve ihanetlere varacak derecede yürekleri dağılayan utanç dolu sahneleri ardı ardına sıralayan müellifimizin, cephede ölümün gerekçesini düşmanın güllesi kadar hatta daha fazlasıyla açlığın aldığını belirtmesi de bir başka can yakan husustur. Buna misal olarak Üsküp'te, pirinç, fasulye, ekme, peksimet vb. ihtiyaçlar dağ gibi yığılıyken hemen 30 km ötesinde Kumanova'da baş göstermiş olan açlığın, Osmanlı askerinin kırılmasında düşmanın mermisine ihtiyaç dahi bırakmayacak ölçüde etkili olması ise askeri tarihimiz bakımından gerçekten hayreti muciptir.

Balkan Savaşı bitip herkes evine çekilirken, Osmanlıların neyi ne denli yitirdiği ise bütün dehşetiyle daha bir açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda savaşın siyasi ve askeri sonuçlarına da değinen Büyükelçimiz, o günkü hissiyatı anlatmak için *“Balkanların kaybının adeta bir evlat acısına”* benzediği ifadesini kullanır. *“Gerçekten bu acı Türklerin yüreğine oturacaktır,”* demektedir ve *“Türk ve Müslümanlar etnik temizliğe maruz kalmış, 500.000 kişi hayatını kaybederken bir milyon zavallı da perişan halde göç yollarına dökülmüş,”* ve sığınacak yer aradıklarına dair tespitlerini sürdürmüştür. Keza Türkiye'nin, Avrupa'daki yüzölçümü 169.845 km² den 28.282 km² ye düşmüş ve Osmanlıların Avrupa'daki topraklarının %83' ünü kaybetmiş olmasıyla esasen Avrupa devleti olma vasfını da yitirmiş olmaktadır ki şimdi okuyacağınız cümleler bu kaybın çerçevesini tastamam çizmektedir.

“En fazla kalkınmış, batıdan gelen dönüştürücü etkilere en fazla açık, kendisine sadece bir şark ve Orta Doğu değil, bir dünya imparatorluğu olma vasfını bahşeden ve hep bu büyüklüklere geri dönebilme kapasite ve potansiyelini barındırabilmesini sağlayan, doğu Roma olmak iddiasını üstlenebilmesinin gerçek temeli olan İstanbul'u sahiplenmesinden bile önce ayak bastığı Toprakları kaybetmiş, sınırlarının Adriyatik'ten Meriç nehrine çekilmesi ve Rumeli'nin son bulmasıyla imparatorluğun ekseni kadar sıklet merkezi de tüm jeostratejik anlam sonuçlarıyla birlikte Doğu'ya kaymış, sürdürebileceği özelemler ve önüne çıkacak yollar bakımından Türkiye'nin dünyası ilelebet değişmiştir.” (s.244-245)

Diplomatımıza göre, Büyük Güçler nezdinde, Osmanlı Devleti'nin kuvvet ve kudretinin en derin ve sağlam köklerini, siper ve korunaklarını barındıran Anadolu'nun bile alınan bu darbe ile birlikte bir arada tutulmasının artık mümkün olamayacağı düşünülmeye başlanmıştır. Bu da Osmanlıların nihayet ihmal edilebilir ölçeklere sahip, pek kendi halinde bir devlet statüsüne indirgenebileceğine dair umut ve beklentilerin de bir hayli artmasına sebep olmuştur. Esasen bu düşünceye ulaşmaları da gayet tabiidir. Zira Bulgar başbakanı Geshov'un ifadesiyle, "toplam nüfusu 10 milyonu geçmeyen dört küçük ülke, 25 milyonluk bir süper gücü devirmişti!"

Öyle ya, kayda değer bir güç olarak sayılmanın başlıca ön koşullarını yerine getirememek, lakin İstanbul'dan körfez ve kıvıl denize doğru uzanan geniş toprakların hala sahibi olmak demek, aynı zamanda açıkta ve korumasız bir ganimeti elde tutuyor olmakla eş anlamlı değil de nedir?

Bu soruyu soran Cengizer, Osmanlıyı Avrupa'dan kovmak için canhıraş çalışan ve savaş sırasında pilot ve subay dahil fiili desteğini esirgemeyen Rusya'nın bu çabalarına karşın Bulgarların böyle kısa sürede Çatalca'da süngülerini gösterebileceğini pek hesaba katmadığı için onların İstanbul'a girme ihtimallerinin bir anda belirmiş olması Çarlığın hayli telaşa düşmesine yetmişti diyor. Bunun için de Dışişleri Bakanı Sazonov'un, "*İstanbul'u, sadece havalisi ile de değil, geniş bölgesiyle ya Osmanlıların, ya da Rusya'nın elinde olması gerektiğini, başka herhangi bir ülkenin İstanbul'u ele geçirmeye teşebbüs etmesi halinde bunu savaş sebebi sayacağına*" dair verdiği muhtıraya dikkatimizi çekiyor. Bunda da ne denli ciddi olduklarını ise Bulgar tehdidine karşın İstanbul'daki elçilerine, zaten alarm halinde tuttıkları donanmaya doğrudan harekât emrini verme gibi örneği bulunmayan bir yetkiyi tanımış olmalarına bağlar. (s.218)

Rusya için İstanbul ve Boğazlar, Prens Lieven'in dile getirdiği şekliyle ya "her şey ya da hiçbir şey" olurken Prens Trubetskoy ise, "hayatımız, bizim için günlük ekmeğimiz, suyumuz, Rusya'nın manevi özü olan İstanbul, tüm veçheleriyle bizi çağırılmaktadır," diyecektir. Zaten Napolyon'da, "İstanbul kimin olacak? Büyük sual, meselenin esası daima budur!" dememiş miydi? İşte bu meselenin halli için, sabırlı olunması, sonradan 1. Dünya Savaşı adını alacak olan "Büyük Hengâme" nin beklenilmesinin gerektiği kavranılmış halde, Rus devlet zihninin bir yerlerinde asli hedef olarak daima asılı duruyordu. (s.249)

Balkanlarda biteviye yaşananların üstüne, son kertede elemle de neticelenmiş olan bu harbin sonucunda Osmanlılar, tarihinde hiçbir vakit çıkarmadığı kadar dersi bu sefer tastamam çıkarmayı başardılar. Bu acı dolu tecrübe ışığında son derece mühim ve fonksiyonel reformlara girişerek, büyük bir zihniyet devrimine, adeta yapı sökülümüne gittiler ve neticede devletlerinin yeniden inşasına başladılar! İşte Büyük Devletlerin gözünden kaçan şey de tam olarak budur. Mamafih Balkanlardan kapı dışarı edilerek Avrupa serüveninin nihayete ermesi, Osmanlı için suların durulması anlamına gelmiyordu, bu kez de askeri ıslah heyetinin başına fevkalade yetkilerle atanmış olan Liman Von

Sanders, Babıali'nin başında patlayan yeni bir uluslararası krizin adı oldu. Derken, Almanya'nın prestij sorunu yapması ve İngiltere'nin oldubitti yapmaktan çekinmediğini tecrübe ettiği Rusya'yı dizginlemesi ile ufak bir düzenleme yapılarak mezbûrdan kaynaklı kriz ancak durulabilmiştir. Ne var ki uygulama sırasında varılan mutabakatın işleyişine dair krizin müsebbiplerinin bir daha dönüp bakmamış olmalarından ötürü anılan krizin niçin çıktığına, doğrusu hiç kimse de bir anlam verememiştir. Lakin Cengizer, Rusya'nın burada bir kaşık suda fırtına koparmakla vermek istediği asıl mesajın, İstanbul ve Boğazlar'ın geleceği söz konusu oldukça, bunun ancak kendisinden sorulabileceği hakkında herkesi vakitlice uyarmak olduğu tespitinde bulunmaktadır.

İngiltere Dışişleri Bakanı Grey de bu vesileyle şaşkınlığa uğrayacak, Osmanlı donanmasını düzenlemek ve eğitmek için İstanbul'da bulunan Amiral Limpus'un İngiltere tarafından görevlendirilmiş olduğunu öğrenecektir. Cengizer, enteresan bulduğu bu halin varlığını, Büyük Güç diplomasisinin ironisi olarak görmektedir. (s.282)

Biz yine Batı'dan esen rüzgârların neler taşıdığına dönecek olursak göreceğimiz şey Osmanlı çekildi diye Balkanlarda suların durulması bir yana bu sefer de herkesin birbirine düştüğü ve büyük bir ihtirasla silahlanmaya giriştiğidir. Toplar döküldükçe gerginleşen Avrupa siyasetini iyiden iyiye barut kokusu sarmakta ve herkesin hesabını görmek için iştiyakla beklediği "Büyük Hengâme" ye doğru doludizgin gidilmektedir. Telgraf şeritlerinden buna dair sıralanan haberleri okudukça, "Avrupa'da bir harp olması, dönüp dolaşp Türkiye'yi alakadar edeceği için nihayet kıyamet bizim yorganın üzerinde" kopacağını dillendiren Talat Paşa kadar aynı durumu iliklerine kadar hissetmekte olan Osmanlının genç yöneticilerinin hemen tamamını kara kara düşündürmektedir. (s.308)

Şu var ki tarih aynı zamanda talihin adıdır. Büyükelçi Cengizer, "stratejik tevakkuf; gerektiği kadar kendi içine kapanıp geleceği oluşturacak vakte ve imkânlarla sahip olmak, Türkiye'nin erişemediği, erişir gibi olduğu sıralarda da tamamlayamadığı büyük hülyası olarak hep yaşamaya devam etmiştir," derken, sanırım bu Büyük Harb'in eşliğinde fevkalade önemli reformlarla birlikte başladığımız yeniden inşa süreci ile at başı giden talihsizlikleri işaret etmektedir. (s.312)

Neticede Büyük Güç kavgasının basıncını kaldıramayan Avrupa kazandı, beklendiği gibi gerildi ve 28 Haziran günü Saraybosna'da patladı, sonrası hızlıca gelişti ve enerjisini kandan alan İmparatorluklar değirmeni ilk ve son olarak kapılarını ardına kadar açtı. Bilahare Cihan Harbi adını alacak olsa da kitaptaki tanımlanmasıyla kopan hengâme aslında Üçüncü Balkan Savaşı'dır. Büyük Güçlerin hemen hepsinin daracık bölgede güç yarışına girmesi ve bu vakte kadar bu mücadele ve müdahaleleri vekâleten yürütmeleri Osmanlıların tart edilmesiyle nihayete ermiş, sonunda savaş meydanına herkes kendi bayraklarıyla birlikte ve topyekûn çıkmak zorunda kalmıştır. Balkanlar'da oluşan Tüm büyük krizlerin doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olduğunu gösteren dokümanlar, neticesi

ne olursa olsun, savaşın dönüp dolaşıp Osmanlılarla ilgili olmayacağını veya olmadığını söyleyebilme olanağını hiç kimseye vermemektedir.

Şahid olduğu belgeler ışığında bu bağlamda önemli bir parantez açan Cengizer, Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşı'na girmemesi gerektiğini düşünenlerin aslında pek farkında olmasalar da Osmanlılardan bir nevi “muhteşem yalnızlık” gösterisine kalkışmalarını istemekte olduklarını belirtiyor. Ne var ki bu görüşü benimsemiş olanlar ise Diplomatımıza göre, siyasi-stratejik bakımdan İstanbul ve Boğazlar meselesi gibi en hayati bir konuda dahi, 1914 itibarıyla geride kalmış son birkaç yıl içinde hangi evrelerden geçilerek, hangi noktaya gelinmiş olduğu hakkında en temel bilgilerden bihaber olarak konuşmaktadırlar. Yazar, “büyük güç çekişmesinin cereyan ettiği devasa dairenin merkezinde bulunan, güç kaynaklarını yitirme sürecine ne zamandır girmiş Osmanlıların kesif bir yalnızlık içinde bu büyük mukadderat anına sürüklenmiş olduklarının” hiçbir zaman dikkate alınmadığına esef ediyor.

Keza bu kesimin, son dönemece girerken İngiltere'nin de artık düşmanlığını açık bir şekilde göstermek için elinden geleni ardına koymamakta olduğunu, hatta ezeli düşmanımız Çar'ın bile bir ara sıcak baktığı ittifak teklifimize, Edward Grey'in tüm ağırlığını koyarak engel olduğunu göz ardı etmeleri ise ne aklın ne de vicdanın alacağı şey değildir. Mesela Alman hayranı olmakla itham edilen Enver Paşa'nın, Ruslarla olan temasından dolayı Rus yanlısı olabileceğine dair şüphelere kapılan Alman elçisinin Enver Paşa'yı çok ciddi biçimde takip etmeye çalışmış. Yazarımız herkesin bildiği bu hakikate rağmen, liberal emperyalist jargonun etkisinde kalınarak hala daha paşa ve arkadaşlarının Alman yanlısı olmakla suçlanmalarını açıkça cehaletten öte bir şey olarak zem etmektedir. Cengizer, başka bazı izahlarla birlikte burada İttihadçıları remz ederken önemli bir sonuca ulaşıyor ve Birinci Dünya Savaşı'na girme kararı çerçevesinde onların, vatanperver olmaktan başka hiçbir kabahatleri bulunmadığının bir kere daha altını çiziyor.

Zira 4 Ekim 1914 gibi geç bir tarihte dahi Berlin'den çekilen telgrafta, “Osmanlıların Avuçlarının içinden kayıp gitmekte olduğuna” dair ikazlar alan Wangenheim esasen haksız da değildir. Bu defa Enver Paşa, Ruslara 5 Ağustos günü yine ve yeni bir ittifak anlaşması ile gitmiş ve bu girişimini 15 gün kadar daha sürdürmüştü. Rusya Elçisi Giers ise getirilen önerinin Petrograd'dan derhal kabul edilmesini isteyerek, tarihi bir fırsat olarak gördüğü Enver Paşa'nın bu teklifinin, Rusya'nın Yakın Doğu'daki pozisyonunu hesap edilemeyecek derece güçlendirmiş olacağını vurgulamasına karşın başlattığımız bu son dakika girişimi ise yukarıda da belirttiğimiz şekilde yine Grey'in müdahalesiyle berhava olmuştur. (s.412)

Yeri gelmişken daha tahta çıkmadan, Rusya'dan nefret edip, Fransa'dan hiç hoşlanmayan, İngiltere'den çekinirken buna karşın Almanya'yı ise güvenilir bir ortak olarak gördüğü bilinen II. Abdülhamid'in Kayzerle olan yakın diyalogları yanında bilhassa Harbiye'yi Alman subayların

tasarrufuna açtığı herkesin bildiği bir hakikattir. Vakıa bu iken tüm bunları es geçip doğrudan doğruya İttihad ve Terakki Hükümetinin başından itibaren Alman yörüngesinde olduğunu iddia etmek ne derece insafa sığmaktadır? Kitapta belirtilen bu vurgulara rağmen, İttihadçılar 1908 Temmuz ayından itibaren her zaman aynı şekilde yeknesak düşünen kimselerden müteşekkil görüp üstüne bir de “takıntılı” yüzünden savaşa girdiğimize dair hemen her şeyi oldukça basite indirgeyici izâhâtlar getirenler yok değil. İşte bu iddia da bulunanların en açık şekliyle tenakuza düştükleri ve cevaplayamadıkları olgulardan biri de Osmanlı Hükümeti’nin 1913 ve 14 yıllarında İngiltere ile ardına imzalamış olduğu son derece stratejik olan anlaşmalar silsilesidir.

Şimdi yazarın diliyle, Alman yanlısı [!] hükümet nasıl oluyor da tüm bu hengâme içinde hatta I. Dünya Savaşı’nın patlamasından sadece sekiz gün önce dahi yönünü İngilizlere dönebilmekte ve Osmanlının onlarla çakıştığı Şattülarap ve Körfez bölgesindeki gerginlikler dahil olmak üzere, epeyce çetrefilli sorunları hem de kendi pozisyonlarından geri çekilmek pahasına halletme yoluna gidebiliyor. Öyle ki Mezopotamya’da petrol arama imtiyazı çoğunlukla İngiliz girişimcilere verilmesi bir yana liman, tersane ve cephanelik inşaatlarında 30 yılı bulan uzun bir süre tekel olma hakkını dahi tanımış olarak! Son kertede İngiltere’nin Büyükelçilik baş tercümanı Andrew Ryan “*savaşın arifesinde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler son derece sağlıklı hale gelmişti,*” dediği halde. Daha birçok delilin ortaya çıkardığı tüm bu hakikatler İTC Hükümetinin Avrupa’daki dengeleri hangi şartlar altında ve nasıl bir titizlikle gözetmeye çalıştığını gösterdiği halde, bunca karinenin görmezden gelinerek, hala daha İttihadçıların Almancı olmakla itham ediliyor olunmasına, bühtandan öte başka bir tanım bulmak gerekir.

Altay Cengizer’in akıl ve îzân bütünlüğü içerisinde yaptığı tespitlerden şu da anlaşılacaktır ki “*İtilaf, Osmanlı imparatorluğunu Almanya yanlısı bir kliğin idaresi altında olduğu için yanına çekemiyor değildi. Osmanlı İmparatorluğu’nu yanında istemediği için yanına çekmiyordu.*” (s.438)

Zaten asıl şaşkı bakanın İngiltere olduğunu bizatihi büyükelçileri Mallet bile “*siyasetimizde bir tutarlılık yoktur. Saçma sapan laflarımızdan ötürü sonunda sadece biz zarara uğrayacağız*” diye açıkça söylemişti. Mamefih her şey bittiğinde, yani buyurgan İngiliz diplomasisi Çanakkale’de çöktüğünde sabık büyükelçi bu saptamalarına rağmen kibirli İngiliz siyaset sınıfının günah keçisi olmaktan kurtulamayacak ve kabahatin bütünü olduğu gibi ona yüklenecektir. (s.302)

Kitapta İngiliz küstahlığını afişe etmesi bakımından üzerinde durulan hususlardan birisi de Zırhlı Gemiler bahsidir. Meclis-i Mebûsan Reisi Halil Mentеше’nin deyimiyle adaların elimizden çıkmasının en büyük amili olan “*Averof’un Yunanistan’a kaptırılmasının acısı hep yüreklerde hissedilmiştir.*” Bu yüzdendir ki İngiltere, 31 Temmuz günü, yani Osmanlı-Almanya ittifakın imzalanmasından iki gün önce, parası büyük fedakârlıklarla toplanmış olduğu ve tüm bedelleri de ödendiği halde Sultan Osman ve Reşadiye’ye el koymakla Osmanlıların da yüreğini dağlayacaktı. Yazar bunu istihsan ederken

milletin bu hususta kabaran öfkesine örnek olarak, bir emekli memurun maaşının yarısını, “İngiltere hırsızlık yapacak kadar duçar duruma düşmüşse, belki de zar zor kazanılmış bu kuruluşlarla kurtulur” yazan bir notu da ekleyerek Büyükelçiliğe göndermesini göstermektedir. (s.323)

Cengizer’in, adı “*perfidious albion*”a yani her an her şeyi yapabilecek sadakatsiz adaya çıkmış dediği dönemin İngiltere’si, bu zırhlılara el koymakla, Osmanlı İmparatorluğu’nun kimsenin elinden alamayacağı nefsi müdafaa hakkına da el koymuş ve Osmanlının beka sorununun çok daha kötü bir noktaya sürüklenmesine bilerek yol açmamışsa daha başka ne yapmış oluyordu, diye haklı bir soruyu yazarımız bir kere daha sormaktadır. (s.324)

Büyük Savaş’ın koptuğu ilk günlerde İngiltere’nin tüm bedelleri ödenmiş zırhlılara el koyması Osmanlıları kara kara düşündürürken Almanya ile ittifak anlaşmasından sadece bir gün sonra bu defa hiç beklenmeyen bir şey yaşanıyor ve 3 Ağustos günü Akdeniz’deki iki zırhlı Alman gemisinin filo komutanına Türk’ün talihi ve tarihini değiştirecek olan istikametiniz Çanakkale’dir emri geçiliyor!

İstanbul’da halkın coşkun gösterilerle karşıladığı Zırhlılara, 16 Ağustos günü Yavuz Sultan Selim’e hürmetle Yavuz ve Midilli adı verilip üzerlerine Osmanlı Sancağının toka edilmesi Anadolu’da da geniş yankı bulmuş, adeta gökten inmiş gibi gelen bu iki gemi için türküler bile yakılmıştı. Bu iki yeni geminin varlığı ile yüksek bir moral kazanan Osmanlılar, Eylül ayı sonunda eğitim ve ticaret gemilerine refakat maksadıyla zırhlıların Karadeniz’e çıkışları sırasında bir kere daha heyecana gark olacak ve etrafı bayraklarla donatacaklardır. Meğer Osmanlı imparatorluğu, 30 yıldan bu yana yüzü Osmanlı savaş gemisi görmemiş Karadeniz’e doğru çıkmaktadır. (s.330)

Tam burada farklı bir pencere daha açan Büyükelçimiz, Goeben ve Breslau’yu kabul etmemizi, uluslararası hukukun ihlali ile tarafsızlığımızı yitirdiğimize dair belirti olarak gösteren iddiaları tek tek değerlendirmekte ve “*Liberal emperyalist anlatının*” bu tezlerin yine aynı hukuk normları bakımından ne denli tutarsızlık içinde kaldığını müdellel şekilde ortaya koyuyor.

Bu saatten sonra zaten örtülü şekilde yürütülen İngiliz kara propagandası artık aleniyet kesp etmeye başlayacak, basın dahil her türlü materyalle ortada henüz bir şey olmadığı ve Osmanlıya ait gemiler göz göre göre gasp edildiği halde Osmanlılar savaşı istemekle suçlanacaktır.

Herkesin daha fazlasını istediği yerde, sadece vatanlarının korunmasını isteyenleri bir asır önceki jargonun etkisinde kalarak hala daha Alman sevdalısı yahut maceracılıkla yaftalayanların diline pelesenk olan, ‘ama toprak garantisi verdiler’ sözüne de değinmek gerekir. Büyükelçi Cengizer, devletten devlete toprak garantisi talebimize muhataplarımızın asla yanaşmadığını, onun yerine yarın ne olacağı belli olmayan Antant adına bir söz vermek istemelerindeki şeytanlığa dikkatimizi çekiyor. Elbette ki sergilenen bu tutum, itilaf’ın niyetinin anlaşılması ve karşı karşıya bulunduğumuz tehdidin görülmesi bakımından îzân ve irfan sahipleri için yeterli bir karinedir. Bolşevik Devrimi sonrasında

ortaya saçılan belgeler de Osmanlı toprağını nasıl bir paylaşıma tabi tuttıklarını şüphe götürmeyecek şekilde tevsik etmektedir.

Yazar, Rauf Orbay'ın dilinden o neslin yüreğini hoplatan "esir düşme" korkusunu göz önüne getiriyor ve diplomat kişiliğinin de etkisi ile olsa gerek, bu hususta gayet yerinde bir yargıda daha bulunuyor. Almanya ile yapılan ittifak için "memleketi bir gayya kuyusuna atmak değil, etrafının ateşle sarıldığı en tehlikeli ve tehdit dolu bir dönemde ayakta kalmak iradesi doğrultusunda atılmış bilinçli bir adım," tanımlamasında bulunuyor.

Keza Batılı devletler içerisinde Kırım Harbi'nden bu yana bir daha kendimize müttefik bulamadığımızı hatırlatan Cengizer, türlü zorluklarına rağmen söz konusu ittifak anlaşmasını bu bakımdan son derece önemli bir diplomatik başarı olarak telakki etmektedir. Bunu böyle anımsattıktan sonra da yüreğinden coşan bir ifadeyle şu keskin kanaatini izhar etmiş oluyor:

"Osmanlılar için savaşmamak, kaderlerinin Çarlığın merhametli olamayacak ellerine teslim edilmesi olurdu. Savaşarlarsa bir şansları da olabilir, şans Osmanlıları tercih edebilirdi. Sonunda da böyle olmuş, ne kadar uzun ve zorlu, ne kadar acılı ve dehşet verici bir mücadeleden sonra da olsa Türkiye ayağa kalkmış, diriliş yollarına çıkmıştır."(s.405)

Yukarıda belirtildiği gibi savaş başlar başlamaz konunun Türkiye'nin taksimi olduğunu belirten Diplomatomuz, Osmanlı İmparatorluğu savaşa dahil olmasaydı da o ana dek tarihin gördüğü en müthiş savaşta topraklarının yine paylaşım konusu olacağını altını bir kere daha çiziyor ve devrimi riske etmek pahasına, Rusya'nın savaşa girmesinde Batı'ya doğru genişleme isteğine dair bir irade bulunmadığına göre, tek ve vazgeçilmez hedef olarak geriye Boğazların kaldığının altını çizerek vurgulama gereğini duyuyor. Rusya'nın bu husustaki kararlılığına işaret etmek için ise, ordusunu nasılsa kazanandan pay kaparım düşüncesiyle tek şart sürmeden İngilizlerin emrine vermek istemesine rağmen, Yunanistan'ın Çanakkale saldırısında bulunması gündeme geldiğinde Petrograd'ın yaptığı itirazları hatırlatıyor. Cengizer, bunun sebebini de Bulgarların Çatalca'yı aşması ihtimali karşısındaki tedirginlik hâlini anımsatarak, Rusya'nın, Yunan bayrağının İstanbul'a girmesini de aynı minvalde kabul edilemez görmesine bağlıyor.

Müttefikliğimizi reddeden İngiltere, gemiler ve toprak garantisi bahsinde Türkiye'yi istiskal etmesi bir yana bu sefer de silahlı tarafsızlık halini sürdürmesine rağmen her türlü tahrikten geri durmamış. Zırhlıların satın alındığı ilan olunca önce askeri gemilere, 30 Eylül günü de tüm gemilere karşı Çanakkale'yi ablukaya almıştı. Aynı şeyi donanma namına hiçbir varlığımızın olmadığı Basra limanına da uygulayacaktır. Bu gaye uğruna o kadar ileri gitmişlerdir ki ABD'den sevkiyatı dahi başlatılmış olan kömür satışını bugün artık Osmanlı'ya karşı nasıl bir kin güttüğü herkesçe bilinen, dönemin İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Morgenthau'nun da yardımıyla durdurtacak. Keza daha

ağustos ayı bile sonlanmadan ve ortada bir şey yokken Bulgaristan'a Edirne'yi teklif edecek kadar küstahlaşmışlardır.

İngiltere'nin bu küstah girişimi de pek tabii olarak daha bir yıl önce Edirne'yi Bulgar işgalinden kurtaran Enver Paşa'nın kulağına gecikmeden gelecekti. Tabii ki bunlarla yetinmiş değiller, savaş başlamadan Araplarla yakın temas içine giren Kitchener, Şerif Hüseyin'in oğullarından Abdullah'a “gerçek ırk” a mensup birinin halifelik makamına geçmesi gerektiğini söyleyebilmiştir.

Türk düşmanlığında İngiltere için sınır yoktur! Öyle ki 17 Ağustos günü yapılan kabine toplantısında Başbakan Asquith içinde taşıdığı bu nefreti kendi özel not defterine dahi yazmaktan hicap duymamış. Daha o gün bizi savaşa sürükleyebilmek için nasıl bir tezgâh arayışında olduklarını ve ellerindeki imkânlar ile ne denli tahriklere yelteneceklerini belirtirken Churchill'i anarak, “*İngiliz donanmasını hemen Çanakkale'den içeri sokup Goeben ve Breslau topa tutmaktan yanaydı. Hindistan ve Mısır'daki Müslümanların duyarlılıklarının göz önünde tutulması gerekçesiyle Crewe ve Kitchener bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Bu yüzden, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı inisiyatif aldığı görüntüsüne yol açılmamalı, Türkiye ilk yumruğu vurmaya zorlanmalıydı!*” derken, böyle bir hükümete nasıl ve ne şekilde güven duyulacağı ise cidden izaha muhtaçtır. (s.349)

Nitekim hadiselerin seyri de aynen Asquith'in temennisi istikametinde gelişme göstermişti. Harpten önce şans eseri Alman telsiz şifrelerini bulmuş olan ve hatta bunları İngiltere'ye veren Ruslar, böylece savaş boyunca Türk ve Alman gemilerinin hemen bütün hareketlerini ve merkez güçleri arasındaki haberleşmeleri yakından takip etme imkânı elde ettikleri için donanmamızın Karadeniz baskınından haberdar idiler. Cengizer, Rusların buna rağmen engelleme cihetine gitmediklerini ve hatta Yavuz'un Karadeniz'e girmesi durumunda kesin bir zafer kazanılacak olursa bile, taarruz edilmemesinin emredildiğini nazarımıza celp ediyor. İşte bu emre göre hareket eden Rus kuvvetleri, üstelik gemilerimiz bombardımandan yaklaşık 1 saat önce Odesa önlerinde görüldüğü halde uzun müddet ateş etmemişlerdi. Yazarımız bunu da pek haklı olarak, Asquith'in yakarıda görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu saldırgan ilan ettirecek kadar bir tahribatı önceden kabullendiklerinin delili olarak sayıyor. (s.479-480)

Yoksa daha Ocak 1914'te sınıra asker yığmayı, Trabzon ve Doğubayazıt'ın işgal edilmesini öngören Rusya bakımından beklenen 'Büyük Hengâme' nin biraz erken çıkması Çarlığın politik “*tarihi emellerinin ne tabiatını ne de yönünü değiştirmiş*” değildi diyor ve kurgulanan şeyin ne olduğunu tekrar hatırlatmak için de ekliyor. “*Şunun çok iyi kavranılması gerekiyor ki Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, sadece Rusya'nın zihnindeki zamanlamayı öne çekmiştir.*” (s.493)

Avrupa'da çıkan bir Savaş için ve üstelik Osmanlılar henüz seferberliklerini ilan bile etmemişken, Petrograd'ın Kafkasya cephesindeki ordularını 27 Temmuz'da “savaşa hazırlık” düzenine geçirmiş

olması da Rusların bu Savaş'taki asıl hedeflerinin ne olduğunu anlamak isteyenler için yeter karinedir. Şu halde yazarın, “*Osmanlıların konumunda olup da seferberlik cihetine gitmemek için ancak hiçbir şeyi olmadığı için hiçbir şey olmayacağını zannedenlerin aptallar cennetinde, fazlasıyla hayalperest bir dünyada yaşıyor olmak gerekirdi,*” diye bir hükme ulaşmasından daha doğru ne olabilir? (s.394) Avrupa’da hiçbir ülke, “*Osmanlılar gibi yok oluşun eşiğinde durmuyordu*” diyerek, Osmanlı imparatorluğunun beka sorununa değinen yazar, tarihi şahit tutarak vicdan mahkemesi önünde şu savunmayı yapıyor; “*Osmanlı liderliğinin İngiltere ve onun önderliğindeki itilaf diplomasisine güvenmemek için tarihin içinden damıtarak getirdiği onlarca sebep vardı!*” Bu mühim tespitin hemen devamında ise, tarihimizde 13 kez savaşa tuttuğumuz Rusya’nın İstanbul ve Boğazlara yönelik emellerinin artık içine girilmiş bu kıran kırana mücadele dünyasında önünün kesilmesinin mümkün olmayacağını çok iyi bilen İttihatçılar, bundan mütevellit savaşa sonuna kadar asılacaklardı diye de ekliyor. Binaenaleyh bir kere bu büyük kapışma içine girdikten sonra, Çarlığın ister istemez Boğazları asli savaş hedefine dönüştürmek zorunda kalacağını tüm bu yaşananların ışığında düşünmemek, aklın pekâlâ kabul edeceği şey değildir. Herhalde böylesine “*esaslı noktaları teşhis edemeyecek bir hükümetin vatan hainliği suçlamasıyla Divan-ı Harp’de yargılanması gerekirdi,*” kaziyesini esaslı bir tonda vurgulayan müellifimiz, araya bir virgül koyarak Türkiye üzerinde kotarılan hesapların bu kez de Anadolu’daki ayağına dönüyor.

Cengizer, Grey’in Çanakkale komisyonuna, Rusya için “*savaşın başladığı andan (Osmanlı’nın savaşa girmesine üç ay var) itibaren, İstanbul’la ilgili olarak kendisine itiraz etmeyeceğimizi ve bu konuda anlaşmaya hazır olduğumuzu zaten baştan itibaren belli etmiştik,*” diye devam eden ifadesini kayda geçirmekle Türk düşmanlığında vardıkları boyutu bir kere daha yine onlara itiraf ettirmektedir. Keza 16 Mart 1915 tarihli belgeye atıfla bu sefer de Kitchener’in, “*umarım, Osmanlı İmparatorluğu’ndan geriye kalan bir yerlerde Anadolu’da İran sınırına doğru Türk ya da Ermeni bir tampon devlet oluşturmaya yetecek kadar toprak kalır,*” dediğini hatırlamamıza getirmektedir. Bu beyanda ki “*Ermeni Devleti*” lafzından, kitapta oldukça tafsilatı biçimde işlendiği gibi İngiliz bilinçaltında var olan ve kotarılmak istenilen şeyin aslında ne denli dehşetengiz bir proje olduğunu anlamamak ise akla sezadır.

Bundan mütevellit, Londra’da muhalefet liderlerinin de katıldığı Savaş Konseyi’nin 10 Mart tarihli toplantısının tutanaklarına da değinen Cengizer, orada bir kere daha ve çok güçlü bir şekilde beliren stratejik mantığı kastederek, “*İstanbul’la birlikte aynı anda Anadolu dahil bütün Osmanlı Memalîğinin nasıl da yırtılmaya hazırlandığını gözler önüne sermekte ve bu yüzdendir ki Osmanlılar İstanbul’u kaybettikleri an, tam olarak her yerde son bulmuş olacaktı,*” derken bunun karşısında, 1920 yılında bile d’Esperey’in “*her şeye rağmen bütün dinamizm miskin ve çürük ihtiyar Türklerde*

değil,” bunlardadır diyeceği İttihatçı kadroların dehasının işte bu habis niyeti erkenden görmelerinde ve daha en başından itibaren mücadeleyi seçmiş olmalarında yattığını istinbât ediyor. (s.539)

Adriyatik kıyılarından bir lahzada sökülüp Çatalca önlerinde ancak durabilen Türk ordusunu düşündükçe, geriye bir fiskelik canı kaldığını zannettiği Türk ruhunun, Çanakkale’de yeniden nasıl dirildiğini Churchill’de çok acı bir maliyetle görecektir. Boğazlar gibi avantajların bir ülkeye kıymet-i harbiye kattığı, sahip olduğu gücü daha ilerisine taşıdığı ve dikkate alınması gereken bir oyuncuya dönüştürdüğü açıktır diyen yazar, tek başına Çanakkale zaferi dahi Rusya’nın büyük güç olarak hareket etme kapasitesinin savaşın her aşamasında daha fazla kısıtlanmasına yol açtığını belirtiyor. Öyle ki Avrupa’nın altı büyük gücünden biri olan Çarlık Rusya’sı tek bir darbeyle hem de savaşın başlarında orta bir güç seviyesine düşürülmüştü bile!

Cengizer bu düşüncesini teyiden, Rusya Orduları Başkomutanı Grandük Nikola’nın, Osmanlıların Savaş’a girişinden henüz daha bir ay geçmişken, 30 Aralık 1914 günü, İngiltere’ye acil yardım talebinde bulunduracak kadar Karadeniz’in Rusya açısından bir harekât alanı olma imkânından tamamen mahrum kaldıklarını, çünkü Osmanlı direnişinin beklemedikleri ölçüde güçlü çıktığını söylediğini anımsatıyor. Keza Rus Ordusunun hiç de azımsanmayacak bir bölümünün (1.500.000) sonucun belirleneceği, Batı Alman ve Avusturya cepheleri yerine Osmanlı cephelerinde konuşlandırmak zorunda kalınacağını, 30 Ağustos 1922 yılında ki büyük zaferden sonra bile hala zihninde taşıyacağı Türk kını yüzünden İngilizlerin görmesi asla mümkün olmayacaktır.

Altay Cengizer kitabın 357. Sayfasında bu defa kendi içimize dönüyor ve İttifak tercihimizden savaşa girmemize kadar sürece ilişkin türlü itirazlar getiren Hanioglu vb. akademisyenlere, “*Türk Hükümeti’nin gözü kara bir Alman yanlılığı yüzünden ve Turancı emellerle Birinci Dünya Savaşı’na katıldığını öne sürenler, İtilafın Osmanlı İmparatorluğunu kazanmak ve Sadrazam Sait Halim Paşa, Maliye Nazırı Cavit Beğ ve Cemal Paşa gibi yandaşlarının elini güçlendirmek için, niçin içi boş ve tutarsız bir toprak bütünlüğü garantisi dışında hiçbir şey yapmamış olduğu*” sualini tevcih ediyor.

Bu soruyu, bizzat Grey’in, “savaşın büyük ikramiyesi İstanbul ve Boğazlardı” beyanı yanında, Yakın Doğu Departmanının başındaki George R. Clerk’in 15 Eylül günü (Osmanlının Savaşa girmesine 1,5 ay var) küstahça söylemiş olduğu, “*ya Türkiye bize karşı savaşmak ya da barış zamanı geldiğinde öyle bir bedel ödemek zorunda bırakılacaktır ki savaşıp da yenilmiş olmamız evla olurdu demek durumunda kalacaktır,*” sözleri ışığında cevaplandırmakla yükümlü kılmaktadır!

Bu soruların cevabını bekleyeduralım ama Batı’nın son kertede bize karşı haşın bakan hâlinin yeni başlamış bir şey olmadığı gibi buna kaynaklık eden ve yukarıda adı da geçen “Şark Meselesi” esasen Avrupa için çok daha derin bir konunun adı olduğunu bilmek lazımdır. Müellif, buna da Şumnu’daki Ordu karargâhından 1789’da gönderilen bir değerlendirme notunda;

“Rusya, Avusturya, Prusya, Hollanda ve diğeri, birbirleriyle müttefik ya da birbirlerinin karşısında olsunlar, Devlet-i Âli’ye yardımcı olmayacaklardır. Müslümanları Avrupa kıtasında istememektedirler. Avrupalıların aklındaki denge hesaplarına bakılacak olursa, bu durumun Devlet-i Âli’ye karşı bir nevi ittifak olduğu anlaşılacaktır. 1591,1630 ile 1640’a değin bugünkü durum geçerli değildi ve bu devletler birbirlerine karşı savaşıyor, zaman zaman da birbirlerinden yardım istiyorlardı. Fakat, Devlet-i Âli’yenin sınırları İmparatorluğun şehri Viyana’ya eriştiğinde Avrupalılar da bir sistem dahilinde müttefik olmadıkça Osmanlıların topraklarını alacağını düşünmeye başlamışlardır. Bu yüzden, kendi aralarında bir denge kuralı oluşturmuşlar, her devletin şu kadar asker bulunduracağını ve şu kadar güç sahibi olacağına karar kılmışlardır... Dost bir devlete bu denge meselesini soracak olduğumuzda, varlığını hemen kabullendikleri bu durumun aslında Osmanlı devletine karşı ittifakın sonucu olarak meydana çıktığını açığa vurmamaktadırlar.”

denilmiş olmasından istidlal etmektedir. Kökü derinlere inen ve bugün dahi yansımalarına şahit olunan bu tespitlere itiraz etmek her halde mümkün olmasa gerekir. (s.363-364)

Yine Cengizer’in toplamış olduğu belgelere göre tıpkı Rusya gibi Osmanlı üzerinde Almanların da derin hesapları vardır ve üstelik Almanya’da ilk başlarda sanıldığı gibi aksine ittifak kurmak için bize kucağını falan açmış da değildir. Berlin bu hengâmede Osmanlıya öyle uzaktır ki İstanbul’un Rusya’ya bırakılmasını bile teklif edebilecektir. Sonunda Avusturya’nın da etkisiyle Almanya teklifimizi kerhen kabul ederken ileri sürdüğümüz tek şart yine ve sadece vatanın bütünlüğüdür. Kuşkusuz bu ittifakta büyük sorunlarla beraber yürünmek durumunda kalınmış, hatta hem iktisadımızı hem de adalet sistemimizi yiyip tüketen kapitülasyonların bu dönemde gerçekleşen lağvına en büyük itiraz ise bizzat Wangenheim’dan gelmiştir. (s.395)

Öte yandan, bu zaman dilimi içerisinde Rusya’da Almanya ile savaşa tutuşulmasının çok büyük bir hata teşkil ettiğine ve doğal müttefiklerinin itilaf devletlerinin tersine, Almanya olduğunu düşünenlerin sayısı da bir hayli fazladır. Üstüne bir de Batı cephelerindeki tıkanmalara karşın Almanya’nın, Tannenberg’de 90.000 kayıpla Rusya’yı büyük bir yenilgiye uğratması, savaşmaya devam etmeleri halinde hem Rusya hem de Almanya’da büyük toplumsal kargaşa ve devrim meydana geleceğine inanan eski Başbakan Witte gibilerin etkinlik alanını genişletmeye başladıklarını, Almanya kadar Antant yanlıları da görmüş. Rusya kamuoyundaki bu kıpırdanmalar, Sazonov’un Londra ve Paris’in gözünde çok değerli bir pozisyon kazanmasına da yol açmıştı. Çünkü Avrupa cephesinde tıkanan Rusya’nın Almanya’yla münferit bir barışa gitmesine dair bir ihtimal vardı ve bu ihtimal Demokles’in kılıcı gibi Rusya’nın müttefikleri üzerinde sallandıkça Sazonov’un istekleri de ardı ardına kabul görecektir.

Böyle bir vasatta, Almanya Osmanlıların bir an önce savaşa dahil olmasını istemektedir. Marne’da ki tıkanma üzerine Wangenheim Türk Devletini Almanya’nın mağlubiyetine seyirci kalmakla suçlarken, yaşanan gecikmeyi itilafdan duyulan korkaklığa bağlamış, Osmanlıları itham etmiş. Hatta daha da

ileri giderek, Şu hâlde yapılacak Şeyin Ruslarla birleŐip Osmanlı topraklarını kendi aralarında taksime başlamak olduğunu söylemekten de çekinmemiŐtir.

Diplomatımız, “*Almanya’nın Marne cephesinde olduğu yere saplanıp kalmıŐ olması, diğer tarafta da Rusya’nın Tannenberg’de aldığı büyük yenilgi, bu iki tarafın anlaşmaya varmasını daha mantıklı kılmaktaydı,*” diye düşünmektedir. Gerçekten de Almanya ile ittifakı doğru bulup Osmanlıyı savaŐa vakitsiz girmekle itham edenlerin Osmanlı hükümetinin, objektif Őartlar itibarıyla Almanya’nın Rusya’yla ne yapacağını görmek için bekleyebilecek durumda olmadığını da anlamaları gerekir, demektedir. Zira daha 1914 yılının Aralık ayında Őansölye Bethmann-Hollweg, “*bizim için her Őey karŐımızdaki koalisyonu yıkmamıza, yani dūŐmanlarımızdan biriyle münferit bir barıŐı sağlamaya bağlıdır*“ demiŐ. Onun bu sözlerini hatırlattığı gibi yazarımız bir de 1915’in Temmuz’unda yani, Çanakkale’nin kan deryası olduğu günlerde Stockholm’deki Rus Büyükelçisi Nekliudov’un Almanya’nın münferit barıŐ karŐılıđında İstanbul ve Boğazları Rusya’ya bırakmaya istekli olduğunu Petrograd’a bildirmiŐ olmasını da kayda geçerek, Osmanlı devlet ricalinin bu zaman kesitinde nasıl bir dar boğazdan geçtiklerini anlamamıza yardımcı oluyor. (s.459)

Keza, Firuz Ahmed’in bu tehdidi daha da ileri çektiğini, Goeben ve Breslau’nun Çanakkale’den içeri girebilmek için izin beklediği sırada Almanya’nın Rusya ile anlaşıp itilaf devletleri gibi imparatorluğu parçalamaya girişebileceğine dair beyanını da peşi sıra ekliyor. (s.462)

Altay Cengizer haklı olarak, “*Tarih, karar vericilerin fırsat algılamalarından çok daha fazla tehdit algılamalarına göre hareket ettiklerini*” göstermektedir diyor. Bu zaviyeden bakınca ânı okumak zorunda kalan Osmanlı ricalinin boğazlarına dolanan beka tehdidini savuŐturmak için savaşın başından sonuna bu yolda kıyasıya bir mücadeleyi göze almaları, en güç Şartlar altında dahi hiçbir yerde kolayca geri adım atmamaları gerektiğinin idrak ve Şuuru altında olduklarını ilave ediyor. Bundan dolayıdır ki Birinci Dünya Savaşı Osmanlılar için de aynen böyle kıran kırana cereyan etmiştir diyen yazarımız bu yerinde tespitlerine devam ederek bunun için de adeta bir yasa uyarınca hep bilinmezlerle çevrili olan mukadderat ânı gelip çattığında, İttihadçı gençlerden kurulu Türk liderliğini benzerlerinden ayırt eden en önemli vasfın; büyük ve eski, fakat çok yıpranmıŐ imparatorluklarının savunulması idealine son nefeslerine kadar işte bu Şuur mucibince bağlı kalmaları olduğunu istihsan ediyor. (s.473)

Müellifin üzerinde durduğu hususlardan birisi de Enver Paşa’nın kararları kısıtlı sayıda arkadaşıyla birlikte almak suretiyle hatalı davranmış ve hatta emrivaki ile bizi savaşa sokmuŐ olduğuna dair görüşlerdir. Bu meseleyi diplomat kimliğinin katkısıyla da olsa gerek mukayeseli bir çerçevede izah ederek: İtalya’nın tecrübeli dışişleri Bakanı San Giuliono, İtalya’daki tek karar verici konumundadır. Fransa’nın savaşa katılma kararı da esas itibarı ile Cumhurbaşkanı Poincare tarafından ŐekillendirilmiŐtir. İngiltere için de keyfiyet pek farklı değildir, zira yukarıda da hatırlanacağı üzere,

“Churchill Sultan Osman I ve Reşadiye’ye el konulması gibi son derece kritik bir kararı tek başına alabilmiştir,” diyor!

Rusya’da ise durum daha da nazik bir hâldedir, zira savaşa giriş kararını şekillendiren kişi en başta “dış politikanın inceliklerinden anlayan kimseler olmadıklarını” düşündüğü için Bakanlar Konseyi üyelerine danışma gereğini duymayan, doğrudan doğruya Çar’la çalışmayı tercih eden Sazonov olmuştur. (s.436)

Cengizer, süreklilik içinde korunmayan Birinci Dünya Savaşı ve öncesiyle Birinci Dünya Savaşı’na giriş mevzularında gerek Kemalist gerek sonraki Hürriyet ve İtilâf çıkışlı tarih anlatılarının yanlış ve aşındırıcı etkilerine de dikkat çekiyor. Bunun için de kendini, Cihan Harbi’ne katılmamızın hangi feci sonuçlara yol açtığını biliyor olmamızın, sadece Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkımını değil, hepsinin armasında çift başlı kartal olan, hepsi hem Doğu, hem Batı’ya sahip çıkmaya azimli o mağrur Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarının da sonunu getirdiğinin gözden kaçırılmasına sebebiyet verdiğinin altını çizmek mecburiyetinde bırakmaktadır. Bugün hür ve müreffeh bir vatanda yaşıyor olmamız, şayet Osmanlılar savaşa katılmasaydı elini çok rahatlamış bulacak muzaffer bir Çarlığın, İstanbul ve Boğazlara girişi başta olmak üzere, daha hangi feci sonuçların doğabileceğini düşünmemizi engellemektedir. Diplomamız bu fevkalade mühim tespitlerinin hemen peşinden de şu kanaati ilave etmektedir, “bu yüzdendir ki 1908-1918 dönemi 1919-1923 döneminden apayrı addedilemez!” (s.581)

Birilerinin bildiğinin aksine, İttihad ve Terakki, tarihsellik içinde oluşmuş hâfıza yapısının öne sürdüğü tüm tedbirleri almaya çalışmış, sonu getirilmek istenen ülkelerini ne pahasına olursa olsun korumakla yükümlü olduklarının bilinciyle hareket etmiştir. Bu cesur, bu gözü pek ve inançlı kararı almamış olsalardı, Türk ve Osmanlı tarihindeki akışın ana damarına da ihanet etmiş olacaktı. Kitabın 555. sayfasından aktardığımız bu mühim satırların devamında Büyükelçi Cengizer, bu defa da okuyucuyu, Türkiye’nin bu yıllarda kimlere karşı neyin mücadelesini hangi müthiş güçlükler muvacehesinde ve ne denli bir kararlılıkla sürdürmüş olduğunu gösteren ibret sahnesine davet ediyor. Ve “Tarih bir şey gösteriyorsa, diplomasi ve barış yöntemlerinin de bir işe yaramayacağı mukadderat anlarının gelip çatabileceği, hesaplaşmaların eninde sonunda ortaya çıkacağıdır.” diyerek bugün bile asla şuur altından çıkmaması gereken nazariyeyi bir kez daha hatırlatıyor.

Yazarın her satırında kendisini belli eden milli şuur ve hakikat arayışı bu sefer ona şu cümleleri kurdurmaktadır. “Belirli güç yoğunluklarına ulaşamamış, toplumsal, manevi ve kültürel anlamlarda belirli irtifalara çıkamamış, kendi halinde olmak kadar kendi halinde yaşamaktan da kurtulamamış, ihtirasları geri çevirmiş ülkelerin perde birden gerçek dünyaya açıldığında yaşama şansları pek yoktur!” Türk tarihini zirve noktasına ulaştıran, Batı Türk Devleti’nin maalesef XX. asrın ilk çeyreğinde başına gelen şey işte budur.

Ancak Altay Cengizer, sonuçları bakımından sözünü ettiği bu kurama karşı yine kurduğu diyalektikle tarih önünde fikri bir meydan okumaya gidiyor ve “*bu temel varsayım bir defa olsun yanlışlanabilecek gibi olmuşsa, o da son ana kadar mücadeleden kopmayan Birinci Dünya Savaşı’ndaki Osmanlı İmparatorluğu’dur. Hatta mücadelelerini yeni ve kendilerinin dünyaya getirdiği bir kurucu devlete teslim edebildiklerine göre, o temel varsayım bir defa olsun yanlışlanmıştır dahi!*” diyerek itirazdan öte, tarihi yazanlara haklı bir ikazda bulunuyor. (s.555)

Üstelik Osmanlıların direnmesi ile 1917 Ekim devrimi arasında doğrudan bir bağ kuran tarihçi Cunningham’ın, Çarlık Rusya’sının yıkılmasının yol açtığı muazzam neticelerin, Fransız Devriminin sonuçlarını çok geride bıraktığını söylemesi ise yukarıda ki ifadelerin etkinliğini daha da artırmaktadır.

Müellifimiz onun bu görüşlerini aktarırken, bu meyanda bir başka ayrıntıya işaret etmekte ve genç nesillerin Çanakkale’de Anzakların değil, İngiliz ve Fransız imparatorluklarının yenilgiye uğratıldığını içselleştirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Devamında ise gençlerin “*bu sonucu da tüm kalıcı ve derin anlamlarıyla birlikte kavramaları ihtiyacı had safhaya çıkmıştır,*” cümlesiyle sorumluluklarının ehemmiyetini tekrar hatırlatma ihtiyacındadır. Büyükelçimiz, yukarıda bahsi geçen bu savaşı, Anzak retoriğine hapseden ve düşmanlarımızı bu yeni yetme adlarla anan tarih öğretisini zem ederek, bu türden nitelemelerin, İngiltere ve Avrupa tarihçiliğinin Çanakkale’de ki mağlubiyetlerini unutturma veya önemsizleştirmeye matuf operasyonuna hizmetten öte işlev taşımayacağı uyarısında bulunuyor. (s.558)

Burada başka bir pencere daha açan diplomatımız, Çanakkale’de harekât başlar başlamaz İngilizlerin İstanbul’daki Almanya karşıtlarıyla temasa geçtiklerini, İngiliz donanmasının başının gözükmeye halinde, Hükümete karşı, Grey’in de büyük heyecan duyduğu askeri bir kalkışma ve darbe yapılması için güçlü [!] kimselerden söz alındığını anımsatır. Keza İngiliz ajanları bu gayeye matuf olarak Churchill’in talimatıyla Talat Paşa’ya 4 milyon £ tutarında bir rüşvet bile önermişler. French’in de şehadet ettiği üzere, tam bir vatanperver olan paşayı başka milletlerde çokça gördükleri hainlerden biri farz etmiş olacaklar ki üstüne bir de darbe yolunda yaşanacak her gecikme için bu miktarın aşağı çekileceğini söyleyecek kadar pişkinlik içinde olduklarını belirtir. (s.565)

Bize, gözlerimizi özgürlük içinde açtığımız bağımsız bir vatan bırakılmıştır ama neyin ve hangi bedelin karşılığında? Kitabın 569. sayfasına baktığımızda gayet dokunaklı şekilde bunun da cevabını görmekteyiz.

“Türkiye, en iyi yetişmiş, memleketin geleceğini inşa edecek ve onu 20. yüzyılda da geriye düşmüş olmaktan çekip çıkartma gayretlerine bambaşka katkılar verebilecek yüzü ileriye dönük gençlerini Çanakkale’de toprağa vermiştir. Çanakkale zaferi Türkiye’ye yeni bir hayat başlatmış, ama beline de vurmuştur. Geride bıraktığımız yüzyıl kapıdan içeri sokarak modern zamanları doğuran birinci Dünya Savaşı’nın altı esaslı muharip tarafından biri olmuş, son ana kadar direnerek bir bayrak yarışında olduğu gibi mücadelesini bir

sonraki liderliğe aktarabilmiş Türkiye'nin sonra aynı yüzyıl boyunca devam etmiş göreceli geri kalmışlığının sırlarından biri de Çanakkale sirtlarında yatmaktadır.”

Cengizer, bunları söylerken îzânımıza seslenerek, Hisarlık Tepesinde heyecanla dalgalanan Ay Yıldızlı bayrağı, destansı olduğu kadar kahırla dolu tarihinden çekip de Akdeniz'e doğru yükseltirken, başeğmez bir vakarla onu süzdürmekte olan rüzgârların hangi hüznü hikâyeleri de beraberinde taşıdığını bizlere hatırlatmak istiyor.

Yine eleştirilerin bir diğeri de Osmanlı savaş planlarının Almanların nam ve hesabı gözetilerek yapıldığıdır. Buna ilişkin esaslı izahlar getiren Cengizer bunun müttefikler halinde icra olunan bir savaş olduğunu ancak son sözü şüphesiz Osmanlı Genelkurmayının söylediğini ikaz ettikten sonra kanaatlerini şöyle bağlamaktadır. *“Ama bu plan, Enver Paşa'nın şahsında artık asırların ezikliğine bir son verme hayalinde olan genç kurmayların bir meydan okuma planıdır. Dövüşülecekse böyle dövüşülecektir.”* Nitekim Almanların türlü engellemeleri ve tehditlerine rağmen Bakü'nün istirdadı da işte bu meydan okumanın tabii bir sonucudur.

Ayrıca, Almanya ile ittifakı eleştirenlerin kasamızdaki 92.000 Türk Lirası ile başladığımız seferberliği yalnız başına nasıl sürdürebileceğimizin yolunu da göstermelerinin gerektiğini pek haklı olarak soruyor. Bu sorusuyla birlikte, takip eden dört yıl zarfında Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu mühimmat için yarım milyar, Bağdat demiryolunu Musul'a kadar uzatmak için 360 milyon, Osmanlı Lirasını ayakta tutmak için Almanya'ya, 4 milyar mark gibi muazzam bir kaynağın harcatıldığını da anımsatmış bulunuyor. (s.452)

Kitap içinde kendisine yer bulan mühim fenomenlerden olan Teşkilat-ı Mahsusa'ya değinmeden geçmek tabii ki düşünülemez! Savaş boyunca icra ettiği kimi operasyonları andıktan sonra, *“dünyayla yarışarcasına gösterdiği çok yönlü faaliyetlerden dolayı bu teşkilatın varlığı için, kendi üstünlüğüne inanan Batı'nın, Osmanlıların ortaya koyduğu bu kararlılığı, bir tek kendisinde olduğuna inandığı anlayış ve yöntemlerle karşısına çıkılmasını, sadece dikbaşlılık sayabilirdi.”* Bu sözlerinde sahibi olan Halil Halid beğden böylece Türklerle İngilizler arasındaki temel çelişkiyi gösteren güçlü tespitleri aktardıktan sonra, Müellifimiz, ilişkilerimizde bugün bile çokça tanık olduğumuz Batı'nın nobran tavrına dikkatimizi çekerek şu önemli hatırlatmayı yapıyor. *“Dünya çapında çıkarları olan bir emperyalizm ile dünyanın bu köşesinde dayanıklı, samimi ve iki taraf içinde eşit ve faydalı bir anlaşma yapılabileceğini ümit etmek ancak ham hayal sahiplerine yakışır...”*

Savaşa giriş sürecinde yaşananlar kadar sonrasındaki bazı meselelere de değinmek zarureti duyan yazarımız, konuyu 1957 gibi geç bir dönemde, Sinop'un batısından başlayarak Bakü'ye, oradan Tebriz'i tam kenarda bırakarak Umuriye gölünden dönüp doğru Antalya Körfezi'nin yarısına kadar olan alanı içine alacak büyük hayalin haritasını hala daha çizmekten geri durmayan fikrin Osmanlıdaki dinamiklerine getiriyor. Hala daha can yakan Ermeni ve Soykırımı [!] meselesi!

Milleti Sâdık diye maruf olan bu cemaat diğer anâsırların aksine kesif şekilde Anadolu'da mukim olması ve Batılı devletlerin geç vakitte ilgi alanına girmeleri ile Ermeni sorunu kitapta diplomatik nazariyeyle de değinildiği üzere 1914 Şubat'ındaki Yeniköy anlaşması ile gayet nazik bir evreye girmiştir. Balkan milletlerine nazaran dini ve siyasi bakımdan hiçbir zaman yeknesak olmayan, içlerinde azımsanmayacak derecede Osmanlılık bilinci olan ve kaderlerini Türklerle beraber gören Ermeniler için ziller 1878 Berlin Anlaşması ile çalmaya başlamış ise de onlar için bu sorun Ağustos 1716'da ilk işaretini vermişti. Büyük Petro'nun tahta çıkmasından ümitlenen Katogigos Yesai, daha o vakit Rusya'dan Ermenilere yardım etmesini isteyecektir ama Çarlığın Hristiyanları kurtarmak değil, kendi iç ve dış siyasi emelleri doğrultusunda hareket etmek dışında pek bir niyet taşımadığını, Ermeniler çok kısa sürede anlayacaktır. (s.585)

20. asra doğru gelirken Türkleri Ermenilere zulmetmekle suçlayan Büyük Güçlerin kendi işçi sınıfını berbat koşullarda yaşatıp ve Avrupa'nın tamamı baştan aşağı haksızlıklar içine gark olmuşken, gümrük vergilerine bile ecnebilerin karar verdiği, can derdindeki Osmanlıları konuşup durmalarında, sergiledikleri pervasızlığa karşı hiç mi dikkat çekilmeyecektir? Müellifimiz burada Kayzer Wilhelm'i anarak o günlerde onun, Yahudilere yakınlık kurup unvanlar bahşetmesinin Alman aristokratlarınca nasıl tepki gördüğünü anımsatıyor. Cengizer, bu hale kıyasen zaten bakan ve bürokrat düzeyinde hemen hiçbir ayrıma uğramadan Osmanlı içinde umur sahibi olan birçok Ermeni'ye temas ettikten sonra bu defa Batılıların gözünden, aynı yıllarda acaba Osmanlıların Ermenilere davranışları nasıl görünüyordu diye soruyor ve bunu da Wangenheim tarafından: "*Ermeniler, Türkiye'de bugün, Rusya'da Yahudilerin, Lehlielerin ve Finlerin buldukları durumdan nispeten daha iyi bir durumda bulunuyorlardı,*" diye cevaplandığını belirtiyor, evet nispeten iyi!

Bırakın zulme uğramayı, kendisine hükümette yer alması teklifinde bulunulan Pastırmacıyan'ın nazırlık gibi bir şerefi kabul etmesi bir yana Talat Paşa'ya karşı haşin bir tavırla Anadolu'nun "*Türkler tarafından asırlardır işgal altında tutulduğu*" nu söyleyecek kadar küstahlıkla karşılık vermiştir. Sergilenen bu haince tavrın daha iki yıl evvel Balkanlar'da yaşananlara bakarak hangi sonuçlara yol açacağını ise paşanın kestirmesi zor olmasa gerektir. Zira Bulgarlardan, "İşgalci" ye yapılan her şeyin mubah... olduğu zaten tecrübe edilmişti. Nitekim Taşnaksutyun'un Bulgaristan'daki yayın organı Hayasdan, bunu daha ileri götürerek 19 Ağustos 1914 günü, "*evrenin rahatlığı ve sükûneti için Türk ulusu ortadan kaldırılmalıdır,*" diyecek derecede gözünü kan bürümüştü. Bunun için Türk-Ermeni ilişkileri üzerine çalışmaları ile maruf tarihçi McCarthy, eğer başarılı olsalardı Ermeni milliyetçileri ne yapacaktı? Sorusuna pek tabii olarak, bir "Ermenistan" kurmanın tek yolu çoğunluğu düşürmek ya da öldürmekti diyebiliyor. Türk Devletine hala bu alçakça iftirayı atanların feryadını, aslında dolma yiyen körlerin bahsindeki gibi fırsat bulduklarında, yapacakları şeylerin ikrarı olarak görmek lazımdır. (s.614)

Oysa hedeflerine doğrudan bir ırk adını ihtiva etmesi hasebiyle de olsa “Türk“ çıkarı yerine, “Osmanlı“ çıkarını koymuş olduklarının algılanması ve doğrulanmasının gayreti için çok şeyler yapmaya çalışan, her şartta ittihadı anasır inancına dayanan Osmanlılık siyasetini öne sürmüş olan İttihad ve Terakki’ye hemen hiç kimsenin bir şans ve makul bir süre tanımamış olmasının vebali yine onlar için o denli de büyüktür. (s.634-635)

Yukarıdaki paragrafta okuduğumuz ifadelerde bahse konu hususları ele almaya devam eden yazarımız, 1821 Mora ve Girit isyanıyla kendini gösteren ve en son Balkanlar’da tezahür etmiş katliamlara Anadolu Türkünü de duçar etmemek için Talat Paşa ve arkadaşlarının ızdırar hali dolayısıyla ne tür bir zorunluluk karşısında bulduklarına dikkatimizi çekiyor. Alacakları kararların hangi stratejik anlama geldiğini kavramadan önce liderliğin ne manaya geldiğinin ve nasıl ayrıştırılacağıının izahı için Cengizer şu mühim tespiti yapar , “*şüphesiz, siyasi liderliğin kalitesi, her şeyin normal akışında cereyan ettiği hallerde değil, mukadderat anlarında kendini belli eder.*”

Türk tarihinin acılarıyla dolu kitabının bu sahifesinde neyin nasıl yaşandığını kimlerin hangi saiklerle ne tür tedhiş hareketlerine giriştiğini, uzatılan hangi ellerin ters çevrildiğini ‘efrâdını camii ağyârını mâni’ olacak şekilde hem de bizatihi içindekilerinin dilinden anlatırken, Büyükelçinin burada sözü Ermeni Cumhuriyeti’nin ilk başbakanı Kaçaznuni’ye vermemesi düşünülemezdi. “*Rusların gayesi her neye mal olursa olsun Türkiye Ermenilerini kurtarmak değildi ve hiçbir zamanda öyle olmamıştır... Biz onlara kendi arzumuzla hizmet ettik, sürüklendik, gerçekte ise onların gayelerine çalışmış olduk!*” Nitekim hadisenin içyüzü de Kaçaznuni’nin dediği gibidir. Zira Rusya savaş dışı kalınca ortaya saçılan belgelerde; Çar II. Nikola’nın, Doğu Anadolu’yu işgal etmekte kullandığı Ermenilere, muhtariyet vermeyi aklından dahi geçirmediği gibi Anadolu’ya Rus kolonyalistlerini yerleştirmek fikrinde olduğu da açığa çıkmıştır. (s.624)

Ermeni tezi, 1915 yılında alınan tehcir önlemi ile Almanya’yla yapılan ittifak anlaşması arasında ilinti kurar ve bu nedenle de Ermeni ulusunun yok edilmesine girişildiğini ileri sürer. Bundaki amaç ise hiç şüphesiz Yahudilerle aynı kaderin paylaşıldığı inancını yaratmaktır. Lakin Yahudilerin savaş halindeki Almanya’ya başkaldırmamış oldukları, Bavyera Dağları’nda silahlı Yahudi çetelerinin dolaşmadığı, Yahudilerin kimse adına proxy savaş vermediği ve düşman kuvvetlerine destek çıkmadığı halde Nazilerce öldürüldüklerini hep görmezden gelir. (s.651-652)

Tehcir gibi meşru bir olayı, soykırım diye niteleyen kesimlerin psikolojik dayanaklarından birisi de Hitler’e atfen “*Ermenileri kim hatırlıyor?*” sözüdür. Nitekim Nürnberg Mahkemesi de bu iddianın üzerine gitmiş ve 22 Ağustos 1939 gününe ait bahse konu toplantı zabıtlarını gündemine almıştı. Anılan sözlerin ise sadece Lois Lucher isimli bir gazeteci tarafından üstelik üçüncü elden aktarıldığının tespit edildiğini belirten yazar, mezkûr ifadelerin mahkeme kayıtlarında yer almasına

ilişkin talebinde aynı şekilde reddedilmiş olmasının hep gözden kaçırılmak istendiğini belirtmektedir. (s.657)

Ponsonby'nin, "savaş sırasında vahşet yalanları en makul olanlarıdır, özellikle İngiltere ve Amerika'da onlarsız savaş yapılamaz," sözünü alıntılanarak merceğini Mavi Kitaba uzatacak olan Cengizer, sözü 1915'te Almanların karşısında geri çekilirken Çarlık ordularınca katledilen Yahudilere getiriyor. Katliam haberleri etrafa yayılırken bir de Polonya ve Litvanya'dan 800.000'inin sürgüne tabi tutulduğunun şüyu bulması İngiltere hükümetini rahatsız edecek derecede bunalmıştı. Ruslara olan dostluğuyla bilinen tarihçi Bernard Pares'i daha savaşın başında Petrograd lehine kamuoyunu etkileyici çalışmalar yapması için cepheye gönderdiklerini, onun servis ettiği veriler sayesinde kendi kamuoylarını pek kolayca manipüle ettiklerini hatırlatıyor.

Propagandanın savaşın gidişatındaki etkisine dikkat çeken Diplomatomuzun anlattığına göre, Rusya hakkındaki menfi haberlerden iyice bunalmış olan İngiltere hükümeti, tam bu sırada "Osmanlı İmparatorluğu'nun ebediyen ortadan kaldırılması vaktinin geldiğini" söyleyecek kadar Türk düşmanlığı ile bilinen Lord Bryce'nin Osmanlıdaki Amerikan misyonerlerin aracılığıyla Ermenilerle alakalı bilgileri ilk elden aldığını öğrenmeleri ile büyük bir rahatlama imkânına kavuşuyor. Kamuoyu dikkatini Rusya'dan uzaklaştırmak mecburiyetinde oldukları için vaktiyle Almanlara yönelik yayınlattıkları mavi kitabın bir benzerinin Osmanlılar için de hazırlanması kendisinden istenecek ve bu kindar ihtiyar da bundan pek bir memnuniyet duyacaktır. (s.662)

Yardımcılığını üstlenen ise fenomen tarihçi Toynbee'dir. Ve ona göre bu niyet birden fazla hedefe matuftu. Bir kere örgütlü bir Ermeni Soykırımına giriştiğini iddia ettikleri Türklerin böylesine insanlık dışı bir suç işlediklerine kitleleri inandırabilirlerse, o zaman itilaf devletleri de savaş suçluluğu kavramını ileri sürebileceklerdir. Böylece de Türkleri cezalandırıcı bir barış çerçevesini dünya kamuoyuna benimsetme imkânı doğacaktı, zira kendi halkına karşı bu kadar vahşileşmiş bir devletin toprakları paylaşılmaya, milleti de esaret altına alınmaya müstahaktır!

Mavi Kitaba mehaz olan ve bugün de dillendirilmekten imtina edilmeyen Ermeni tezlerinin en önemli kaynağı hiç şüphesiz ABD Büyükelçisi Morgenthau'dur. Bu zatın 1913-1916 arasındaki görevi boyunca İstanbul'dan çıkmadığı ve raporlarını yazmak için elçiliğin adli danışmanı ve tercümanı Arşak Şımavonyan ile yanındaki Ermeni Kâtiplere sırtını dayamak zorunda kaldığı ve yine bu gruba raporların yazımında epey bir özgürlük tanınmış olduğu ise bizatihi Amerikalıların kendi ifadeleriyle de sabittir. Aynı şekilde ABD'nin Beyrut, Başkonsolosu Stanley Hollis ise Dışişleri Bakanı Lansing'e Şımavonyan'ın dürüstlüğü ve tutarlılığından kuşku duyulması gerektiğini, İstanbul'daki Büyükelçiliğin bu kişilerin etkisi altında hareket ettiği uyarısında bulunduğunu kayda geçen yazarımız, böylece nasıl bir sorumsuzlukla Osmanlıların alçakça bir tertibe kurban verilmek istendiğini gözler önüne seriyor. (s.674)

Aleyhimize kotarılan süreci teferruatıyla anlatan Cengizer, yukarıdaki sözleri söylemekten çekinmeyen Toynbee'nin Türk Kızılay'ıyla birlikte belli bir süre geçirdikten sonra madalyonun öbür yüzünü de gördüğünü ve mavi kitabın savaş propagandası olarak hazırlandığının itirafında bulunmasını kayda geçerken bununda Ermeni tezi yanlısı kesimin çileden çıkmasına sebep olduğunu hatırlatıyor. (s. 666)

Kendi yalanlarına kendilerinin de inandıkları o derece belli ki İstanbul'daki İngiliz işgal misyonu, Haiganz Kazarian isimli bir Ermeni'yi bu maksatla araştırma ve inceleme için görevlendirmiş, ancak bu zatın derlediği belgelerin hiçbirisi İngiliz mahkemelerince kabul edilecek nitelikte yasal delil olarak değerlendirilmemiştir. Aynı dönemde İngiliz Dışişleri de ABD'den yardım talebinde bulunacak, fakat dört ay kadar sonra Washington'daki İngiliz Maslahatgüzarı Craigie, ABD dışişleri Bakanlığında bulunan çok sayıdaki doküman arasında Ermeni olaylarını tam olarak gözler önüne seren [kastedilen bellidir] kayda değer hiçbir bulguya ulaşamadığını bildirmek zorunda kalacaktı. (s.684-685)

Şüphesiz Ermeniler beklenen bir ayaklanmanın sorumluları olarak değil, var olan ve genişleme istidadına sahip olduğu açıklıkla ortaya çıkmış bir ayaklanma ve savaş ortamında süregiden eylemlerin sorumluları olarak sevk ve iskâna tabi tutulmuşlardır. (s.702)

Mesela, 1869-1873 yıllarında Osmanlı Ermenileri Patriklerinden olup 1878 Berlin kongresine Ermenilerin sözcüsü olarak katılan Mekertiç, İstanbul'a dönüşünde, reformlar için talepte bulunmak amacıyla Berlin'e elinde ola ola bir kâğıt parçasıyla gittiğini cemaatine anlatırken, devamında ise şu sahneyi betimler. Bulgarların, Sırpların, Karadağlıların ardı ardına salona girip ellerindeki demir kaşıklarla hazırlanan bu çok lezzetli yemekten paylarına düşeni aldıklarını, lakin sıra kendisine geldiğinde elindeki kâğıt kaşık buruştuğu için hiçbir işe yaramamıştır. Bu tarihi nitelikte ki vaazda "demir kaşık" benzetmesiyle, ancak silaha başvuranların başarı kazanıyor olduklarının anımsatılması bile Osmanlı anasına medeniyete giden yolda neyi önerdiklerinin ibreti durumundadır.

Kitabın sonlarına doğru gelirken bir kere daha fark etmiş oldum ki hemen her tarihi olguya yazarın da isabetle belirttiği minvalde bir bugünden bir de kendi kapsam ve zamanı içinde ve mukayeseli bir çerçevede dâhilinde yaklaşılması gerekir. Çünkü ancak güncellikle iletişim içine girebilen tarih bilinci gelecekle yeni bir işlevsellik kazanır diyen Cengizer, buraya kadar anlatılanlardan da görüleceği üzere son derece derinlikli tahliller yürütmektedir. Bunda da sahip olduğu keskin hafızası ve onunla bütünleştirdiği diyalektik aklın tabii sonucu olan tarih felsefesini, diplomat kimliğiyle de mezcetmiş olmasının etkisi büyüktür. Keza bu halin kendisine hermenötik yönden fevkalade bir değerlendirme yetkinliği kazandırmış olduğunu vurgulamak da iktiza eder.

İşte böylesine yorum bilime dayalı önermelerde bulunmaktan çekinmeyen Büyükelçi Altay Cengizer burada sözü sırat köprüsünde remz etmekte olduğu Türk Aydınına getirmekte ve bu sefer de onlara

hitaben gayet ciddi bir çağrı yapmaktadır. Aydınlar için, “toplumu ve tarihiyle doğru ilişkiyi bu en esaslı konuda da kuramaması halinde bir kategori olarak çok şey kaybedebilir” diyor ve ekliyor. Hâfızasında pek de bir şey tutamayan bir toplumun içinde işlevsellik bulmaya çalışan Türk aydını, içeriği anlaşılammış duyumsamalar sonucu oluşturduğu sığ irtifayı geride bırakıp, gerçekten ne hissettiğini ve düşündüğünü güçlü ve iç tutarlılığı olan, Uluslararası paylaşımına tabi bilgi ve tartışma kümeleri haline getirmeli, kendi temaları etrafında derine inmelidir! (s.691)

Türk Aydını bunu muhakkak başarmak zorundadır, yoksa birilerinin zannettiği biçimde Batı Dünyası, kendisine hala can taşımaya devam eden tarihi kodları bakımından hümanist olmadığı gibi ondan güç alan hiçbir paydaşına da bu yönde bir telkinde bulunmuş değildir.

Sonuna doğru geldiğimiz bu metni tamamlamadan önce şunu da belirtmem gerekir. Hemen her sayfasında kendisini gösteren derinlikli bilgiyle teçhiz edilmiş ve gerçekte onlarca kitaba bedel keyfiyetteki bu kitabın, okunup dimağlara işlenmesinin gereğine olan inancım bana bu çalışmayı yapmayı bir görev olarak yüklemiştir. Allah’a hamdolsun ki sahip olduğum milli şuurun yüklediği bu vazifeyi tamamlamış oldum. Ne var ki bu mühim vazifenin gereğini de maalesef dört yıl gecikmeyle ifa ettiğimin farkındayım. Bununla birlikte her bir yaprağından çağlayandan coşar gibi dizilen hakikatler silsilesini anlatma kapasitemizin yetersizliği dolayısıyla bu kadar sayfaya ancak sığdırabildim.

Bu bilinç ile şunu hatırlatarak son sözlerimizi bağlamış olalım. Dönemin İngiltere İçişleri bakanı Reginald McKenna epeydir görmeye alıştıklarından olsa gerek Şarklılara mahsus tevekkülün aynı zamanda Türk’ün vatan müdafaasının da önünü keseceğine inandığı için 22 Şubat 1916’da Savaş Konseyi’nde “herkesin hesabını Türkiye ödeyecek” demişti. Onun bu küstahça sözlerine karşın, Türkiye ise sürpriz biçimde dostu kadar düşmanı şaşkınlığa uğratacak derecede müthiş bir direnç ortaya koymuştur. Bu habis düşünceye geçit vermemek uğruna, Çanakkale’den sonra böyle düşünenlerin niyetlerini bu defa da Sakarya nehrine gömmüş olmamızı, tarihin silinmez hâfızasına vurduğumuz son mühür olarak görmek ve bugün içinde yaşadığımız bu özgür topraklarda hayat hakkımızı hangi cendereden çekip aldığımızın daima idrakinde olunması gerekir.

Öz itibarıyla, bu kitabın, adil bilgi ışığında okuyucusuna kazandırdığı idrak de işte budur.

Bununla birlikte emperyalist dünyanın hala bilinçaltında mündemiç bulunan ve McKenna’nın ifşa ettiği alçakça düşlere karşın o gün için milletin kaderini elinde tutan liderlerimiz ise, Liva el İslam’daki A. imzalı son yazısıyla Enver Paşa’nın dilinden asırları aşarak gelen ve Türk’ün kararlılığını yansıtan şu mektubu okumaktadır. “*zaten mukadder olan ölümden korkarak köpek gibi yaşarsak hem geçmişlerimizin ve hem de geleceklerimizin lanetlerine müstahak oluruz...*”

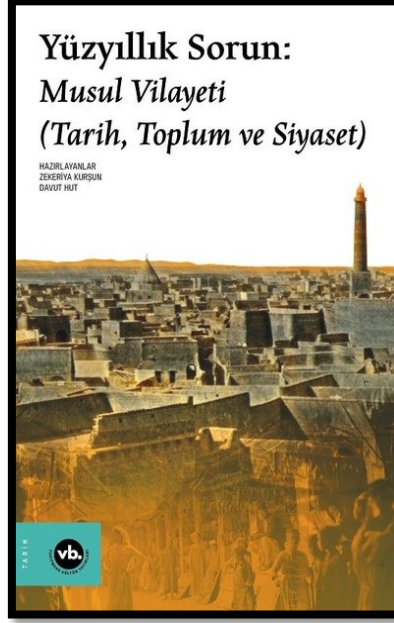
Taşıdığı derin manaları hafızalara nakşederek çağlara doğru gidecek olan bu mektubun muhataplarından birisi de hiç şüphesiz bizim neslimizdir. Kendi ölümleri pahasına bizlere vatan

bırakan aziz şehitlerimizden aldığımız bu dirayetli mirası, aynı şekilde nesilden nesile aktaracağımızın kararlılığı içindeyiz. Ancak bunun şartlarından en mühiminin ise adaletten şaşmayan kuşatıcı bir hâfızanın varlığı olduğunun bilincinde olarak bu çalışmayı hatime ederken, kitaptan alıntıladığımız son söz, yine yazarın kadirşinaslık dolu kaleminden olsun ve onun Türk evladının idrakine yaptığı şu çağrısı ile son bulsun. Ve *“onların, vatan müdafaası içinde olduklarını çok iyi kavramış oldukları için böylesine bir inançla canı feda eden o genç neslin, tek gayelerinin vatanlarının istikbalini kimsenin insafına terk etmek istemedikleri bir kere anlaşıldığında, nihayet her şey de anlaşılacaktır”!*

Altay Cengizer’in zihninin berrak bir inkişafı durumundaki bu kitap, modern Türk tarihin hâfızasında hakikaten ilk sıralara nakşedilecek değere haizdir. Haddizatında tanıtmak gayesiyle birlikte özetlemeye çalışmış olsak da ika ettiğimiz bu emeğe karşın yine de kitabın muhtevası ve müellifin meramını tam olarak yansıtabildiğimden pek emin değilim. Zira eserin münderecatına bakınca yaptığımız bu çalışma; can suyu diyerek, ihtiva ettiği bilgi ve belgelerin büyüklüğü yanında deryadan alınmış tek bir katrenin ancak verilmesi gibi gerçekten çok naif kalmaktadır.

Buraya kadar okuyanlar için söyleyeceğimiz son söz, Kazım Karabekir Paşa’nın şu veciz cümlesiyle ifade ettiği veçhile; alınıp *“okunması milletimizin vicdanına, anlaşılabilir idrak edilmesi ise okuyanın îzânına”* kaldığıdır.

Yine bu metin boyunca, okuyucuyu yormuş isek, peşinen belirteyim ki bunun kabahati, sayfalarının her birini çevirirken çöldeki vahada suya kanarcasına okumuş olduğum hakkaniyetli kalemde değildir. Ancak ve ancak meramını kâğıda dökme konusunda yetersiz kaldığımı iyi bildiğim bu fakirindir.

Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)

Haz. Zekeriya Kurşun, Davut Hut

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, 493 Sayfa, ISBN:978-605-794-78-71

Zafer SARAÇ*

Musul denilince zihinlerde sorun kelimesi kendiliğinden oluşur. Genç cumhuriyetimizin karşılaştığı en çetrefilli, en müzmin bu sorunun günümüze yansıyan sıkıntıları etkisini geniş zamanda gösterir. Çözümün olmayışı ve çözümsüzlüğün emperyalist politikaların hedeflerine ulaşması için yegâne seçenek olması; meseleyi yılan hikayesine dönüştürür. Fakat Musul'un basit bir diplomatik kriz olmadığı malumdur. Bu yüzden Musul Sorunu'nun tüm yönleriyle ele alınması zaruridir.

2020 yılının son ayında Musul konusundaki literatüre ehil ellerden önemli bir katkı yapılmış, “Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti” isimli eser raflardaki yerini almıştır. Irak Bölgesi üzerine uzun yıllar önemli çalışmalar vücuda getiren deneyimli akademisyenler Zekeriya Kurşun ve Davut Hut'un hazırladığı editöryal eser her biri başlı başına müstakil bir kitap donanımına sahip 21 makaleden oluşur. Kitabı hazırlayan araştırmacıların bölge üzerindeki diğer çalışmalarına göz atılacak olursa eserin uzun bir emeğin ürünü olduğu anlaşılır².

* www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, Telmih dergisi Editörü, zafersarac@hotmail.com.

² Ayrıca eser kitapla teccsüm eden bir proje hükmündedir. İlgili araştırmacılarından makale talep edilmiştir. Aynı proje kapsamında bir belgesel de çekilmiştir.

Eserin tez antitez oluşturmaktan ziyade durum tespiti yaptığı kitabı hazırlayan editörlerin sunumundan ortaya çıkar. Bu manada yazarların yeni çalışmaların önünün açılmasını sağlamaya çalıştıkları aşikardır. Yazarların temenni edindikleri gelecek tartışmalara zemin hazırlama düşüncesi ise makalelerin ana temasının altında yatan gerçeği okurla buluşturur. Okur edindiği bilgi referanslarıyla konuya ilişkin güçlü bir bakış açısına sahip olur. Bu açıdan editörlerin okur hesabına önemli katkı sunacaklarını tahmin etmek güç değildir.

Bölge ile ilgili sorunlara uzun zamandan beri kafa yoran yerli ve yabancı akademisyenlerin³ makalelerini içeren eserin soruna uluslararası bir perspektifle baktığı, makale sahiplerinin isimleri ve biyografik geçmişlerine dikkatle bakıldığında daha iyi anlaşılır⁴. Zira mevzunun tek cepheden sadece bilindik tezlerle değerlendirilmesinin konuyu daha sığ bir tartışma alanına çektiği görülür. Oysaki konu tüm yönleriyle farklı bakış açılarıyla değerlendirildiğinde, birçok mevzu açıklığa kavuşur.

Sadece bilgi formasyonuna sahip anlatıların meselenin tarihi geçmişine ışık tutmakla birlikte, sorunun çözümüne ilişkin bir reçete sunmadığı görülür. Oysa bir problemin anlatımı sonrası çözümün sunulması zaruridir. Ele aldığımız eserde makaleler genel olarak incelendiğinde ise; sorun merkezli zengin çözüm önerilerinin sayfalar arasında göze çarptığı görülür. Bu yüzden eserin genel bakış açısıyla değerlendirilmesi, ehemmiyet teşkil eder. Çünkü makaleler eserin genelinde birbirini tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Misal her bir makale farklı bir yönden sorunu değerlendirir. Genel bir bakış açısıyla makaleler sıkı bir şekilde okurun dimağında kaynaşır. Böylelikle meselenin sosyo-kültürel, ekonomik, hukuki, politik vb. geri planı daha aşikâr kılınır.

Eser kabaca 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Osmanlı'nın son dönemlerinin Musul'da nasıl bir görünüm arz ettiği üzerinde durularak, Musul tarihine ve toplumsal yapısına ilişkin mevzular açıklığa kavuşturulur. Eserin ana gövdesini oluşturan, 9 makaleden mürekkep, ikinci bölümde ise; Musul Sorunu'nda önemli köşeleri işgal eden devletlerin politikalarına mercek tutulur. Üçüncü bölümde ise; üretilen politikaların hukuki bağlamda nasıl bir görünüm arz ettiği okura sunulur. Kitabın son bölümünde ise; Musul'un günümüze yakın dönemleri ekseninde sorunun günümüzdeki ve gelecekteki olası yansımaları açıklığa kavuşturulur.

Eserin Musul Sorunu ile ilgili literatüre çok önemli bir katkı sunduğuna şüphe yoktur. Her bir makalenin ayrı bir eser cesametine sahip olduğu makalelerin sonunda sunulan kaynakçalarda açığa çıkmaktadır. Bazı araştırmacıların makalelerinde uzun mesailerini kanıtlar tarzda arşiv kayıtları ve vesikaların bolluğu dikkat çekmektedir. Musul Sorunu'nu merkeze alan eserlerin birçoğunda görülmeyen kaynak zenginliği ilk aşamada göze çarpmaktadır. Özellikle yabancı yazarların farklı

³ Türkiye'den 12 araştırmacı makaleleriyle esere katkı sunmuşlardır. Ek olarak Irak, ABD, Fransa, Avustralya ve Yunanistan'dan 9 yabancı araştırmacının makaleleri eserde yer almıştır.

⁴ Eserde makale sahiplerinin biyografileri verilmemiştir. Dipnotlarda verilen kısa bilgilerden ziyade yazarların kısa özgeçmişlerinin verilmesi; makalelerde serdedilen görüşlerin kaynağını netleştirebilirdi.

literatürlerden istifade ettikleri belirgin olan kaynakçaları konuya tek cepheden bakan yaklaşımı tadil etmektedir. Ayrıca dikkat çekici bir şekilde konunun özelleşen alt başlıkları, kitabı okuyanı farklı mecralara ve araştırma alanlarına ulaşması için cezbetmektedir. Son olarak kitaba katkı sunan yazarların bugüne kadar yazılmış literatürü iyi takip ettikleri yazdıklarından anlaşılmaktadır. Eksik ve söylenmemiş olan bazı yaklaşımların makaleler içinde verilmesi ise eserin özgünlüğünü arttırmaktadır. Yine özgünlüğe katkı sunacağına şüphe olmayan bazı vesikaların satırlar arasında taşı gedğine koyarcasına kullanılması makalelerin savunduğu tezlerin gücünü kanıtlamaktadır.

Eserde belirgin bir objektifliğin baskın olduğu gözden kaçmaz. Makalelerde mevcut durum olduğu gibi yansıtılarak tarafsız bakış açısı ön plana çıkarılır. Yer yer yapılan analizlerle yeni teorilerin önü açılmakla birlikte hissiyatın ağlarına takılmadan yerinde tespitlerle söylenmek istenen özüyle okura ulaştırılır. Yapılan tespitlerin sağlam dayanaklarla sunulması; yeni alternatif fikirlere ulaşma konusunda okura fazlasıyla yardımcı olur.

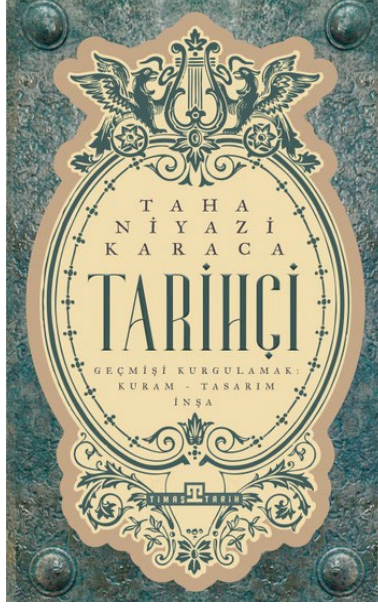
Eserin önemli yönlerinden birisi ise güncele fazlasıyla hâkim olmasıdır. Musul Sorunu'nun 20. yüzyılda vuku bulması bir yana bırakılırsa 2000'li yıllarda sorunun tekrar ayyuka çıkması ve bu olayların geçmiş gelecek eksenindeki yansımaları derin tespitlerle ortaya koyulmuştur. Amerika'nın Irak'ı işgali İŞİD'in Musul'u işgali ve izleyen süreçler gayet iyi dile getirilmiştir. Bölgedeki emperyalist istilanın batını ve zahiri hedefleri hem bölge içinden hem dışından olan yazarlarca sunulmuştur. Misal Avrupalı, Iraklı ve Türk yazarların Musul Sorunu ile fikirlerini mezkûr eserde karşılaştırmak mümkündür.

Bu arada eserin akademik duruşuna hâlel getirecek göze çarpan bir vaziyet yoktur. Aksine eser akademik açıdan fazlasıyla doyurucudur. Eserin içinde çeviri makalelerin olmasına karşın bu makalelerin gayet akıcı, güzel bir Türkçe ile kaleme alındığı ilk bakışta göze çarpar. Bazı eserlerde ağır diplomatik ve hukuki olayların okuru boğan yaklaşımları kimi zaman okuru sıkboğaz etmesine rağmen; ele aldığımız eserde zihnen yorucu mevzular sıkıcı olmaktan uzaktır. Bu da eserin her kesime hitap eden vizyonunu ortaya koyan bir özelliktir.

Sonuçta, Osmanlı üç kıtadan Anadolu'ya çekilirken peşi sıra büyük sorunları da arkasında bırakmıştır. Osmanlı'nın geride bıraktığı mirası açgözlü emperyalist devletler hedef tahtasına oturtmuştur. Doğu'nun yaşadığı sorunların temelinde idrak sorununun olduğu su götürmez bir gerçektir. Doğu'nun idrakten uzak durumu ile Batı'nın gözü doymaz politikaları birleşince; aynı huzuru birlik ruhuyla duymak isteyen insanlar ayrılmıştır. Bu aşamada huzursuzluğun müsebbibi olarak tarafımıza da hisse düşer. Bir coğrafyanın üzerinde dönen oyunları idrak etmek çok zor değildir. Sadece asgari alaka ile olayların iç yüzüne vâkıf olmak, Batı'nın nihai hedeflerini görmek için yeterli olur. Bu hedeflere vâkıf olmak ise; okumakla mümkündür. Musul Sorunu vasıtasıyla Batı'nın isimlendirdiği Ortadoğu'da olanları idrak etmek için ele aldığımız kitap önemli bir rehber

hükümündedir.

Tarih Kritik (7) 2 History Critique | Nisan/April 2021

Tarihçi: Geçmişî Kurgulamak Kuram Tasarım İnşa

Taha Niyazi Karaca

İstanbul, Timaş Yayınları, 2020, 472 sayfa, ISBN: 978-605-08-3452-9

Burhan BUDAK*

Yazarın tarihçiliğe adanmış ve adanacak olan ömürlere ithaf etmiş olduğu bu eser, önsöz, giriş, tek bölüm, sonuç, kaynakça ve indeks kısımlarından müteşekkil olmakla birlikte toplamda 472 sayfadan ibarettir.

Meslekî yaşantısından bir anekdotu paylaşarak esere giriş yapmış olan yazar, bir lise öğrencisinin, kendisine yönelmiş olduğu “Tarihin ne faydası var?” sorusundan yola çıkarak aralarında meydana gelen bu spesifik diyalogun esasında tüm toplumların, sosyal bilimler üzerine sahip olageldikleri umumi soruların hâlâ varlığını korumakta olduğunun bir tezahürü şeklinde değerlendirerek tarih biliminin toplumlar için sahip olduğu değeri kısa ve etkili bir izahla açıklamaya çalıştığını aktarmaktadır. Tüm bilgi alanlarının insanlar için mühim olduğunu ifade ederek söze başlayan yazar, tarih biliminin asırlar boyunca sahip olduğu çeşitli varoluşsal sancılarının sınırlarını açarak, bir toplumun sahip olduğu değerlerin *faydalı* addedilebilmesi için mutlaka gözle görülebilir olmasının zaruri olmadığını izahını yapmaktadır. Yine tarih ilminin gelişiminin bir milletin düşünsel

---

* Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD.
burhan.budak60@outlook.com.

alanlardaki gelişimine ve entelektüel birikimine bağlı olarak meydana gelebileceğini belirterek tarihin, milletlerin meydana getirmiş oldukları medeniyetin bir tezahürü olduğuna vurgu yapmaktadır. Çok sayıda şubesi bulunan sosyal bilgi alanlarından yalnızca biri olan tarih bilimi asırlar boyunca kat etmiş olduğu mesafede değişim ve dönüşümlere uğramasına sebebiyet veren filozofik tartışmaların nihayetinde geçmişi anlamlandırmayı ve anlamayı kolaylaştıracak bilimsel temellere ve ilkelere dayalı bir bilim dalı hüviyetine kavuşmuştur. Bu realitenin günümüzde algılanabilir bir husus olmaktan bilinçli olarak çıkarıldığına işaret eden yazar, tarihin bilimsel bilgileri ihtiva edişinin diğer bilimsel bilgi alanlarının pragmatik yanlarına göre önemsenerek değerlendirilmesi sonucu, tarihi bir ana bilim dalı hâline getiren kriterlerin, göz ardı edilebilir bir algıya dönüştürülerek topluma empoze edildiği yargısına ulaştığını şu ifadelerle dile getirmektedir: “İndirgemeci ve tekçi bilim algısı yalnızca pozitif bilgi alanını bilim kategorisine dâhil etmekte, bu algı resmî eğitim politikası haline getirilerek pozitivist bakış açısıyla ilköğretimden itibaren genç nesillerin beyinlerine ön kabul olarak yerleştirilmekte”. Bu bakış açısıyla yazar, bilimsel bilgi alanlarının “ön yargı ve kabullere” kapalı oluşuna işaret etmektedir. Nitekim bilimsel bilgi alanlarının hiçbir branşı yoktur ki ön kabul ile yola çıkan bir araştırmacının, insan aklının meydana getirebileceği gerçeği, olguyu ve ilkeyi ifade eden bilgiye ulaşmasını mümkün kılsın.

Çağlar boyunca değişen bilimsel algının neticesinde tarih sözcüğünün günümüze ulaşmış şekliyle üç farklı anlam taşımakta olduğunu belirten yazar, ilkinin tarihte olmuş bitmiş olayların bütününe Latincedeki karşılığıyla *res gestaenın* ifadesi olduğunu, diğer iki anlamın ise tarihin ontolojik yapısına uygun olarak üretilen bilgiyi ve o bilgiye ulaşma yöntemini belirlemekte olduklarını ifade etmektedir. Yazara göre özel anlamda tarih, tarihçi tarafından aktarılan olayların ve tarihçinin bilgisini elde etmek için başvurduğu bilimsel yöntemin doğrudan kendisini tanımlamasıdır. Yazar bu yönüyle tarihin antikiteden itibaren yaşamış olduğu algı değişimlerinin neticesinde ve bilgiyi elde yöntemleriyle kazanmış olduğu edimlerin meydana getirdiği bilimsel ilkeler sayesinde asırlar boyunca tedrici bir ilerleme yaşayarak ilkel tarihçilik anlayışından günümüzdeki araştırmacı tarihçilik formuna ulaştığını belirtmektedir.

Yazar, tarihin günümüzde kabul gören tanımının Alman tarihçi Ernst Bernheim tarafından yapılan; “tarih, insanın mekân ve zamana bağlı olarak bireysel ve toplumsal anlamda ortaya koyduğu psikolojik ve fiziksel faaliyetleri sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde belgelere dayalı olarak anlatan bilimdir” tanımı olduğunu belirtmektedir. Berheim tarihsel araştırmayı basite indirgeyerek somutlaştırmış, olayların iç ve dış etkenlerine vurgu yaparak bu etkenlerle meydana gelen değişimleri, insan, zaman, mekân ve belge bağlamında incelemiştir. Bu çıkarımlarla tarih felsefesinin esas görevi de gün yüzüne çıkmaktadır ki yazarın ifadesiyle;

“Çağ veya dönemlerin tekrarlanmayacak özgün bütünlüklerini, insanlık tarihinde hümanitenin gerçekleştiği anlar olarak görebilmemizi sağlamaktadır”. Örneğin Greklerin dünyasını güzellik, Romalıların dünyasını hukuk, Orta Çağ dünyasını kozmopolitik düşüncesi belirlemişti. Güzellik düşüncesinin Grek dünyasını belirleme biçimi ve özelliklerine başka tarihsel dönemlerde rastlamak mümkün değildi. Bir defalık ve bireysel bir bütünlük oluşturuyordu”.

Tarih dışındaki bilim dallarının tarihsel gelişimlerini de mercek altına alarak, “*tarihçi kimdir ve ne iş yapar? Canı isteyen herkes bir gecede tarihçi oldum diye ortaya çıkabilir mi? Tarihçilik profesyonel bir meslek midir? Meslekse diğer bilimlerden farklı bir süreçte mi gelişmiştir?*” gibi sorulara, diğer bilimlerin gelişme süreçleri ile paralellik kurularak yanıt verilebileceğini ifade eden yazar, disiplinler arası etkileşimin önemine vurgu yapmaktadır. Eserde düşünce tarihi ile adeta sembolleşmiş olan filozof ve düşünürlerin *varlık* bilgisini elde etme çabaları vasıtasıyla bilgi alanlarının gelişimine buldukları katkılar yalnızca pozitif yönleriyle değil, düşünürlerin birbirlerinin fikirlerine karşı ürettikleri karşıt görüşlerin ortaya koyduğu eleştirel bakış açılarının tarih biliminin gelişim sürecindeki etkileriyle de mercek altına alınmaktadır. Ayrıca eserde tarihin, toplumların bünyesinde meydana gelen sosyolojik olguların doğal bir neticesi olarak günümüzdeki hüviyetine kavuşmasında mühim roller üstlenen, şiir, roman, tiyatro gibi toplum üzerinde önemi haiz etkileri bulunan sanatsal çalışmalardan zengin referanslar gösterilmesiyle okuyucuya geniş bir bakış açısı kazandırılırken, çağların açılıp kapanmasına yol açan değişimlerin bir bilgi alanı olarak tarihe olan etkileri de etraflıca incelenmektedir.

Bütün tarihsel olayların aynı zamanda düşüncenin de tarihini teşkil etmesi sebebiyle bir tarihinin öncelikle tarih felsefesi ve tarihsel kuramları öğrenerek işe başlaması gerekliliğini vurgulayan yazar, her tarihsel olayın içerisinde bireyin, toplumun ve bunların genel psikolojisinin yer aldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda insanlık tarihinin düşünsel ve felsefi boyutunu öğrenerek “*dönemlere bağlı kalan tarih okullarını*” ve meydana getirmiş oldukları kuramları anlayıp ortaya çıkarılan tarihsel bilginin bu kuramlarla ilişkisini çözümlmek yazara göre, tarihçilik mesleğinin ilk adımını oluşturmaktadır.

Tarihçinin geçmişe baktığında *ne?* veya *nasıl?* gördüğü sorularına da yanıt arayan yazar, tarihinin görüşünü belirleyen etmenlerin yine tarihinin almış olduğu eğitim ve sahip olduğu bilgi birikimiyle paralellik arz ettiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tarihinin ilgi alanlarının çeşitlenmesi ile tarihsel bilginin de çeşitlilik gösterebileceğini ifade eden yazar, Lucien Febvre'nin “*Tarihçiler birer sosyolog olun. Psikolog, coğrafyacı, ekonomist ve hukukçu da olun*” ifadesiyle tarihinin, tarihsel olguların özüne ulaşabilmesi amacıyla farklı bilim dallarındaki gelişmeleri takip ettiği ve bunlarla iş birliği içerisinde olduğu takdirde alet çantasını zenginleştirme imkânı bulacağına işaret etmektedir.

Yabancı dil bilgisi bakımından yetersiz bir tarihinin dar bir alana sıkışıp kalacağına, dolayısıyla sığ bir araştırma ürünü ortaya çıkaracağına işaret eden yazar filolojinin önemine vurgu yaparak Almanca

dil bilgisini haiz olmayan bir tarihçinin Türk-Alman ya da Rusça bilmeden Türk-Rus ilişkilerini çalışmasının çok zor olduğunu kaydetmektedir. Eserde yine bu örneğe benzer bir şekilde Osmanlı Türkçesinin dil özelliklerine hâkim olunmadan Osmanlı tarihi çalışmanın olanaksızlığı ifade edilmektedir.

Ele alınacak konunun zaman sınırlandırması yapıldığında, örneğin on sekizinci yüzyılda gerçekleşmiş olan bir olguyu inceleyen araştırmacının, karşılaşacağı belgelerin dilini, on yedinci veya on dokuzuncu asırlarda kullanılan dilin özellikleriyle karşılaştırdığında belgelerin paleografik özelliklerinde büyük farklılıklara şahit olacağını kaydeden yazar, her dilin şekillenmesinde büyük roller oynayan kültürlerin tarihsel dönemlerdeki etkileşim ve dönüşümlerine işaret ederek filolojinin bir alt dalı olan paleografinin önemine dikkat çekmektedir. Dar anlamıyla paleografi, “eski el yazısı”nı ifade etmektedir. Geniş anlamıyla ise yalnızca bir yazı çeşidini okumak demek değil, o yazının tarihsel gelişimini, farklı dönemlerde kullanılan kelimelerin özelliklerini yani aynı zamanda yorum bilgisini ihtiva eden hermenötik bilgiye sahip olmayı ifade etmektedir.

Tarihçinin farklı bilim dalları ile temas halinde bulunmasının hayati önemine dikkat çeken yazar, tarih düşüncesinin ve tarih yönteminin değişiminin yalnızca tarih ile meydana gelmeyeceği için tarihçinin, diğer bilim dallarında ortaya çıkan buluşlar, yenilikler ve bunlara bağlı olarak meydana gelen algı değişimleriyle de güçlü bir bağ kurması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan tarihçi, geçmişin değil yaşadığı çağın aktif bir tanığı olarak kullandığı yöntem ve metotları güncelleyerek, araştırmalarındaki bakış açısını gelişime ve değişime açık tutmalıdır.

Doğa bilimlerindeki bilgi aktarımının kuramsal olmasıyla birlikte çoğunlukla tecrübeye ve laboratuvar çalışmasına bağlı olduğunu ifade eden yazar, kuramsal eğitim alan bir bilim insanının belirli deneyleri tekrarlamaksızın tecrübe kazanmasının olanaksız olduğunu belirtmekte ve bütün bilgilerin istisnasız olarak bir kısmının tecrübeyle diğer kısmının ise pratikle elde edilebileceğine işaret etmektedir. Buradan hareketle tarihin de bu yargıdan bağımsız hareket edemeyeceğini ifade eden yazar, tarihçinin bir çalışma konusu tespit edip istimal edeceği materyali toplamasından, elde ettiği verilerin metin inşasına kadar hem teorik hem de pratik anlamda bilgi ve tecrübeye sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan yazar, farklı bilimsel yapıtlar ortaya koyan ve alanında uzmanlaşmış tarihçilerin tarih felsefesine ve yöntemine ilişkin yapıtlarından istifade edilmesi gerektiğine değinmekte ve Umberto Eco’nun meslekî yeterliliğinin üst seviyesinde kaleme almış olduğu “Tez Nasıl Yazılır” adlı çalışmasını tarihçi adaylarına faydalanabilecekleri bir rehber kitap olarak tavsiye etmektedir.

Tarihçinin konu seçiminin ilk kuralının “özgünlük” olduğunu ifade eden yazar, vücuda getirilecek çalışmanın bilgi veya kuramsal boyutta bir yenilik getirmesinin elzem olduğuna işaret ederek, tarihçinin kendisine öncelikli olarak “böyle bir konuyu işlemekle ne gibi bir yenilik ortaya

çıkarcacağım?” sorusunu sorması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda yazar, daha önce çalışılmış olan konuların güncel yeni yaklaşımlar, değerlendirmeler veya kuramlar bağlamında ele alınabileceğini belirtmekle birlikte özgün bir değer ve yenilik ortaya çıkmadığı takdirde düşünülen konu üzerinde tarih araştırması yapılamayacağını altını çizmektedir.

Eserde tarihçinin nasıl bir konu çalışacağına ilişkin karar verme aşamasında, göz önünde bulundurması gereken kriterlere dikkat çeken yazar, *sorunsalı* bulunan, belirgin bir *teze* sahip, *somut* ve *sınırlandırılmış* konuların seçilmesi halinde bilimsel çalışmaya bilinçli bir adım atılarak, bilimsel çalışmanın ilk şartının yerine getirilmiş olacağını ifade etmektedir. Eserde ikinci olarak *ne çalışılacağı* konusunda sayısız alternatifle karşı karşıya kalınması durumunda ele alınacak konunun zaman, mekân, insan veya kurumlara bağlı kalınarak mutlaka sınırlandırılması gerektiği belirtilmektedir. Konu sınırlandırması her ne kadar tarihçinin bakış açısı ve ele aldığı konunun imkânlarına bağlı olarak gerçekleşse de konu sınırlaması açısından tarihçinin dikkat etmesi gereken husus *somutlaştırmanın* yapılmasıdır. Konunun tespit edilmesinin ardından seçilen konunun *nasıl olacağı* hususunda konunun niteliği belirlenirken de mevcut olan alternatifleri ihtiva eden nicel, nitel, monografik veya panoramik çalışma türlerinden birinin tercih edilmesi gerekmektedir. Çalışılacak konunun tüm özellikleri belirlendikten sonra tarihçinin ortaya çıkaracağı ürünün özgünlüğünü test etmek üzere mutlaka literatür taraması yapması gerektiğini ifade eden yazar, sağlıklı bir tarama için kullanılması gereken yöntem ve adreslerin tamamına yakını eserinde kaynak ve künye bilgileriyle birlikte okuyucuların istifadesine sunmaktadır.

Tarihçiliğin, bilginin elde edilmesi ve elde edilen bilginin kaleme alınması olmak üzere iki temel bilgiye dayandığını ifade eden yazar, araştırmanın ilk kısmının arşiv belgelerinin, meclis tutanaklarının, gazete ve mecmua gibi süreli yayınların, telif eser ve makalelerin titizlikle işlenerek bunlardan malzeme çıkarılmasından oluştuğunu belirtmektedir. Araştırmanın ikinci kısmını ise elde edilen verilerin klasik yöntemle ya da dijital araçlar kullanılarak kayıt altına alınıp fişleme yapılması ve fişlenen bilgilerin ilgili ana ve alt başlıklar bünyesinde sistemli olarak sınıflandırılması teşkil etmektedir. Elde edilen bilgilerin akabinde tarihçinin bilgiyi şekillendirme yöntemini belirleyen unsurların tarihçinin bilgi birikimi, ilgi duyduğu alanlar ve bilime ve dünyaya bakış açısıyla yakından ilgili olduğuna değinen yazar, tarih tasarımının nasıl yapılacağına ilişkin en yetkin açıklamanın, tarihçinin varoluşsal özellikleriyle doğrudan bağlantılı olduğuna işaret etmektedir.

Yazara göre, “tarihsel araştırma” tıpkı bir bina inşasında olduğu gibi temelden çatıya doğru inşa edilir. Fakat “tarih tasarımı”nın inşası çatıdan başlamaktadır. Bu bağlamda çatıyı ifade eden tasarımın başlığı, tasarımın bölümleri ve alt başlıkları ile uygunluk göstermesi itibariyle metnin bütünlük arz edebilmesi için konu başlığının belirlenmesi şarttır.

Tarihsel metinlerin inşasında tartışmaya açık konulardan birisi olarak, cümlelerin hangi zamanla ifade edileceği konusunda da görüş bildiren yazar, “yaptı, gördü, oldu” biçimindeki ifadelerin tarihçinin olaya doğrudan tanık olduğuna yönelik bir anlam ortaya çıkarması nedeniyle bu gibi kullanımların şimdiki zamanın bir yaşayanı olan tarihçi tarafından kullanılmaması gerektiğini savunmaktadır. Yine “-mekteydi, -maktaydı” kullanımlarının da akademik anlatımın yapısını bozmakta olduğunu öne süren yazar, mevcut tarihçilerin yaygın olarak “geçmiş zaman” yerine, “mişli geçmiş zaman” kipi kullanmayı tercih ettiklerini ifade ederek şahsî kanaatinin de bu yönde olduğuna işaret etmektedir.

Tarihsel bilginin gelecek asırlarda da var olmaya devam edeceği kanaatinde olduğunu ifade eden yazar, gelecekte tarihin nasıl olacağını insanlar arası iletişim ve kayıt araçlarının nasıl var olacağına bağlı kalacağını belirterek günümüzde ortaya çıkan yeni görsel ve işitsel malzemelerin gelecek yılların tarih tasarımı ve metin inşa metodunu şekillendireceğini kaydetmektedir. Yazara göre, tarihsel bilgiyi elde etme yöntemlerinin sürekli değişim halinde olan teknolojiye bağlı kalması, tarihin durağanlığını değil bilakis gelişime açık bir bilgi alanı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Geçmişte yaşamış olan toplumların sahip oldukları erdemlerle meydana getirmiş oldukları medeniyetleri gözlemleyen tarihçinin ahlaki değerlere bağlı kalması gerektiğini, tarihçinin insanî ve etik değerleri anlatması kadar uygulamakla da sorumlu olduğunu belirten yazara göre, tüm bu yönleriyle *“tarihçi geçmiş ile gelecek arasındaki yegâne köprüdür.”*

Sonuç olarak tarihçinin, tarihçilik ve tarihsel bilgi üretimi hakkında ihtiyaç duyacağı temel bilgileri ihtiva eden isimler, eserler, terimler, düşünceler ve ilkeler etrafında vücuda gelen bu eser, tarihî olayları ortaya çıkaran ve yorumlayarak geniş kitlelere ulaştıran tarihçiye bir ayna vazifesi görmektedir. Bu yönüyle eser, sorular ve cevaplar doğrultusunda tarihçinin tarihsel bilgiyi yorumlamasına olanak tanıyacak olan kuramsal bilgiler ile güncel uygulama bilgileri etrafında tasarlanmış olmasıyla tarihçinin tarihsel olguları inşa etmesine yardımcı olma hedefini de taşımaktadır.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayınlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayınlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layoutformat.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in theintroduction,

b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,

c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.

d. Express in the conclusion part he/she has inferred about thebook

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See anexamplebelow;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

*Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review
and Review Essays Yıl/Year 7 • Sayı/Issue 2 • Nisan/April 2021• e-ISSN 2149-8733*

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com